

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Підручник

За редакцією професорів
В. В. Сташиса, В. Я. Тація

4-ге видання, перероблене і доповнене

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів*

Харків
«Право»
2010

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-331 від 09.02.2007 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 20 жовтня 2006 р.)*

Рецензенти:

О. М. Костенко – доктор юридичних наук, професор (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України), академік АІПрН України, заслужений діяч науки і техніки України;

В. А. Мисливий – доктор юридичних наук, професор (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ);

А. А. Музика – доктор юридичних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут митної справи)

Колектив авторів:

Г. М. Анісімов – розділ IX (§ 2 – у співавт. з С. В. Гізімчуком та Ю. В. Гродецьким); Ю. В. Баулін – розділ XV (§ 1, 5); В. І. Борисов – розділ IV (§ 1, 3 – у співавт. з В. А. Козаком; § 2); розділ V (у співавт. з Л. В. Дорош); розділ XII; С. Б. Гавриш – розділ X (§ 1–4); С. В. Гізімчук – розділ IX (§ 1 – у співавт. з Ю. В. Гродецьким; § 2 – у співавт. з Г. М. Анісімовим та Ю. В. Гродецьким); Ю. В. Гродецький – розділ VI (§ 3, 4); розділ IX (§ 1 – у співавт. з С. В. Гізімчуком; § 2 – у співавт. з Г. М. Анісімовим та С. В. Гізімчуком); Н. О. Гуторова – розділ III (§ 4); розділ XVII (§ 5, 6); Л. В. Дорош – розділ V (у співавт. з В. І. Борисовим); розділ XVII (§ 1–4); І. О. Зінченко – розділ VI (§ 1, 5–7); В. І. Касинюк – розділ III (§ 3); розділ XIII; В. М. Киричко – розділ VIII (у співавт. з В. Я. Тацієм, О. І. Перепелицею); розділ XXII; В. А. Козак – розділ IV (§ 1, 3 – у співавт. з В. І. Борисовим); розділ XX (§ 5 – у співавт. з В. І. Тютюгіним); Л. М. Кривоченко – розділ VI (§ 2); розділ VII (§ 1, 2); розділ XVI; В. А. Ломако – розділ XIV; М. І. Панов – розділ VII (§ 3, 4); розділ XVIII; розділ XXI (у співавт. з С. О. Харитоновим); О. І. Перепелиця – розділ VIII (у співавт. з В. М. Киричко, В. Я. Тацієм); І. В. Самощенко – розділ X (§ 5); розділ XX (§ 3 – у співавт. з В. І. Тютюгіним); В. В. Сташис – розділ III (§ 1, 2); В. Я. Тацій – розділи I, II; розділ VIII (у співавт. з В. М. Киричко, О. І. Перепелицею); В. П. Тихий – розділ XI; В. І. Тютюгін – розділ XIX; розділ XX (§ 1, 2, 4, 6; § 3 – у співавт. з І. В. Самощенко; § 5 – у співавт. з В. А. Козаком); В. В. Устименко – розділ XV (§ 2–4); С. О. Харитонов – розділ XXI (у співавт. з М. І. Пановим)

Укладачі предметного покажчика:

В. І. Борисов, Ю. В. Гродецький, В. А. Козак

Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

К 82

ISBN 978-966-458-156-8

У підручнику на підставі Кримінального кодексу України 2001 р., досягнень науки кримінального права, з урахуванням судової практики висвітлено основні питання Особливої частини кримінального права України. У четвертому виданні підручника враховано зміни та доповнення до КК України, які сталися за період з 2001 р. до листопада 2009 р., положення інших нормативно-правових актів, а також рішення Конституційного Суду України та нові постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах.

Для студентів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів, а також наукових і практичних працівників.

ББК 67.9(4УКР)308

© Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін., 2010
© «Юрінком Інтер» – «Право», 2001
© «Юрінком Інтер», 2003
© «Юрінком Інтер», 2007
© «Право», 2010

ISBN 978-966-458-156-8

Зміст

Розділ I. Поняття і система Особливої частини кримінального права.	
Наукові основи кваліфікації злочинів	9
§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права	9
§ 2. Наукові основи кваліфікації злочинів	14
Контрольні запитання	22
Розділ II. Злочини проти основ національної безпеки України	23
§ 1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки України	23
§ 2. Види злочинів проти основ національної безпеки України	24
Контрольні запитання	33
Розділ III. Злочини проти життя та здоров'я особи	34
§ 1. Злочини проти життя	34
§ 2. Злочини проти здоров'я	47
§ 3. Злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчинюються у сфері медичного обслуговування	60
§ 4. Інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини	69
Контрольні запитання	76
Розділ IV. Злочини проти волі, честі та гідності особи	78
§ 1. Поняття та види злочинів проти волі, честі та гідності особи	78
§ 2. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини та незаконне поміщення в психіатричний заклад	79
§ 3. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, експлуатація дітей та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом	83
Контрольні запитання	89
Розділ V. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	90
Контрольні запитання	102

Розділ VI. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	103
§ 1. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	103
§ 2. Злочини проти виборчих прав громадян	104
§ 3. Злочини проти трудових прав громадян	114
§ 4. Злочини у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності.....	120
§ 5. Злочини проти інших особистих прав і свобод людини і громадянина.....	126
§ 6. Злочини проти сім'ї.....	135
§ 7. Злочини проти свободи совісті.....	141
Контрольні запитання.....	145
Розділ VII. Злочини проти власності	147
§ 1. Поняття і види злочинів проти власності	147
§ 2. Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб	149
§ 3. Корисливі злочини проти власності, не пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь або на користь інших осіб	161
§ 4. Некорисливі злочини проти власності	177
Контрольні запитання.....	183
Розділ VIII. Злочини у сфері господарської діяльності	185
§ 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності	185
§ 2. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України	187
§ 3. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання.....	205
§ 4. Злочини у сфері банкрутства.....	230
§ 5. Злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів.....	236
§ 6. Злочини у сфері обслуговування споживачів та захисту їх прав.....	247
§ 7. Злочини у сфері приватизації державного та комунального майна	253
Контрольні запитання.....	257

Розділ ІХ. Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	258
§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	258
§ 2. Види злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	263
Контрольні запитання	269
Розділ Х. Злочини проти довкілля	270
§ 1. Поняття і види злочинів проти довкілля	270
§ 2. Злочини проти екологічної безпеки	271
§ 3. Злочини у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря	273
§ 4. Злочини у сфері охорони водних ресурсів	276
§ 5. Злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного та тваринного світу	279
Контрольні запитання	284
Розділ ХІ. Злочини проти громадської безпеки	286
§ 1. Поняття та види злочинів проти громадської безпеки	286
§ 2. Створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними	288
§ 3. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами	306
§ 4. Порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку	312
Контрольні запитання	318
Розділ ХІІ. Злочини проти безпеки виробництва	319
§ 1. Поняття та види злочинів проти безпеки виробництва	319
§ 2. Злочини у сфері безпеки праці	323
§ 3. Інші злочини у сфері безпеки виробництва	328
Контрольні запитання	333
Розділ ХІІІ. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	334
§ 1. Поняття і система транспортних злочинів	334

§ 2. Злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту	338
§ 3. Злочини, які посягають на безпеку руху та експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту	347
§ 4. Інші злочини, які посягають на безпечну роботу транспорту	355
Контрольні запитання	358

Розділ XIV. Злочини проти громадського порядку та моральності

§ 1. Загальна характеристика і види злочинів проти громадського порядку та моральності	359
§ 2. Злочини проти громадського порядку	360
§ 3. Злочини проти суспільної моральності	367
Контрольні запитання	384

Розділ XV. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення

§ 1. Поняття і види злочинів проти здоров'я населення	386
§ 2. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення	393
§ 3. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення	401
§ 4. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу	404
§ 5. Інші злочини проти здоров'я населення	409
Контрольні запитання	413

Розділ XVI. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

§ 1. Злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації	415
§ 2. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону	420
§ 3. Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України, що забезпечує її обороноздатність	426
Контрольні запитання	428

Розділ XVII. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	429
§ 1. Поняття, загальна характеристика і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.....	429
§ 2. Злочини у сфері використання державних символів	430
§ 3. Злочини, пов'язані із перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян.....	432
§ 4. Злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань....	434
§ 5. Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації.....	445
§ 6. Інші злочини проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян.....	451
Контрольні запитання.....	455
Розділ XVIII. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	457
§ 1. Поняття злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.....	457
§ 2. Види злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.....	461
Контрольні запитання.....	474
Розділ XIX. Злочини у сфері службової діяльності	475
§ 1. Поняття та ознаки злочинів у сфері службової діяльності....	475
§ 2. Види злочинів у сфері службової діяльності.....	481
Контрольні запитання	505
Розділ XX. Злочини проти правосуддя	506
§ 1. Види злочинів проти правосуддя	506
§ 2. Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду.....	508
§ 3. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства	516

§ 4. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі	518
§ 5. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань ...	523
§ 6. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного ним покарання.....	528
Контрольні запитання	536

Розділ XXI. Злочини проти встановленого порядку несення

військової служби (військові злочини).....	537
§ 1. Поняття та види військових злочинів.....	537
§ 2. Злочини проти порядку підлеглості і військової честі	541
§ 3. Злочини проти порядку проходження військової служби	545
§ 4. Злочини проти порядку користування військовим майном і його зберігання	549
§ 5. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки.....	552
§ 6. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб	554
§ 7. Злочини проти встановленого порядку збереження військової таємниці	556
§ 8. Військові службові злочини	558
§ 9. Злочини проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій	560
§ 10. Злочини проти законів і звичаїв війни.....	563
Контрольні запитання.....	564

Розділ XXII. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного

правопорядку.....	565
§ 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	565
§ 2. Злочини проти миру	566
§ 3. Злочини проти безпеки людства	573
§ 4. Злочини проти міжнародного правопорядку	578
Контрольні запитання.....	582

Рекомендована література

Предметний покажчик

Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації злочинів

§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права

Норми кримінального права України закріплені в законодавстві про кримінальну відповідальність, що являє собою єдину нормативно-правову систему — Кримінальний кодекс України¹, який був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. КК складається із Загальної та Особливої частин, які органічно між собою пов'язані, перебувають у постійній взаємозалежності та взаємодії. Як було зазначено при вивченні Загальної частини кримінального права, відповідна їй частина КК тому й має таку назву, що в ній на законодавчому рівні закріплені основоположні підвалини кримінальної відповідальності, підстави такої відповідальності, мета та система покарань, порядок їх призначення та умови звільнення від такого покарання, визначені особливі умови кримінальної відповідальності неповнолітніх, правові наслідки судимості та порядок її зняття тощо.

Разом з тим, для того щоб правильно організувати боротьбу зі злочинністю, необхідно також визначити, які негативні, несприятливі діяння, що вчиняються людьми, є настільки небезпечними для суспільства, щоб законодавець міг їх визнати злочинами, а також визначити покарання, що можуть бути призначені судом від імені держави за вчинення таких діянь. Такі визначення здійснюються на підставі положень кримінального права, дістають своє вираження в нормах Особливої частини КК. Таким чином, *Особлива частина КК включає в себе певну сукупність кримінально-правових норм, в яких визначаються*

¹ Далі – КК.

ознаки окремих злочинів, види та розміри покарань, які суд може застосувати до осіб, визнаних винними в їх вчиненні. Крім того, ця частина КК містить роз'яснення певних кримінально-правових понять, що наводяться в її статтях, в окремих випадках в її нормах також визначені умови звільнення від кримінальної відповідальності.

Єдність Загальної та Особливої частин як певних підсистем КК України виявляється перш за все в тому, що норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини. Тому неможливо зрозуміти зміст норм Особливої частини, якщо цей аналіз не буде базуватися на аналізі норм Загальної частини, оскільки в них узагальнюються ознаки, властиві всім злочинам, за які встановлюється відповідальність у КК. Неможливо також призначити кримінальне покарання за окремі злочини, якщо не врахувати положень Загальної частини щодо мети, видів та порядку призначення відповідних покарань. У той же час сама система покарань, яка закріплена в Загальній частині, може бути реалізована тільки шляхом призначення конкретних покарань за окремі злочини, що передбачені Особливою частиною КК.

Органічний зв'язок Загальної та Особливої частин КК виявляється у тому, що при вирішенні питань кваліфікації злочинів чи звільненні особи від кримінальної відповідальності та покарання застосовуються одночасно норми обох частин КК. Наприклад, замах на крадіжку майна кваліфікується одночасно за ч. 1 ст. 15 та за відповідною частиною ст. 185 КК¹.

Зазначене свідчить про те, що Загальна та Особлива частини є складовими одного і того ж нормативно-правового системного утворення — Кримінального кодексу України, і кожна із цих складових спрямована на вирішення спільного для них завдання — боротьбу зі злочинністю.

Водночас органічна єдність Загальної та Особливої частин не виключає, а, навпаки, передбачає специфіку та особливість кожної із них.

В Особливій частині КК встановлюється вичерпний перелік злочинів, за які передбачена кримінальна відповідальність. Тому злочином може визнаватися тільки суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), відповідальність за яке передбачена у відповідній статті Особливої частини КК. Цей висновок відповідає вимогам ст. 58 Конституції України про те, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

¹ Тут і далі в тексті підручника посилання (якщо немає іншого застереження) на статті Кримінального кодексу України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р.

В Особливій частині повною мірою реалізується найважливіший принцип кримінального права — немає злочину без вказівки на це в законі (*nullum crimen sine lege*). Тому діяння, за які в Особливій частині КК не передбачена відповідальність, за жодних умов не можуть визнаватись злочином і тягти за собою кримінальну відповідальність і покарання. Суд (слідчий), розглядаючи кожну конкретну справу, повинен керуватись вимогами тієї статті, в якій передбачена відповідальність за певний злочин. Не припустимо поширювати дію відповідного закону про кримінальну відповідальність на інші діяння, які не охоплюються диспозицією певної статті КК. Це відповідає ч. 4 ст. 3 Загальної частини КК, відповідно до якої застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Значення Особливої частини полягає і в тому, що вона визначає межі криміналізації суспільно небезпечних діянь шляхом віднесення тих чи інших дій (бездіяльності) до злочинних. Значна частина норм Особливої частини КК, визначаючи злочин, вказує не тільки на дію (бездіяльність), але й на суспільно небезпечні наслідки, пов'язуючи межі кримінальної відповідальності із настанням останніх.

У нормах Особливої частини КК в переважній більшості досить чітко, зрозуміло та повно наводяться визначення окремих видів злочинів (наприклад, у ст. 113 надано визначення диверсії, у ч. 1 ст. 115 — умисного вбивства, у ч. 1 ст. 187 — розбою). Усе це сприяє точному застосуванню відповідних статей КК. Згідно з прийнятою в теорії кримінального права класифікацією норм Особливої частини, кримінально-правові норми, в яких містяться визначення злочинів та наведені відповідні види покарань, називаються *заборонними* нормами.

Як вже було зазначено, в Особливій частині КК є і так звані роз'яснювальні норми, в яких даються визначення окремих понять або розкривається зміст окремих ознак злочину. Так, у примітці 1 до ст. 364 дається визначення поняття службової особи, а в ст. 401 визначається поняття військового злочину та наведено коло осіб, які можуть бути визнані суб'єктами цих злочинів. У примітці 1 до ст. 185 роз'яснюється зміст повторного злочину, яким визнається злочин, скоєний особою, що раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених відповідними статтями. У примітках 2, 3 та 4 цієї ж статті роз'яснюються поняття «значна шкода», «великий» або «особливо великий розмір», що важливо для кваліфікації злочинів проти власності.

Важливим досягненням КК є й те, що в його Особливій частині проводиться чітка диференціація кримінальної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності (тяжкості) злочину. Тому в більшості статей КК законодавець, окрім визначення злочину, яке, як правило, міститься в їх перших частинах, вказує на обставини, що обтяжують, а в окремих випадках особливо обтяжують кримінальну відповідальність.

Характерною рисою Особливої частини КК є значне розширення в ній кількості норм, якими заохочується діяльне розкаяння після вчинення злочину. Такі норми називаються *заохочувальними*. Наприклад, можливість при певних умовах звільнення особи від кримінальної відповідальності після вчинення нею злочину. Зокрема, така можливість передбачена в ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 114 «Шпигунство», ч. 4 ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів», ч. 2 ст. 255 «Створення злочинної організації», ч. 2 ст. 258³ «Створення терористичної групи чи терористичної організації» та ін. Безумовно, розвиток інституту заохочення в Особливій частині відповідає ідеї гуманізації кримінального законодавства. Ці заохочувальні норми мають також важливе значення для нормативно-правового забезпечення припинення відповідної злочинної діяльності. Таким чином, норми Особливої частини КК поділяються на заборонні, роз'яснювальні та заохочувальні.

В Особливій частині чинного КК є також норми, якими *обмежується* кримінальна відповідальність стосовно певних осіб. Так, у ч. 2 ст. 385 зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Частина 2 ст. 396 вказує, що не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом.

У санкціях норм Особливої частини знайшло своє відображення концептуальне положення, яке було закріплено ще у перші роки розробки проекту КК щодо гуманізації системи покарань. По-перше, всі санкції Особливої частини побудовані за схемою: від менш суворих покарань — до більш суворих. Сенс такої побудови в тому, що суд, відмовляючись від призначення менш суворого покарання, повинен навести мотиви щодо необхідності звернення до більш суворого по-

карання. По-друге, характерною рисою Особливої частини є також зниження для більшості злочинів покарання у вигляді позбавлення волі та введення до санкцій покарань, альтернативних позбавленню волі. Приміром, суттєво знижені покарання за господарські, військові злочини та злочини, що можуть бути вчинені з необережності.

У чинному КК норми Особливої частини згруповані в окремі розділи, які розміщені у певній послідовності:

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України.

Розділ II. Злочини проти життя та здоров'я особи.

Розділ III. Злочини проти волі, честі та гідності особи.

Розділ IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Розділ V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Розділ VI. Злочини проти власності.

Розділ VII. Злочини у сфері господарської діяльності.

Розділ VII-А. Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Розділ VIII. Злочини проти довкілля.

Розділ IX. Злочини проти громадської безпеки.

Розділ X. Злочини проти безпеки виробництва.

Розділ XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Розділ XII. Злочини проти громадського порядку та моральності.

Розділ XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Розділ XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Розділ XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Розділ XVII. Злочини у сфері службової діяльності.

Розділ XVIII. Злочини проти правосуддя.

Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Розділ XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Аналіз системи Особливої частини КК дає підстави для висновку, що вона в основному базується на особливостях родових об'єктів складів злочинів. Саме особливості родового об'єкта дозволили провести науково обгрунтовану класифікацію всіх злочинів та відповідних кримінально-правових норм, тобто об'єднати їх в межах конкретних розділів КК, якими закріплена відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини.

Оскільки родовий об'єкт «відображує» характер і суспільну значущість різних груп суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину, то це дозволяє використати його властивість і для послідовного розміщення окремих розділів у межах Особливої частини КК. Самі назви окремих її розділів здебільше і вказують на родовий об'єкт відповідної групи злочинів. Наприклад, розділ перший «Злочини проти основ національної безпеки України» саме і відображує родовий об'єкт цієї групи злочинів. Водночас окремі розділи відображують у своїх назвах особливості безпосередніх об'єктів основних груп злочинів, що ними об'єднані. Зокрема, у розділі II об'єднані злочини проти життя та здоров'я особи, у розділі III — злочини проти волі, честі та гідності особи.

Систематизація злочинів за їх об'єктами має важливе кодифікаційне значення. Наприклад, приймаючи новий закон, яким встановлюється кримінальна відповідальність за певний злочин, законодавець одразу включає його у відповідний розділ КК залежно від особливостей його родового або безпосереднього об'єкта.

Така науково обгрунтована систематизація в КК кримінально-правових норм про відповідальність за окремі злочини має важливе значення для застосування цього закону, з'ясування його дійсного змісту, відмежування від суміжних злочинів, а також орієнтування у самому КК.

■ § 2. Наукові основи кваліфікації злочинів

Вирішення завдань боротьби зі злочинністю на підставі суворого дотримання чинних законів можливе лише за умови точного (правильного) застосування кримінального закону всіма органами та службовими особами на всіх етапах правозастосовної діяльності. Тому квалі-

фікація злочинів — невід’ємна частина правозастосовної діяльності, її «предметна» основа, оскільки питання кваліфікації виникають у слідчого, прокурора, судді, адвоката та інших осіб по кожній кримінальній справі.

Безумовно, правильна кваліфікація злочинів має важливе значення і для вирішення загальних питань боротьби зі злочинністю, тому що вона дозволяє отримати точну картину злочинності, її характеру та динаміки, без чого неможливо розробити ефективні заходи, спрямовані на боротьбу з цим соціальним злом.

В юридичній літературі поняття «кваліфікація злочину» використовується в двох значеннях: 1) як певний логічний процес встановлення ознак того чи іншого злочину в діях (бездіяльності) винуватого; 2) як кінцевий результат такої діяльності — офіційне визнання та правове закріплення отриманих висновків в юридичному акті відповідності самого діяння конкретній кримінально-правовій нормі.

Як бачимо, між зазначеними характеристиками кваліфікації існує неподільний зв’язок та взаємодоповнення, що й враховується при її визначенні. *Кваліфікація злочинів — це встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками скоєного та ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою.* Таким чином, до поняття кваліфікації включається як розумовий процес дослідження, аналітична діяльність, так і відповідний результат, тобто юридичне закріплення відповідного висновку щодо кваліфікації скоєного в офіційному правовому документі (наприклад, у постанові про притягнення особи як обвинуваченого, у вироку суду).

Таку кваліфікацію називають офіційною, або легальною, бо вона завжди здійснюється: 1) по конкретній кримінальній справі (факту, злочину); 2) уповноваженими на це офіційними представниками держави (слідчим, прокурором, суддею); 3) її висновки закріплюються в певних правових документах (постанові, вироку і т. ін.). Офіційна кваліфікація завжди є однією з форм правозастосовної діяльності і тому тягне за собою передбачені законом правові наслідки (наприклад, є підставою для порушення кримінальної справи, тримання під вартою як запобіжного заходу та ін.).

Поряд із цим виділяють доктринальну, або неофіційну, кваліфікацію, під якою розуміють правову оцінку відповідного злочину, яка здійснюється неофіційними особами. Частіше за все таку кваліфікацію знаходимо в публікаціях, доповідях, висновках наукових працівників.

Вона може здійснюватись також різними організаціями та окремими громадянами.

Офіційна (легальна) кваліфікація безпосередньо пов'язана з кримінальним процесом та його стадіями. Фактично на всіх стадіях кримінального процесу кожного разу вирішуються і питання кваліфікації скоєного злочину. На кожному етапі провадження по кримінальній справі може як підтверджуватись правильність раніше прийнятого рішення, так і змінюватись кваліфікація самого злочину. По-перше, це може бути обумовлено помилкою, наприклад неправильним висновком слідчого, прокурора, судді. По-друге, такі зміни можуть бути обумовлені тим, що в процесі розслідування або судового розгляду виявлені нові (раніше невідомі) обставини, які змінюють кримінально-правову оцінку скоєного.

Наприклад, після огляду трупа зі слідами насильницької смерті слідчий порушив кримінальну справу по факту вчинення умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК). Однак у ході розслідування справи було встановлено, що воно здійснено при перевищенні меж необхідної оборони. Тому потім ці дії були перекваліфіковані на ст. 118 КК як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Отже, кваліфікація злочинів характеризується певною динамічністю, бо вона відтворюється на кожній стадії кримінального процесу. Водночас кваліфікація злочинів як певний логічний процес завжди проходить крізь певні етапи, пов'язані із застосуванням закону.

На першому етапі з'ясовуються найбільш загальні ознаки діяння (суспільна небезпечність, протиправність, вид правопорушення та ін.). І тільки при наявності висновку, що це суспільно небезпечне діяння є злочином, необхідно переходити до наступного етапу.

На другому етапі необхідно з'ясувати питання про те, яким розділом КК охоплюється цей злочин. Для цього необхідно в кожному конкретному випадку встановити відповідну сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину і дати їм правильну юридичну оцінку. Наприклад, встановлення того факту, що К. вчинив знищення майна шляхом підпалу, ще не дає достатніх підстав для висновку про родову приналежність цього злочину. Це може бути диверсія, терористичний акт, знищення майна, замах на вбивство та ін. І тільки після того, коли було доведено, що підпал здійснено працівником магазину для приховування раніше вчиненого розкрадання майна, є підстави для висновку, що це злочин проти власності.

Найбільш складний у практичному відношенні третій етап кваліфікації, коли визначається конкретна кримінально-правова норма, під яку підпадає конкретний злочин. Для цього важливо встановити всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого злочину і визначити їх відповідність конкретній кримінально-правовій нормі.

У цьому полягає сама сутність кваліфікації злочинів. Тому є підстави для висновку, що склад злочину — це не тільки єдина юридична підстава кримінальної відповідальності, але й необхідна підстава (правова модель) для кваліфікації злочинів. Лише за умови правильної кваліфікації злочину можливе правильне застосування кримінального закону.

Безумовно, наведені етапи кваліфікації злочинів у такій послідовності є певною мірою умовними, бо всі вони взаємопов'язані між собою, а сам процес кваліфікації у свідомості фахівця проходить як єдиний послідовний процес.

Кваліфікація злочинів лише на перший погляд виглядає як суто технічна операція, яка зводиться до пошуку відповідної статті КК, що охоплювала б своїм змістом конкретний випадок. Насправді кваліфікація злочинів — завжди складний та відповідальний процес встановлення та правового закріплення висновку стосовно суті вчиненого суспільно небезпечного діяння.

Водночас помилкова кваліфікація призводить до неправильної як правової, так і соціально-моральної оцінки діяння. Особливо неприпустимі помилки, коли кваліфікуються як злочин діяння, які не містять ознак складу злочину. На підставі такої кваліфікації може бути засуджена особа, яка фактично не вчинила злочину.

Найбільш поширеними в практиці є помилки, пов'язані з неточною кваліфікацією, викликаною нечітким розмежуванням суміжних складів злочинів. Наприклад, коли злісне хуліганство кваліфікується як злочин проти здоров'я людини, розбій — як грабіж та ін. У таких випадках не лише дається помилкова правова кваліфікація злочину, а й неправильна його соціально-моральна оцінка. Такі помилки можуть призвести до призначення невиправдано суворого або, навпаки, більш м'якого покарання, а в окремих випадках до безпідставного звільнення людини від кримінальної відповідальності.

Таким чином, помилки у кваліфікації негативно впливають на боротьбу зі злочинністю, порушують права людини, підривають авторитет судової влади. І навпаки, тільки правильна кваліфікація забез-

печує точне застосування кримінального закону, зміцнює авторитет державної влади. Це також важливо і для вирішення завдань боротьби зі злочинністю, бо тільки за умови правильної кваліфікації можна отримати точні дані про стан злочинності, її характеристику та динаміку, з'ясувати причини та умови, які її породжують.

Правильна кваліфікація можлива лише на основі точного аналізу складу злочину: об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкта злочину. Безумовно, в окремих випадках досвідчений юрист може одразу зробити висновок щодо кваліфікації, але в подібних (спрощених) випадках зберігається можливість помилки, оскільки такий підхід до кваліфікації здійснюється без необхідного аналізу всіх елементів та ознак складу злочину, їх зіставлення з усіма фактичними обставинами конкретного злочину.

Найбільш точно відображує соціально-правову сутність злочину його *об'єкт*. Кваліфікація злочину за об'єктом дозволяє встановити, а потім і юридично закріпити в тому чи іншому правовому акті, що суспільні відносини, яким заподіяна шкода конкретним злочинном, охороняються певним кримінальним законом.

У практичній діяльності не виникає труднощів, пов'язаних із визначенням загального об'єкта злочину, бо ним завжди є певна сукупність суспільних відносин, які поставлені під охорону чинного кримінального законодавства.

Не викликає особливих труднощів і з'ясування родового об'єкта злочину. В одних випадках сам законодавець називає його в КК при визначенні окремих груп злочинів (наприклад, у ч. 1 ст. 401 прямо зазначається, що військовими злочинами визнаються злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби), в інших — родовий об'єкт відображається в назві розділу КК, в якому розміщена стаття про відповідальність за певний злочин. Наприклад, із назв розділів II та III випливає, що родовими об'єктами цих злочинів є відносини, які захищають життя та здоров'я особи, її волю, честь та гідність.

У практичному плані кваліфікація злочинів завжди пов'язана з встановленням безпосереднього об'єкта. Не становить труднощів вирішення цих питань, коли сам законодавець у кримінальному законі вказує на ті суспільні відносини, які виступають об'єктом певного злочину. Наприклад, у ст. 111 КК закріплено, що державна зрада — це дії, які умисно вчинені громадянином України на шкоду суверенітетові, те-

риторіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

У багатьох випадках виявленню об'єкта сприяє аналіз ознак предмета злочину. У так званих «предметних злочинах» цей елемент складу завжди називається безпосередньо в тексті закону, тому його виявлення не породжує ніяких труднощів. Так, у статтях 185–187 КК предметом прямо зазначене чуже майно. А оскільки воно завжди є і предметом відносин власності, то саме ці відносини і виступають об'єктом названих злочинів.

У тих же випадках, коли в тексті кримінального закону не дістали відображення як предмет злочину, так і його об'єкт, необхідно провести більш ретельний логіко-юридичний аналіз усіх інших елементів складу злочину.

Зокрема, необхідно встановити ті ознаки, що визначають *об'єктивну сторону складу злочину*. Частіше за все вони безпосередньо зазначені в диспозиціях відповідних статей КК. Приміром, для кваліфікації злочину як розбою (ст. 187 КК) слід встановити, що злочинець вчинив напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

У тих же випадках, коли злочин був перерваний на стадії замаху чи готування, дії такої особи потребують додаткового посилання на статті 14 чи 15 Загальної частини КК. Наприклад, якщо декілька осіб домовились вчинити вбивство, їх дії треба кваліфікувати як готування до вбивства. А якщо від пострілу злочинця потерпілий отримав поранення, то такі дії необхідно кваліфікувати як замах на вбивство за статтями 15 та 115 КК.

Важливе значення для визначення об'єктивної сторони має встановлення тих суспільно небезпечних наслідків, які впливають на кваліфікацію злочинів. Так, для застосування ст. 138 КК необхідно встановити, що дії, передбачені цією статтею, спричинили тяжкі наслідки для хворого. У таких випадках необхідно встановлювати і причинний зв'язок між самим діянням і тими наслідками, що настали. Наприклад, відповідальність за ч. 2 ст. 271 КК настає лише за умови, коли порушення законодавства про охорону праці спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, тобто коли встановлено причинний зв'язок між діянням винного та тими тяжкими наслідками, що настали.

В окремих випадках на кваліфікацію злочинів впливають такі факультативні ознаки, як спосіб, місце, час та обстановка вчинення зло-

чину. Так, таємне викрадення чужого майна кваліфікується як крадіжка (ст. 185 КК), а відкрите — як грабіж (ст. 186 КК). Відповідальність же за мародерство (ст. 432 КК) настає за умови, що викрадення майна було вчинено на полі бою.

Встановлення ознак *суб'єктивної сторони* (вини, мотиву і мети діяння) також має важливе значення для правильної кваліфікації. Наприклад, за ст. 121 КК кваліфікується тільки умисне тяжке тілесне ушкодження, а за необережне тяжке тілесне ушкодження дії особи необхідно кваліфікувати за ст. 128 КК. Відповідальність же за ст. 364 КК можлива лише за умови, коли службове зловживання було вчинено з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб.

Встановлення всіх ознак *суб'єкта злочину* також є необхідною передумовою для правильної кваліфікації злочину. Загальними ознаками суб'єкта злочину є вік (ст. 18 КК) та осудність (ст. 19 КК). Так, у ч. 1 ст. 22 КК встановлюється, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Тільки за окремі злочини, які перелічені в ч. 2 ст. 22 КК, відповідальність настає з 14 років: умисне вбивство (статті 115–117 КК); диверсія (ст. 113 КК); бандитизм (ст. 257 КК) та ін.

В окремих випадках законодавець обмежує коло осіб, які можуть нести відповідальність за той чи інший злочин. Так, за одержання хабара відповідальність може нести тільки службова особа (ст. 364 КК), а за військові злочини — тільки військовослужбовець або військово-взобов'язаний під час проходження ним навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів (ч. 1 ст. 401 КК).

Викладене дає підстави для висновку, що кожний елемент складу злочину має винятково важливе значення для кваліфікації певного суспільно небезпечного діяння, тобто для вибору відповідної статті КК, в якій передбачена відповідальність за таке діяння. Але і на цьому етапі кваліфікація може бути також ускладнена, наприклад, у випадках, коли одне і те саме діяння підпадає під ознаки двох або більше статей КК. У таких випадках має місце конкуренція кримінально-правових норм. В одній із них діяння описано більш узагальнено, а в іншій детально описані його індивідуальні ознаки. Тобто йдеться про конкуренцію загальної та спеціальної норм. У таких випадках слід застосовувати спеціальну норму, бо в ній більшою мірою індивідуалізуються ознаки вчиненого, як і його суспільна небезпека. Приміром, у п. 8 ст. 115 КК передбачена відповідальність за умисне вбивство особи

у зв'язку з виконанням нею службового обов'язку. Однак у ст. 348 КК встановлюється відповідальність за посягання на життя (тобто вбивство або замах на вбивство) працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків. Очевидно, що такий злочин підпадає під ознаки як п. 8 ст. 115 КК, так і ст. 348 КК. Для вирішення питання, за якою статтею необхідно кваліфікувати таке вбивство, необхідно врахувати, що ст. 348 є спеціальною нормою відносно п. 8 ст. 115 КК (загальна норма), тому спеціальна норма і повинна застосовуватись при такій конкуренції. Саме спеціальна норма завжди найбільш точно віддзеркалює соціальну і правову природу вчиненого злочину.

Важливе значення для правильної кваліфікації злочинів має судова практика і особливо практика Верховного Суду України. Зокрема, Верховний Суд на підставі узагальнення судової практики розробляє відповідні рекомендації, дає визначення певних понять, у розумінні яких є протиріччя, дає роз'яснення по розмежуванню злочинів та застосуванню кримінального закону в найбільш складних випадках. Ці рекомендації, що формуються найвищим судовим органом України, не можуть корегувати чи підміняти сам кримінальний закон, але фактично вони набувають сили певних «еталонів», «стандартів» для судової практики. Вони позитивно впливають на судову практику, однакове застосування закону, що в кінцевому підсумку забезпечує законність і охорону прав людини в практиці боротьби зі злочинністю.

Наприклад, у зв'язку із труднощами в застосуванні п. 11 ст. 115 КК та помилками в судовій практиці Пленум Верховного Суду України в постанові від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» роз'яснив, що доручення при вбивстві на замовлення може мати форму наказу, розпорядження, а також угод, відповідно до яких виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити або, навпаки, не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (грошову винагороду, передачу прав на майно та ін.) чи нематеріального характеру (звільнення від кримінальної відповідальності, розв'язання різних життєвих проблем тощо). Якщо вбивство на замовлення зумовлено виплатою винагороди або іншими матеріальними благами, вчинене вимагає додаткової кваліфікації за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або

службових повноважень» зазначається, що перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) на відміну від зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) характеризується таким:

а) вчиненням дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчиненням дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку;

в) вчиненням одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчиненням дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Наведені приклади свідчать, що роз'яснення, які містяться в постановках Пленуму Верховного Суду України, стосуються найбільш складних питань кваліфікації окремих видів злочинів та характеризуються високим науково-практичним рівнем, тому ознайомлення з ними має важливе значення як для аналізу ознак тих чи інших злочинів, так і для кваліфікації конкретних випадків їх вчинення за відповідними статтями КК.

Контрольні запитання

1. Що являє собою Особлива частина КК?
2. У чому виявляється єдність Загальної та Особливої частин КК?
3. Які є види кримінально-правових норм Особливої частини КК?
4. Яким чином у санкціях кримінально-правових норм Особливої частини КК відображена подальша гуманізація кримінального права України?
5. Що лежить в основі побудови системи Особливої частини КК?
6. Як визначаються поняття «кваліфікація злочинів», його складові характеристики?
7. Яка кваліфікація злочинів визнається офіційною?
8. Які наслідки можуть мати помилки у кваліфікації злочинів?
9. Яку роль відіграє склад злочину у кваліфікації злочинів?

Злочини проти основ національної безпеки України

§ 1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування держави та відповідних її інститутів. Без стабільності в суспільстві неможлива й ефективна боротьба зі злочинністю, тому в КК статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України подані в першому розділі Особливої частини.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Іншими словами, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави (ст. 1 Конституції України).

Це дає підставу для визнання таких злочинів найбільш небезпечними і віднесення їх законодавцем, як правило, до особливо тяжких або тяжких злочинів. Важливість родового об'єкта цих злочинів визначає значною мірою і специфіку їх об'єктивних та суб'єктивних ознак.

З *об'єктивної сторони* злочини проти основ національної безпеки України вчинюються шляхом активної поведінки — дії. При цьому законодавець конструює більшість з них як злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння незалежно від настання фактичної шкоди основам національної безпеки України (наприклад, державна зрада, шпигунство). Деякі з цих

злочинів конструюються як усічені склади — момент їх закінчення переноситься на такі дії, що за загальним правилом в інших злочинах становлять попередні стадії вчинення злочину — готування чи замах. Приміром, змова про вчинення злочину, передбаченого ст. 109 КК (готування), розглядається як закінчений злочин; посягання на життя державного чи громадського діяча, відповідно до ст. 112 КК, вважається закінченим фактично з моменту замаху на вбивство.

Висока небезпека цих злочинів виявляється і в їх *суб'єктивних ознаках*: всі вони здійснюються умисно і, як правило, з прямим умислом, при якому особа бажає заподіяти шкоду основам національної безпеки України. Характерною є і мета — заподіяння шкоди цьому об'єкту: особа діє з метою зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, заподіяння шкоди суверенітету, обороноздатності України, зміни її території та ін.

Отже, можна визначити, що *злочини проти основ національної безпеки України — це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України.*

До їх числа законодавець відносить: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК); державну зраду (ст. 111 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); диверсію (ст. 113 КК); шпигунство (ст. 114 КК).

§ 2. Види злочинів проти основ національної безпеки України

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК). Правовою підставою криміналізації цих діянь є ч. 2 ст. 5 Конституції України, відповідно до якої право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і ніхто не може узурпувати державну владу.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 109 КК, є суспільні відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, захист конституційного ладу і державної влади в країні.

Конституційний лад — це устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційно-правових норм. Це цілісна система основних соціально-правових відносин, що визначають форми і способи функціонування держави як єдиного державно-правового організму. Нормальне функціонування конституційного ладу дозволяє реалізувати прагнення суспільства до справедливого і стабільного соціального порядку на основі поєднання індивідуальних і суспільних інтересів.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 109 КК, виражається в чотирьох формах: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; 2) змова про вчинення таких дій; 3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; 4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Загальною ознакою всіх цих дій є спрямованість їх саме на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тобто із застосуванням фізичного чи психічного насильства до представників державної влади, осіб, що виконують функцію охорони конституційного ладу і державної влади, до інших осіб, які перешкоджають здійсненню цих дій. Злочини вважаються закінченими у разі вчинення будь-якої дії з метою зміни чи повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади (наприклад, озброєння групи людей та інструктаж про дії під час захоплення влади).

Змова про вчинення таких дій передбачає умисну угоду двох або більше осіб про спільні насильницькі дії, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

Передбачені ч. 2 ст. 109 КК заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади повинні мати публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, у присутності багатьох громадян. Це завжди активний вплив на невизначену кількість людей (проголошення на мітингу, демонстрації, зборах тощо).

Розповсюдження матеріалів з такими закликами є самостійною формою об'єктивної сторони цього злочину і передбачає ознайомлення з такими матеріалами інших осіб або створення умов для такого ознайомлення (розклеювання листівок, роздавання книг тощо).

Суб'єктивна сторона всіх зазначених дій — прямий умисел, поєднаний з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або з метою захоплення державної влади.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 109 КК кваліфікуючими ознаками діянь, передбачених у ч. 2 ст. 109 КК, є:

1) вчинення їх особою, яка є представником влади, тобто особою, яка перебуває на службі в органах державної влади та наділена владними повноваженнями (наприклад, депутат місцевої ради, голова суду, працівник міліції та ін.);

2) вчинення цих самих дій повторно, тобто хоча б у другий раз, незалежно від того, чи була особа засуджена за перший злочин;

3) вчинення їх організованою групою, тобто трьома або більше особами, які попередньо організувались у стійке об'єднання для вчинення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, або на захоплення державної влади, або для розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 3 ст. 28 КК);

4) вчинення їх з використанням засобів масової інформації (наприклад, виступ по телебаченню, поширення комп'ютерних програм із вказаними матеріалами та ін.).

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини щодо забезпечення територіальної цілісності і недоторканності України в межах встановлених кордонів. Територіальна недоторканність України є невід'ємною складовою її самостійності та незалежності. Частина 3 ст. 2 Конституції України проголошує, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний кордон України»¹ державний кордон — це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає різні діяння: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону, на порушення порядку, встановленого Конституцією України; 2) публічні заклики до вчинення цих дій; 3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Зміст цих діянь аналогічний діям, передбаченим ст. 109 КК. Відмінність лише у тому, що ст. 110 КК не вимагає, щоб ці дії мали насильницький характер.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що поєднаний із спеціальною метою змінити межі території або державного кордону України.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Відповідальність за ч. 2 ст. 110 КК настає за наявності хоча б однієї з вказаних у ній кваліфікуючих ознак: 1) вчинення злочину особою, яка є представником влади; 2) повторно, тобто вчинення таких дій хоча б у другий раз; 3) за попередньою змовою групою осіб, тобто вчинення його спільно двома або більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК); 4) якщо дії поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, тобто з метою викликати вороже ставлення до осіб іншої національності або расової належності.

Частина 3 ст. 110 КК передбачає особливо кваліфікований склад злочину — це дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 110 КК, які призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення важливих об'єктів, пошкодження життєзабезпечуючих комунікацій та ін.).

Державна зрада (ст. 111 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека.

З об'єктивної сторони державна зрада може полягати лише в тих діях, вичерпний перелік яких прямо вказаний у ч. 1 ст. 111 КК. Це передусім: перехід на бік ворога, що передбачає надання безпосередньої допомоги державі, з якою наша країна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту. Вияви такого переходу можуть бути різними: перехід до ворога через лінію фронту; вступ на службу в армію ворожої держави; участь за її завданням у бойових діях проти України; надання різної допомоги агентам такої держави та ін. Сам перехід на бік ворога може полягати як у переході на територію ворожої держави (так званий фізичний перехід), так і в наданні допомоги такій державі або її представникам на території України (так званий інтелектуальний перехід). Державна зрада в цій формі визнається закінченою з моменту, коли особа почала надавати допомогу ворогові. При цьому перехід на бік ворога повинен мати місце в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Шпигунство — це передача чи збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Шпигунство є другою формою державної зради, ознаки його будуть розглянуті при аналізі ст. 114 КК.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форма державної зради полягає в будь-якій допомозі у проведенні підривної діяльності проти інтересів України. Причому для відповідальності не має значення, як діяла особа — за завданням іноземної держави чи з власної ініціативи. Допомога в проведенні підривної діяльності може передбачати сприяння резидентам (таємним представникам іноземних розвідок), укриття розвідника або його спорядження, надання йому транспортних засобів, а також іншої техніки, надання різних матеріалів, продуктів харчування, приховування слідів вчинених ним злочинів, вербування агентів для проведення підривної діяльності проти України. Цією формою охоплюються і випадки, коли особа за завданням іноземних держав або їх представників організує (або вчинює) на шкоду Україні будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України (наприклад, диверсію, посягання на життя державного чи громадського діяча). У таких випадках відповідальність настає за сукупністю злочинів, наприклад за статтями 111 і 113 КК.

Державна зрада в цій формі вважається закінченою з моменту, коли особа фактично почала надавати допомогу іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу, за якого особа усвідомлює, що її діяння вчинюються на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, і бажає їх здійснити. Мотиви можуть бути різними (ненависть до України, користь та ін.), але на кваліфікацію вони не впливають.

Суб'єкт злочину — громадянин України, який досяг 16 років. Співучасниками цього злочину можуть бути іноземні громадяни та особи без громадянства.

Частина 2 ст. 111 КК передбачає заохочувальну норму, згідно з якою звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України,

якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації чи їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

Обов'язковими умовами звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК є наявність трьох обставин: 1) отримання громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації, їх представників; 2) невчинення жодних дій на виконання цього завдання; 3) добровільна заява органам державної влади про свій зв'язок з ними і про отримане завдання.

Відсутність хоча б однієї з цих обставин виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є відносини, що забезпечують нормальну діяльність усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. Обов'язковим додатковим об'єктом виступає життя людини — державного чи громадського діяча.

Об'єктивна сторона злочину полягає в посяганні на життя державного діяча чи керівника політичної партії. Під посяганням на життя розуміється вбивство або замах на вбивство осіб, зазначених у ст. 112 КК. Відповідальність у цих випадках настає як за закінчений злочин незалежно від настання смерті цих осіб (у разі замаху на вбивство посилення на ст. 15 КК не потрібно). Готування до цього злочину (розробка плану злочинних дій, підшукування спільників, знярядь для вчинення злочину та ін.) кваліфікується за статтями 14 і 112 КК.

Перелік осіб, які визнаються потерпілими і вказані в ст. 112 КК, є вичерпним: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівник політичної партії.

Для застосування ст. 112 КК слід обов'язково встановити, що посягання на життя вчинюється у зв'язку з державною або громадською діяльністю потерпілих.

Закінченим цей злочин визнається з моменту вчинення діяння, спрямованого на позбавлення життя, тобто з моменту замаху на вбивство (усічений склад злочину).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, обов'язковою ознакою якого є усвідомлення особою, що потерпілим є державний діяч або керівник політичної партії і що посягання здійснюється у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю з метою або перешкодити цій діяльності, або помститися за її виконання.

Якщо вбивство чи замах на вбивство таких осіб вчинюється на ґрунті особистих взаємовідносин, то застосування ст. 112 КК виключається, а дії винного кваліфікуються за статтями про злочини проти життя.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, що досягла 14-річного віку (ч. 2 ст. 22 КК).

Диверсія (ст. 113 КК). *Безпосереднім об'єктом* диверсії є економічна основа, внутрішня безпека України. Додатковими об'єктами можуть бути: життя, здоров'я людей, екологічна безпека та ін.

Предметом диверсії можуть бути: підприємства, установи, шляхи та засоби сполучення, нафто-, газопроводи та ін.

Об'єктивна сторона злочину виявляється: 1) у вчиненні з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 2) у вчиненні з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій. Масове знищення людей або заподіяння шкоди їх здоров'ю при вчиненні диверсії у своїй основі спрямоване на заподіяння смерті або шкоди здоров'ю значної кількості громадян, і винний вдається до загальнонебезпечних способів (вибухів, підпалів, затоплення, організації завалів, аварій транспортних засобів та ін.).

Зруйнування або пошкодження підприємств, споруд, шляхів і засобів сполучення, засобів зв'язку або іншого державного або суспільного майна полягає як у повному їх знищенні, так і частковому пошкодженні такого майна будь-яким способом.

Масове отруєння людей, як і поширення епідемій, являє собою злочинну діяльність, спрямовану на спричинення смерті чи шкоди здоров'ю значної, частіше невизначеної, кількості осіб. Способи

здійснення можуть бути різними (отруєння продуктів харчування, джерел води, зараження хвороботворними мікроорганізмами їжі, води тощо).

Поширенням епізоотій охоплюються випадки розповсюдження заразливих хвороб серед тварин. Способи при цьому можуть бути різними (зараження збудниками заразних захворювань продуктів харчування, спільне утримання хворих і здорових тварин та ін.).

Епіфітотія — це поширення інфекційної хвороби рослин, що охоплює господарство, район, область чи країну. У вигляді епіфітотій може поширюватися іржа і головня хлібних злаків, фітофтороз картоплі та інші шкідливі хвороби.

Цим зумовлено віднесення диверсії до усічених складів і визнання її закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення вказаних у законі небезпечних наслідків, тобто незалежно від фактичного спричинення смерті, тілесних ушкоджень, зруйнування або пошкодження об'єктів, радіоактивного забруднення та настання інших наслідків.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у формі прямого умислу, що поєднаний з метою ослаблення держави, тобто заподіяння шкоди її економічній системі, обороноздатності, внутрішній безпеці та ін. Саме ця мета відрізняє диверсію від інших злочинів, пов'язаних із знищенням чи пошкодженням майна, заподіянням шкоди життю, здоров'ю, екологічних та інших злочинів.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа: громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства, якій виповнилося 14 років (ч. 2 ст. 22 КК).

Шпигунство (ст. 114 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є зовнішня безпека України.

З об'єктивної сторони шпигунство полягає в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких міститься в Законі України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. (у ред. Закону від 21 вересня 1999 р.)¹. Згідно з цим Законом державною таємницею визнається певний вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 49. – С. 428.

охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Спеціальним уповноваженим органом державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Шпигунство може виражатися у двох формах: 1) передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збиранні таких же відомостей з метою передачі іноземній державі, її організаціям або їх представникам.

Передача зазначених відомостей має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (вручає) їх іноземній державі або її представнику (агенту). Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників, кур'єрів та ін.). Для відповідальності не має значення, передаються першоджерела (наприклад, оригінали документів, креслення, зразки пального), їх копії чи лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем будь-яких об'єктів та ін.). Тому будь-які дії, виражені як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і у створенні умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття передачі.

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, — це будь-які випадки здобуття таких відомостей (наприклад, викрадення, особисте спостереження, фотографування, підслуховування телефонних розмов та ін.). Нерідко для отримання таких відомостей використовується найскладніша сучасна техніка (спеціально обладнані літаки, кораблі або автомашини, спеціально встановлені на суші чи на морі прилади для отримання розвідувальної інформації та ін.).

Для відповідальності за ст. 114 КК важливо встановити, що відомості, які становлять державну таємницю, були передані чи збиралися для передачі саме іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам.

Закінченим шпигунство вважається з моменту початку збирання вказаних відомостей або з моменту їх передачі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел: особа усвідомлює, що відомості збираються або передаються іноземній державі, організації або їх представникам і що ці відомості є державною таємницею, яка не підлягає передачі. Мотиви злочину на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку.

Громадянин України за шпигунство несе відповідальність за ст. 111 КК — за державну зраду.

Частина 2 ст. 114 КК передбачає заохочувальну норму: особа звільняється від кримінальної відповідальності за шпигунство за наявності сукупності трьох умов: 1) особа припинила свою діяльність, передбачену ч. 1 ст. 114 КК; 2) добровільно повідомила органи державної влади про вчинене; 3) внаслідок цього та вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

Контрольні запитання

1. Що є родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України?
2. Яка специфіка об'єктивної та суб'єктивної сторони злочинів проти національної безпеки?
3. Яка специфіка об'єктивної та суб'єктивної сторони дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади?
4. Які кваліфікуючі ознаки дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади?
5. Що є безпосереднім об'єктом посягання на територіальну цілісність і недоторканність України?
6. У чому полягає посягання на життя державного чи громадського діяча? Коли вважається цей злочин закінченим?
7. Що таке диверсія? Яким за структурою об'єктивної сторони є цей злочин?
8. Яка специфіка об'єкта та предмета шпигунства?

Злочини проти життя та здоров'я особи

§ 1. Злочини проти життя

У статті 3 Конституції України проголошено, що життя людини є найвищою соціальною цінністю, а в ст. 27 визначено, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може свавільно позбавити її життя. Тому злочини проти життя становлять велику суспільну небезпеку. До них КК відносить різні види умисних вбивств (статті 115–118), вбивство через необережність (ст. 119), доведення до самогубства (ст. 120), погрозу вбивством (ст. 129)¹.

Поняття вбивства та його види. У частині 1 ст. 115 КК дається поняття вбивства як умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині. Крім того, у ст. 119 КК передбачена відповідальність за вбивство через необережність. Тому *загальне поняття вбивства* в теорії кримінального права визначають як *умисне або необережне протиправне заподіяння смерті іншій людині*. Заподіяння смерті іншій людині — це позбавлення її життя.

Об'єктом вбивства є життя людини. Початком життя при цьому слід вважати початок фізіологічних пологів. Посягання на плід людини до початку пологового процесу не є посяганням на життя. Протиправне знищення плоду до початку пологів може тягти за собою відповідальність за незаконне проведення абортів. Кінцевим моментом життя людини є її біологічна смерть.

Закон рівною мірою охороняє життя будь-якої людини незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо. Вбивство — це позбавлення життя іншої людини, тому самогубство або замах на самогубство злочином не вважається.

¹ Роз'яснення щодо застосування законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти життя, як і проти здоров'я особи, надані в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 1. – С. 37–42.

З *об'єктивної сторони* вбивство може бути здійснено шляхом дії або бездіяльності. Для позбавлення людини життя може застосовуватися як фізичний вплив (удар ножем, задушення, отруєння тощо), так і психічний (заподіяння психічної травми, що спричинила смерть, підбурювання до самогубства особи, яка не усвідомлює значення цього акту, тощо).

У разі вчинення вбивства шляхом бездіяльності йдеться про невинення винним дій, які запобігли б настанню смерті, за умови, що він зобов'язаний був і мав можливість їх вчинити. Наприклад, особа медичного персоналу з метою заподіяння смерті хворому не застосовує необхідного лікування.

Обов'язковою ознакою закінченого складу вбивства є настання злочинного наслідку — смерті людини. При цьому необхідно встановити причинний зв'язок між діянням винного і настанням смерті потерпілого.

Вбивство — це протиправне позбавлення життя. Тому не є вбивством, наприклад, позбавлення життя людини в стані необхідної оборони. Разом з тим згода потерпілого на позбавлення його життя не виключає протиправності діяння.

Із *суб'єктивної сторони* вбивство може бути вчинено як з умислом (прямим або непрямим), так і через необережність (злочинну самовпевненість або злочинну недбалість). Кваліфікація вбивства як умисного передбачає ретельне дослідження його мотивів і мети.

Суб'єкт вбивства — будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 14 років, за вбивства, що передбачені статтями 115–117 КК, з 16 років — за вбивства, що передбачені статтями 118 і 119 КК.

Види вбивств. За суб'єктивною стороною розрізняють вбивства умисні (статті 115–118 КК) і вбивства через необережність (ст. 119 КК). Умисні вбивства (ст. 115 КК) поділяють за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) на три види: так зване просте вбивство, тобто вчинене без обставин, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність (ч. 1 ст. 115 КК); вчинене за обставин, що обтяжують відповідальність, так зване кваліфіковане вбивство (ч. 2 ст. 115 КК), і вчинене за обставин, що пом'якшують відповідальність, так зване привілейоване вбивство. Цей розподіл має дуже важливе практичне значення, оскільки у разі вчинення умисного вбивства за наявності і тих, й інших згаданих обставин вчинене належить кваліфікувати як вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність.

Умисне вбивство без обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність (просте вбивство), — ч. 1 ст. 115 КК — має місце в тих випадках, коли у вчиненому немає ознак вбивств, передбачених ч. 2 ст. 115 КК або статтями 116–118 КК. Зокрема, за ч. 1 ст. 115 КК кваліфікуються вбивства, вчинені в бійці, з помсти, на ґрунті особистих взаємовідносин, з ревнощів, зі співчуття (наприклад, за наявності прохання потерпілого) та деякі інші.

Умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність (кваліфіковане вбивство), — ч. 2 ст. 115 КК. Обставини, що обтяжують відповідальність, перераховано в пп. 1–13 ч. 2 ст. 115 КК¹. Для застосування ст. 115 достатньо наявності хоча б однієї з указаних у ній обставин, які обтяжують відповідальність.

Умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК) передбачає, що позбавлення життя цих осіб охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих. Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК не має. Дії винного не можуть кваліфікуватися за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК, якщо не доведено, що його умисел був спрямований на позбавлення життя саме двох або більше осіб.

Під умисним вбивством малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК) розуміють умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Ця обставина має місце тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати.

Умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК), має місце, коли винний завідомо знав про такий стан потерпілої. Кваліфікація за цим пунктом злочину не залежить від строку вагітності та життєздатності плоду.

Умисне вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК). Заручником є особа, яка захоплена або утримується будь-ким з метою спонукання її родичів, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови її звільнення. Вбивство заручника може мати місце в момент захоплення або протягом часу утримування заручника,

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI ч. 2 ст. 115 КК доповнено п. 14 такого змісту: «14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

тобто позбавлення волі. Вбивство можливе і внаслідок спроби заручника втекти, під час його перевезення тощо. Саме захоплення чи утримання заручника є самостійним злочином і кваліфікується за статтями 147 або 349 КК.

Вбивство викраденої людини (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК) має місце, коли потерпілого було захоплено та переміщено з того місця, де він знаходився. Вбивство може бути вчинене як при переміщенні людини, так і в місці, де у подальшому потерпілий утримується. Суб'єктом вбивства може бути як сам викрадач, так і інша особа, яка усвідомлює, що позбавляє життя викрадену людину. Дії особи, яка вчинила викрадення людини, утримувала потерпілого та умисно його вбила, кваліфікуються за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК та за ч. 3 ст. 146 КК за ознакою спричинення тяжких наслідків.

Умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК). У деяких випадках спосіб позбавлення життя свідчить про особливу жорстокість злочину. Пленум Верховного Суду України у своїй практиці вважає, що до особливо жорстоких можуть бути віднесені, зокрема, випадки, коли перед позбавленням життя або в процесі вчинення вбивства до потерпілого умисно застосовувалися тортури, мордування або йому заподіявалися особливі страждання шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень або використання вогню, струму, отрути, що завдає нестерпного болю.

Судова практика виходить із того, що про ознаку особливої жорстокості може свідчити також вчинення злочину в присутності близьких потерпілому осіб, якщо винний усвідомлював, що такими діями завдає їм особливих страждань.

Умисне вбивство слід також вважати вчиненим з особливою жорстокістю, якщо воно супроводжувалося глумлінням над трупом, крім випадків його знищення або розтину з метою приховати вбивство.

Умислом винного має охоплюватися особлива жорстокість дій, що ним вчиняються. Визнавши засудженого винним у вбивстві, вчиненому з особливою жорстокістю, суд має навести у вирокі підстави та мотиви, згідно з якими він дійшов такого висновку. Встановлення особливої жорстокості вбивства не належить до компетенції судово-медичної експертизи, оскільки поняття «жорстокість» не є медичним. Вирішення цього питання є прерогативою органів досудового слідства і суду. Експерт лише дає висновок, чи зазнав потерпілий особливо сильних страждань.

Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК), має місце, якщо, вчиняючи вбивство

певної особи, винний усвідомлював, що він застосовує такий спосіб заподіяння смерті, який є небезпечним для життя не тільки однієї людини (наприклад, вбивство шляхом пострілу в назовп людей, підпал приміщення, в якому крім потерпілого перебували інші особи, вчинення аварії автомашини, в якій їхали кілька осіб).

Заподіяння при вбивстві способом, небезпечним для життя багатьох людей, тілесних ушкоджень іншим особам слід додатково кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне заподіяння тілесних ушкоджень. Якщо при вбивстві способом, небезпечним для життя багатьох людей, вчинено умисне вбивство двох або більше осіб, винний підлягає відповідальності за пп. 1 і 5 ч. 2 ст. 155 КК.

Умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК) здійснюється з мотивів, спрямованих на отримання будь-яких матеріальних благ для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержання чи збереження певних майнових прав, уникнення матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягнення іншої матеріальної вигоди. Корисливим також є вбивство, вчинене за винагороду або з метою обійняти більш високооплачувану посаду.

Для кваліфікації злочину за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК не має значення, чи вдалося винному реалізувати корисливий мотив. Необхідно лише, щоб корисливі мотиви виникли до вчинення вбивства чи під час вчинення цього злочину. Тому не може бути основою для кваліфікації вбивства за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК заволодіння майном вбитого в тих випадках, якщо користь не була мотивом вбивства.

Верховний Суд України виходить із того, що умисне вбивство, вчинене при розбійному нападі, вимаганні, незаконному заволодінні транспортним засобом, належить кваліфікувати не лише за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, а й за статтею, якою передбачено відповідальність за злочинне заволодіння майном (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313 КК).

Умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК) матиме місце лише у разі, якщо воно вчиняється за явно вираженої неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі або без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Якщо винний крім вбивства з хуліганських мотивів вчинив інші умисні дії, що супроводжувалися особливою

зухвалістю чи винятковим цинізмом, то вчинене ним належить кваліфікувати за п. 7 ч. 2 ст. 115 і ст. 296 КК. Хуліганство, що потягло за собою необережне позбавлення життя людини, не містить складу злочину, який розглядається, і має кваліфікуватися за відповідною частиною статей 296 і 119 КК.

При кваліфікації вбивства за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК слід встановити наявність хуліганських мотивів, що визначають поведінку винного. Невстановлення конкретних мотивів вбивства не є підставою для кваліфікації злочину як вчиненого з хуліганських мотивів.

Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) має місце, якщо вбивство вчинено з метою не допустити чи припинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї. Під виконанням службового обов'язку слід розуміти виконання особою покладених на неї обов'язків у державній чи громадській установі, на підприємстві, в організації. Потерпілим при цьому може бути не тільки службова особа, а й інші працівники, які виконують службові функції, та їх близькі родичі. Виконання громадського обов'язку — це будь-яка корисна для суспільства діяльність громадянина.

Відповідальність за вбивство у зв'язку з виконанням службового або громадського обов'язку настає незалежно від того, коли були вчинені потерпілим дії, які стали приводом для вбивства.

Близькі родичі, згідно з п. 11 ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу України, — це батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки.

Посягання на життя (тобто вбивство або замах на вбивство) державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, слід кваліфікувати за ст. 112 КК, а вбивство чи замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку — за ст. 348 КК. Так само і вбивство чи замах на вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, а також захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю,

пов'язаною з наданням правової допомоги, — відповідно за статтями 379 і 400 КК, а начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з такої служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, — відповідно за ч. 4 ст. 404 або ст. 443 КК.

Умисне вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК). Винний може переслідувати мету повністю приховати раніше вчинений злочин або лише обставини, які впливають на кваліфікацію та міру покарання. Вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину винний може здійснювати як до, так і в процесі вчинення наміченого злочину. Наприклад, випадки вбивства потерпілого, свідка, особи, яка має докази злочину, охоплюються п. 9 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, поєднане із звалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК). Винний може здійснити вбивство в процесі самого звалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом для того, щоб придушити опір потерпілої особи або із садистських мотивів. Але таке вбивство може мати місце і після здійснення цих злочинів, щоб приховати злочин і уникнути відповідальності. Умисне вбивство з метою задовольнити статево пристрасть із трупом також тягне за собою відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК. Вбивство і зазначені злочини можуть бути вчинені як однією, так і різними особами (наприклад, при груповому звалтуванні).

Умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК), — це вбивство, вчинене виконавцем за дорученням замовника. Таке доручення, як роз'яснює Пленум Верховного Суду України, може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити або, навпаки, не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (грошову винагороду, передачу прав на майно та ін.) чи нематеріального характеру (звільнення від кримінальної відповідальності, розв'язання різних життєвих проблем тощо). Якщо вбивство на замовлення зумовлено виплатою винагороди або іншими матеріальними благами, вчинене вимагає додаткової кваліфікації ще і за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК), має місце, якщо воно вчинене спільно двома або

більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Таке вбивство може бути вчинено як співвиконавцями, так і з розподілом ролей, тому безпосереднім виконавцем вбивства може бути і один учасник групи. За цим пунктом ч. 2 ст. 115 КК належить кваліфікувати й умисне вбивство, вчинене організованою групою або злочинною організацією, оскільки ці форми співучасті містять у собі також ознаки, властиві групі, яка діє за попередньою змовою. У разі вчинення вбивства злочинною організацією (її учасниками) кваліфікація злочину настає за сукупністю ст. 255 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 (п. 13 ч. 2 ст. 115 КК). Йдеться про умисне повторне вбивство. Під раніше вчиненим умисним вбивством розуміють не тільки вбивства, кваліфіковані за ст. 115 КК, а й умисні вбивства, відповідальність за які передбачено іншими статтями КК (статті 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443). Вчинення вбивства, передбаченого статтями 116–118, не дає підстав розглядати наступне умисне вбивство як повторне. Цей пункт застосовується незалежно від того, чи був винний засуджений за раніше вчинене вбивство.

Якщо особу, яка вчинила повторне вбивство, за жодне з них не було засуджено, останнє вбивство кваліфікується за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК, а вчинене раніше кваліфікується самостійно.

Незакінчене вбивство або співучасть у вбивстві також створюють повторність.

Умисне вбивство не може кваліфікуватися як повторне, якщо судимість за раніше вчинене вбивство погашено чи знято у встановленому порядку, а також якщо закінчилися строки давності за попереднє вбивство.

Перелік обставин, що обтяжують відповідальність, вказаний у ч. 2 ст. 115 КК, є вичерпним. Якщо умисне вбивство вчинено за обставин, які обтяжують відповідальність і які перераховані у двох або більше пунктах ч. 2 ст. 115 КК, то при його кваліфікації мають вказуватися всі пункти.

Умисне вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність:

умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання;

умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини;

умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК). У цьому випадку має місце особливий психічний стан винного — фізіологічний афект: короточасна інтенсивна емоція, що значно послаблює контроль особи над своїми вчинками, здатність усвідомлювати їх, керувати ними. Від фізіологічного афекту слід відрізнити афект патологічний, що виключає осудність суб'єкта.

Умовою застосування ст. 116 КК є сильне душевне хвилювання, спричинене протизаконним насильством, систематичним знуцанням або тяжкою образою з боку потерпілого.

Насильство при цьому може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень, завдання побоїв, позбавлення волі та ін.), так і психічним (погроза заподіяти фізичну, моральну, майнову шкоду), але тільки протизаконним. Таке насильство може за своїм характером надавати суб'єктові право на необхідну оборону. Вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, але за умови, що воно було результатом перевищення меж необхідної оборони, слід кваліфікувати не за ст. 116, а за ст. 118 КК як вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Якщо душевне хвилювання було спричинене не поведінкою потерпілого, а поведінкою інших осіб, ст. 118 КК не може бути застосовано.

Відповідальність за ст. 116 КК настає також у випадках, якщо протизаконне насильство, систематичне знуцання або тяжка образа, що спричинили сильне душевне хвилювання особи, яка вчинила вбивство, були спрямовані не на неї особисто, а щодо третіх осіб — близьких або навіть сторонніх.

Склад злочину, передбаченого ст. 116 КК, має місце лише у випадку, якщо умисел на вбивство виник раптово в стані фізіологічного афекту і був виконаний, коли винний ще перебував у такому стані.

При вбивстві, передбаченому ст. 116 КК, умисел може бути прямим і непрямим.

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК). Відповідальність матері пом'якшується за умови, якщо вбивство дитини було вчинено під час пологів або одразу після них, тобто законодавець обмежує вчинення цього злочину певним нетривалим проміжком часу, доки особливий психофізіологічний стан жін-

ки послаблює її здатність керувати своїми діями. В інших випадках відповідальність за вбивство матір'ю своєї дитини настає на загальних підставах.

Момент виникнення умислу в матері вбити новонароджену дитину не впливає на кваліфікацію злочину, що розглядається.

Суб'єктом цього злочину може бути тільки мати. Співучасники у вбивстві матір'ю новонародженої дитини несуть відповідальність за статтями 27 і 115 КК. Обставини, що пом'якшують відповідальність матері, на співучасників не поширюються.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК). Заподіяння смерті нападнику при захисті від суспільно небезпечного посягання виключає кримінальну відповідальність, якщо при цьому не були перевищені межі необхідної оборони. Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони не виключає такої відповідальності, але пом'якшує її. Так само вирішується питання і при затриманні злочинця.

Перевищенням меж необхідної оборони, відповідно до ч. 3 ст. 36 КК, визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, що явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Так само перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, при умисному заподіянні йому смерті, згідно з ч. 2 ст. 38 КК, визнається явна невідповідність вчиненого небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця.

Пленум Верховного Суду України у постанові від 26 квітня 2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» виходить із того, що при вирішенні питання про наявність перевищення меж необхідної оборони слід враховувати не лише відповідність або невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу; його раптовість; неготовність до його відбиття; кількість нападників і тих, хто захищався; їх фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини.

Ті самі фактори слід враховувати і при вирішенні питання про перевищення заходів із затримання злочинця (тяжкість злочину, обстановку, в якій відбувалося затримання, тощо).

При цьому слід мати на увазі, що особа, яка захищається, як і особа, що затримує злочинця, внаслідок сильного душевного хвилювання, зумовленого суспільно небезпечним посяганням (що часто виникає раптово), не завжди може точно оцінити відповідність заподіяної шкоди (у цьому випадку позбавлення життя нападника чи злочинця) небезпечності посягання чи вчиненого затриманим злочину або точно оцінити обстановку захисту чи затримання. У такому разі відповідальність за перевищення меж необхідної оборони або заходів із затримання злочинця виключається (ч. 4 ст. 36 КК).

Із *суб'єктивної сторони* злочин, що розглядається, може бути вчинений тільки умисно.

Вбивство, вчинене з перевищенням меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, за наявності обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК (наприклад, способом, небезпечним для життя багатьох осіб, повторно), має кваліфікуватися не як умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність, а за ст. 118 КК.

Вбивство через необережність (ст. 119 КК) може бути вчинено як внаслідок злочинної самовпевненості, так і внаслідок злочинної недбалості.

Для застосування ст. 119 КК необхідно встановити наявність необережної вини щодо злочинного наслідку — смерті іншої людини. Саме ж діяння, яке заподіяло такий результат, може бути як необережним, так і умисним.

У частині 2 ст. 119 КК встановлено відповідальність за необережне вбивство двох або більше осіб.

Доведення до самогубства (ст. 120 КК). *Об'єктом* цього злочину є життя людини.

За ч. 1 ст. 120 КК *об'єктивна сторона* злочину полягає в доведенні особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності.

Жорстоке поводження — це безжалісні, грубі діяння, що завдають потерпілому фізичних та психічних страждань (мордування, заподіяння тілесних ушкоджень, побойів, позбавлення засобів для існування, житла, їжі, одягу, необґрунтовані стягнення, несправедливе позбавлення заохочень, різного роду знущання).

Шантаж — це загроза розголосити про потерпілого відомості, які останній бажає зберегти в таємниці (наприклад, відомості про тяжку

хворобу тощо). Ці відомості можуть бути також помилковими, такими, що не відповідають дійсності. Важливо, що вони мають такий характер, що потерпілий не хоче їх розголошувати.

Примус до протиправних дій — це загроза фізичним насильством, залякування, заподіяння побоїв тощо з метою примусити потерпілого, наприклад, брати участь у злочині.

Систематичне приниження людської гідності — це різного роду тривале принизливе ставлення до потерпілого (образи, наклеп, анонімні обвинувачення, знущання над честю жінки, цькування, несправедлива критика). Судова практика не відносить до такого роду обставин розірвання шлюбних відносин одним із подружжя, відмову від укладання шлюбу, припинення співжиття, подружню зраду, якщо при цьому не здійснювалися інші дії, що принижують людську гідність. Не можуть також кваліфікуватися за ст. 120 КК випадки самогубства внаслідок вчинення щодо особи будь-яких законних дій (наприклад, правомірного звільнення з роботи), а також внаслідок повідомлення хоча й таких, що принижують гідність особи, але достовірних, таких, що відповідають дійсності, відомостей (за умови, що вони повідомлялися не в образливій чи цинічній формі).

У частині 2 ст. 120 КК передбачено відповідальність за доведення до самогубства або замаху на нього особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного, або такі самі дії, вчинені щодо двох або більше осіб, а в ч. 3 ст. 120 КК — щодо неповнолітнього, тобто особи, якій не виповнилося 18 років.

Під матеріальною залежністю слід розуміти випадки, коли потерпілий отримує від винного істотну матеріальну підтримку або перебуває на його утриманні (наприклад, залежність непрацевдатної жінки від чоловіка, неповнолітніх дітей — від батьків, підопічних — від опікунів тощо).

Під іншою залежністю слід розуміти залежність підлеглого від начальника, учня — від викладача, одного родича — від іншого та ін.

Стаття 120 КК застосовується лише при настанні самогубства або замаху на самогубство. Між вказаною в ст. 120 КК поведінкою винного і самогубством потерпілого чи замахом на нього має бути причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, може полягати як в умислі, так і в необережності.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 120 КК, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. Для притягнення до відповідальності за ч. 2 ст. 120 КК необхідно, щоб суб'єктом була особа, від якої потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності.

Оскільки самогубство або замах на нього кримінальної відповідальності не тягне за собою, підбурювання до самогубства і пособництво в самогубстві також не караються законом. Підбурювання до самогубства або пособництво в самогубстві особи, яка через вік або стан психіки не могла усвідомлювати свої дії чи керувати ними, кваліфікується як умисне вбивство за умови, що самогубство мало місце.

Погроза вбивством (ст. 129 КК). Погрожуючи посягнути на життя, винний викликає у людини почуття тривоги і неспокою, заважає її нормальній роботі та відпочинку.

З *об'єктивної сторони* під погрозою вчинити вбивство слід розуміти виявлений зовні намір позбавити іншу людину життя. Це може бути вчинено словесно, письмово, за допомогою різного роду дій (жестів, міміки, демонстрації зброї тощо).

Погроза має бути реальною, тобто сприйматися потерпілим як така, що може здійснитися. При цьому необхідно враховувати як суб'єктивний (сприйняття потерпілим), так і об'єктивний (спосіб та інтенсивність вираження, особа винного, характер відносин між ним і потерпілим тощо) критерії. Погроза має бути звернена до конкретної особи і висловлена особисто потерпілому або через третіх осіб. Злочин вважається закінченим з моменту, коли погрозу було доведено до відома потерпілого.

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, — прямиї умисел. При цьому не має значення, чи збирався винний реалізувати свою погрозу, достатньо того, щоб у потерпілого були реальні підстави побоюватися її виконання.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У випадку, коли винний, не обмежившись погрозою, здійснює дії, які створюють умови для вбивства або безпосередньо спрямовані на його здійснення, відповідальність настає за приготування до вбивства чи замах на нього.

Якщо погроза вбивством є ознакою іншого, більш тяжкого злочину, ст. 129 КК не застосовується.

У частині 2 ст. 129 КК передбачено відповідальність за погрозу вбивством, вчинену членом організованої групи¹.

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI до ч. 2 ст. 129 КК внесені доповнення (див.: Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

■ § 2. Злочини проти здоров'я

До злочинів проти здоров'я належать: різні види тілесних ушкоджень (статті 121–125, 128 КК), побої та мордування (ст. 126 КК), катування (ст. 127 КК), спеціальні види тілесних ушкоджень: зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130 КК), зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК).

Поняття і види тілесних ушкоджень. Одним із найважливіших особистих благ є здоров'я людини. Тілесне ушкодження — це протиправне умисне або необережне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що полягає в порушенні анатомічної цілісності або фізичної функції органів і тканин тіла людини.

Об'єктом тілесного ушкодження є здоров'я людини. Будь-яке тілесне ушкодження заподіює певну шкоду здоров'ю людини. У випадках, якщо заподіяння шкоди здоров'ю виступає як засіб заподіяння суспільно небезпечних наслідків будь-яким правоохоронним інтересам, відповідальність за цю шкоду може охоплюватися іншими статтями КК (наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при вчиненні розбою тягне за собою відповідальність за ч. 4 ст. 187 КК).

Здоров'я людини як об'єкт тілесного ушкодження охороняється кримінальним законом з моменту початку родового процесу. Закон охороняє здоров'я кожної людини незалежно від її фізичного стану (бездоганно здорова людина, хворий, божевільний, особа, яка перебуває в безнадійному стані внаслідок травми, тощо), а також від її моральних якостей, віку, службового становища тощо.

Тілесне ушкодження — це посягання на здоров'я іншої людини. Заподіяння самому собі тілесного ушкодження, навіть тяжкого, за загальним правилом не є злочином і кримінальну відповідальність тягне за собою лише у випадках, якщо воно є засобом здійснення іншого злочину. Наприклад, ухилення від військової служби, вчинене військовослужбовцем шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження, містить склад злочину, передбаченого ст. 409 КК.

З *об'єктивної сторони* тілесне ушкодження може бути заподіяно дією або бездіяльністю винного. Вплив застосовується як фізичний (завдання удару, заподіяння опіку тощо), так і психічний (загроза або переляк, що спричинили душевне захворювання та ін.). Винний може використати різні знаряддя й засоби, фактори природи тощо.

При заподіянні тілесного ушкодження шляхом бездіяльності йдеться про нездійснення винним дій, які запобігли б заподіянню шкоди чужому здоров'ю, за умови, якщо він був зобов'язаний і мав можливість здійснити їх (наприклад, вигул злого собаки без намордника, унаслідок чого він покусав перехожого, заподіявши йому тілесні ушкодження).

Склад тілесного ушкодження вважається закінченим з моменту настання злочинного наслідку у вигляді шкоди здоров'ю людини різної тяжкості. При цьому необхідно встановити причинний зв'язок між діями винного і шкідливими наслідками для здоров'я потерпілого, які настали.

Для відповідальності за тілесне ушкодження необхідно, щоб заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини було протиправним. Заподіяння такої шкоди за обставин, що виключають протиправність діяння (наприклад, у стані необхідної оборони, крайньої необхідності та ін.), не може тягти за собою відповідальності за тілесні ушкодження. Згода потерпілого на заподіяння йому тілесних ушкоджень не усуває відповідальності особи, яка їх заподіяла, якщо згоду було дано для досягнення суспільно небезпечних і тим більше злочинних цілей.

Суб'єктивна сторона тілесних ушкоджень може виражатися в умисній і необережній вині.

Якщо умисел винного був спрямований на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю, відповідальність настає за фактично заподіяне тілесне ушкодження. Фактичне заподіяння більш легкого тілесного ушкодження, ніж те, на яке був спрямований умисел винного, тягне за собою відповідальність за замах на заподіяння тілесного ушкодження, яке винний бажав спричинити.

Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 121 і 122 КК, може бути особа, яка досягла 14 років. За інші тілесні ушкодження відповідальність настає з 16 років.

За ступенем тяжкості тілесні ушкодження в КК поділяють на тяжкі, середньої тяжкості та легкі. Міністерством охорони здоров'я України 17 січня 1995 р. затверджено Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі — Правила)¹.

Згідно зі ст. 76 КПК проведення експертизи за цими справами є обов'язковим. Правила передбачають, що судово-медичне визначен-

¹ Див.: Кримінальний кодекс України (зі змінами та доповненнями станом на 20 вересня 2009 року) [Текст]. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – С. 265–275.

ня ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться згідно з Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами України та цими Правилами.

Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК). У частині 1 ст. 121 КК під умисним тяжким тілесним ушкодженням розуміється умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

До числа тяжких закон відносить *тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння*. Правила визначають небезпечними для життя ушкодження, що самі собою загрожують життю потерпілого в момент нанесення або за звичайним своїм перебігом закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Наслідок заподіяного ушкодження не може впливати на визнання його тяжким. Наприклад, своєчасна медична допомога, що привела до швидкого і повного видужання потерпілого, не виключає відповідальності за ст. 121 КК, якщо ушкодження було небезпечним для життя в момент його заподіяння.

Фактичне заподіяння тілесних ушкоджень, небезпечних для життя, за наявності умислу, спрямованого на позбавлення життя, кваліфікується як замах на вбивство. Так само судова практика кваліфікує і випадки умисного заподіяння ушкоджень життєво важливим органам тіла, що, як правило, спричиняє загибель потерпілого і не призводить до смерті лише внаслідок випадкового збігу обставин, які не залежали від винного.

Тяжким визнається також тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органу або до втрати його функцій. Правила відносять до таких ушкоджень втрату чи безповоротну втрату функцій руки, ноги, зору, слуху, язика, репродуктивної здатності.

Втрата руки, ноги — це відокремлення їх від тулуба (як усієї руки або ноги, так і ампутація їх на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглоба) чи втрата ними функцій (параліч або інший стан, що унеможливає їх діяльність). Усі інші випадки мають розглядатись як втрата частини кінцівки й оцінюватись за ознакою стійкої втрати працездатності. Наприклад, втрата стопи призводить до втрати загальної працездатності більше як на одну третину і за цією ознакою є тяжким тілесним ушкодженням.

Під втратою зору слід розуміти повну стійку сліпоту на обидва ока чи такий стан, за якого має місце зниження зору до підрахунку пальців на відстані двох метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,04 і нижче). Втрата зору на одне око зумовлює стійку втрату працездатності понад одну третину і за цією ознакою належить до тяжких тілесних ушкоджень.

Втрата слуху — це повна стійка глухота на обидва вуха або такий необоротний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані трьох — п'яти сантиметрів від вушної раковини. Втрата слуху на одне вухо спричиняє стійку втрату працездатності менше як на одну третину і за цією ознакою належить до середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Під втратою язика (мовлення) розуміють втрату можливості висловлюватися членороздільними звуками, зрозумілими для оточуючих.

Втрата репродуктивної здатності означає втрату здатності до злягання, запліднення, зачаття та дітородіння.

До тяжких тілесних ушкоджень належить також ушкодження, що призвело до психічної хвороби. Це будь-яке психічне захворювання незалежно від його тривалості і ступеня виліковності. Не належать до тяжких тілесних ушкоджень розлади нервової діяльності, що не є психічними захворюваннями.

Тілесне ушкодження є тяжким і тоді, коли воно спричинило інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину. Під іншим розладом здоров'я мається на увазі ушкодження, що не підпадає під жодну з інших ознак тяжкого тілесного ушкодження, перерахованих у ст. 121 КК. Вирішальне значення для цього має стійка втрата працездатності не менше ніж на одну третину, яку законодавець пов'язує лише з «іншим розладом здоров'я». Йдеться про загальну працездатність. Втрата професійної працездатності може братися до уваги, якщо умисел винного був спрямований спеціально на позбавлення її потерпілого.

Для визнання тілесного ушкодження тяжким необхідна стійка втрата працездатності (постійна, незворотна), причому не менше ніж на одну третину.

До тяжких належить також тілесне ушкодження, що призвело до переривання вагітності. Відповідно до Правил, йдеться про ушкодження, внаслідок яких сталося переривання вагітності незалежно від

строку останньої. Отже, необхідна наявність причинного зв'язку між заподіяним тілесним ушкодженням і перериванням вагітності. Для кваліфікації таких діянь за ст. 121 КК необхідно, щоб винний усвідомлював факт вагітності потерпілої та бажав або свідомо припускав її переривання.

Тяжке тілесне ушкодження, що полягало в неоправному знівеченні обличчя, має місце, якщо ушкодження обличчя, будучи невинним, додає йому відразливий, потворний зовнішній вигляд.

Знівечення є невинним, якщо його не можна усунути за допомогою звичайних методів лікування або можна усунути лише завдяки косметичній операції. Тимчасове знівечення обличчя тяжким тілесним ушкодженням не визнається.

Для встановлення факту неоправності ушкодження призначається судово-медична експертиза, а наявність знівечення визначається слідчими та судовими органами. Суд оцінює зовнішній вигляд потерпілого на момент судового розгляду виходячи із загальноприйнятих уявлень про людський вигляд.

Випадки знівечення інших частин людського тіла поняттям, що розглядається, не охоплюються.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 121 КК, характеризується умисною виною. Особа усвідомлює, що може заподіяти тяжку шкоду здоров'ю потерпілого, і бажав або свідомо припускає настання такої шкоди.

Відповідальність за ст. 121 КК настає також у разі, якщо умисел винного був спрямований на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю, а фактично було заподіяне тяжке тілесне ушкодження.

Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження тягне за собою *відповідальність за ч. 2 ст. 121 КК* за наявності хоча б однієї з таких обставин: якщо воно було вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також із метою залякування потерпілого або інших осіб, або вчинене на замовлення, або спричинило смерть потерпілого¹.

Відповідно до Правил, під *мученням* слід розуміти дії, що заподіяли потерпілому страждання шляхом тривалого позбавлення їжі, пиття чи тепла, залишення його в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії.

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI до ч. 2 ст. 121 КК внесені доповнення (див.: Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

Сюди ж належать дії, пов'язані з багаторазовим або тривалим спричиненням особливого болю: шмагання, щипання, застосування термічних факторів тощо.

Мучення викликають не просто больові відчуття, що мають місце при кожному тяжкому тілесному ушкодженні, а заподіюють особливо сильний фізичний біль і страждання. Слід мати на увазі, що мучення самі по собі не є видом тяжкого тілесного ушкодження і можуть тягти за собою відповідальність за ч. 2 ст. 121 КК лише за наявності однієї з ознак, перерахованих у ч. 1 цієї статті КК. Наявність мучення встановлюється судом за допомогою судово-медичної експертизи.

Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження *групою осіб* передбачає його вчинення двома або більше особами, які діють як виконавці. Попередня змова не є обов'язковою.

Вчинення тяжкого тілесного ушкодження *з метою залякування* має місце, якщо особа вчиняє злочин, прагнучи залякати потерпілого або інших осіб (наприклад, родичів, товаришів по службі).

Вчинення тяжкого тілесного ушкодження *на замовлення* має ті самі ознаки, що розглядалися при аналізі п. 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, передбачає, що причиною смерті було ушкодження, вказане в ч. 1 ст. 121 КК. Для застосування ч. 2 ст. 121 КК в цьому випадку слід встановити наявність умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження і необережної вини щодо смерті потерпілого. Якщо смерть потерпілого була результатом тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого через необережність, відповідальність за ч. 2 ст. 121 КК наставати не може. У цьому випадку особа може нести відповідальність за вбивство через необережність.

Частина 2 ст. 121 КК не застосовується також у разі, якщо винний в умисному заподіянні тяжкого тілесного ушкодження не передбачав можливості настання смерті та за обставинами справи не міг її передбачити. Випадкове заподіяння смерті у вину не ставиться.

Для відмежування *умисного тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого, від умисного вбивства* треба ретельно дослідити всі обставини, що мають значення для встановлення спрямованості умислу винного. Слід виходити із сукупності всіх обставин вчиненого злочину і враховувати, зокрема, попередню поведінку винного і потерпілого, їх взаємовідносини, спосіб і знаряддя злочину, а також характер і локалізацію поранень (наприклад, у жит-

тево важливі органи людини). Якщо суд визнає доведеним, що підсудний передбачав можливість заподіяння смерті та байдуже ставився до цих наслідків (непрямий умисел), дії винного кваліфікуються як умисне вбивство.

Умисне поранення життєво важливих органів, внаслідок якого настала смерть, свідчить про наявність прямого чи непрямого умислу винного на вбивство. Тому такі дії кваліфікуються як умисне вбивство, а не як умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого настала смерть.

Оскільки ч. 2 ст. 121 КК передбачає щодо смерті потерпілого необережну вину, кваліфікація вчиненого як замах на тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть, є неможливою.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК). Середньої тяжкості тілесне ушкодження — це таке, що не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, властивих тяжкому тілесному ушкодженню, але спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. Тривалий розлад здоров'я виявляється в порушенні функцій будь-якого органа. Правила відносять до такого розладу послаблення функцій органів зору, слуху, язика, ноги, руки тощо. Повна втрата органа або позбавлення його назавжди здібності функціонувати є тяжким тілесним ушкодженням і за ст. 122 КК кваліфікуватися не можуть. Разом з тим склад злочину, що розглядається, може мати місце й у разі повної, але тимчасової втрати органом його функцій.

Стаття 122 КК застосовується лише за умови, що порушення функції будь-якого органа було тривалим. Відповідно до Правил, під тривалим слід розуміти розлад здоров'я строком понад три тижні (більш як 21 день).

Під стійкою втратою працездатності менше як на одну третину належить розуміти втрату загальної працездатності від 10 до 33 відсотків.

Із *суб'єктивної сторони* злочин, що розглядається, може бути вчинений із прямим або непрямим умислом.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого, щодо якої має місце необережна вина, повинно тягти за собою відповідальність за сукупністю злочинів — за статтями 119 і 122 КК.

Частина 2 ст. 122 КК встановлює відповідальність за середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій (наприклад, звільнити житлову площу тощо)¹.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК), є тілесним ушкодженням за обставин, що пом'якшують відповідальність.

Поняття сильного душевного хвилювання та інші умови застосування ст. 123 КК аналогічні таким самим ознакам, висвітленим при аналізі складу умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК).

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, характеризується як прямим, так і непрямим умислом. Необережне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання тягне за собою відповідальність за ст. 128 КК, причому такий стан має розглядатися як обставина, що пом'якшує відповідальність (п. 7 ст. 66 КК).

Протизаконне насильство може за своїм характером створювати право особи на необхідну оборону. Тому умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, хоча і в стані сильного душевного хвилювання, але якщо воно було результатом перевищення меж необхідної оборони, слід кваліфікувати не за ст. 123, а за ст. 124 КК.

За заподіяння (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірною поведінкою потерпілого, кримінальної відповідальності чинним КК не встановлено.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК). Відповідальність за цей злочин настає за наявності наслідків, зазначених у ст. 121 КК. Умови, за яких тяжке тілесне ушкодження вважається вчиненим при перевищенні меж необхідної оборони або заходів щодо затримання злочинця, такі самі, як і при умисному вбивстві, передбаченому ст. 118 КК.

Якщо цей злочин вчинений у стані сильного душевного хвилювання, зумовленого протиправними діями потерпілого, відповідальність настає не за ст. 123, а за ст. 124 КК.

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI до ч. 2 ст. 122 КК внесені доповнення (див.: Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

Заподіяння середньої тяжкості та легкого тілесного ушкодження за обставин, зазначених у ст. 124 КК, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК). У частині 1 ст. 125 КК встановлено відповідальність за легке тілесне ушкодження, тобто за таке, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності. До них Правила відносять ушкодження, що мають незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більше як шість днів (садна, синці тощо).

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, характеризується тільки умисною виною. Відповідальність за ст. 125 КК настає і в тих випадках, коли умисел винного був спрямований на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю, якщо фактично було заподіяне легке тілесне ушкодження.

Суб'єктом цього злочину є особа, якій виповнилося 16 років.

У частині 2 ст. 125 КК встановлено відповідальність за легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я чи незначну втрату працездатності. Відповідно до Правил короткочасним є розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більше ніж 21 день (три тижні). Під незначною втратою працездатності слід розуміти стійку втрату загальної працездатності до 10 відсотків.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК). Необережне тілесне ушкодження тягне за собою кримінальну відповідальність за умови, якщо були заподіяні тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження. Заподіяння через необережність легких тілесних ушкоджень не є злочином.

Суб'єктивна сторона при вчиненні передбаченого ст. 128 КК злочину може бути у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості.

Необережне заподіяння тілесного ушкодження, що призвело до смерті потерпілого, щодо якого має місце необережна вина, кваліфікується як необережне вбивство.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 128 КК, може бути особа, якій виповнилося 16 років.

Побої і мордування (ст. 126 КК). У частині 1 ст. 126 КК встановлюється відповідальність за умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

Під ударом слід розуміти одноразовий вплив тупим предметом на тіло людини, що заподіяв фізичний біль. Побої характеризуються багаторазовими ударами. Під іншими насильницькими діями мають на увазі фізичний вплив на людину (крім ударів і побоїв), що викликав больові відчуття (придушення частин тіла, виривання волосся та ін.).

Передбачений у ст. 126 КК злочин не спричиняє порушення анатомічної цілісності тканин або нормального функціонування тканин і органів людського тіла. Тому він і не заподіює тілесного ушкодження, але обов'язково викликає фізичний біль.

Суб'єктивна сторона злочину, що розглядається, характеризується умисною виною.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 126 КК встановлено відповідальність за ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких¹. Такі ознаки, як вчинення цього злочину групою осіб або з метою залякування потерпілого чи його близьких, мають те саме значення, що і при аналізі ст. 121 КК. Щодо мордування, то Правила вважають ними дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, завдання численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, дія термічних факторів та інші аналогічні дії. Якщо внаслідок цих дій заподіяно тяжкі тілесні ушкодження, відповідальність настає за ст. 121 КК.

Катування (ст. 127 КК). Цю статтю включено до КК відповідно до Міжнародної конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 р., ратифікованої Україною 26 січня 1987 р.²

З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в заподіянні сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій (наприклад, тілесних ушкоджень).

Від інших злочинів проти здоров'я катування відрізняється своєю *суб'єктивною стороною*. Вона вимагає не тільки умислу, а й встановлення спеціальної мети — примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI до ч. 2 ст. 126 КК внесені доповнення (див.: Голос України. — 2009. — 8 груд. (№ 232)).

² Міжнародні договори України. 1988–1990 [Текст]. — К., 1997. — Т. 1. — С. 190.

або іншої особи відомості чи визнання, або покарати його чи іншу особу за дії, вчинені ним або іншою особою чи у вчиненні яких він або інша особа підозрюється, або залякати чи дискримінувати його або інших осіб.

Суб'єкт цього злочину — осудна особа, якій виповнилося 16 років. За частиною 2 суб'єкт злочину може бути спеціальний — службова особа¹.

Частина 2 ст. 127 КК встановлює відповідальність за катування, якщо воно вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища².

Ознаки повторності та попередньої змови групи осіб розглядалися щодо складів інших злочинів і ніяких особливостей не мають.

Використання службовою особою свого службового становища. Це випадки, коли особа, зловживаючи наданою їй владою або службовими повноваженнями, вчиняє дії, передбачені ч. 1 ст. 127 КК. Дії службової особи, яка застосувала катування із перевищенням влади або службових повноважень чи при примушуванні давати показання, кваліфікуються за сукупністю злочинів: ч. 2 ст. 127 та за ч. 2 ст. 235² або за частинами 2 чи 3 ст. 365, або за ч. 2 ст. 373 КК.

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК) є спеціальним видом тілесного ушкодження. СНІД (синдром набутого імунодефіциту), що викликається особливим вірусом, досить швидко поширюється останніми роками у всьому світі та створює серйозні побоювання у світовій спільноті, оскільки й досі не знайдені ефективні засоби лікування цієї хвороби. Захворювання на СНІД настає внаслідок зараження людини вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ). СНІД є кінцевою стадією ВІЛ-інфекції. Стаття 130 встановлює відповідальність за зараження саме ВІЛ-інфекцією, хоча нею охоплюється такий наслідок цього зараження, як СНІД. Установлено, що ВІЛ-інфекція передається тільки при потраплянні вірусу із зараженою кров'ю в кров здорової людини (наприклад, при користуванні наркоманами одним і тим самим шприцом) і при статевих контактах (у тому числі гомосексуальних). Не менш небезпечні випадки зараження іншими невиліковними інфекційними хворобами, що є небезпечними для життя людей (наприклад, важкі форми туберкульозу).

¹ Визначення службової особи див. у частинах 3 та 4 ст. 18 КК.

² Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI до ч. 2 ст. 127 КК внесені доповнення (див.: Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

Частина 1 ст. 130 КК встановлює відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини. Поставлення в небезпеку зараження з *об'єктивної сторони* полягає в різних діях, які створюють реальну загрозу зараження потерпілого ВІЛ-інфекцією, СНІДом, іншою невиліковою хворобою. Це такі дії, які в певних конкретних умовах можуть призвести до зараження іншої особи, і якщо таке зараження не настає, то тільки внаслідок випадкових обставин або заходів, ужитих потерпілим. Злочин вважається закінченим з моменту поставлення в небезпеку зараження. Згода потерпілого в цих випадках не виключає відповідальності суб'єкта злочину.

Способом поставлення в небезпеку зараження є статеві зносини або інші дії.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин передбачає усвідомлення, тобто знання особою про наявність у неї ВІЛ-інфекції або СНІДу чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людей, і усвідомлення нею того, що вона своїми діями ставить потерпілого в небезпеку зараження.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років і яка знає про свою хворобу.

Частина 2 ст. 130 КК передбачає відповідальність за зараження іншої особи вказаними в ч. 1 цієї статті хворобами особою, що знала про наявність у неї вірусу цієї хвороби.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли потерпілий виявився інфікованим цим вірусом.

Необхідною ознакою *об'єктивної сторони* цього злочину є причинний зв'язок між діянням і зараженням потерпілого, згода якого на таке зараження не виключає відповідальності винного. Якщо не можна встановити, чи заразився потерпілий саме від дій цієї особи, останній може відповідати за ч. 1 ст. 130 КК — за поставлення в небезпеку зараження ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковою інфекційною хворобою.

Суб'єктивна сторона цього злочину — лише злочинна самовпевненість. Оскільки закон вимагає усвідомлення особою наявності у неї хвороби, вина у вигляді злочинної недбалості виключається. *Умисне зараження вказаними в ст. 130 хворобами тягне за собою відповідальність за ч. 4 цієї статті КК.*

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років і яка страждає на ці захворювання.

У частині 3 ст. 130 КК встановлено відповідальність за зараження вказаними хворобами двох чи більше осіб або неповнолітнього.

Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК). Це також спеціальний вид тілесного ушкодження. З *об'єктивної сторони* злочин полягає в зараженні однією особою іншої венеричною хворобою. До венеричних належать такі інфекційні захворювання, як сифіліс, гонорея, м'який шанкр та ін. Характер венеричного захворювання, методи і тривалість їх лікування, можливість лікування не впливають на кваліфікацію злочину. Для відповідальності за ст. 133 КК достатньо зараження хоча б однією з венеричних хвороб. Не мають значення для кваліфікації і способи зараження. Воно переважно настає внаслідок статевих зносин, у тому числі гомосексуальних, не виключається і зараження іншим чином, наприклад шляхом передачі недопалків, унаслідок поцілунку.

Згода потерпілого, наприклад, на статеві зносини з особою, хворою на венеричну хворобу, що призвело до зараження, не виключає протиправності діяння.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли потерпілий фактично захворів на венеричну хворобу. Це злочин з матеріальним складом, він вимагає, щоб між діянням винного і наслідком, що настав, тобто зараженням потерпілого, був причинний зв'язок.

Із *суб'єктивної сторони* злочин може бути вчинений умисно (тобто з прямим або непрямим умислом) або внаслідок злочинної самовпевненості. У законі спеціально встановлено, що відповідальність за ст. 133 КК настає, якщо особа знала про наявність у неї венеричного захворювання, тобто усвідомлювала, що хворіє саме на таку хворобу і що хвороба у неї перебуває на стадії зараження (наприклад, особа вступає в статеві зносини, не закінчивши курсу лікування).

Зараження іншої особи венеричною хворобою внаслідок злочинної недбалості не тягне за собою відповідальності за ст. 133 КК.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилося 16 років, яка хворіє на венеричну хворобу і знає про це.

У частині 2 ст. 133 КК встановлено кваліфікуючі обставини злочину. Ними є: зараження венеричною хворобою особою, раніше судимою за цей злочин; зараження двох чи більше осіб; зараження неповнолітнього, тобто особи, якій не виповнилося 18 років.

Для відповідальності за ч. 2 ст. 133 КК достатньо однієї із вказаних кваліфікуючих ознак.

У частині 3 ст. 133 КК передбачено відповідальність за зараження венеричною хворобою, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (наприклад, безплідність, самогубство потерпілого).

§ 3. Злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчинюються у сфері медичного обслуговування

До цих злочинів належать: неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК); розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби (ст. 132 КК); незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК); ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК); неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК); порушення прав пацієнта (ст. 141 КК); незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК); порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК); насильницьке донорство (ст. 144 КК); незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК).

Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК). З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 131 КК, полягає в неналежному виконанні (дії або бездіяльності) медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення. Професійні обов'язки визначаються сферою діяльності суб'єкта злочину, а також відповідними нормативними актами в галузі боротьби зі СНІДом, іншими невиліковними інфекційними хворобами. Зокрема, існують певні правила, що зобов'язують медичного працівника при переливанні крові хворому перевіряти її на наявність ВІЛ-інфекції, або правила діагностування на ВІЛ-інфекцію та інші інфекційні хвороби. Працівники міліції, наприклад, зобов'язані

направляти наркоманів, які вводять наркотики шляхом ін'єкцій, на медпункти для виявлення в них ВІЛ-інфекції та ін.

Неналежне виконання обов'язків відбувається внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення: наприклад, медична сестра не проводить необхідної обробки медичних інструментів або працівник СІЗО поміщує ВІЛ-інфікованого в камеру до інших підслідних тощо.

Обов'язковим наслідком вказаної дії або бездіяльності є зараження вірусом імунодефіциту або іншою невиліковною інфекційною хворобою хоча б однієї людини (ч. 1 ст. 131 КК) або двох і більше осіб (ч. 2 цієї статті КК).

Між дією (бездіяльністю) особи, що порушила професійні обов'язки, і вказаними наслідками слід встановити причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона цього злочину — тільки необережність у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості.

Суб'єкт злочину — спеціальний. Це медичні або фармацевтичні працівники (лікарі, медичні сестри, співробітники лабораторій, які здійснюють діагностику цих захворювань або проведення досліджень інфікованого матеріалу тощо). Це також можуть бути працівники інших сфер — міліції, місць позбавлення волі, до обов'язків яких входять попередження і недопущення поширення ВІЛ-інфекції та інших інфекцій від інфікованих осіб.

Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК). Медичний огляд на виявлення цих хвороб — це лабораторне дослідження крові або інших біологічних рідин з метою виявлення їх вірусів. Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р.¹ затверджені Правила медичного огляду з метою виявлення ВІЛ-інфекції, обліку ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД та медичного нагляду за ними. Ці Правила визначають умови і встановлюють порядок медичного огляду громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають або на законних підставах тимчасово перебувають на території України. Медичний огляд проводиться з метою виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини, здійснення епідеміологічного контролю, а також надання консультацій, медичної та психосоціальної допомоги ВІЛ-інфікованим.

¹ Офіц. вісн. України. – 1998. – № 51. – С. 42.

Медичний огляд проводиться добровільно.

Обов'язковому лабораторному дослідженню на наявність ВІЛ-інфекції підлягають донорська кров та її компоненти, інші біологічні рідини, клітини, тканини та органи.

Медичний огляд вагітних за їх згодою проводиться під час взяття їх на облік або перед пологами шляхом обстеження на наявність антитіл до ВІЛ. У разі, якщо дані про медичний огляд вагітної відсутні або дитина народжена ВІЛ-інфікованою, обов'язковому дослідженню підлягає пуповинна кров новонародженого.

За бажанням особи, яка звернулася до закладу охорони здоров'я для проведення медичного огляду, медичний огляд може бути проведено анонімно.

Медичний працівник має додержуватися конфіденційності інформації про ВІЛ-інфікованість особи чи захворювання на СНІД.

За статтею 132 КК можуть відповідати лише особи, які повідомили про виявлені в ході огляду позитивні дані про ВІЛ-інфекцію або захворювання на СНІД або іншу невиліковну інфекційну хворобу. Повідомлення про огляд, що дав негативний результат, ст. 132 не охоплюються, тобто не є злочином, передбаченим цією статтею КК.

З об'єктивної сторони злочин полягає в розголошенні відомостей про наявність у особи ВІЛ-інфекції, СНІДу або іншої невиліковної хвороби (наприклад, важкої форми туберкульозу) за умови, що ці відомості стали відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків. Під розголошенням розуміють повідомлення цих відомостей хоча б одній особі, якій згідно із законом ці відомості не можуть бути повідомлені. Відомості можуть бути розголошені під час розмови, у листі, шляхом показу відповідних документів іншим особам, викладу їх у друкованих засобах, на науковій конференції, за допомогою технічних засобів тощо.

Злочин вважається закінченим з того моменту, коли відомості стали надбанням хоча б однієї особи, якій ці відомості не належить знати.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел або необережність.

Суб'єкт злочину — службові особи медичної установи, допоміжний персонал (наприклад, секретар, реєстратор лікарні), що самовільно здобули інформацію про хвороби (наприклад, при ознайомленні з історією хвороби), або медичні працівники (наприклад, лікарі, медичні сестри).

Незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в постійному або тимчасовому занятті лікувальною діяльністю особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Незаконна лікувальна діяльність — це вплив на людину шляхом заборонених медичних засобів і методів або хоч і дозволеними засобами і методами, але що здійснюється особою, яка не має на це права (наприклад, проведення медсестрою операцій або маніпуляцій, право на здійснення яких надано лише лікареві певної спеціальності, або лікування захворювання внутрішніх органів лікарем-стоматологом). Закон встановлює відповідальність за незаконну лікувальну діяльність, тому окремі випадки таких дій не створюють цього складу злочину і можуть бути кваліфіковані за іншими статтями КК, наприклад необережне тяжке тілесне ушкодження — за ст. 128 КК.

Закінченим цей злочин є лише у випадку, якщо внаслідок незаконної лікувальної діяльності настали тяжкі наслідки (наприклад, смерть хворого, тяжка хвороба та ін.).

Суб'єктивна сторона цього злочину виражається в психічному ставленні винного до діяння і до його наслідків. Незаконна лікувальна діяльність вчинюється з прямим умислом. Що стосується тяжких наслідків, то вина до них може бути лише необережною (злочинна самопевненість або злочинна недбалість).

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка не має відповідної медичної освіти і яка досягла 16 років. Якщо цей злочин супроводжувався обманом, поєднаним з отриманням винагороди, вчине не кваліфікується за сукупністю статей 138 і 190 КК.

Ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК). У частині 1 ст. 139 КК встановлюється відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо медичному працівникові завідомо відомо, що це може спричинити тяжкі наслідки для хворого.

З об'єктивної сторони злочин полягає в бездіяльності — у ненаданні допомоги хворому без поважних на те причин, якщо це могло спричинити тяжкі для нього наслідки. Ненадання допомоги може бути виражене у відмові практикуючого лікаря або медсестри, які перебувають удома, тобто поза службою, з'явитися за викликом до хворого або його близьких, у відмові надати допомогу при нещасному випадку, події на

вулиці тощо. Поважні причини ненадання допомоги, які виключають відповідальність, можуть бути різними: непереборна сила, стан крайньої необхідності, хвороба самого медичного працівника, що позбавляє його можливості надати допомогу, некомпетентність цього працівника, якщо ним вжиті заходи щодо виклику належного фахівця, відсутність медикаментів або хірургічних інструментів, невміння ними маніпулювати та ін. Можливість настання тяжких наслідків для хворого у зв'язку з ненаданням йому допомоги має бути реальною, тобто такою, яка за звичайного її розвитку може в конкретних умовах призвести до смерті або інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі до факту ненадання допомоги хворому за умови, що медичний працівник усвідомлює, що це може спричинити тяжкі наслідки для хворого.

Суб'єкт злочину спеціальний — це медичний працівник, зобов'язаний відповідно до встановлених правил надавати допомогу хворому (лікарі, у тому числі й ті, які не працюють у медичних установах, наприклад займаються приватною практикою, медичні сестри, акушерки, фельдшери, фармацевти, які на час ненадання допомоги перебувають на службі).

У частині 2 ст. 139 КК встановлена відповідальність за ненадання допомоги хворому, що спричинило смерть або інші тяжкі наслідки (наприклад, важкі ускладнення тощо). Між ненаданням допомоги і цими наслідками має бути встановлений причинний зв'язок. Однак якщо надання допомоги все одно не могло запобігти настанню вказаних наслідків, медичний працівник відповідає за ч. 1 ст. 139 КК за сам факт ненадання такої допомоги. Наслідки, що настали, не можуть бути поставлені йому у вину, оскільки тут між ненаданням допомоги і цими наслідками немає причинного зв'язку.

Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК). З *об'єктивної сторони* цей злочин може здійснюватися шляхом дії або бездіяльності у вигляді невиконання або неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Надання медичної допомоги регулюється різними нормативними актами: основами законодавства про охорону здоров'я, інструкціями, наказами, положеннями, що передбачають порядок проведення методів

діагностики, лікування і профілактики. Крім того, критерії правильності дій медичних і фармацевтичних працівників вироблені медичною наукою і практикою.

Порушення професійних обов'язків має, як свідчить медична практика, різноманітний характер. Це і відмова від госпіталізації хворого, надання допомоги якому є невідкладною, невчасна діагностика захворювання, порушення правил застосування лікарських речовин (наприклад, застосування в перевищених дозах, неправильне введення), перевищення дози опромінювання, залишення чужорідних предметів (наприклад, медичної серветки) в порожнині хворого, який оперується, залишення хворого без необхідного медичного нагляду, порушення при приготуванні лікарських речовин та ін.

Унаслідок недбалого або несумлінного виконання вказаних обов'язків для об'єктивної сторони обов'язковим є настання тяжких наслідків для хворого (смерть, ускладнення хвороби, інвалідність тощо). Між дією (бездіяльністю) медичного або фармацевтичного працівника і наслідками необхідним є встановлення причинного зв'язку.

Суб'єктивна сторона цього злочину — злочинна самовпевненість або недбалість, часто зумовлені некомпетентністю лікаря чи фармацевта. Тому медичними правилами, наприклад, встановлено, що у разі, якщо лікар має сумніви в постановці діагнозу або виборі методів лікування, слід звертатися до більш досвідченого фахівця. Лікар зобов'язаний утриматися від лікування через свою некомпетентність, а якщо він цим знехтував і настали вказані в ст. 140 наслідки, то це тягне за собою кримінальну відповідальність за цією статтею КК.

Суб'єкт злочину спеціальний — медичні (лікарі, сестри, фельдшепри тощо) і фармацевтичні (фармацевти, завідувачі аптекою тощо) працівники.

У частині 2 ст. 140 КК встановлена відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому.

Порушення прав пацієнта (ст. 141 КК). *З об'єктивної сторони* цей злочин полягає в проведенні клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки.

У статті 44 Основ законодавства України про охорону здоров'я¹ встановлено, що в інтересах одужання хворого та за його згодою

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

або за згодою законного представника неповнолітнього чи недієздатного лікар може застосувати нові, науково обґрунтовані методи лікування і лікарські засоби. Клінічні випробування лікарських засобів передбачають застосування нових методів діагностики, використання нового інструментарію, застосування нових лікарських засобів тощо. Такі випробування не повинні переслідувати корисну мету. Лікування хворого проводиться лише за згодою пацієнта або його законного представника. У виняткових випадках, якщо гаєння часу у встановленні діагнозу чи проведенні лікування (наприклад, хірургічної терапії) загрожує життю хворого, клінічні випробування можливі без такої згоди.

Порушення вказаних вимог буде злочинним за умови, якщо в результаті настала смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки (наприклад, ускладнення хвороби, інвалідність тощо).

Суб'єктивна сторона цього злочину — щодо самого клінічного випробування — це умисел, щодо наслідків — лише необережність.

Суб'єкт — медичний або фармацевтичний працівник, який проводив випробування.

Незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК). З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в незаконному проведенні медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я.

У статті 45 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлено, що застосування медико-біологічних експериментів на людях допускається за умови їх наукової обґрунтованості та згоди пацієнта. Забороняється проведення таких експериментів на хворих, ув'язнених або військовополонених. Практика також забороняє подібні експерименти на психічно хворих, новонароджених, вагітних жінках, на безнадійно хворих.

Питання проведення дослідів над людьми були предметом розгляду міжнародних організацій. Так, у рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи детально розглянуті принципи і порядок таких дослідів. Зокрема, звертається увага на те, що при проведенні медичного дослідження інтереси і благополуччя людини, яка зазнала такого дослідження, мають перевагу перед інтересами науки і суспільства. Ризик дослідження слід зводити до мінімуму, і його міра не може не відповідати користі, що отримується людиною, або важливості цілей, які переслідуються дослідом. Такий дослід не може проводи-

тися, якщо не надані достатні докази безпеки особи, яка зазнає дослідження¹.

При порушенні цих вимог проведення експерименту (дослід) над людиною є незаконним. Крім того, потрібна згода пацієнта на проведення дослід. Такий дослід за жодних умов не повинен створювати небезпеку для життя і здоров'я людини.

У частині 2 ст. 142 КК встановлена відповідальність за незаконне проведення дослідів над неповнолітнім, над двома або більше особами, шляхом примушування або обману, а також якщо вони (досліди) спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого (наприклад, тяжку хворобу, інвалідність тощо).

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає в прямому умислі щодо діяння і необережності до настання або можливості настання тяжких наслідків (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

Суб'єкт злочину — особа, яка проводить такий дослід. У разі примушування до досліді або обману пацієнта таким суб'єктом можуть бути також інші особи.

Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК). Трансплантація — це пересадка органів і тканин від однієї людини (донора) іншій людині (реципієнту). Стаття 47 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлює, що трансплантація допускається, якщо інші методи підтримки життя, відновлення здоров'я не дають бажаних результатів, а заподіяна при цьому шкода донору менша за ту, що загрожує реципієнту. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р.² детально регулює умови і порядок трансплантації.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 143 КК, полягає в порушенні встановленого законом порядку трансплантації органів і тканин людини. Таким порушенням, наприклад, є трансплантація без отримання згоди живого донора або його законного представника (якщо йдеться про неповнолітнього) на вилучення органа (наприклад, серця, нирки) або згоди близьких родичів померлого на вилучення матеріалів у трупа (наприклад, рогівки, суглобів, шкіри тощо). Таким самим по-

¹ Див. докладніше: Права людини і професійна відповідальність лікаря в документах міжнародних організацій [Текст]. — К., 1999.

² Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 41. — Ст. 377.

рушенням вважається застосування трансплантації, якщо хворого можна лікувати звичайними методами медицини. Так само охоплюються ознаками ст. 143 КК випадки, якщо донору заподіюється в результаті трансплантації більша шкода, ніж та, що загрозувала реципієнту.

До порушень порядку трансплантації слід відносити також випадки, коли труп передається родичам без необхідного медичного туалету, що приховує сліди трансплантації, тобто в спотвореному вигляді.

Частина 2 ст. 143 КК встановлює відповідальність за вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації. Йдеться про живого донора, якого примушують до трансплантації (наприклад, шляхом погроз відмовити в лікуванні реципієнта) або обманюють (наприклад, проводять трансплантацію органа умисно, не повідомляючи донору про це).

У частині 3 ст. 143 КК встановлена відповідальність за таке примушування або обман щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного.

Частина 4 ст. 143 КК передбачає відповідальність за незаконну торгівлю органами або тканинами людини. Якщо примушування або обман, зазначені в ч. 2 ст. 143 КК, або торгівля органами або тканинами здійснюється за попередньою змовою групою осіб або шляхом участі в транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю, відповідальність настає за ч. 5 ст. 143 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, часто пов'язаний із корисливою метою, а при незаконній торгівлі органами або тканинами — корислива мета обов'язкова.

Суб'єкт злочину — особа, яка проводить трансплантацію, інші особи, наприклад, які займаються торгівлею органами або тканинами людини, у тому числі учасники транснаціональних організацій.

Насильницьке донорство (ст. 144 КК). Донорство — це спеціальний вид трансплантації, оскільки кров є особливою складовою людського організму. Стаття 46 Основ законодавства України про охорону здоров'я забороняє взяття донорської крові примусово, а також від людей, захворювання яких можуть передаватися реципієнту або заподіяти шкоду його здоров'ю. Закон України «Про донорство крові та її компонентів» від 23 червня 1995 р.¹ визначає донорство як добровільний акт волевиявлення людини, який полягає в даванні крові або її компонентів для подальшого безпосереднього використання з медичною метою (переливання крові, виготовлення лікарських засобів тощо).

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 23. – Ст. 163.

З *об'єктивної сторони* злочин, передбачений ст. 144 КК, полягає в насильницькому або шляхом обману вилученні крові у людини з метою використання її як донора. Насильство може бути фізичним (наприклад, побої, зв'язування та ін.) або психічним (погроза побити тощо). Обман — це будь-які дії, що вводять особу в оману для використання її як донора.

У частині 2 ст. 144 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього або особи, яка перебувала в безпорадному стані чи в матеріальній залежності від винного, а в ч. 3 КК — за вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або з метою продажу.

Суб'єктивна сторона цього злочину — лише прямиї умисел, що поєднані з метою використати потерпілого як донора; при вилученні крові для продажу — обов'язковий корисливий мотив.

Суб'єкт злочину — медичний працівник, який здійснює вилучення крові, а за частинами 2 і 3 ст. 144 КК — й інші особи.

Незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК). Стаття 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я забороняє медичним працівникам розголошувати лікарську таємницю, а при використанні даних у науковій і навчальній роботі обов'язкова анонімність пацієнта. Заборона розголошення лікарської таємниці необхідна для охорони прав пацієнта, його життя і здоров'я.

З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в розголошенні лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки (самогубство, нервовий стрес, іншу тяжку хворобу потерпілого та ін.).

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, якій таємниця стала відома у зв'язку з виконанням професійних (лікар, медсестра, фельдшер) чи службових (завідуючий відділенням, головний лікар, працівник реєстратури та ін.) обов'язків.

§ 4. Інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини

До злочинів, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, належать: незаконне проведення абортів (ст. 134 КК), залишення

в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК).

Незаконне проведення абортів (ст. 134 КК) становить небезпеку для життя і здоров'я вагітної жінки, а в ряді випадків спричиняє тяжкі наслідки (наприклад, смерть, безплідність, психічні аномалії тощо).

Чинне законодавство дозволяє проведення абортів за наявності згоди жінки на штучне переривання вагітності винятково лікарями акушерами-гінекологами в акредитованих спеціальних лікувально-профілактичних закладах, у межах певних термінів вагітності (до 12 тижнів, а при вагітності від 12 до 22 тижнів — за наявності передбачених законодавством медичних або спеціальних показань) та за відсутності медичних протипоказань. Недодержання хоча б однієї з підстав і порядку проведення абортів робить його незаконним.

Частина 1 ст. 134 КК встановлює відповідальність за незаконне проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти. З *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується діями, спрямованими на штучне переривання вагітності (плодозгін), наслідками у вигляді переривання вагітності та причинним зв'язком між цими діями і наслідками. Способи штучного переривання вагітності (механічний, операційний, токсичний чи вакуумно-респіраторний) на кваліфікацію злочину не впливають. Моментом закінчення злочину виступає вигнання плоду. Штучне переривання вагітності, вчинене у стані крайньої необхідності (зокрема, для спасіння життя жінки), навіть за умови порушення порядку чи умов його здійснення, виключає кримінальну відповідальність.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, за якого винна особа усвідомлює, що вона, не маючи спеціальної медичної освіти, за згодою жінки здійснює штучне переривання її вагітності та бажає настання таких наслідків. Умисне вчинення без згоди жінки дій, що призвели до штучного переривання вагітності, має кваліфікуватися за ст. 121 КК.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134 КК, виступають особи, які не мають спеціальної медичної освіти, тобто не є за фахом лікарями акушерами-гінекологами. До них належать як особи, що взагалі не мають медичної освіти, так і особи, що мають іншу фахову медичну підготовку (терапевти, кардіологи тощо), а також особи молодшого й середнього медичного персоналу (акушерки, фельдшери

тощо). Вагітна жінка, яка сама вчинила штучне переривання вагітності, кримінальній відповідальності не підлягає.

Частина 2 ст. 134 КК встановлює відповідальність за незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої.

З *об'єктивної сторони* злочин характеризується діями, спрямованими на незаконне штучне переривання вагітності, вчиненими як особою, що не має спеціальної медичної освіти, так і лікарем акушером-гінекологом, але з порушенням підстав або порядку їх проведення. Обов'язковою ознакою виступає настання суспільно небезпечних наслідків — тривалого розладу здоров'я (заподіяння середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження), безплідності або смерті потерпілої. Між вказаними діями та наслідками має бути необхідний причинний зв'язок.

Із *суб'єктивної сторони* передбачений ч. 2 ст. 134 КК злочин характеризується прямим умислом щодо незаконного проведення абортів та необережністю щодо наслідків у виді тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої.

Суб'єктом цього злочину може виступати як особа, яка не має спеціальної медичної освіти, так і особа, яка таку освіту має, але проводить аборт з порушенням підстав або порядку його проведення.

Залишення в небезпеці (ст. 135 КК). Стаття 135 КК встановлює відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан.

Об'єктивна сторона злочину характеризується бездіяльністю — ненаданням взагалі або ненаданням належної допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані й позбавлена можливості вжити заходів щодо самозбереження. Умовами кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, як і за будь-яку іншу бездіяльність, виступають: 1) обов'язок особи надати необхідну допомогу; 2) можливість надати таку допомогу.

Обов'язок особи надати необхідну допомогу має місце у випадках, коли винний був зобов'язаний піклуватися про потерпілого, а також

у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для здоров'я стан. Обов'язок піклуватися про потерпілого може впливати із: 1) закону або інших нормативно-правових актів; 2) шлюбно-сімейних відносин; 3) професійних обов'язків; 4) договірних відносин. Постановлення потерпілого в небезпечний для життя стан зумовлює обов'язок надати йому допомогу у випадках, коли це сталося внаслідок необережних або невинних дій особи. Особа, яка заподіяла умисно шкоду іншій людині, поставивши останню в небезпечне для життя становище, має відповідати лише за вчинення умисного злочину; за ст. 135 КК її дії кваліфікації не підлягають.

Відповідальність за залишення в небезпеці настає лише за умови, що винний мав можливість надати таку допомогу. Якщо особа не мала можливості надати необхідну допомогу (наприклад, під впливом непереборної сили), кримінальна відповідальність виключається. У випадках, коли надання допомоги пов'язане з небезпекою для життя чи здоров'я особи, яка зобов'язана надати допомогу, питання відповідальності мають вирішуватися за правилами про крайню необхідність, встановленими ст. 39 КК. Але при цьому слід враховувати, що окремі особи за професійними обов'язками повинні надавати допомогу іншим особам, у тому числі з ризиком для власного життя або здоров'я (наприклад, співробітники міліції, рятувальники, пожежники).

Небезпечний для життя стан особи — це такий стан, за якого особа без сторонньої допомоги не має можливості здійснити ефективні заходи для самозбереження внаслідок власної безпорадності (малолітства, старості, хвороби) або внаслідок іншого безпорадного стану. Останній може мати місце за наявності алкогольного або наркотичного сп'яніння, відсутності необхідних навичок поведінки тощо.

Небезпека для життя особи може виникнути внаслідок подій або явищ, які не пов'язані з поведінкою винного (стихійних сил природи, хворобливого стану особи, дій машин і механізмів, поведінки тварин тощо), або внаслідок протиправних діянь винного, що поставив потерпілого в небезпечний для життя стан (наприклад, наїзд транспортного засобу під керуванням винного на потерпілого, зштовхування з човна у воду особи, що не вмів плавати).

Моментом закінчення злочину є залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Для кваліфікації злочину не має значення, чи відвернула би надана винною особою допомога завдання шкоди життю або здоров'ю особи. Навіть у випадках,

коли через несумісню з життям травму будь-яка допомога не була здатна відвернути смерть людини, особа, яка залишила потерпілого в небезпеці, відповідатиме за ст. 135 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, про що свідчить вказівка у диспозиції ст. 135 КК на завідомість передбаченого нею діяння. Винний усвідомлює, що залишає без допомоги особу, яка перебуває в небезпечному для життя стані, а також усвідомлює, що він має можливість і зобов'язаний надати їй необхідну допомогу, та бажає вчиняти саме так.

Суб'єктом злочину виступає особа, яка досягла 16-річного віку і була зобов'язана піклуватися про особу, що перебуває в небезпечному для життя стані, або сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан. Аналіз судової практики показує, що найчастіше суб'єктами залишення в небезпеці стають водії транспортних засобів, які здійснили наїзди на пішоходів, зіткнення з іншим транспортним засобом тощо, що спричинило заподіяння шкоди життю чи здоров'ю інших людей. У випадках, коли водій транспортного засобу, що залишив без допомоги потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди, винен у порушенні правил безпеки руху або експлуатації транспорту, вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 286 і 135 КК. Якщо в діях водія немає складу злочину, передбаченого ст. 286 КК, але життя або здоров'я потерпілого були поставлені під загрозу внаслідок випадку з керованим ним автотранспортним засобом, то завідоме залишення потерпілого без допомоги за наявності інших необхідних ознак тягне за собою відповідальність за ст. 135 КК.

У частині 2 ст. 135 КК встановлена відповідальність за залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, за умови, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані.

Частина 3 ст. 135 КК передбачає відповідальність за залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки (тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, важку хворобу тощо). Між залишенням у небезпеці та вказаними наслідками має бути причинний зв'язок.

Із суб'єктивної сторони ставлення винного до смерті потерпілого або інших тяжких наслідків характеризується необережною формою вини.

Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК). Кримінальна відповідальність у ч. 1 ст. 136

КК встановлена за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу або за неповідомлення про такий стан особи належним установам або особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження.

З об'єктивної сторони злочин характеризується:

1) бездіяльністю у вигляді ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, чи неповідомлення про такий стан особи належним установам або особам;

2) настанням наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень;

3) наявністю причинного зв'язку між бездіяльністю винного і настанням наслідків.

У небезпечному для життя стані особа може опинитися внаслідок дії стихійних сил природи, тварин, джерел підвищеної небезпеки, власної легковажної поведінки, поведінки інших осіб тощо. Якщо винна особа сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан, вчинене має кваліфікуватися за ст. 135 КК.

Обов'язковою умовою відповідальності за розглядуваний злочин є наявність в особи можливості надати допомогу чи можливості повідомити належним установам або особам про перебування потерпілого в небезпечному для життя стані.

Належна установа — це установа, організація, підприємство, до функцій яких входить надання необхідної допомоги або які можуть за даних умов надати допомогу чи вжити заходів для її надання іншими установами або особами (швидка медична допомога, міліція, пожежна частина, служба спасіння на воді тощо).

Належна особа — це посадова, службова особа або особа, до професійних обов'язків якої входить надання необхідної допомоги, а також будь-яка інша особа, яка в даних конкретних умовах має можливість і зобов'язана надати необхідну допомогу потерпілому.

Для відповідальності за ч. 1 ст. 136 КК необхідне настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень. Настання цих наслідків має перебувати у необхідному причинному зв'язку з бездіяльністю винного.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків у вигляді заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу щодо бездіяльності особи та умислу або необережності щодо суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктом розглядуваного злочину є фізична, осудна особа, якій виповнилося 16 років і яка не була зобов'язана піклуватися про потерпілого і не ставила його у небезпечний для життя стан. У протилежному разі відповідальність настає за ст. 135 КК.

Частина 2 ст. 136 КК встановлює відповідальність за ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам. Малолітньою вважається особа, якій не виповнилося 14 років. Для відповідальності за ч. 2 ст. 135 КК слід установити, що винний усвідомлював або за обставинами справи міг і повинен був усвідомлювати, що потерпілий є малолітнім. Моментом закінчення цього злочину є вчинення вказаної бездіяльності незалежно від настання наслідків.

Частина 3 ст. 136 КК передбачає вчинення діянь, передбачених частиною 1 або 2 ст. 136 КК, якщо вони спричинили смерть потерпілого.

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК). Цією статтею встановлено відповідальність за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого.

З об'єктивної сторони злочин характеризується:

– діянням у формі бездіяльності, тобто невиконання професійних або службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, чи дії — неналежного виконання таких обов'язків;

– наслідками у вигляді спричинення істотної шкоди здоров'ю потерпілого;

– причинним зв'язком між вчиненням діяння та настанням наслідків.

Невиконання професійних чи службових обов'язків — це бездіяльність, тобто особа не виконує певні професійні або службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я дітей, які вона зобов'язана виконувати на підставі нормативно-правових або інших правових актів, а також у конкретних умовах має можливість їх виконувати. Неналежне виконання таких обов'язків — це вчинення дій з порушенням вимог нормативно-правових або інших правових актів (наприклад, готування

їжі у дитячому оздоровчому закладі з порушенням санітарно-гігієнічних вимог).

Під спричиненням істотної шкоди здоров'ю потерпілого слід розуміти заподіяння одному або декільком неповнолітнім легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (отруєння дітей, поширення інфекційних захворювань, спричинення фізичних або психічних травм тощо).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю щодо вчинення діяння (дії або бездіяльності) і виключно необережністю щодо настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктом злочину є особа, на яку покладені професійні або службові обов'язки з охорони життя та здоров'я неповнолітніх (керівники, педагогічні та інші працівники шкіл, дитячих будинків, інтернатів, дитячих дошкільних закладів, тренери, інструктори з туризму тощо). Медичні та фармацевтичні працівники за вказані в ст. 137 КК дії несуть відповідальність за ст. 140 КК.

У частині 2 ст. 137 КК як кваліфікуючі ознаки вказані спричинення смерті неповнолітнього або інші тяжкі наслідки. До останніх належить спричинення тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень одному або декільком неповнолітнім.

Контрольні запитання

1. Як визначається умисне вбивство в КК?
2. З якого віку може наставати кримінальна відповідальність за вбивство?
3. Які є види вбивств?
4. Що являє собою особлива жорстокість при умисному вбивстві?
5. Що являє собою замовлення на вчинення умисного вбивства?
6. За яких обставин пом'якшується відповідальність за умисне вбивство?
7. Як визначається в КК тяжке тілесне ушкодження?
8. Які тяжкі тілесні ушкодження вважаються небезпечними для життя в момент їх заподіяння?
9. Якими ознаками характеризується тілесне ушкодження середньої тяжкості?
10. Якими ознаками характеризується легке тілесне ушкодження?

11. Яким чином відмежовується залишення в небезпеці від ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані?
12. Які хвороби можуть бути віднесені до невиліковних інфекційних?
13. З якого моменту злочин, передбачений ст. 132 КК, є закінченим?
14. Які діяння можуть бути віднесені до незаконної лікувальної діяльності?
15. Які наслідки незаконної лікувальної діяльності є тяжкими?
16. Які причини ненадання допомоги хворому медичним працівником є поважними?
17. Чим відрізняються злочини, передбачені статтями 139 і 140 КК?
18. Які діяння можуть бути віднесені до порушень прав пацієнта?
19. Які досліді над людиною слід визнавати незаконними?
20. Які порушення порядку трансплантації органів або тканин людини можуть бути віднесені до злочинних?
21. За яких умов проведення абортів визнається незаконним і тягне за собою кримінальну відповідальність?
22. Який стан особи визнається небезпечним для її життя згідно із ст. 135 КК?
23. За якими ознаками відрізняються злочини, передбачені ст. 135 та ст. 136 КК?
24. Що слід розуміти під невиконанням або неналежним виконанням професійних чи службових обов'язків, передбачених ст. 137 КК?

Розділ IV

Злочини проти волі, честі та гідності особи

§ 1. Поняття та види злочинів проти волі, честі та гідності особи

Конституція України у розділі II закріпила достатньо широкий та різноманітний за своїм змістом перелік природних та невідчужуваних прав людини і громадянина. До їх числа, зокрема, належать: право кожної особи на повагу до її гідності (ч. 1 ст. 28 КК), право на свободу та особисту недоторканність (ч. 1 ст. 29 КК). Розділ III Особливої частини КК містить норми, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення зазначених прав. Виходячи із сутності злочинів, передбачених цим розділом, їх *родовим об'єктом* є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю, честь та гідність особи.

З *об'єктивної сторони* злочини проти волі, честі та гідності особи за загальним правилом можуть бути вчинені шляхом активної поведінки — дії. Для деяких із них обов'язковою ознакою вчинення злочину є спосіб (використання обману, шантажу чи уразливого стану потерпілої особи — ст. 149 КК) або місце (психіатричний заклад — ст. 151 КК).

Із *суб'єктивної сторони* зазначена група злочинів може бути вчинена лише з прямим умислом. Певні з них обов'язковою ознакою вчинення злочину передбачають мотив (корисливий або інший особистий мотив — ст. 148 КК) чи мету (отримання прибутку — ст. 150 КК).

За загальним правилом *суб'єктом* злочинів проти волі, честі та гідності особи є фізична особа, осудна, яка досягла 16-річного віку. За вчинення злочину, передбаченого ст. 147 КК (захоплення заручників), відповідальність настає з 14 років. Деякі із групи злочинів, що розглядаються, можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом (статті 150¹, 151 КК).

Отже, *злочини проти волі, честі та гідності особи* — це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні умисні діяння, що посягають на особисту волю, честь та гідність особи.

Ураховуючи специфіку безпосередніх об'єктів, можна виділити такі групи злочинів проти волі, честі та гідності особи:

незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини та незаконне поміщення в психіатричний заклад (статті 146–148, 151 КК);

торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, експлуатація дітей та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (статті 149, 150, 150¹ КК).

§ 2. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини та незаконне поміщення в психіатричний заклад

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини та її недоторканність. Потерпілим від злочину може бути будь-яка фізична особа. Виняток становлять певні потерпілі, позбавлення волі або викрадення яких потребує кваліфікації за іншими статтями КК (наприклад, ст. 444).

Об'єктивна сторона злочину передбачає: 1) незаконне позбавлення волі або 2) викрадення людини. Вчинення одного із зазначених діянь є достатнім для її встановлення. Склад цього злочину — формальний.

Незаконне позбавлення волі полягає в протиправному перешкоджанні людині обирати за своєю волею місцезнаходження. Воно може виявитися у затриманні потерпілого в тому місці, де він перебувати не бажає, або поміщенні його в таке місце, яке він не має змоги вільно залишити. Це діяння може бути здійснене шляхом застосування фізичного насильства (наприклад, потерпілого зв'язують і замикають у підвалі, поміщують у задалегідь підготовлене місце тощо), а також шляхом психічного насильства (наприклад, під загрозою застосування зброї потерпілого примушують залишитися у приміщенні). Воно може бути вчинене і шляхом обману (наприклад, людину заманюють у будь-яке місце і замикають з метою позбавлення волі).

За статтею 146 КК карається лише незаконне позбавлення волі, тому відповідальність виключається, коли особу було позбавлено волі внаслідок необхідної оборони (ст. 36 КК), правомірного затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК), або крайньої необхідності (ст. 39 КК).

Найнебезпечнішою формою незаконного позбавлення волі є викрадення людини, тобто протиправне таємне або відкрите захоплення потерпілого, переміщення його з того місця, де він знаходився, та подальше утримання потерпілого викрадачем або іншою особою. Викрадення майже завжди супроводжується фізичним або психічним (погрози) насильством.

Незаконне позбавлення волі та викрадення людини передбачають дії, що вчинюються проти волі потерпілої особи.

Діяння як у формі незаконного позбавлення волі, так і у формі викрадення людини вважаються закінченими з моменту фактичного обмеження свободи переміщення потерпілого. При цьому необхідно враховувати, що і незаконне позбавлення волі, і викрадення людини належать до триваючих злочинів, тому зазначені діяння вважаються вчинюваними аж до часу фактичного звільнення потерпілого. Виходячи з цього дії особи, яка приєднується до утримування потерпілого, що перебуває у стані позбавлення волі, можуть бути кваліфіковані як співвиконавство або інша співучасть у вчиненні цього злочину.

Суб'єктивна сторона. Вина — прямий умисел (обов'язкова ознака). Мотиви — різні (факультативна ознака), наприклад користь, помста.

Суб'єктом незаконного позбавлення волі або викрадення людини, передбачених ст. 146 КК, є лише приватна особа, що досягла 16 років. Службові особи за подібні дії несуть відповідальність за перевищення повноважень (ст. 235² КК), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) чи інші злочини, які передбачені спеціальними нормами (наприклад, ст. 371 КК).

Згідно з ч. 2 ст. 146 КК обставинами, що обтяжують відповідальність за цей злочин, є дії, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб, або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що супроводжувалися заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснювані протягом тривалого часу.

У частині 3 ст. 146 КК передбачені особливо обтяжуючі обставини злочину — вчинення його організованою групою або спричинення

внаслідок позбавлення волі чи викрадення людини тяжких наслідків (такими можуть бути визнані смерть потерпілого, його самогубство, спричинення потерпілому важкого тілесного ушкодження тощо).

Захоплення заручників (ст. 147 КК). Законодавець включив до КК цю норму відповідно до Міжнародної конвенції, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., до якої у 1987 р. приєдналася й Україна.

Об'єктом злочину є не тільки особиста воля, але й особиста безпека особи, захопленої як заручник. Потерпілим від злочину є фізична особа — заручник. Захоплення заручника, що має додаткові суб'єктні ознаки, наприклад, представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів, тягне за собою відповідальність за ст. 349 КК.

Об'єктивна сторона полягає в 1) захопленні або 2) триманні особи як заручника. За конструкцією об'єктивної сторони склад цього злочину — формальний. Вчинення одного із зазначених діянь є достатнім для її встановлення.

Захоплення заручника — це його викрадення, яке може бути таємним або відкритим; воно може бути вчиненим шляхом обману; супроводжуватися насильством, у тому числі із застосуванням зброї, або може обійтися без такого насильства. Тримання заручника — це, як правило, логічний наслідок його захоплення, хоча тримання може здійснюватися і особою, яка не брала участі у захопленні. Також тримання може бути здійснене і без попереднього захоплення заручника. Тримання — це позбавлення заручника волі, коли йому забороняють залишати певне місце або унеможливають це зробити.

Злочин вважається *закінченим* з моменту захоплення потерпілого або з моменту фактичного позбавлення заручника права вільно пересуватися.

Суб'єктивна сторона. Вина — прямиї умисел. Обов'язковою ознакою складу цього злочину є також мета. Згідно з диспозицією ч. 1 ст. 147 КК особа вчинює злочин з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи, навпаки, утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Інакше кажучи, злочинець пов'язує звільнення заручника із задоволенням його вимог, які він висуває вказаним вище особам, органам державної чи іншої установи (це, наприклад, вимога надання зброї, звільнення заарештованого, надання транспортного засобу тощо).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку. У разі вчинення службовою особою з використанням своїх службових повноважень дій, зазначених у ст. 147 КК, вони кваліфікуються за сукупністю цієї статті та ст. 235² або ст. 365 КК.

У частині 2 ст. 147 КК передбачені такі обставини, що обтяжують відповідальність: вчинення цього злочину щодо неповнолітнього або організованою групою, або якщо вчинені дії були поєднані з погрозою знищення людей, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Дії, що були поєднані з погрозою знищення людей, — це випадки погрози вбивством однієї чи більше осіб. Погроза може стосуватися як самого заручника (наприклад, особа загрожує підірвати будівлю, в якій перебуває затриманий), так і інших осіб (наприклад, близьких родичів заручника або осіб, які будуть намагатися його звільнити). Тяжкими наслідками можуть бути визнані смерть однієї чи декількох осіб, самогубство потерпілого, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, спричинення великої матеріальної шкоди (наприклад, внаслідок вибуху), тривала дезорганізація роботи установи, підприємства чи організації. Ставлення винного до цих наслідків може бути як умисним, так і необережним. «Дії особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 147 КК, і умисно вбила заручника, мають кваліфікуватися за ч. 2 цієї статті за ознакою спричинення тяжких наслідків і за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК» (абз. 3 п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про життя та здоров'я особи»).

Підміна дитини (ст. 148 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту недоторканність дитини та її нормальний розвиток. Під дитиною у цій статті слід розуміти лише чуже для винної особи новонароджене або грудне немовля.

З *об'єктивної сторони* злочин полягає в підміні чужої дитини, тобто в заміні одного новонародженого або грудного немовляти іншим. Склад злочину — формальний. Вважається закінченим з моменту підміни дитини.

Суб'єктивна сторона. Вина — прямий умисел. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є також мотиви: корисливі (наприклад, підміна дитини для передачі іншій особі за винагороду) або інші особисті (наприклад, заміна своєї хворої дитини на чужу).

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років і для якої немовля є чужою дитиною.

Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК) становить спеціальний вид незаконного позбавлення волі.

Безпосереднім об'єктом злочину є воля особи, її гідність та недоторканність. Потерпілий від злочину — психічно здорова людина.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в поміщенні в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи на стаціонарне обстеження або лікування. Місцем, куди поміщається потерпілий, є стаціонарний психіатричний заклад. Це психоневрологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо всіх форм власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. Злочин вважається закінченим з моменту поміщення потерпілого в психіатричний заклад на стаціонарне обстеження або лікування.

Суб'єктивна сторона. Вина — прямиий умисел. Мотиви та мета цього злочину не є обов'язковими ознаками складу злочину, вони можуть бути різними (наприклад, прагнення заволодіти житлом потерпілого або отримати іншу матеріальну вигоду, бажання помститися людині тощо).

Суб'єкт злочину спеціальний — лікар-психіатр, член комісії лікарів-психіатрів. Якщо таким суб'єктом є службова особа (головний психіатр, завідуючий відділенням тощо), вчинене утворює сукупність злочинів і кваліфікується за статтями 151 і 235² (перевищення повноважень) або 365 КК (перевищення влади або службових повноважень).

У частині 2 ст. 151 КК вказана обставина, що обтяжує відповідальність, — спричинення тяжких наслідків (наприклад, смерть потерпілого, його самогубство, тяжка хвороба тощо). Ставлення винної особи до тяжких наслідків може бути як умисним, так і необережним.

§ 3. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, експлуатація дітей та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини, які забезпечують особисту волю людини. *Потерпілим* від злочину може бути будь-яка особа чоловічої або жіночої статі.

Об'єктивна сторона. Діяння може здійснюватися у таких формах: 1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування людини; 4) переміщення людини; 5) переховування людини; 6) передача людини; 7) одержання людини. Склад злочину — формальний. Встановлення однієї із зазначених форм діяння достатньо для констатації об'єктивної сторони цього злочину. Крім того, для вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини обов'язковим є спосіб вчинення діяння, а саме: використання суб'єктом обману, шантажу чи уразливого стану потерпілої особи.

Торгівля людьми — це незаконна безповоротна передача особою (продавцем) хоча б однієї людини та відповідне її одержання іншою особою (покупцем) за грошову винагороду або шляхом обміну на коштовності, дорогоцінні метали, певне майно.

Під здійсненням *іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина*, слід розуміти інші, крім торгівлі людьми, випадки передачі людини однією особою та її одержання іншою особою на підставі незаконної угоди (наприклад, передача людини в рахунок боргу). Така передача може бути як безповотною, так і на певний строк.

Зазначені діяння слід вважати закінченими з моменту одержання людини іншою особою або з моменту встановлення над потерпілим фактичного володіння особою, якій він був переданий.

Вербування людини — це дії, пов'язані із схилянням особи працювати чи надавати послуги на певних умовах, як правило, за матеріальну винагороду. До таких дій слід віднести психічний вплив на людину у формі запрошення, умовляння чи переконання для подальшого її набору, а також сам набір потерпілого працювати чи надавати послуги за наймом. У конкретній ситуації це може проявлятися у запрошенні майбутніх жертв працювати танцівницями, офіціантками, покоївками, різноробочими тощо. Діяння у цій формі слід визнавати закінченим з моменту вербування, тобто з моменту вчинення дій, пов'язаних із набором потерпілої особи працювати чи надавати послуги на певних умовах.

Переміщення людини — це вчинення суб'єктом злочину будь-яких дій по переміщенню у просторі потерпілої особи з одного місця в інше. Як правило, переміщення людини полягає у її перевезенні. Однак можливе переміщення людини і шляхом її пішого супроводу. Діяння у цій формі є закінченим з моменту переміщення людини суб'єктом злочину з одного місця в інше.

Переховування людини — це вчинення суб'єктом злочину будь-яких дій, спрямованих на те, щоб унеможливити або утруднити встановлення того, де на даний час перебуває потерпіла особа. Зокрема, такі дії можуть полягати у триманні людини в певних приміщеннях, тайниках, інших місцях, які унеможливають або утруднюють встановлення її дійсного місцезнаходження. Діяння у цій формі є закінченим з моменту переховування людини суб'єктом злочину.

Під *передачею людини* слід розуміти вчинення однією особою певних дій, пов'язаних із наданням потерпілого іншій особі (одержувачу). Це дії, які вчинюються насамперед особою, яка виступає посередником між сторонами незаконної угоди щодо людини (між продавцем та покупцем). Закінченим діяння у цьому випадку слід визнати з моменту здійснення винним самої передачі людини.

Під *одержанням людини* слід розуміти заволодіння людиною чи її тримання особою, якій людина була передана. Одержання людини завжди тісно пов'язане з її передачею та є безпосереднім наслідком останньої. Діяння у цій формі слід вважати закінченим з моменту встановлення фактичного контролю з боку одержувача над поведінкою потерпілої особи.

Вчинення вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини можливі лише шляхом використання суб'єктом злочину таких способів, як обман, шантаж, використання уразливого стану потерпілої особи. Поняття уразливого стану потерпілої особи містить примітка 2 до ст. 149 КК, відповідно до якої уразливий стан — це зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Для наявності в діях особи об'єктивної сторони злочину достатньо встановити використання нею при вчиненні вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини хоча б одного із вказаних у диспозиції ч. 1 ст. 149 КК способів. Винятки із цього становлять випадки, коли потерпілим є особа малолітня (у віці до 14 років) чи неповнолітня (у віці від 14 до 18 років). Згідно з приміткою 3 до ст. 149 КК відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього має наставати незалежно від того, вчинені такі дії з вико-

ристанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або ж за відсутності таких способів.

Суб'єктивна сторона злочину. Вина — прямий умисел. Для певних діянь обов'язкового значення набувають мотиви та мета їх здійснення. Зокрема, торгівля людьми здійснюється із корисливих мотивів. Ця ознака суб'єктивної сторони для особи, що продає людину, є обов'язковою. При здійсненні інших діянь, зазначених у ч. 1 ст. 149 КК, мотиви можуть бути різними. Їх встановлення має значення для оцінки ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння.

Для вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є також мета злочину, а саме експлуатація потерпілої особи. Згідно з приміткою 1 до ст. 149 КК під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Закон не вимагає, щоб мета експлуатації людини була досягнута. Для наявності складу злочину достатньо, якщо особа діяла заради її досягнення.

Суб'єкт злочину — фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктом злочину може бути визнана як особа, що передає потерпілого, так і особа, котра внаслідок здійснення із першою особою незаконної угоди одержує його. Ці особи в такому разі виступають співвиконавцями злочину.

У частині 2 ст. 149 КК зазначені обставини, що посилюють кримінальну відповідальність за вчинення цього злочину: здійснення злочину щодо неповнолітнього, щодо кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, службовою особою з використанням службового становища, особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, у поєднанні з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, з погрозою застосування такого насильства.

Частина 3 ст. 149 КК містить вказівку на вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, за особливо обтяжуючих обставин. Це випадки, коли вони були вчинені щодо малолітньо-

го, організованою групою, або були поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Експлуатація дітей (ст. 150 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю дитини, її фізичне і психічне здоров'я. Потерпілою особою може бути лише дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Умови залучення неповнолітніх до праці стосовно їх віку визначені у ст. 188 Кодексу законів про працю України.

Діяння як ознака *об'єктивної сторони* злочину полягає в експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Склад злочину — формальний. Під експлуатацією у даному випадку слід розуміти використання суб'єктом злочину дитини для отримання прибутку внаслідок привласнення результатів її праці повністю або в більшій частині. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є спосіб вчинення злочину — експлуатація дитини шляхом використання її праці. Це, наприклад, використання праці підлітка підприємцем у своїй майстерні без належної оплати або використання підлітка для миття автомашин, що знаходяться на стоянці, з вилученням у нього повністю або в більшій частині отриманої від клієнтів винагороди. Злочин є закінченим з моменту вчинення діяння.

Суб'єктивна сторона злочину. Вина — прямий умисел, мотив — корисливий, мета — отримання від праці дитини прибутку.

Суб'єкт злочину — загальний: особа фізична, осудна, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 150 КК передбачені такі обставини, що обтяжують кримінальну відповідальність: вчинення злочину щодо кількох дітей або якщо була спричинена істотна шкода для здоров'я, фізичного розвитку чи освітнього рівня дитини, або якщо дії, зазначені в ч. 1 ст. 150 КК, були поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹ КК). *Основним безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини, що забезпечують право кожної людини на свободу, повагу її честі та гідності. *Додатковим безпосереднім об'єктом* може, зокрема, виступати здоров'я малолітньої особи (частини 2 і 3 ст. 150¹ КК). Потерпілим від злочину є лише малолітня дитина, тобто особа у віці

до 14 років. При цьому за ч. 1 ст. 150¹ КК нею може бути лише своя, а за частинами 2, 3 — як своя, так і чужа щодо суб'єкта злочину малолітня дитина.

Злочин із формальним складом. З *об'єктивної сторони* він полягає у використанні батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. З урахуванням змісту ч. 1 ст. 150¹ КК під жебрацтвом слід розуміти систематичне (не менше трьох разів протягом нетривалого проміжку часу) випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. При використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом суб'єкт злочину не здійснює безпосередній вплив на свідомість та волю потерпілої особи з метою викликати у неї рішучість (бажання) займатися жебрацтвом, а лише використовує малолітнього як своєрідне «знаряддя» при випрошуванні майна у сторонніх осіб (наприклад, використання грудного немовляти при випрошуванні грошей у перехожих). У разі встановлення зазначеного впливу дії винного слід кваліфікувати не за ст. 150¹, а за ч. 2 ст. 304 КК (втягнення малолітньої особи у заняття жебрацтвом). Злочин є закінченим з моменту вчинення діяння, а саме використання винною особою малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Обов'язковою ознакою є мета злочину, котра поділяється на початкову (використати потерпілу особу для заняття жебрацтвом) та кінцеву (отримати від такого використання малолітньої дитини прибуток). Фактична реалізація кінцевої мети злочину для застосування ст. 150¹ КК не вимагається. Мотив — корисливий.

Суб'єкт злочину. За частиною 1 ст. 150¹ КК суб'єкт злочину спеціальний. Ним можуть бути лише батьки (батько чи мати) малолітньої дитини, а також особи, які їх замінюють (зокрема, дід або баба дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі, опікун, патронатний вихователь, прийомні батьки — статті 167, 170, 243, 252, 256¹, 256² та інші Сімейного кодексу). За частинами 2 та 3 ст. 150¹ КК суб'єктом злочину може бути будь-яка фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку.

Як обставини, що обтяжують кримінальну відповідальність, ч. 2 ст. 150¹ КК передбачає вчинення дій щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 КК, або за попередньою змовою групою осіб. До обставин, що особливо обтяжують

кримінальну відповідальність (ч. 3 ст. 150¹ КК), законодавець відносить вчинення злочину організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження.

Контрольні запитання

1. Що являє собою незаконне позбавлення волі людини?
2. Коли діяння у формі незаконного позбавлення волі та викрадення людини вважаються закінченими?
3. Яку мету переслідує суб'єкт, захоплюючи заручників?
4. Які обов'язкові ознаки становлять суб'єктивну сторону такого складу злочину, як підміна дитини?
5. В яких формах можуть бути вчинені діяння при торгівлі людьми або іншій незаконній угоді щодо передачі людини?
6. Які можуть бути мотиви та мета вчинення торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини?
7. У чому полягає зміст експлуатації дітей як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину?
8. Що виступає як мета злочину, передбаченого ст. 150¹ КК (використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом)?
9. Хто може бути суб'єктом використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом?
10. Які ознаки становлять об'єктивну сторону незаконного поміщення в психіатричний заклад?

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Злочини, що передбачені розділом IV Особливої частини КК¹, посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи (згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до вступу в статевий зв'язок, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, і розбещення неповнолітніх).

Згвалтування (ст. 152 КК). У законі цей злочин визначено як статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Безпосереднім об'єктом згвалтування є суспільні відносини, що забезпечують статеву свободу, а якщо потерпіла особа не досягла статевої зрілості або перебувала в стані безпорадності, — її статеву недоторканість. Причому ні моральне обличчя потерпілої особи, ні її антигромадський спосіб життя, ні характер відносин з тим, хто притягується до відповідальності за згвалтування (подружні стосунки, наявність попереднього добровільного статевого зв'язку тощо), не виключають, за доведеності ознак складу цього злочину, відповідальності за ст. 152 КК.

За змістом ст. 152 КК *потерпілим* при згвалтуванні може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі. У першому випадку безпосереднім виконавцем злочину повинен бути чоловік, а потерпілою — жінка, у другому, навпаки, виконавець — жінка, а потерпілий — чоловік. Співвиконавцем може бути будь-яка особа.

З об'єктивної сторони згвалтування полягає у статевих зносинах із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або

¹ Роз'яснення щодо застосування законодавства про кримінальну відповідальність за злочини, передбачені цим розділом, надані в постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» // Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 7 (95). — С. 1–8.

з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Склад злочину — формальний.

Статеві зносини при зґвалтуванні — це природні статеві зносини між особами різної статі, що відбуваються всупереч волі потерпілої особи. Унаслідок застосування фізичного насильства або погрози ним воля потерпілої особи пригнічується, а при використанні безпорадного стану, коли потерпіла особа не здатна чинити опір, така воля ігнорується. Для відповідальності за ст. 152 КК достатньо, щоб статеві зносини супроводжувалися хоча б одним із зазначених у законі способів: 1) застосуванням фізичного насильства, 2) погрозою застосування такого насильства або 3) використанням безпорадного стану потерпілої особи. Звертаючи увагу на дії, якими супроводжується зґвалтування, Пленум Верховного Суду України в постанові від 30 травня 2008 р. № 5 підкреслює: «перелік неправомірних дій, якими обумовлюється факт зґвалтування, є вичерпним»¹. Тому одне лише домагання на вступ у статевий зв'язок, наприклад шляхом настирливих пропозицій, не утворює складу цього злочину². Не є зґвалтуванням і випадки, коли особа вступає у статевий зв'язок, застосовуючи обман або зловживання довірою (освідчення у коханні, завідомо неправдива обіцянка укласти шлюб, сплатити за сексуальну послугу тощо).

Заманювання потерпілої особи у зручне місце, придбання наркотиків для приведення її у безпорадний стан, створення групи та інше умисне створення умов для вчинення зґвалтування утворюють готування до цього злочину. Дії, безпосередньо спрямовані на вчинення статевого акту, але не доведені до його початку з причин, що не залежать від волі винного, утворюють замах на зґвалтування (наприклад, спроба подолати опір потерпілої особи шляхом застосування фізичного насильства, зв'язування, зривання одягу, погрози негайної фізичної розправи).

З моменту початку статевих зносин зґвалтування вважається *закінченим* злочином. Для визнання зґвалтування закінченим злочином не має значення, чи закінчила винна особа статевий акт у фізіологічному розумінні. Не є обов'язковими при статевих зносинах дефлорація або еякуляція.

¹ Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 7 (95). — С. 1.

² Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2004. — С. 87 (автор розділу V «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» — проф. М. І. Бажанов).

Фізичне насильство як ознака об'єктивної сторони зґвалтування — це фізичне подолання опору, який чинить потерпіла особа, або насильство, застосоване для упередження очікуваного опору, який обумовлений небажанням вступити із гвалтівником у статевий зв'язок. Фізичне насильство має бути здатним перебороти дійсний, а не вигаданий (удаваний) опір потерпілої особи. Злочинець може застосувати фізичну силу, різні предмети або навіть зброю, щоб подолати опір. Він може намагатися зв'язати особу, проти якої здійснює фізичні дії, завдавати побоїв, заподіювати тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, здавлювати горло руками або накинutoю на шию петлею тощо. Різновидом фізичного насильства Пленум Верховного Суду України вважає також випадки уведення в організм потерпілої особи проти її волі та з метою зґвалтування алкоголю, наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин для приведення її у безпорадний стан.

Застосування фізичного насильства і спричинення внаслідок цього певної шкоди здоров'ю потерпілої особи є складовим елементом об'єктивної сторони зґвалтування, що треба враховувати при кваліфікації цього злочину за ст. 152 КК. Так, заподіяння потерпілій особі при зґвалтуванні чи замаху на його вчинення умисного легкого тілесного ушкодження охоплюється відповідною частиною ст. 152 КК і додатковою кваліфікацією за ст. 125 КК не потребує. Що стосується поєднання зґвалтування із заподіянням потерпілій особі умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження, то такі випадки Пленум Верховного Суду України рекомендує кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 122 КК та відповідною частиною ст. 152 КК (абз. 2 п. 3 зазначеної постанови).

Зґвалтування може супроводжуватися спричиненням потерпілій особі також тяжких тілесних ушкоджень. Залежно від їх видів дії гвалтівника кваліфікуються по-різному. Так, якщо при зґвалтуванні було нанесено тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили наслідки, зазначені в ст. 121 КК, то його дії кваліфікуються за ч. 4 ст. 152 КК за ознакою спричинення особливо тяжких наслідків. Якщо дії гвалтівника були поєднані із заподіянням потерпілій особі тілесного ушкодження, визнаного тяжким лише за ознакою небезпечності для життя в момент його заподіяння, то зґвалтування не вважається таким, що спричинило особливо тяжкі наслідки. Такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 121 і 152 КК. Заподіяння при зґвалтуванні тяжкого тілесного ушкодження, що

спричинило смерть потерпілої особи, слід розглядати як настання особливо тяжких наслідків, передбачених ч. 4 ст. 152 КК, і тому додаткова кваліфікація за ч. 2 ст. 121 КК у таких випадках не потрібна.

Дії гвалтівника, який в процесі зґвалтування чи одразу ж після нього вчинив умисне вбивство потерпілої особи, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів: за п. 10 ч. 2 ст. 115 та за ч. 4 ст. 152 КК, як такі, що спричинили особливо тяжкі наслідки.

Якщо при зґвалтуванні чи замаху на цей злочин смерть потерпілої особи настає внаслідок її власних дій (наприклад, особа вистрибнула з вікна багатоповерхового будинку або із транспортного засобу під час руху останнього й одержала смертельні ушкодження), дії гвалтівника охоплюються ч. 4 ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК не потребують.

Погроза застосуванням фізичного насильства як спосіб вчинення діяння являє собою різного роду залякування, які адресовані потерпілій особі стосовно застосування до неї і (або) до іншої людини, доля якої цій особі не байдужа (родича, близької особи), для того щоб подолати чи упередити її опір. Наприклад, звернення до жінки з вимогою вступити в статевий зв'язок, що супроводжується погрозою вбити маленьку дитину, яка знаходиться поруч з нею. Таке залякування може полягати у висловлюваннях, жестах, демонстрації зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень, або таких, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших дій.

У статті 152 КК при окресленні зґвалтування погрозу застосування фізичного насильства поставлено в один ряд із застосуванням фізичного насильства, отже, ця погроза за своєю небезпечністю визнається законодавцем як рівнозначна фізичному насильству. Погроза застосуванням фізичного насильства повинна бути безпосередньою, сприйматися потерпілою особою як реальна, у неї має скластися враження, що у разі протидії гвалтівнику або невиконання його вимог погроза буде негайно реалізована. Цей характер погрози і можливість її негайного виконання ставлять потерпілу особу в безвихідь, змушують поступитися загрозливим вимогам гвалтівника. Унаслідок такого насильства воля потерпілої особи практично паралізується. Звертаючи увагу на цю обставину, Пленум Верховного Суду України зазначає, що погроза може сприйматися як реальна, виходячи з часу, місця та обстановки, що склалася: оточення групою осіб, глухе і безлюдне місце,

нічний час, зухвале, грубе і настирливе домагання вступити в статеві зносини тощо.

Відповідальність за ст. 152 КК настає незалежно від того, чи мав гвалтівник намір дійсно реалізувати погрозу або розраховував лише таким чином вплинути на потерпілу особу, щоб паралізувати її волю, упередити можливий опір та вступити у статевий зв'язок.

Інші види погроз, зміст яких не передбачав застосування фізичного насильства до потерпілої особи чи іншої людини (наприклад, погроза знищити або пошкодити майно потерпілої особи чи близьких їй осіб, родичів, розголосити відомості, що ганьблять їх честь і гідність), не дають підстав розглядати вчинені з використанням таких погроз статевої зносини як зґвалтування (абз. 3 п. 4 зазначеної постанови).

Погроза вчинити вбивство, яка була виконана з метою подолання чи упередження опору потерпілої особи, охоплюється диспозицією ст. 152 КК і не потребує додаткової кваліфікації за ст. 129 КК.

Звертаючи увагу на вчинення *зґвалтування з використанням безпорадного стану потерпілої особи*, Пленум Верховного Суду України зазначив: «Стан потерпілої особи слід визнавати безпорадним, коли вона внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або з інших причин не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір» (абз. 1 п. 5 зазначеної постанови).

Розрізняють два види безпорадного стану: 1) психічну безпорадність і 2) фізичну безпорадність.

У разі психічної безпорадності потерпіла особа не усвідомлює характер і значення вчинюваних з нею дій. Про психічну безпорадність свідчать:

а) психічна хвороба, за наявності якої потерпіла особа не усвідомлює свої дії (бездіяльність) і (або) не може керувати ними;

б) непритомний стан (непритомність, що виникла, наприклад, унаслідок хвороби);

в) малоліття потерпілої особи.

При фізичній безпорадності потерпіла особа усвідомлює характер та значення вчинюваних з нею дій, але не може чинити опір гвалтівнику. Такий стан може бути викликаний фізичними вадами потерпілої особи (наприклад, відсутність рук, ніг, сліпота і т. ін.), її похилим віком або хворобою, що не є психічною, наприклад пов'язаною з високою температурою, виснаженістю організму, перенесеною операцією тощо.

При зґвалтуванні з використанням фізичної безпорадності потерпілої особи опір останньої відсутній. Відсутність опору має бути наслідком об'єктивних причин, які використовуються гвалтівником, а не згоди особи на статеві зносини. У тих випадках, коли особа, незважаючи на важкий фізичний стан, здатна чинити опір і чинить його, дії гвалтівника кваліфікуються як вчинені із використанням насильства.

Особливу увагу слід приділити оцінці випадків безпорадного стану, який може виникнути внаслідок сп'яніння або дії на організм людини певних речовин. Звертаючи увагу на такі випадки, Пленум Верховного Суду України в абз. 2 п. 5 зазначає: «Вирішуючи питання про те, чи є стан потерпілої особи безпорадним внаслідок алкогольного, наркотичного сп'яніння або дії на її організм отруйних, токсичних та інших сильнодіючих речовин, судам слід виходити з того, що безпорадним у цих випадках можна визнавати лише такий стан, який позбавляв потерпілу особу можливості розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій або чинити винній особі опір. При цьому не має значення, чи винна особа привела потерпілу особу у такий стан (наприклад, дала наркотик, снодійне, напоїла алкогольними напоями тощо), чи остання перебувала у безпорадному стані незалежно від дій винної особи».

Суб'єктивна сторона. Вина — прямий умисел. Суб'єкт злочину усвідомлює, що застосовує насильство, погрозу або використовує безпорадний стан потерпілої особи для вступу з нею в статеві зносини, і бажає цього. Мотивом зґвалтування є переважно прагнення задовольнити статево-пристрасць¹.

Суб'єкт зґвалтування. Безпосереднім фізичним виконавцем злочину може бути будь-яка осудна особа (як чоловік, так і жінка), проти-лежної з потерпілою особою статі і яка досягла 14-річного віку.

За своєю об'єктивною стороною зґвалтування — це злочин, що має складене діяння, тому його виконавцем (співвиконавцем) визнається і той, хто застосовує до потерпілої особи фізичне або психічне насильство з метою примусити її вступити у статеві зносини з безпосереднім насильником. У таких випадках стать виконавця злочину (щодо потерпілої особи) значення не має.

У частині 2 ст. 152 КК передбачена відповідальність за зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155 КК.

¹ Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К. ; Х., 2001. — С. 85 (автор — проф. М. І. Бажанов).

Зґвалтування вважається повторним, якщо йому передувало вчинене цією ж особою діяння, яке вказане у частинах 1–4 ст. 152 КК. Для визнання зґвалтування повторним не мають значення стадії вчинених винною особою злочинів, вчинення їх одноособово чи у співучасті, наявність чи відсутність факту засудження винної особи за раніше вчинений злочин (злочини). Ознака повторності виключається, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності, або якщо судимість за раніше вчинений злочин було погашено чи знято у встановленому законом порядку, або якщо на момент вчинення нового злочину минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин. Характеризуючи цю ознаку, Пленум Верховного Суду України звернув увагу на випадки кваліфікації зґвалтувань, вчинених повторно. У пункті 6 його постанови зазначено, що відповідно до вимог ст. 33 Загальної частини КК при вчиненні двох або більше зґвалтувань, відповідальність за які передбачена різними частинами ст. 152 КК, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю вчинених злочинів. Це правило застосовується і тоді, коли перший злочин було вчинено без обтяжуючих обставин, а другий кваліфікується за ч. 2 ст. 152 КК за ознакою його повторності. Таким же чином слід кваліфікувати і дії винної особи, якщо вчинені нею злочини мали різні стадії, а також коли один із злочинів вона вчинила одноособово чи як виконавець (співвиконавець), а при вчиненні іншого була організатором, підбурювачем або пособником.

Повторність може мати місце, коли потерпілими (у кожному випадку зґвалтування) є різні особи чи одна й та сама. Разом із тим ознака повторності виключається, якщо при вчиненні одного зґвалтування винна особа вступила з однією й тією самою потерпілою особою в статеві зносини два або більше разів, тобто за наявності ознак продовжаного зґвалтування. В останньому випадку потерпіла особа продовжує перебувати під впливом психічної або фізичної дії, її воля пригнічена ще до перших статевих зносин.

Зґвалтування, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155 КК, є спеціальним видом повторності та окремою обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність.

У разі вчинення зґвалтування особою, яка раніше вчиняла будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155 КК, за який вона

не була засуджена, її дії треба кваліфікувати за сукупністю злочинів: за ч. 2 (або частинами 3 чи 4, якщо є інші більш небезпечні обтяжуючі обставини) ст. 152 та відповідною частиною статей 153, 154 або 155 КК.

У частині 3 ст. 152 КК передбачена відповідальність за зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього.

Вчинення зґвалтування групою осіб передбачає: вчинення злочину кількома виконавцями (двома або більше), які досягли 14 років, та узгодженість дій учасників групи щодо потерпілої особи. При цьому попередня змова між учасниками зґвалтування не є обов'язковою. Як було зазначено, виконавцем зґвалтування є як особа, що безпосередньо здійснює статевий акт з потерпілою особою, так і та, яка застосовує фізичне насильство або погрози, тобто є співвиконавцем. Дії останніх слід кваліфікувати також за ч. 3 ст. 152 КК за обставиною, що обтяжує відповідальність, — «вчинене групою осіб», без посилання на ст. 27 КК.

Групове зґвалтування може мати місце як щодо однієї, так і щодо декількох потерпілих осіб. Причому таким визнається зґвалтування, коли винні, діючи узгоджено і застосовуючи фізичне насильство або погрозу стосовно кількох потерпілих, потім вчинюють статеві акти кожний з однією з них.

У разі, коли із групи осіб, які вчинили зґвалтування, лише одна особа має необхідні для кримінальної відповідальності ознаки суб'єкта злочину, а решта осіб внаслідок неосудності або у зв'язку з недосягненням віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, не можуть бути суб'єктами злочину, дії винної особи, яка за таких обставин притягується до кримінальної відповідальності, не можна розглядати як вчинення злочину групою осіб (абз. 5 п. 9 зазначеної постанови).

Зґвалтування неповнолітньої особи має місце тоді, коли воно вчинюється щодо потерпілих осіб у віці від 14 до 18 років. Для відповідальності необхідно встановити, що гвалтівник достовірно знав або припускав, що вчиняє насильницький статевий акт з неповнолітньою особою, або повинен був і міг це усвідомлювати. Якщо ж винний у вчиненні зґвалтування сумлінно помилявся щодо фактичного віку потерпілої особи, тобто за всіма обставинами справи вважав, що вона досягла повноліття, то він не може бути притягнутий за ч. 3 ст. 152 КК на підставі цієї обтяжуючої обставини.

У частині 4 ст. 152 КК передбачена відповідальність за зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування малолітньої чи малолітнього.

Особливо тяжкими наслідками можуть бути визнані, зокрема: смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органа чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втраченою працездатності не менше ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини, які сталися внаслідок зґвалтування. Таким чином, особливо тяжкими наслідками визнаються лише ті, які заподіюють потерпілій особі реальну шкоду. Спричинення їй тяжких тілесних ушкоджень, лише небезпечних для життя, не належить, як вже зазначалося, до особливо тяжких наслідків зґвалтування, оскільки під ними розуміється не будь-яке зґвалтування, що відрізняється особливо небезпечним характером, а таке, внаслідок якого настали виняткові для людини за своєю тяжкістю наслідки. Тому не становить особливо тяжких наслідків вагітність потерпілої, а також втрата нею незайманості (дефлорація).

Для відповідальності за зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, необхідне встановлення причинного зв'язку між зґвалтуванням і цими наслідками. Відсутність такого причинного зв'язку виключає можливість кваліфікації зґвалтування за ч. 4 ст. 152 КК. Із суб'єктивної сторони відповідальність за спричинення особливо тяжких наслідків настає як тоді, коли особа передбачала можливість їх настання, так і тоді, коли вона хоча і не передбачала, але повинна була і могла передбачити настання таких наслідків.

Зґвалтування малолітньої або малолітнього, про яке йдеться у ч. 4 ст. 152 КК, передбачає, що потерпілій особі не виповнилося 14 років. Таке зґвалтування підпадає під ознаки ч. 4 ст. 152 КК лише за умови, що винна особа достовірно знала або припускала, що потерпіла особа не досягла 14 років, або повинна була і могла це усвідомлювати.

Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК) має ознаки злочину, якщо воно вчинюється із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Потерпілим від злочину може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

З об'єктивної сторони задоволення статевої пристрасті неприродним способом може бути у вигляді: 1) неприродного зв'язку чоловіка із жінкою (зносини *per os* або *per anum*); 2) мужолозтва, тобто педерастії чи інших випадків чоловічого гомосексуалізму (наприклад, орогенітального контакту чоловіка з чоловіком — *per os*); 3) лесбійства, тобто зносин жінки з жінкою; 4) інших дій, спрямованих на задоволення статевої пристрасті.

Зазначені статеві зв'язки чи інші дії, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, мають супроводжуватися фізичним насильством або погрозою його застосування, або використанням безпорадного стану потерпілої особи. Зміст цих ознак аналогічний із однойменними ознаками зґвалтування.

Добровільна згода особи на здійснення з нею дій, описаних у ст. 153 КК, виключає кримінальну відповідальність. Однак, якщо таку добровільну згоду дала потерпіла особа, яка не досягла 16 років, особі, яка вже досягла такого віку, вчинене кваліфікується за ст. 156 КК. Так само кваліфікується добровільне мужолозтво шістнадцятирічної особи з підлітком, який не досяг 16 років.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин вчинюється лише з прямим умислом.

Суб'єкт злочину — особа як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 14 років, залежно від характеру вчинюваних дій. Так, наприклад, при мужолозтві — це чоловік, при лесбійстві — жінка, а в інших випадках можуть бути як жінка, так і чоловік. Співвиконавцем цього злочину може бути будь-яка особа незалежно від виду дії сексуального характеру.

У *частині 2 ст. 153 КК* встановлена відповідальність за цей злочин, якщо він вчинений: 1) повторно або 2) групою осіб, або 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 152 чи 154 КК, або 4) щодо неповнолітньої чи неповнолітнього.

Частина 3 ст. 153 КК передбачає такі обставини, що особливо обтяжують кримінальну відповідальність за цей злочин: 1) вчинення дій щодо малолітньої чи малолітнього; 2) спричинення особливо тяжких наслідків.

Характеристика обставин, вказаних у частинах 2 і 3 цієї статті, аналогічна таким самим обставинам при зґвалтуванні.

Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК). *Потерпілою* особою від цього злочину може бути як жінка, так і чоловік, що перебувають у матеріальній або службовій залежності від винної особи. Потерпілими можуть бути і неповнолітні особи.

Матеріальна залежність потерпілої особи має місце, зокрема, тоді, коли вона перебуває на повному або частковому утриманні винної особи, проживає на її житловій площі, а також тоді, коли винна особа своїми діями чи бездіяльністю спроможна викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи. Службова залежність має місце, коли жінка або чоловік обіймає посаду, згідно з якою вона підлегла особі, яка застосовує примушування, або підпадає під контрольні дії такої особи, або інтереси потерпілої особи залежать від службового становища винної особи.

З об'єктивної сторони зазначений злочин є примушуванням жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом. Таким зв'язком може бути: природний статевий акт, акт мужолозтва або лесбійства, на який відповідно до умислу винної особи має погодитися потерпіла особа внаслідок її примушування. Під примушуванням розуміють протиправний вплив на жінку чи чоловіка з тим, щоб примусити її (його) всупереч власній волі вступити в природний або неприродний статевий зв'язок. Це, наприклад, погроза позбавленням матеріальної допомоги або надбавок за працю, можливості користуватися житловою площею, звільненням, переведенням на нижчеоплачувану роботу тощо. Може мати місце примушування як до одноразового зв'язку, так і до неодноразових статевиx зносин або до співжиття. Примушування може бути спрямоване на те, щоб схилити іншу особу до статевого зв'язку як з тим, хто примушує, так і з іншою особою, на користь якої діє винна особа.

Злочин вважається *закінченим* з моменту примушування чоловіка або жінки до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом.

Суб'єктивна сторона. Вина — пряий умисел. Крім того, особа, здійснюючи примушування, має спеціальну мету — вступ з нею або іншою особою у статевий зв'язок залежної від неї особи.

Суб'єкт злочину спеціальний — це особа як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16 років і щодо якої потерпіла особа є матеріально або службово залежною.

Частина 2 ст. 154 КК передбачає примушування до вступу у статевий зв'язок, поєднане з погрозою: 1) знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або 2) розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів.

Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК). *Потерпілим* може бути особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості. Такими завжди вважаються особи, які не досягли 14 років. Статева зрілість — це такий фізіологічний стан організму людини, який характеризується здатністю до повного виконання статевих функцій. Питання щодо досягнення статевої зрілості у віці з 14 років і до шлюбного віку вирішується в кожному випадку за допомогою судово-медичної експертизи. Згідно зі ст. 22 Сімейного кодексу України шлюбний вік для жінки встановлено у 17, а для чоловіків — у 18 років. Якщо особа досягла шлюбного віку, то добровільні з нею статеві зносини не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Об'єктивна сторона злочину полягає у добровільних природних статевих зносинах чоловіка або жінки з особою протилежної статі, яка не досягла статевої зрілості. Добровільними визнаються такі статеві зносини, які здійснюються без застосування фізичного насильства, погрози застосування такого насильства або використання безпорадного стану потерпілої особи.

Із *суб'єктивної сторони* злочин характеризується прямим умислом щодо дії. Для відповідальності за ст. 155 КК необхідно також встановити, що винна особа достовірно знала або припускала, що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, або повинна була і могла це усвідомлювати.

Суб'єкт злочину — особа як чоловічої, так і жіночої статі, якій виповнилося 16 років.

У *частині 2 ст. 155 КК* встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені: 1) батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або 2) якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки (наприклад, самогубство потерпілої особи, тяжку хворобу тощо).

Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК). *Потерпілим* від даного злочину можуть бути особи як чоловічої, так і жіночої статі, яким не виповнилося 16 років. Для відповідальності за цей злочин не має значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості і чи давала вона згоду на вчинення щодо неї розпусних дій. Попередня поведінка потерпілої особи (зокрема, її попереднє статеве життя) на кваліфікацію дій винної особи за ст. 156 КК не впливає.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні розпусних дій щодо особи, яка не досягла 16-річного віку. Розпусні дії мають

сексуальний характер і спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у потерпілої особи статевого інстинкту. Розпусні дії можуть бути як фізичними (наприклад, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням тощо), так і інтелектуальними (наприклад, цинічні розмови з потерпілою особою на сексуальні теми, ознайомлення дитини із порнографічними зображеннями, відеофільмами тощо).

За конструкцією об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх є злочином з формальним складом, тому він вважається *закінченим* з моменту вчинення розпусних дій.

Суб'єктивна сторона. Прямий умисел стосовно вчинення розпусних дій. Щодо віку потерпілої особи, то винна особа може достовірно знати або припускати, що така особа не досягла 16 років, або повинна була і могла це усвідомлювати.

Суб'єктом злочину може бути особа як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16 років.

У частині 2 ст. 156 КК встановлена відповідальність за наявності таких обставин, що обтяжують відповідальність: 1) вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи або 2) якщо такі дії вчинені батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Контрольні запитання

1. Як визначено в КК зґвалтування?
2. З якими діями мають поєднуватися статеві зносини при зґвалтуванні?
3. У чому полягає використання безпорадного стану потерпілої особи при зґвалтуванні?
4. Які можуть бути види вчинення насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом?
5. Як визначено в КК примушування до вступу в статевий зв'язок?
6. Як слід розуміти матеріальну та службову залежність у ст. 154 КК?
7. Яка особа визнається такою, що не досягла статевої зрілості?
8. Яким чином можуть бути вчинені розпусні дії за ст. 156 КК?

Розділ VI

Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

§ 1. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Закріплені у другому розділі Конституції України (статті 21–62) права та свободи людини і громадянина гарантуються і захищаються чинним законодавством. Однією з таких гарантій є кримінально-правовий захист конституційних прав і свобод від злочинних посягань.

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина.

Залежно від їх безпосереднього об'єкта всі злочини, передбачені п'ятим розділом Особливої частини КК, можна поділити на такі види:

1. *Злочини проти виборчих прав громадян*: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК); фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органу Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК); голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз (ст. 158¹ КК); незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158² КК); порушення таємниці голосування (ст. 159 КК); порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) (ст. 159¹ КК); порушення законодавства про референдум (ст. 160 КК).

2. *Злочини проти трудових прав громадян*: перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК); перешкоджання законній професійній діяль-

ності журналістів (ст. 171 КК); грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК); грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК); примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК); невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК).

3. *Злочини у сфері охорони права на об'єкти інтелектуальної власності*: порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК); порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК).

4. *Злочини, що посягають на інші особисті права і свободи громадян*: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161 КК); порушення недоторканності житла (ст. 162 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК); порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК); порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК); порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК).

5. *Злочини проти сім'ї*: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК); ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК); розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК); незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК).

6. *Злочини проти свободи совісті*: пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК).

§ 2. Злочини проти виборчих прав громадян

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є передбачене ст. 38 Конституції України право громадян «брати участь в управлінні державними

справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування». По суті це є правом громадян на вільне волевиявлення у сфері управління державними справами.

Диспозиції всіх злочинів проти виборчих прав громадян є бланкетними, а тому для більш глибокого аналізу їх складів слід звернутися до таких законів: «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. у редакції від 18 березня 2004 р.¹; «Про вибори народних депутатів України», прийнятого 25 березня 2004 р., у редакції від 7 червня 2005 р.²; «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. зі змінами від 11 липня 2001 р.³, «Про державний реєстр виборців» від 27 лютого 2007 р.⁴ та ін.

Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину складається з двох самостійних діянь:

1) перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі;

2) перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень, а також ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин.

Відповідно до законів про вибори *суб'єктами* виборчого процесу є:

- виборці;
- виборчі комісії;
- кандидати у депутати та кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови;
- місцеві організації партій (блоків), які висунули кандидата у депутати;
- офіційні спостерігачі від місцевих організацій, партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу.

Перешкоджання як обов'язкова ознака об'єктивної сторони — це активний вплив на волю особи з метою примусити її відмовитися від участі у виборах або змінити зміст свого волевиявлення. Така протидія

¹ Офіц. вісн. України. – 2004. – № 14. – Ст. 259.

² Там само. – 2005. – № 33. – Ст. 1983.

³ Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 51–52. – Ст. 265.

⁴ Там само. – 2007. – № 20. – Ст. 282.

може мати місце як під час голосування, так і в період всієї виборчої кампанії. Це, наприклад, ненадання приміщення для зборів виборців або неповідомлення про зміну часу зустрічі з кандидатом, необґрунтована відмова депутату виступити зі своєю програмою на телебаченні тощо.

Загальною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є спосіб його вчинення: *підкуп, обман* або *примушування*.

Підкуп являє собою передачу особі грошей, інших цінностей, надання будь-яких вигод, пільг майнового характеру як винагороду за зміну свого волевиявлення при участі у виборах або за відмову в такій участі.

Обман передбачає перекручення певних відомостей з метою введення потерпілого в оману щодо обставин, пов'язаних з виборами, наприклад, щодо особи кандидата в депутати, часу, місця проведення виборів тощо.

Примушування — це засіб психічного впливу на волю виборця з метою прийняти рішення, що суперечить дійсній його волі і не є для нього бажаним. Наприклад, проголосувати за певну особу, яка в дійсності не відповідає вимогам, що пред'являються до депутатів, під погрозою зняти виборця з посади.

Закінченим злочин, передбачений у ч. 1 ст. 157 КК, вважається з моменту перешкоджання.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотиви і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — загальний: особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 157 КК передбачає кваліфікуючі ознаки:

- 1) застосування насильства, знищення чи пошкодження майна;
- 2) погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна;
- 3) інший спосіб, наприклад, погроза звільнити з посади, виключити з черги на отримання квартири тощо.

У випадку застосування фізичного насильства, якщо воно за своїм характером є більш суспільно небезпечним, ніж злочин, що аналізується, кваліфікація повинна бути за сукупністю злочинів. Наприклад, якщо з метою перешкоджання було спричинене умисне тяжке тілесне ушкодження, кваліфікація повинна бути за сукупністю ст. 121 КК та ч. 2 ст. 157 КК.

Частина 3 ст. 157 КК посилює відповідальність за діяння, передбачені в частинах 1 та 2, якщо вони вчинені за попередньою змовою

групою осіб (ч. 2 ст. 27 КК) або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням влади або службового становища (примітка 1 до ст. 364 КК).

Частина 4 ст. 157 КК передбачає особливо кваліфікований склад цього злочину — втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом, вчинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму. Обов'язковими способами втручання є незаконні вимоги чи вказівки.

Суб'єкт цього складу злочину — спеціальний: службова особа з використанням свого службового становища.

Суб'єктивна сторона виявляється в прямому умислі. Обов'язковою ознакою є мета вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК). За своєю структурою ст. 158 КК є складною: у різних її частинах по суті передбачені різні склади злочинів, об'єднані єдиним об'єктом та предметом злочину.

Предметом цього злочину є виборчі бюлетені, бланки відкріпних посвідчень, бюлетені для голосування на референдумі, відомості державного реєстру виборців. Ці документи є документами суворої звітності. Їх форма, зміст та всі реквізити встановлюються і затверджуються Центральною виборчою комісією на підставі Закону «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р.¹

Частина 1 ст. 158 КК з *об'єктивної сторони* передбачає незаконне вчинення особою хоча б одного з альтернативно визначених діянь: виготовлення, зберігання, використання виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел: особа *завідомо* знає про те, що виготовлення, зберігання чи використання таких документів є незаконним. Мотиви та мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт — загальний: особа що досягла до вчинення злочину 16 років.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.

Частина 2 ст. 158 КК з об'єктивної сторони передбачає підробку виборчих документів, документів референдуму, використання завідомо підроблених документів референдуму, вчинені спеціальним суб'єктом: членом виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидатом, його уповноваженим представником, уповноваженою особою політичної партії (блоку), членом ініціативної групи референдуму.

Об'єктивна сторона виявляється в підробці виборчих документів (наприклад, внесення неправильних даних щодо виборця), а також у використанні підроблених документів (наприклад, пред'явлення їх для голосування).

На відміну від виготовлення, при якому створюється новий документ, підробка є частковою зміною змісту документа.

Частина 3 ст. 158 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, що передбачені в ч. 2 ст. 158 КК, за наявності в них однієї з двох кваліфікуючих ознак:

1) якщо вони вплинули на результати голосування виборців на виборчих дільницях або у межах виборчого округу;

2) якщо вони призвели до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах (референдумах).

Частина 4 ст. 158 КК передбачає злочин, *об'єктивна сторона* якого виявляється в незаконній передачі іншій особі виборчого бюлетеня.

Суб'єкт цього злочину — спеціальний. Ним є тільки виборець, тобто особа, яка відповідно до законів про вибори має право на голосування, повинна голосувати особисто і не має права передавати виборчий бюлетень іншій особі. Мета передачі може бути різною і на кваліфікацію не впливає.

Частина 5 ст. 158 передбачає відповідальність за викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями.

Предметом цього злочину (на відміну від предмета злочинів, передбачених у частинах 1–4 ст. 158 КК), крім виборчих бюлетенів, бюлетенів для голосування на референдумі, виборчих протоколів чи протоколів комісії з референдуму, є скриньки з бюлетенями.

Об'єктивна сторона цього складу злочину може виявлятися в трьох самостійних діяннях: 1) викраденні; 2) приховуванні; 3) незаконному знищенні або псуванні скриньки з бюлетенями.

У частині 6 ст. 158 КК наведені кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого у ч. 5 ст. 158 КК: 1) якщо ці дії вплинули на результати голосування на виборчій дільниці або округу або 2) призвели до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах (референдумах).

Частина 7 ст. 158 КК з *об'єктивної сторони* передбачає такі діяння:

1) підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування;

2) включення неврахованих виборчих бюлетенів чи бюлетенів для голосування на референдумі до числа бюлетенів, використаних при голосуванні;

3) підміна дійсних виборчих бюлетенів з позначками виборців чи громадян, які мають право брати участь у референдумі;

4) незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення;

5) викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму;

6) викрадення скриньки з бюлетенями;

7) незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями.

Цей склад злочину є матеріальним: його обов'язковими наслідками закон передбачає неможливість визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму.

Суб'єкт цього злочину — спеціальний: член виборчої комісії або комісії з референдуму.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Частина 8 ст. 158 КК передбачає з *об'єктивної сторони* такі діяння:

1) надання громадянину можливості проголосувати за іншу особу чи проголосувати більш ніж один раз у ході голосування;

2) надання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особі, яка не включена до списку виборців, тобто громадянам, які мають право брати участь у виборах на відповідній виборчій дільниці чи дільниці з референдуму;

3) надання виборцю заповненого виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі).

Склад злочину — формальний: для закінченого злочину достатньо вчинення одного з цих діянь.

Суб'єктивна сторона виявляється тільки в прямому умислі.

Суб'єкт — спеціальний: член виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Частинами 9–12 ст. 158 КК доповнена у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державний реєстр виборців».

Відповідно до цього Закону створено новий орган — державний реєстр виборців — «автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система (банк даних), призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим Законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України».

Основними завданнями цього органу є: 1) ведення персоніфікованого обліку виборців; 2) складання списків виборців. Важливість відомостей, які забезпечують державний облік виборців, і обумовила необхідність їх захисту кримінальним законом.

Частина 9 ст. 158 КК встановлює відповідальність за умисне надання неправдивих відомостей до органу Державного реєстру виборців.

Частина 10 ст. 158 КК передбачає ті самі дії, що вказані у ч. 9 ст. 158 КК, але при наявності таких кваліфікуючих ознак: 1) вчинені службовою особою з використанням свого посадового становища; 2) надання службовою особою органу Державного реєстру виборців розпорядження щодо внесення завідомо неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру виборців.

Частина 11 ст. 158 КК з *об'єктивної сторони* передбачає три різних діяння: 1) внесення неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру виборців; 2) несанкціоновані дії з інформацією; 3) інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців.

Із *суб'єктивної сторони* всі ці діяння вчинюються з прямим умислом.

Суб'єктами злочину, передбаченого ч. 2 ст. 158 КК, можуть бути: 1) службова особа, яка має доступ до цієї інформації; 2) інша особа шляхом несанкціонованого доступу до бази даних Державного реєстру виборців.

Частина 12 ст. 158 КК визначає особливо кваліфікуючі ознаки для діянь, передбачених частинами 9–11 ст. 158 КК, якщо вони: 1) вплинули на результати голосування на виборчій дільниці або у межах виборчого органу, або 2) призвели до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах, або 3) вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158¹ КК). *Спеціальним предметом* цього злочину є виборча документація або документи референдуму.

З об'єктивної сторони цей злочин характеризується: 1) незаконним знищенням цих документів поза встановленими строками зберігання їх у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму або 2) пошкодженням цих документів.

Знищення — це повне приведення документа в такий стан, коли він не може бути використаний, перестає існувати; пошкодження — це часткова втрата ним свого змісту, коли можливе його відновлення.

Строки зберігання цієї документації встановлюються законом.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, при якому особа усвідомлює незаконність знищення чи пошкодження документів.

Суб'єкт — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) вчинення їх за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК) або 2) членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням влади або службового становища (примітка 1 до ст. 364 КК).

Порушення таємниці голосування (ст. 159 КК). Безпосереднім *об'єктом* цього злочину є право громадянина на вільне волевиявлення під час виборів або референдуму, гарантоване ч. 2 ст. 71 Конституції України.

Об'єктивна сторона цього злочину виявляється в порушенні таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму, що виявилось у розголошенні змісту волевиявлення громадянина, який взяв участь у виборах або референдумі. Порушення може виражатися як у дії (наприклад, улаштування в кабіні спеціальних технічних засобів для спостереження за виборцями), так і в бездіяльності (наприклад, невстановлення спеціальних закритих кабін для особистого, у відсутності інших осіб, заповнення бюлетенів; неопломбування урн тощо).

Обов'язковою ознакою *об'єктивної сторони* є час учинення злочину — час проведення виборів або референдуму. Тому злочин вважається закінченим з моменту порушення таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму відносно особи, що взяла участь у виборах або референдумі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел; мотив і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 159 КК — загальний: особа, що досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 159 КК передбачає кваліфікований склад цього злочину — вчинення його членом виборчої комісії або іншою службовою особою, яка використовує свою владу або службове становище для порушення таємниці голосування (див. примітку 1 до ст. 364 КК).

Порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) (ст. 159¹ КК). З *об'єктивної сторони* ч. 1 ст. 159¹ КК передбачає два самотійних діяння:

1) надання фінансової (матеріальної) підтримки у великому розмірі для здійснення виборчої кампанії кандидату, політичній партії (блоку) з порушенням встановленого законом порядку, шляхом передачі грошових коштів або матеріальних цінностей на безоплатній основі чи за необґрунтовано заниженими розцінками;

2) виготовлення або поширення агітаційних матеріалів, не оплачених з виборчого фонду чи оплачених з виборчого фонду за необґрунтовано заниженими розцінками, або оплату виготовлення чи поширення таких матеріалів.

Із *суб'єктивної сторони* ч. 1 ст. 159¹ КК передбачає прямий умисел, при якому суб'єкт усвідомлює, що він порушує встановлений законом порядок фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) і бажає надати незаконну підтримку.

Суб'єкт за ч. 1 ст. 159¹ КК — загальний.

Частина 2 ст. 159¹ КК передбачає відповідальність кандидата, політичної партії (блоку), уповноваженого представника, довіреної особи кандидата чи уповноваженої особи за умисне використання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) з порушенням встановленого законом порядку. Великим розміром фінансової (матеріальної) підтримки, відповідно до примітки 1 до ст. 159¹ КК, визнається розмір суми грошей, вартість майна чи вигод майнового характеру, що перевищує чотириста мінімальних розмірів заробітної плати.

Суб'єкт цього злочину спеціальний: кандидат, його уповноважений, довірена особа кандидата чи уповноваженої особи.

Кваліфікуючою ознакою для діянь, передбачених у частинах 1 та 2 ст. 159¹ КК, відповідно до ч. 3 ст. 159¹ КК, є вчинення їх за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК).

Порушення законодавства про референдум (ст. 160 КК). Стаття 69 Конституції України визначає референдум як одну з форм безпосередньої демократії. Відповідно до ст. 1 розділу I Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» референдум — це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення. При цьому рішення, прийняті всеукраїнським референдумом, мають вищу юридичну силу відносно інших законодавчих актів Верховної Ради України.

Предмет цього злочину — документи референдуму: протоколи і рішення зборів про утворення ініціативної групи; свідоцтво про реєстрацію ініціативної групи відповідними радами народних депутатів або Центральною комісією із всеукраїнського референдуму; підписні листи; протоколи результатів голосування і результатів референдуму; списки громадян, які мають право брати участь у референдумі, бюлетені для голосування, протоколи про результати підрахунку голосів та результати референдуму.

Об'єктивна сторона виражається у двох діяннях: 1) у перешкоджанні вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму (частини 1, 2 ст. 160 КК); 2) у підробленні документів референдуму, приписуванні, завідомо неправильному підрахунку голосів, порушенні таємниці голосування (ч. 3 ст. 160 КК). Закінченим злочин є з моменту вчинення будь-якого з цих діянь (злочин з формальним складом).

Зміст ознак перешкоджання участі у референдумі, порушення таємниці голосування аналогічний таким самим ознакам злочинів, передбачених статтями 157 і 159 КК.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Мотив, мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину: за ч. 1 — будь-яка особа, а за частинами 2 і 3 — спеціальний: член комісії з проведення референдуму чи інша службова особа.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 160 КК, є перешкоджання, вчинене за попередньою змовою групою осіб. Зміст цієї ознаки розкритий у ч. 2 ст. 28 КК.

§ 3. Злочини проти трудових прав громадян

Суспільна небезпека цих злочинів полягає в тому, що вони посягають на конституційні права громадян у сфері трудових відносин. Згідно зі ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Тому найбільш небезпечні порушення цих прав тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК). Суспільна небезпека цього злочину полягає у посяганні на закріплене у ст. 36 Конституції України право громадян на участь у професійних спілках та на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації.

Диспозиція ст. 170 КК є бланкетною, тому при вирішенні питання про кримінальну відповідальність слід звертатися до відповідних законів і підзаконних актів і перш за все до розділу XVI Кодексу законів про працю України, законів України: «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р.¹, «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р.², «Про політичні партії України» від 5 квітня 2001 р.³, Рішення Конституційного Суду України від 18 жовтня 2000 р. № 11-рп/2000 (справа про свободу утворення профспілок)⁴.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують законну діяльність профспілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів.

Об'єктивна сторона злочину виражається в дії або бездіяльності, що перешкоджає здійсненню законної діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів. Перешкоджання може виражатися в ігноруванні законних рішень профспілок або прийнятті рішень без згоди профспілкових органів, якщо така згода необхідна. Щодо політичних партій і громадських організацій перешкоджання може полягати також у забороні проводити партійні збори,

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

² Там само. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

³ Там само. – 2001. – № 23. – Ст. 118.

⁴ Офіц. вісн. України. – 2000. – № 43. – Ст. 1857.

різні заходи політичного, культурно-масового, іншого характеру. Перешкоджання повинно порушувати лише *законну* діяльність профспілок, партій, громадських організацій або їх органів.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення діяння, що перешкоджає законній діяльності зазначених організацій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Мотиви злочину можуть бути різні: особисті спонукання, інтереси служби, що помилково розуміються особою, тощо, але на кваліфікацію злочину вони не впливають.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Однак, як правило, ним виступає службова особа.

Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК). Суспільна небезпека цього злочину полягає в посяганні на гарантоване ст. 34 Конституції України право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Значну роль у реалізації цього права відіграє професійна діяльність журналістів.

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують законну професійну діяльність журналістів.

Потерпілими від цього злочину є журналісти, тобто творчі працівники, які професійно збирають, одержують, створюють і займаються підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконують редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (у штаті або на позаштатних засадах) — відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України. Відповідно до ст. 20 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р.¹ під засобами масової інформації слід розуміти друковані засоби масової інформації, якими є періодичні друковані видання (преса) — газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем, а також аудіовізуальні засоби масової інформації, до яких належать, зокрема, радіомовлення, телебачення, кіно, звуко-, відеозапис.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК, полягає в перешкоджанні законній професійній діяльності журналістів. Під *перешкоджанням* слід розуміти будь-яке діяння, що створює перешкоди законній професійній діяльності журналістів. Воно може бути

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

вчинено у формі дії або бездіяльності та проявитись, зокрема, у примушуванні журналіста до поширення або відмови від поширення інформації, до приховання правдивої інформації або до припинення журналістської діяльності тощо. Таке діяння може бути поєднане із застосуванням психічного (погроз, залякування) або фізичного насильства до журналіста або його близьких. До цього злочину не відносять перешкоджання незаконній професійній діяльності журналістів.

Злочин вважається закінченим з початку перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

Суб'єктивна сторона за ч. 1 ст. 171 КК — прямий умисел.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 171 КК — фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 171 КК передбачає більш тяжкий злочин.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає дві форми: 1) переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків; 2) переслідування журналіста за критику.

Переслідування може полягати в обмеженні законних прав і свобод журналіста, наприклад у незаконному звільненні з роботи чи незаконному накладенні дисциплінарного стягнення, у протиправному фізичному чи психічному впливі, порушенні його законних інтересів, поширенні відомостей, що ганьблять честь та гідність журналіста чи компрометують його, тощо.

Суб'єктивна сторона за ч. 2 ст. 171 КК — прямий умисел.

Суб'єктом злочину за ч. 2 ст. 171 КК може бути службова особа або фізична осудна особа, що досягла 16 років, яка разом з іншими співучасниками вчинила злочин за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК).

Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК). Суспільна небезпека цього злочину полягає в посяганні на передбачене в ст. 43 Конституції України право на працю.

Диспозиція цієї статті бланкетна, тому для з'ясування її змісту слід, зокрема, звертатися до відповідних норм Кодексу законів про працю України, законів України: «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р.¹, «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р.², «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.³, «Про порядок вирішення колективних

¹ Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.

² Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.

³ Там само. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

трудовах спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р.¹ Потрібно також звернути увагу на Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 (справа про тлумачення терміна «законодавство»), яке дозволяє встановити зміст поняття «законодавство про працю»².

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію особою свого права на працю.

Потерпілими від злочину є працівники, тобто фізичні особи, які працюють на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю.

Частина 1 ст. 172 КК передбачає кримінальну відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає дві форми: 1) грубе порушення законодавства про працю (загальна); 2) незаконне звільнення працівника з роботи (конкретний різновид загальної форми). З'ясування ознак об'єктивної сторони потребує, по-перше, встановлення порушення конкретної норми законодавства про працю; по-друге, доведеності грубого характеру цього порушення.

Поняття «грубе порушення» має оціночний характер, і в кожному конкретному випадку воно має встановлюватися, виходячи з кількості потерпілих, тяжкості можливих наслідків, тривалості, систематичності порушень, злісності мотивів тощо. Так, грубим порушенням вважається систематичне порушення тривалості робочого часу, ненадання протягом тривалого часу відпустки, на яку має право працівник, ненадання передбачених законом пільг, компенсацій, незаконне накладення матеріальної відповідальності тощо.

Звільнення працівника з роботи визнається незаконним у випадку, коли для цього не було законних підстав або коли воно здійснено з порушенням встановленого порядку звільнення.

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає в прямому умислі. При цьому незаконне звільнення працівника з роботи передбачає як обов'язкову ознаку наявність особистих мотивів (наприклад, помста за критику тощо). Інше грубе порушення законодавства про працю може здійснюватися за будь-якими мотивами.

Суб'єкт злочину — спеціальний: фізична осудна особа, яка досягла 16 років та на яку покладений обов'язок дотримання законодавства про працю.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 227.

² Офіц. вісн. України. – 1998. – № 32. – Ст. 1209.

Частина 2 ст. 172 КК встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до 14 років або дитину-інваліда.

Дитина-інвалід — особа віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності та викликає необхідність надання їй соціальної допомоги і захисту¹.

Грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК). Суспільна небезпека даного злочину полягає в посяганні на передбачене в ст. 43 Конституції України право на працю.

Трудові відносини між роботодавцем і працівником регулюються не тільки законами, а й колективним і трудовим договорами. Саме цими документами встановлюються конкретні права й обов'язки сторін.

Безпосередній об'єкт — суспільні відносини, що забезпечують реалізацію особою свого права на працю.

З об'єктивної сторони цей злочин виявляється в грубому порушенні угоди про працю шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою (це, наприклад, погроза звільненням, якщо працівник не погодиться виконувати роботу, не обумовлену договором). Обов'язковим є *спосіб* порушення: обман, зловживання довірою, примус.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиий умисел. Мотив та мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — спеціальний: службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремих громадянин або уповноважена ними особа.

Частина 2 ст. 173 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України.

Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК). Суспільна небезпека цього злочину полягає у посяганні на передбачене у ст. 44 Конституції України право тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Причому вказується, що ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку (ст. 44 Конституції України).

¹ Див.: ст. 1 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 6 жовт. 2005 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 2–3. – Ст. 36.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р.¹ під страйком розуміється тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Як впливає із Закону, участь у страйку має бути добровільною. Кримінальний закон охороняє це право працівників на вільне волевиявлення.

Безпосередній об'єкт — суспільні відносини, що забезпечують вільну реалізацію особою свого права на страйк.

Потерпілими від злочину є працівники, які відповідно до Закону мають право на страйк. У деяких випадках проведення страйку забороняється².

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає дві форми: а) примушування до участі у страйку; б) перешкоджання участі у страйку.

Примушування — це протиправний фізичний або психічний вплив на працівника, спрямований на взяття ним участі у страйку всупереч його волі. *Перешкоджання* — це протидія здійсненню працівником свого права брати участь у страйку. Обов'язковою ознакою примушування і перешкоджання є *спосіб* їх вчинення: здійснення їх шляхом фізичного насильства, погрози застосування такого насильства або шляхом інших незаконних діянь. Фізичне насильство може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, заподіянні легких тілесних ушкоджень, незаконному позбавленні волі. Якщо фізичне насильство виразилося в заподіянні середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, то кваліфікація повинна проводитись за сукупністю злочинів (наприклад, за статтями 121 і 174 КК). Погроза застосування насильства може полягати в залякуванні застосуванням будь-якого фізичного насильства, у тому числі й погрозі вчинити вбивство. Якщо погроза вбивством була вчинена членом організованої групи, то необхідна додаткова кваліфікація ще за ч. 2 ст. 129 КК. Інші незаконні дії можуть виявлятися в обмані, у погрозі позбавити будь-яких пільг, звільнити працівника тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиї умисел. Мотиви і мета на кваліфікацію не впливають.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 34. — Ст. 227.

² Див.: ст. 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 берез. 1998 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 34. — Ст. 227.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК). Суспільна небезпека цього злочину полягає у посяганні на проголошене у ч. 7 ст. 43 Конституції України право на своєчасне одержання винагороди за працю.

Безпосередній об'єкт — суспільні відносини, що забезпечують своєчасне отримання громадянами заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати.

Потерпілими від злочину є громадяни, яким повинна бути виплачена заробітна плата, стипендія, пенсія чи інша установлена законом виплата.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в безпідставній невиплаті громадянам заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати більше ніж за один місяць. *Безпідставність* невиплати має місце в тих випадках, коли існувала реальна можливість виплати, однак виплата не відбулась.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотиви та мета можуть бути різними і не впливають на кваліфікацію.

Суб'єкт злочину — спеціальний: керівник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності чи громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності.

Частина 2 ст. 175 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для цих виплат, наприклад використання цих коштів для придбання обладнання, для ремонту тощо.

Частина 3 ст. 175 КК встановлює пільгову норму — особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам.

§ 4. Злочини у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності

Суспільна небезпека цих злочинів полягає у тому, що вони посягають на суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності. У статті 41 Конституції України встановлюється, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуаль-

ної, творчої діяльності. Крім того, у ст. 54 Конституції України гарантується захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Встановлення кримінальної відповідальності за злочини, передбачені у статтях 176, 177 КК спрямоване на реалізацію зазначених положень Конституції України.

Порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК).

Диспозиція цієї статті бланкетна, тому для з'ясування її змісту слід звертатися, зокрема, до відповідних норм Книги 4 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), законів України: «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 р.¹, «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» у редакції від 10 липня 2003 р.², Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького Акта від 24 липня 1971 р.)³, Всесвітньої конвенції про авторське право 1952 р.⁴, Конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 р.⁵

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері авторського права і суміжних прав.

Авторське право — це особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва. До особистих немайнових прав, зокрема, належать: право на визнання особи автором твору; право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації автору твору; право автора вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо; право забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору; право обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору; право на недоторканність твору. До майнових прав, зокрема, відносять: право на використання твору; виключне право дозволяти використання твору; право перешкоджати неправомірному використанню твору, у тому числі забороняти таке використання. Авторське право не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції,

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 43. — Ст. 214.

² Офіц. вісн. України. — 2003. — № 33. — Ст. 1776.

³ Відом. Верхов. Ради України. — 1995. — № 21. — Ст. 155.

⁴ Там само. — 1994. — № 13. — Ст. 70.

⁵ Там само. — 1999. — № 32. — Ст. 265.

відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

Суміжні права — це особисті немайнові права і майнові права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення. Особисті немайнові права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення визначені у ст. 38 Закону України «Про авторське право і суміжні права» та у ст. 423 ЦК України. Майнові права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення визначені у статтях 39–41 Закону України «Про авторське право і суміжні права» та у ст. 452 ЦК України.

Предметом порушення авторського права виступають твори науки, літератури і мистецтва, комп'ютерні програми і бази даних, а *предметом* порушення суміжних прав — виконання, фонограми, відеограми і програми мовлення. Вони можуть бути зафіксовані на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації.

Не є предметом цього злочину повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації; твори народної творчості (фольклор); видані органами державної влади у межах їх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, постанови, судові рішення, державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади; державні символи України, державні нагороди; символи і знаки органів державної влади, Збройних Сил України та інших військових формувань; символіка територіальних громад; символи та знаки підприємств, установ та організацій; грошові знаки; розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних.

Потерпілими від цього злочину є суб'єкти авторського права або суміжних прав¹.

Об'єктивна сторона злочину, зазначеного в ч. 1 ст. 176 КК, передбачає встановлення трьох обов'язкових ознак: діяння, його наслідків і причинного зв'язку між ними. Форми такого діяння пов'язані з предметом та передбачені у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК таким чином: 1) незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, 2) незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, 3) їх незаконне тиражування та розповсюджен-

¹ Див. статті 435, 450 Цивільного кодексу України.

ня на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, 4) інше порушення авторського права і суміжних прав. Остання форма є загальною.

Незаконність діяння означає, що воно вчиняється без дозволу осіб, які мають авторське право або суміжні права.

Якщо примірник об'єкта авторського права або суміжних прав викрадений (наприклад, викрадено картину) або знищений (наприклад, розбито скульптуру), то такі діяння кваліфікуються за статтями про злочини проти власності (у наведених прикладах — відповідно статті 185 або 194 КК). Якщо таке викрадення вчинене для подальшого плагіату¹, то кваліфікація настає за сукупністю злочинів — за ст. 176 і, наприклад, за ст. 185 КК.

Суспільно небезпечний наслідок як обов'язкова ознака об'єктивної сторони — це матеріальна шкода у значному розмірі, тобто така матеріальна шкода, розмір якої згідно з приміткою до ст. 176 КК у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Між діянням і матеріальною шкодою має бути встановлений причинний зв'язок. Закінченим злочин вважається з моменту заподіяння саме такої матеріальної шкоди.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел. Мотиви і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

У частині 2 ст. 176 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі, тобто такому, який відповідно до примітки до ст. 176 КК у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

У частині 3 ст. 176 КК передбачена відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, тобто такому, який відповідно до примітки до ст. 176 у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

¹ Відповідно до п. «в» ч. 1 ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» плагіатом є оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору.

Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК). Диспозиція цієї статті бланкетна, тому для з'ясування її змісту слід звертатися, зокрема, до відповідних норм книги 4 ЦК України, Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р.¹, законів України: «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р.², «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» від 5 листопада 1997 р.³, «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» у редакції від 1 червня 2000 р.⁴, «Про охорону прав на сорти рослин» у редакції від 17 січня 2002 р.⁵

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію.

Предметом цього злочину можуть бути винахід, корисна модель, промисловий зразок, топографія інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторська пропозиція.

Винахід (корисна модель) — результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології.

Промисловий зразок — результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання.

Топографія інтегральної мікросхеми — зафіксоване на матеріальному носії просторово-геометричне розміщення сукупності елементів інтегральної мікросхеми та з'єднань між ними.

Сорт рослин — окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) у рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів, яка незалежно від того, задовольняє вона повністю або ні умови надання правової охорони:

– може бути визначена ступенем прояву ознак, що є результатом діяльності даного генотипу або комбінації генотипів;

– може бути відрізнена від будь-якої іншої групи рослин ступенем прояву принаймні однієї з цих ознак;

¹ Юрид. вісн. України. – 2002. – № 10.

² Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.

³ Там само. – 1998. – № 8. – Ст. 28.

⁴ Там само. – 2000. – № 37. – Ст. 307.

⁵ Там само. – 2002. – № 23. – Ст. 163.

– може розглядатися як єдине ціле з точки зору її придатності для відтворення в незмінному вигляді цілих рослин сорту.

Раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності.

Потерпілими від цього злочину є суб'єкти права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію¹.

Об'єктивна сторона злочину, зазначеного в ч. 1 ст. 177 КК, передбачає встановлення трьох обов'язкових ознак: діяння, його наслідків і причинного зв'язку між ними. Форми діяння пов'язані з предметом та передбачені у диспозиції ч. 1 ст. 177 КК таким чином: 1) незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції, 2) привласнення авторства на них, 3) інше порушення права на ці об'єкти. Остання форма є загальною.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *суспільно небезпечний наслідок* — матеріальна шкода у значному розмірі, тобто така матеріальна шкода, розмір якої згідно з приміткою до ст. 176 КК у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Між діянням і матеріальною шкодою має бути встановлений причинний зв'язок. Закінченим злочин вважається з моменту заподіяння зазначеної матеріальної шкоди.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел. Мотиви і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

У частині 2 ст. 177 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі, тобто такому, який відповідно до примітки до ст. 176 КК у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

У частині 3 ст. 177 КК передбачена відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, тобто такому, який відповідно до примітки до ст. 176 КК у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

¹ Див. статті 463, 473, 483, 486 ЦК України.

§ 5. Злочини проти інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161 КК)¹. Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують рівноправність громадян та їх права.

Об'єктивна сторона злочину виражається в здійсненні будь-якої дії, спрямованої на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Під розпалюванням національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті слід розуміти поширення різних відомостей, закликів, вигадок, що підривають довіру і повагу до певної національності та формують у людей почуття озлобленості, відчуження і викликають національну ворожнечу або розбрат. Форми розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Ворожнеча може розповсюджуватись будь-яким чином: усно, письмово, шляхом агітації, пропаганди або в наочно-демонстраційному вигляді. При цьому висловлювані ідеї та погляди мають суто загальний характер і не звернуті до конкретної особи. Для кваліфікації злочину не має значення, відповідають чи ні дійсності особливості, які приписуються тій чи іншій нації.

Приниження національної честі та гідності або образа почуттів громадян може виражатися в різних формах третирування людей: наклепі, цькуванні, знущанні над культурою, звичаями тощо будь-якої нації, дискримінації осіб певної національності або раси. Такі дії можуть мати окремий характер або виступати складовим елементом попередніх дій щодо розпалювання ворожнечі.

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI в ст. 161 КК внесені зміни (див.: Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

Обмеження прав громадян виражається в прямому або непрямому ущемленні їх прав у будь-якій галузі діяльності залежно від національної, расової приналежності, статі, мови, релігійних переконань або, навпаки, у встановленні прямих чи непрямих привілеїв (тобто незаконних пільг будь-якого характеру) на цих самих підставах. Так, обмеження конституційних прав громадянина, наприклад, може виражатися у відданні переваги перед ним іншим громадянам (іншої національності, статі) при прийомі на роботу чи навчання, поданні до заохочень, нагород, при висуванні на конкурс чи присудженні конкурсної премії тощо.

Образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями виражається у зневазі до цих релігійних вірувань.

Даний злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії, вказаної в законі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотиви найчастіше мають націоналістичне забарвлення. Мета злочину випливає із спрямованості вчинюваних дій — розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу, принизити національну гідність, показати переваги або неповноцінність одних громадян перед іншими за ознакою їх національної чи расової приналежності або за віросповіданням.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа.

У частині 2 ст. 161 КК передбачена відповідальність за вказані дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою. Поняття насильства передбачає такі види завдання шкоди здоров'ю, як нанесення ударів, побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень не охоплюється ч. 2 ст. 161 КК і потребує кваліфікації за сукупністю злочинів.

Під обманом слід розуміти повідомлення потерпілому завідомо неправдивих відомостей або свідоме приховування певних подій з метою створення неправильного уявлення про них. Змістом погрози охоплюється будь-яке психічне насильство: залякування потерпілого можливістю застосувати до нього фізичне насильство, розголосити про потерпілого відомості, які його ганьблять, погроза знищити або пошкодити особисте майно потерпілого тощо.

За частиною 3 ст. 161 КК настає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належ-

ності або ставлення до релігії, якщо ці дії були вчинені організованою групою осіб або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Порушення недоторканності житла (ст. 162 КК). Стаття 30 Конституції України гарантує кожному громадянину недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є конституційне право громадянина на недоторканність житла. Під порушенням недоторканності житла слід розуміти протиправне відкрите або таємне проникнення в чуже житло (будинок, квартиру або кімнату) без згоди власника житла на такі дії.

Об'єктивна сторона злочину виражається в діях, які полягають: 1) у незаконному проникненні до житла чи до іншого володіння особи проти її волі; 2) у незаконному проведенні в них огляду чи обшуку; 3) в незаконному виселенні чи інших діях, що порушують недоторканність житла громадян.

Незаконним є будь-яке проникнення до житла всупереч чинному законодавству. Житлом визнається індивідуальний житловий будинок з житловими і нежитловими приміщеннями, що до нього належать; житлове приміщення, яке належить до житлового фонду і є придатним для постійного чи тимчасового проживання; а також будь-яке приміщення, яке призначене для тимчасового проживання. При цьому проміжок часу, протягом якого особа проживає в даному приміщенні, для кваліфікації злочину значення не має. Потерпілим від даного злочину може бути лише фізична особа. Порушення встановленого законом порядку проникнення у приміщення, яке належить на праві власності юридичній особі, не містить складу злочину, передбаченого ст. 162 КК. За наявності до того підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як самоправство (ст. 356 КК), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) або інший злочин. Проникнення до житла сторонніх можливо лише за добровільною згодою власника на такі дії. Якщо згода була отримана в результаті насильства або погроз, то виключається і правомірне проникнення. Незаконним вважається обшук, здійснюваний особами, які не мають на це права, або вчинений з порушенням Кримінально-процесуального кодексу України, тобто особами, які за певних умов мають на це право, але в цьому випадку не були наділені необхідними повноваженнями (наприклад, за відсутності постанови суду щодо проведення обшуку).

Відповідно до ч. 3 ст. 47 Конституції України ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Незаконне виселення має місце у разі, якщо воно здійснюється без законних підстав, тобто без судового рішення, яке набуло чинності. Незаконним також слід вважати виселення, що здійснене не уповноваженими на те особами.

Під іншими діями, що порушують недоторканність житла громадян, слід розуміти будь-яке інше вторгнення до житла проти волі осіб, які там проживають, за винятком випадків крайньої необхідності, наприклад тимчасове використання житла без згоди його власника.

Даний злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених у цій статті дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямиий умисел. Винна особа усвідомлює, що порушує недоторканність житла громадян, і бажає вчинити такі дії. Мотиви і мета злочину можуть бути різними. Однак слід мати на увазі, що з'ясування мотивів дозволяє відмежувати цей злочин від самоправства (ст. 356 КК).

Суб'єкт злочину — будь-яка фізична особа, що порушує недоторканність житла, а за ч. 2 — також службова особа.

У частині 2 ст. 162 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

Під насильством слід розуміти фізичне насильство, як небезпечне, так і таке, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, в тому числі й таке, що заподіяло потерпілому легкі тілесні ушкодження. Погроза застосування насильства виражається в залякуванні потерпілого застосуванням до нього фізичного насильства. Погроза має бути реальною.

Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є конституційне право громадян на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Це право закріплене в ст. 31 Конституції України. Воно означає, що ніхто без згоди самого громадянина не має права знайомитись із його листуванням чи розголошувати зміст іншої його кореспонденції.

Предметом злочину є відомості, які містяться в кореспонденції громадян і становлять їх особисту таємницю. Не можуть визнаватись

предметом цього злочину відомості та повідомлення службового характеру, які становлять зміст службової кореспонденції.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні незаконних дій, спрямованих на порушення таємниці кореспонденції, яка передається від однієї особи до іншої засобами зв'язку або через комп'ютер. Засоби зв'язку — це технічне обладнання, що використовується для організації зв'язку. Способи передачі інформації можуть бути різними: листування, телефонні розмови, телеграфна чи інша кореспонденція. Під листуванням слід розуміти будь-які види кореспонденції: листи, посилки, бандеролі тощо, що надаються установами зв'язку громадянам або юридичним особам. Під іншою кореспонденцією слід розуміти інші види повідомлень, наприклад, отримані по телетайпу, факсу тощо. Інформацією, що містить таємницю, слід вважати таку, яку адресат або джерело інформації не бажають доводити до відома інших осіб. Незаконність дій з порушення таємниці листування, телефонних розмов або телеграфних повідомлень має місце за відсутності згоди особи на ознайомлення з її кореспонденцією або при порушенні встановленого законом порядку, що допускає як виняток можливість ознайомлення із змістом кореспонденції або переговорів громадян.

Так, відповідно до ст. 31 Конституції України таке ознайомлення може здійснюватися тільки за постановою суду у випадках, вказаних у законі, з метою запобігти злочину чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати таку інформацію неможливо.

Даний злочин вважається закінченим з моменту ознайомлення третьою особою із змістом листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції громадян.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає прямий умисел. Винна особа усвідомлює, що незаконно ознайомлюється із кореспонденцією іншого громадянина, яка передається засобами зв'язку або через комп'ютер, і бажає вчиняти такі дії. Мотиви злочину можуть бути будь-якими і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину: за ч. 1 ст. 163 КК — будь-яка особа, яка досягла 16 років, а за ч. 2 — також службова особа.

У частині 2 ст. 163 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо державних чи громадських діячів або вчинені службовою особою, або з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації.

Під використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації, слід розуміти застосування будь-яких приладів, апаратури, технічних засобів, призначених для фіксування, розшифрування запису або відтворення різної інформації.

Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК). Конституція України в ст. 32 встановила право кожного громадянина на недоторканність приватного життя, на особисту і сімейну таємницю, а також заборонила збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Однією з гарантій здійснення цього права громадян є ст. 182 КК. Це право може бути обмежене тільки відповідно до закону на підставі судового рішення.

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують недоторканність приватного життя. *Предмет* злочину — конфіденційна інформація про приватне життя особи, яка може міститися в творі, що публічно демонструється, або у творі, виданому в засобах масової інформації, а також закріплюватися на різних матеріальних носіях: папері, касетах, дискетах, фотографіях тощо. До конфіденційних належать такі відомості, що становлять особисту або сімейну таємницю особи, а також будь-які інші відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці. Не може визнаватися конфіденційною така інформація, яка вже була раніше оприлюднена шляхом публікації або іншим способом. Потерпілим від злочину може бути будь-яка особа, без згоди якої збиралася або розповсюджувалася подібна конфіденційна інформація.

Об'єктивна сторона злочину виражається в одній з таких дій, учинених без згоди особи: а) незаконному збиранні конфіденційної інформації щодо цієї особи; б) незаконному зберіганні такої інформації; в) незаконному використанні конфіденційної інформації; г) незаконному поширенні вказаної інформації; д) поширенні конфіденційної інформації в публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Під незаконним збиранням конфіденційної інформації слід розуміти збір не уповноваженим на це суб'єктом відомостей про приватне життя іншої особи, що містять її особисту або сімейну таємницю. Збирання інформації може здійснюватися з будь-яких джерел: із документів, бесід з родичами, сусідами, знайомими потерпілого тощо, як відкрито, під пристойним приводом, так і таємно, з використанням підслуховуючих, відеозаписуючих пристроїв, інших технічних засобів.

Якщо збирання таких відомостей було поєднане з порушенням недоторканності житла або порушенням таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 182 і ст. 162 або ст. 163 КК.

Незаконне зберігання вказаних відомостей — це будь-які умисні дії, пов'язані із перебуванням конфіденційної інформації у володінні винного (зберігає матеріальні носії при собі, у приміщенні, схованці, інших місцях), незалежно від тривалості зберігання. Незаконне використання або поширення конфіденційної інформації — це різні види застосування відомостей без згоди потерпілого. Так, під поширенням інформації слід розуміти повідомлення відомостей про приватне життя особи, що становлять її особисту або сімейну таємницю, хоча б одній третій особі. Одним із видів поширення конфіденційної інформації є її оголошення в публічному виступі, на зборах, мітингу, засіданні тощо, у творі, що публічно демонструється, — тобто її відтворення на аудіо- і відеозапису, у громадському місці; або шляхом оприлюднення цих відомостей у засобах масової інформації: у пресі, по радіо чи телебаченню тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених дій. Настання суспільно небезпечних наслідків у результаті його вчинення, наприклад, самогубство потерпілого, перебуває за межами даного складу злочину і за наявності до того підстав може отримати додаткову кваліфікацію за іншими статтями КК.

Суб'єктивна сторона даного злочину — прямий умисел, винна особа усвідомлює, що порушує недоторканність приватного життя іншої особи, і бажає цього.

Суб'єкт злочину — будь-яка фізична особа. Якщо такі дії були вчинені службовою особою з використанням наданих їй повноважень і заподіяли істотну шкоду охоронюваним правам, свободам та інтересам окремих громадян, інтересам юридичних осіб або державним чи громадським інтересам, то матиме місце сукупність злочинів (статті 182 і 364 або 365 КК). У тих випадках, коли недоторканність приватного життя була порушена внаслідок службової недбалості, то за наявності до того підстав учинене кваліфікується за ст. 367 КК як службова недбалість.

Порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК). Відповідно до ст. 53 Конституції України кожний громадянин має право на

освіту. Це право охоплює собою можливість отримання будь-якого виду освіти.

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують громадянам отримання освіти.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконній відмові у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності. Під навчальним закладом згідно з положеннями Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. (у ред. 1996 р.)¹ розуміють такі заклади, в яких здійснюється дошкільна, повна загальна середня освіта, поза-шкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура з будь-якими формами навчання — денною, вечірньою, заочною, екстернатом тощо. Такими закладами в Україні є дитячі садки, школи, ліцеї, гімназії, технікуми, коледжі, інститути, університети, академії тощо.

Незаконна відмова в прийнятті до навчального закладу має місце там, де особи безпідставно відмовляють у реалізації її права на освіту. Зазначені дії можуть виявлятися у двох формах: а) шляхом прямої відмови і б) шляхом створення для особи несприятливих умов при вступі до навчального закладу, за яких вона не може реалізувати своє право на освіту у встановленому законом порядку. Не може визнаватися незаконною відмовою в прийнятті до навчального закладу наявність обмежень до прийняття за медичними, віковими, професійними, творчими та іншими показниками, що встановлені відповідно до специфіки даного закладу освіти.

Злочин є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, спрямованих на відмову у прийнятті до навчального закладу.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний — службова особа, яка має право прийому до навчального закладу (наприклад, директор школи, ректор вищого навчального закладу, відповідальний секретар приймальної комісії, декан факультету тощо).

У частині 2 ст. 183 КК передбачена відповідальність за незаконну вимогу оплати за навчання у державних або комунальних навчальних закладах. Це виявляється у прямому примусі внести плату за навчання або створенні для потерпілого таких умов, за яких він змушений сплатити за навчання в навчальному закладі. Незаконною слід визнавати вимогу оплати за навчання, яка має місце в таких випадках: а) коли

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 21. – Ст. 84.

оплата не передбачена у даному навчальному закладі взагалі або для даної категорії осіб зокрема; б) вимагається у розмірах інших, ніж офіційно встановлені; в) вимагається в іншій, ніж передбачено в договорі (контракті), формі.

Відповідальність за ч. 2 ст. 183 КК передбачає незаконну вимогу оплати за навчання лише в державних та комунальних навчальних закладах. Тому пред'явлення такої вимоги у навчальних закладах іншої форми власності не містить даного складу злочину і може за наявності до того підстав кваліфікуватися за ст. 364 КК як зловживання владою або службовим становищем чи за ст. 365 КК як перевищення влади або службових повноважень.

Злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення особі вимоги про оплату за навчання.

Порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК). Конституція України в ст. 49 проголошує, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому зазначається, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена.

Безпосереднім об'єктом цього злочину слід вважати суспільні відносини, що забезпечують громадянам право на охорону здоров'я і медичну допомогу.

З об'єктивної сторони злочин характеризується незаконною вимогою оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я. Під медичною допомогою зазвичай розуміють лікування, профілактичні заходи, а також різні види медичних послуг, що надаються при захворюваннях, травмах, пологах тощо. Державними є такі заклади охорони здоров'я, які створені на базі державної власності й отримують фінансування з державного бюджету. Комунальними є такі заклади, які створені органами місцевого самоврядування як особисто, так і спільно з місцевою державною адміністрацією на базі комунальної власності та за фінансування з місцевого бюджету.

Вимогу оплати за надання медичної допомоги слід вважати незаконною у випадках, якщо вона: а) взагалі не передбачена у даному медичному закладі або не передбачена для даної категорії осіб; б) вимагається не в тих розмірах, які офіційно встановлені. Перелік платних послуг, які можуть надаватися в державних та комунальних медичних

зкладах, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1138 у редакції від 2 вересня 2005 р.

Злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення незаконної вимоги про оплату медичної допомоги.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт даного злочину спеціальний — ним може бути тільки працівник державного або комунального закладу охорони здоров'я.

За ч. 2 ст. 184 КК настає відповідальність за незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я.

Під мережею державних та комунальних закладів охорони здоров'я слід розуміти сукупність цих закладів, розташованих на певній території, а під скороченням мережі таких закладів — зменшення їхньої кількості.

Цей злочин вважається закінченим з моменту фактичного скорочення кількості медичних закладів. За ч. 2 ст. 184 КК суб'єктом злочину є службова особа відповідного органу виконавчої влади, до компетенції якої належить забезпечення існування мережі медичних закладів.

§ 6. Злочини проти сім'ї

Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК).

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що він грубо порушує обов'язки, які покладаються на батьків Конституцією України та сімейним законодавством, і посягає на нормальний розвиток і здоров'я дітей.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів неповнолітніх або непрацездатних дітей, які потребують допомоги. Обов'язок батьків утримувати своїх дітей до їх повноліття закріплений у ст. 51 Конституції України, а також у Сімейному кодексі України. Потерпілими від цього злочину є неповнолітні та непрацездатні діти.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається в бездіяльності, а саме: а) у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); б) у злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні.

Під ухиленням від сплати аліментів або ухиленням від утримання дітей слід розуміти не тільки пряму відмову від сплати присуджених судом аліментів на дітей, а й приховання винним свого дійсного заробітку, зміни роботи або місця проживання з метою уникнути утримань за виконавчим листом, а також інші дії, що свідчать про ухилення від сплати за рішенням суду коштів на утримання дітей або про ухилення від утримання непрацездатних або неповнолітніх дітей. Необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності за злісну несплату аліментів є наявність рішення суду, що набрало чинності і зобов'язує особу сплачувати аліменти на утримання дітей як неповнолітніх, так і непрацездатних повнолітніх.

Злісне ухилення, про яке йдеться в ч. 1 ст. 164 КК, — це тривале, систематичне і наполегливе ухилення від виконання цього обов'язку, як-от: приховання свого місця проживання, місця роботи, повторне ухилення від сплати аліментів, незважаючи на відповідні попередження, тощо. Злочин вважається закінченим з моменту злісного ухилення від сплати аліментів, встановлених рішенням суду.

Злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх (тобто тих, які не досягли 18 років) або непрацездатних (інвалідів I і II груп, а також тимчасово непрацездатних) дітей, які перебувають на їх утриманні, має місце у випадках, коли дітям не надаються необхідні для їхнього існування кошти, їжа, одяг, житло або необхідний догляд у разі хвороби тощо. Потерпілі повинні перебувати на утриманні винного, при цьому для кримінальної відповідальності, на відміну від злісного ухилення від сплати аліментів, не потрібно, щоб у справі попередньо було винесене судове рішення.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає прямий умисел і, як правило, має корисливі мотиви.

Суб'єкт злочину спеціальний, тобто особа, записана як матір або батько у свідоцтві про народження дитини, або особи, прирівняні до статусу батьків: усиновлювачі (опікуни), вітчим, мачуха, особа, яка взяла дітей на постійне виховання або на утримання за умови, що обов'язок сплати аліментів покладений на цих осіб рішенням суду.

За злісне ухилення від утримання дітей, які перебувають на утриманні, навіть за відсутності рішення суду, відповідальність за ст. 164 КК можуть нести батьки, тобто особи, які записані матір'ю або батьком дитини у свідоцтві про народження, у тому числі особи, батьківство яких встановлено на підставі ст. 128 Сімейного кодексу України. По-

збавлення батьківських прав на підставі судового рішення не звільняє батьків від відповідальності за ст. 164 КК. За цією ж статтею відповідають батьки дітей, які поміщені на повне державне утримання, якщо такі батьки злісно ухиляються від сплати стягнутих за рішенням суду коштів на утримання дітей. Особи, які всиновили дитину, прирівнюються до законних батьків і також можуть нести відповідальність за ст. 164 КК. Опікуни та піклувальники за даною статтею відповідальності не несуть.

У частині 2 ст. 164 КК передбачена відповідальність за вчинення цього злочину особою, раніше судимою за такий самий злочин.

Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину виступають суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів непрацездатних батьків.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків. Непрацездатними є батьки — жінки, що досягли 55 років, чоловіки — 60 років, а також інваліди I та II групи.

Необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за даний злочин є наявність рішення суду, яке набрало чинності, згідно з яким винна особа зобов'язана сплачувати кошти на утримання своїх непрацездатних батьків.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину можуть бути рідні діти, усиновлені (удочерені), а також пасинки і падчерки, які досягли 18 років і зобов'язані у випадках, встановлених рішенням суду, надати утримання непрацездатним вітчиму або мачусі.

У частині 2 ст. 165 КК передбачена відповідальність за те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за такий самий злочин.

Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх, а також здоров'я, безпеку життя або здоров'я, особисту свободу, честь та гідність осіб, що підлягають опіці (піклуванню).

Потерпілими від цього злочину можуть бути: а) діти; б) інші, крім дітей, особи, стосовно яких встановлені опіка чи піклування. Відповідно до ст. 243 Сімейного кодексу України опіка і піклування встанов-

люються над дітьми, які залишилися без батьківського піклування; опіка — над дитиною, що не досягла чотирнадцяти років, а піклування — над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в діянні (дії або бездіяльності) і виражається в злісному невиконанні обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, а саме: у залишенні дітей без нагляду, харчування, одягу, ненаданні грошового утримання, ухиленні від догляду і лікування важкохворого тощо, що призвело до тяжких наслідків. Обов'язки батьків по догляду за дитиною, по її вихованню і захисту покладені на батьків ст. 150 Сімейного кодексу України. Невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за підопічним повинно мати злісний характер, тобто бути тривалим за часом або систематичним, незважаючи на відповідні попередження з боку органів опіки і піклування або місцевих органів влади.

Злочин вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків. Під тяжкими наслідками слід розуміти різні види фізичної або моральної шкоди, заподіяної дитині або підопічному: розлад здоров'я, психічне захворювання, інвалідність, самогубство потерпілого тощо. При цьому обов'язковою умовою кримінальної відповідальності батьків, опікунів чи піклувальників є наявність причинного зв'язку між вчиненням діянням і тяжкими наслідками, що настали.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, на який вказує злісний характер діяння. Ставлення винної особи до наслідків злочину є необережним.

Суб'єкт злочину спеціальний — батьки дитини, а також особи, визнані згідно із законом опікунами чи піклувальниками.

Зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є майнові права й інтереси особи, відносно якої встановлені опіка чи піклування.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у використанні опіки або піклування на шкоду підопічному. Це, наприклад, зайняття житлової площі, використання його майна, привласнення речей, розтрата цінностей підопічного, а також порушення майнових прав потерпілого внаслідок укладання невігідних для нього договорів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, причому використання опіки чи піклування на шкоду підопічному потребує встановлення корисливої мети, тобто прагнення винного мати вигоду майнового характеру за рахунок потерпілого. При цьому реаль-

не отримання такої вигоди для складу даного злочину не є обов'язковим.

Суб'єкт злочину — спеціальний: особа, призначена у встановленому законом порядку опікуном чи піклувальником.

Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування сім'ї.

Об'єктивна сторона злочину проявляється в розголошенні таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя. Згідно із ст. 207 Сімейного кодексу України усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Під розголошенням таємниці усиновлення слід розуміти повідомлення будь-якій особі, у тому числі й усиновленому (удочеріненій), відомостей про те, що юридичні батько або мати дитини фактично не є його кровними батьком або матір'ю. Розголошення таємниці може здійснюватися усно, письмово, за допомогою засобів зв'язку, іншими способами. Обов'язковою ознакою розголошення є відсутність волі усиновителя (удочерителя) на розкриття цієї таємниці. Бажання хоча б одного з подружжя усиновителів не розголошувати таємницю усиновлення вже виключає правомірність її розголошення.

Злочин має формальний склад, він вважається закінченим з моменту розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає прямий умисел. Мотиви, якими керувався винний (наприклад, помста, корисливість, неприязні стосунки) для кваліфікації злочину значення не мають, але повинні враховуватись судом при призначенні покарання.

Суб'єкт злочину — загальний. Ним може бути особа, що досягла 16 років і якій таємниця усиновлення стала відома з будь-яких джерел.

У частині 2 ст. 168 КК передбачена відповідальність за кваліфіковані види даного злочину: вчинення його спеціальним суб'єктом та спричинення тяжких наслідків. Під спеціальним суб'єктом тут слід розуміти: службову особу або працівника медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння), а саме: перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, розгляд справи про усиновлення тощо, стали відомі по

службі чи по роботі. Такими особами, наприклад, можуть бути судді, секретарі судів, працівники органів опіки та піклування, органів РАГСу, місцевих державних адміністрацій, медичні працівники: лікарі та інший медичний персонал, яким через виконання професійних обов'язків стало відомо про факт усиновлення (удочеріння) дитини.

Спричинення тяжких наслідків як кваліфікуюча ознака ч. 2 ст. 168 КК передбачає різні види моральної або фізичної шкоди, заподіяної як усиновленому (удочеріненій), так і усиновителю: розпад сім'ї, психічне захворювання потерпілого тощо. За наявності підстав дії, що спричинили тяжкі наслідки, можуть містити склади самостійних злочинів і кваліфікуватися за сукупністю із ст. 168 КК.

Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх дітей. Окрім того, в окремих випадках цей злочин може спричинити шкоду здоров'ю, життю та іншим правоохоронюваним інтересам усиновителів та усиновлених.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють: а) незаконна посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дитини; б) інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини; в) незаконні дії щодо передачі дитини під опіку (піклування); г) незаконні дії щодо передачі дитини на виховання в сім'ю громадян. Незаконними такі дії будуть у випадку, якщо вони вчинені з порушенням положень Сімейного кодексу України.

Передача дитини на виховання в сім'ю громадян передбачає передачу дитини-сироти або дитини, яка позбавлена батьківського піклування, до прийомної сім'ї або до дитячого будинку сімейного типу, який створений за згодою з органами опіки та піклування.

Посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) передбачає сприяння у будь-якому вигляді усиновленню (удочерінню) або передачі дитини під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян чи будь-яке інше сприяння. При цьому винна особа виконує в інтересах однієї із сторін і певні дії, наприклад допомагає в оформленні документів на усиновлення (удочеріння), розшукує батьків усиновленого для отримання від них згоди на усиновлення тощо. Інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян можуть полягати, наприклад, у такому: веденні обліку дітей, що підлягають усиновленню,

з метою його подальшого використання, примушуванні дитини до згоди на усиновлення, підробленні документів тощо.

Злочин вважатиметься закінченим з моменту вчинення однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа.

У частині 2 ст. 169 КК передбачена відповідальність за вчинення злочину щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або якщо він заподіяв тяжкі наслідки. Під тяжкими наслідками цього злочину слід розуміти самогубство потерпілого, його психічний розлад, отримання інвалідності, необережне позбавлення життя тощо. З огляду на те, що норма, яка розглядається, є бланкетною, при аналізі об'єктивної сторони конкретного злочину необхідно встановити, які саме закони і нормативні акти були порушені особою. Передусім слід звернутися до глав 18, 19 Сімейного кодексу України, Конвенції про права дитини, яка була ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р.¹, і до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення» від 28 серпня 2003 р. № 1377 зі змінами від 25 березня 2006 р. № 367².

§ 7. Злочини проти свободи совісті

Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК). Право кожного на свободу совісті та віросповідання закріплене в ст. 35 Конституції України та в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації»³.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу совісті і віросповідання. Додатковим обов'язковим об'єктом виступають відносини власності.

Предметом злочину є різні релігійні споруди чи культові будинки: церкви, мечеті, синагоги, каплиці, монастирі, молельні будинки, інші приміщення, в яких можуть проходити церковні служби.

¹ Закони України. – 1998. – Т. 14. – С. 10.

² ЗП України. – 2003. – № 14. – Ст. 394.

³ Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється в пошкодженні чи зруйнуванні релігійної споруди або культового будинку. Під пошкодженням слід розуміти приведення будинку або споруди в часткову непридатність, тобто якщо зберігається можливість її відновлення. Зруйнування передбачає приведення споруди або будинку до повної непридатності, внаслідок чого вони або перестають існувати, або повністю втрачають можливість бути відновленими. Способи зруйнування або знищення можуть бути різними (механічними, фізичними, хімічними тощо) і на кваліфікацію злочину не впливають. Якщо пошкодження або зруйнування релігійної споруди, культового будинку вчинено шляхом підпалу, іншим загальнонебезпечним способом, або спричинило загибель людей, або інші тяжкі наслідки, кваліфікація таких дій настає за сукупністю злочинів: за ст. 178 і ч. 2 ст. 194 КК. Даний злочин має матеріальний склад. Він вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків: спричинення шкоди релігійній споруді або культовому будинку.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел. Винний усвідомлює, що пошкоджує або руйнує релігійну споруду або культовий будинок, передбачає настання шкоди від своїх дій і бажає або свідомо припускає настання наслідків такого роду. У разі використання для пошкодження або зруйнування релігійних будинків загальнонебезпечного способу винне ставлення до наслідків у вигляді загибелі людей, а також тяжких наслідків має місце тільки у формі необережності. За наявності в такому випадку умислу на позбавлення життя однієї (кількох) особи винний відповідає за ст. 178 і ч. 2 ст. 194 КК та за відповідними пунктами ст. 115 КК. Пошкодження або зруйнування релігійних споруд чи культових будинків з хуліганських мотивів має кваліфікуватися за сукупністю злочинів за статтями 178 і 296 КК.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16 років.

Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу віросповідання і повагу почуттів віруючих.

Предмет злочину — релігійні святині. Релігійними святинями є проголошені кожною релігією священні символи: Біблія, ікони, храми, поховання, місця паломництва, святі джерела тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається в утримуванні, оскверненні або знищенні релігійних святинь. Утримування передбачає само-

вільні дії винного щодо привласнення релігійних святинь усупереч волі власника. Осквернення — це наруга над релігійною святинею, різні цинічні дії, що зачіпають релігійні почуття віруючих, тощо. Знищення — це приведення до повної непридатності релігійної святині шляхом механічного, фізичного, хімічного або біологічного впливу, результатом якого є приведення її до повної непридатності із втратою можливості відновлення.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Якщо вказані дії вчинені з хуліганських мотивів, то потрібна додаткова кваліфікація за ст. 296 КК.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16 років.

Перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК).

У статті 35 Конституції України вказано, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Стаття 180 КК є однією з гарантій реалізації цього положення Конституції.

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу світогляду і віросповідання та право на безперешкодне здійснення релігійного обряду.

Об'єктивна сторона злочину характеризується дією або бездіяльністю, що полягає в незаконному перешкодженні здійсненню релігійного обряду. Під здійсненням релігійного обряду слід розуміти одноособове чи колективне відправлення релігійного культу чи ритуального обряду.

Перешкоджання може виражатися в незаконному закритті приміщень для відправлення релігійних обрядів, зриві обрядів вінчання, відспівування, розгоні віруючих під час моління. При цьому злочинним є перешкоджання тільки таким релігійним обрядам, які здійснюються в рамках закону, не порушують громадський порядок і не супроводжуються посяганням на права громадян (порядок проведення релігійних обрядів і церемоній передбачений ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»). Злочин вважається закінченим з моменту незаконного перешкодженні здійсненню релігійного обряду.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16 років.

У частині 2 ст. 180 КК передбачена відповідальність за примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду. Під примушуванням слід розуміти протиправний насильницький вплив на священнослужителя з метою примусити його виконати релігійний обряд. Насильство при цьому може бути психічним або фізичним. Психічне насильство полягає в застосуванні до потерпілого погроз, шантажу, іншого протиправного впливу на його психіку. Фізичне насильство може виражатися у будь-якому посяганні на тілесну сферу потерпілого: незаконному позбавленні волі, зв'язуванні, заподіянні фізичного болю, ударів, побоїв. Якщо результатом фізичного насильства було спричинення тілесних ушкоджень, то кваліфікація цього злочину настає за сукупністю злочинів за ст. 180 і статтями 121, або 122, або 125 КК.

Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК). Основним *безпосереднім об'єктом* цього злочину виступають суспільні відносини, що регулюють порядок відправлення релігійних обрядів, а також свободу віросповідання і право громадян на релігійні об'єднання. Додатковим обов'язковим об'єктом можуть бути відносини, що забезпечують охорону здоров'я або інших законних інтересів громадян.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у вчиненні активних дій з організації або керівництва групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою.

Під організацією такої групи слід розуміти будь-яку діяльність, спрямовану на створення групи, вербування її членів, підготовку статутних документів, пошук джерел фінансування, тобто будь-які дії, результатом яких є створення групи. Керівництво групою означає управління її діяльністю і може виражатися в організації молитов, відправленні обрядів, культів, заходах з підтримки дисципліни, керівництві здійсненнім бузувірських обрядів, накладенні стягнень (епітимій) тощо. Діяльність такої групи має бути пов'язана із заподіянням шкоди здоров'ю людей (наприклад, знівечення, покалічення, розлад психіки в результаті молитов), а також статевою розпустою. При цьому застосування в процесі діяльності групи окремих видів насильства, пока-

рання за які як за самостійні злочини перевищує покарання за ч. 1 ст. 181 КК, вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК про відповідальність за злочини проти особи. Позбавлення життя потерпілого в процесі діяльності вказаної релігійної групи або доведення до самогубства також передбачає відповідальність за сукупністю злочинів.

Злочин вважається закінченим з моменту створення групи або вчинення дій з керівництва нею.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Винна особа усвідомлює, що організовує (чи керує) групу, яка діє під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і бажає так діяти. Цей злочин може вчинюватися не тільки з релігійних, але й з інших мотивів: корисливості, владолюбства, сексуальних мотивів.

Суб'єкт злочину — спеціальний: організатор або керівник релігійної групи.

У частині 2 ст. 181 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, поєднані із втягуванням у діяльність групи неповнолітніх. У цих випадках додатковим обов'язковим об'єктом злочину виступає нормальний психічний розвиток неповнолітніх, їх здоров'я і статева недоторканість. Залучення неповнолітнього до діяльності групи передбачає будь-які форми впливу дорослої особи на неповнолітнього з метою спонукати (примусити) останнього брати участь у діяльності релігійної групи. Способи залучення можуть бути різні: лестощі, умовляння, обман, шантаж, побої, розпалювання релігійного фанатизму тощо.

Злочин є закінченим з моменту втягнення неповнолітнього до діяльності релігійної групи за допомогою будь-якої з перерахованих дій.

Контрольні запитання

1. У чому виявляються виборчі права громадян?
2. Що є предметом злочинів проти виборчих прав громадян?
3. Що таке референдум?
4. Що означає таємниця голосування?
5. У чому може виражатися з об'єктивної сторони перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій за ст. 170 КК?

6. Яке порушення законодавства про працю визнається грубим за ст. 172 КК?
7. Яким способом може бути вчинений злочин, передбачений ст. 173 КК?
8. Визначте форми діяння, передбаченого ч. 1 ст. 176 КК.
9. З якою формою вини можуть бути вчинені злочини, передбачені у статтях 176 та 177 КК?
10. Які ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 162 КК?
11. Що таке конфіденційна інформація як предмет злочину, передбаченого ст. 182 КК?
12. Що розуміють під злісним ухиленням від сплати встановлених рішенням суду аліментів на утримання дітей за ст. 164 КК?
13. Визначте момент закінчення злочину, передбаченого ст. 166 КК. Яким за конструкцією — формальним чи матеріальним — є цей злочин?
14. Визначте ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2 ст. 168 КК. Чому цей суб'єкт є спеціальним?
15. Які злочини посягають на свободу совісті? Визначте їх безпосередні об'єкти.
16. Що є предметом злочинів, передбачених статтями 178 та 179 КК?

Злочини проти власності

§ 1. Поняття і види злочинів проти власності

Родовим об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом, як частина економічних відносин, як основа економічної системи держави. Юридичним вираженням відносин власності є *право власності*, яке відповідно до статей 316, 317 ЦК України є правом власника на володіння, користування та розпоряджання своїм майном за своєю волею незалежно від волі інших осіб.

На підставі статей 324–327 ЦК *суб'єктами* права власності виступають народ України, фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади.

Стаття 13 Конституції України проголошує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом і забезпечення захисту їх прав державою. Тому кримінальне законодавство також охороняє права всіх суб'єктів власності.

Небезпечність злочинів проти власності, важливість її охорони кримінально-правовими засобами визначається тим, що вона є найважливішою соціальною цінністю: нормальне функціонування відносин власності забезпечує стабільність всієї економічної системи, підвищення рівня добробуту народу.

Особливе значення для цих злочинів має їх *предмет*. Ним є приватне, державне та комунальне майно, яке має певні обов'язкові ознаки: 1) юридична — право на майно належить певному власнику або особі, якій воно на законній підставі ввірено, знаходиться у її віданні чи під її охороною: для винного майно є чужим; 2) економічна — майно має становити матеріальну цінність, мати певну вартість. Іноді цю ознаку називають соціальною, оскільки вона означає, що у майно вкладена праця людини. Цінність, вартість майна саме і вимірюється цією працею; 3) фізична — це предмети, речі, які можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити тощо.

Предметом злочинів проти власності можуть бути також гроші, цінні папери, документи, які є еквівалентом вартості.

Не є предметами злочинів проти власності такі, що перебувають у природному стані: ліс на корені, риба та інші водяні тварини в природних водоймах, звірі у лісі тощо. Їх незаконне знищення, пошкодження, вилов належать до злочинів проти довкілля (статті 246, 248 і 249 КК). Але ці предмети стають предметом злочинів проти власності, якщо вони вже вилучені з природного стану працею людини або вирощуються людиною в спеціальних розплідниках, ставках тощо.

Не є предметами злочинів проти власності вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали (статті 262, 263, 265 КК); наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори (ст. 312 та ін.); військове майно (статті 410, 411 КК та ін.), які внаслідок своїх особливих (небезпечних) властивостей віднесені до предметів злочинів проти громадської безпеки, здоров'я людей.

Не є предметами злочинів проти власності об'єкти інтелектуальної та промислової власності (статті 176, 177 КК).

Крім майна у деяких злочинах проти власності предметом можуть бути право на майно, а також дії майнового характеру. Це такі злочини, як вимагання (ст. 189 КК) та шахрайство (ст. 190 КК).

Специфіка об'єкта і предмета злочинів проти власності визначає і загальні об'єктивні та суб'єктивні ознаки цих злочинів.

З *об'єктивної сторони* переважна більшість з них визначені законодавцем як злочини з матеріальним складом: їх обов'язковою ознакою є спричинення суспільно небезпечних наслідків у вигляді матеріальної шкоди в певному розмірі відносінам власності. Тому закінченими вони є з моменту настання цієї шкоди. Однак для закінчення таких злочинів, як розбій, вимагання, погроза знищенням майна, не потрібно фактичного настання шкоди (це так звані усічені склади злочинів).

Із *суб'єктивної сторони* більшість злочинів проти власності характеризуються прямим умислом, при якому особа усвідомлює, що посягає на чужу власність, на яку вона не має права, передбачає спричинення матеріальної шкоди і прагне цього, одночасно бажаючи власного незаконного збагачення. Певні особливості суб'єктивної сторони мають злочини, передбачені статтями 194, 196, 197 КК, про що буде сказано далі при аналізі цих злочинів.

За рядом загальних ознак, що характеризують злочини проти власності, вони істотно розрізняються між собою за характером діяння,

способом їх вчинення, мотивами та метою. Саме це дає можливість класифікувати їх на різні групи, побудувати їх систему. Так, за наявності як обов'язкових ознак корисливих мотиву та мети злочини проти власності поділяються на: корисливі і некорисливі. Корисливі злочини, у свою чергу, за характером діяння, за способом їх вчинення можуть бути поділені на злочини: пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб і не пов'язані з таким обертанням.

§ 2. Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб

Загальними ознаками, що об'єднують різні злочини цієї групи, є: 1) незаконне, безоплатне обертання чужого майна на користь винного або інших осіб; 2) корисливі мотив та мета — прагнення, спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна.

Обертання як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів цієї групи передбачає активну поведінку (дію) — вилучення чужого майна з володіння, розпорядження, користування власника або особи, якій воно ввірене на законній підставі, на користь винного або інших осіб і збагачення його або інших осіб за рахунок цього майна.

Обертання має бути незаконним. Це означає, що суб'єкт не має права на це майно, оскільки воно для нього є чужим. Обертання майна має бути безоплатним, тобто воно не повертається, не оплачується, не відшкодовується власнику еквівалент його вартості.

З *об'єктивної сторони* більшість злочинів, пов'язаних з незаконним безоплатним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб, належать до злочинів з матеріальним складом: крім діяння необхідною ознакою їх об'єктивної сторони є наслідки — матеріальна шкода: власник позбавляється майна, можливості володіти, користуватися, розпоряджатися ним за своєю волею. Тому закінченими ці злочини визнаються з моменту фактичного заподіяння матеріальної шкоди у певному розмірі. Особливості в цьому питанні є в складах розбою і вимагання, про що буде зазначено при аналізі цих злочинів.

Суб'єктивна сторона всіх цих злочинів характеризується прямим умислом, корисливими мотивом і метою: особа усвідомлює, що вона посягає на чужу власність, не маючи права на неї, передбачає завдання матеріальної шкоди власнику і бажає настання цього наслідку, маючи на меті незаконне збагачення.

Мотив корисливий — прагнення одержати матеріальну вигоду для себе або інших осіб, спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна.

Суб'єкт корисливих злочинів — крадіжки, грабежу, розбою, вимагання — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку. В інших злочинах — особа, яка досягла 16-річного віку. У разі привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем суб'єкт спеціальний — особа, якій майно ввірено чи перебуває в її віданні, або службова особа, яка заволодіває чужим майном шляхом зловживання службовим становищем.

Поряд з цими загальними ознаками корисливі злочини, які пов'язані з обертанням чужого майна, мають і відмітні ознаки: вони відрізняються один від одного за способом їх вчинення, тобто прийомами, методами, які використовує винний для досягнення злочинної мети збагачення за рахунок чужого майна. Саме *за способом* вчинення цих злочинів КК виділяє: крадіжку; грабїж; розбїй; вимагання; шахрайство; привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Вивчаючи такі злочини, як крадіжка (ст. 185 КК), шахрайство (ст. 190 КК), привласнення чи розтрата (ст. 191 КК), слід мати на увазі, що ці злочини треба відрізняти від однойменних адміністративних правопорушень, передбачених ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП). Законом України від 4 червня 2009 р. до ст. 51 КУпАП внесено зміни, відповідно до яких викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищувала 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян¹.

Крадіжка (ст. 185 КК). Частина 1 ст. 185 КК визначає крадіжку як таємне викрадення чужого майна.

Об'єктивна сторона крадіжки виявляється в дії: таємному незаконному, безоплатному, поза волею власника викраденні чужого майна.

¹ Голос України. – 2009. – 25 черв. (№ 116).

Таємне викрадення означає, що майно вилучається непомітно для інших: за відсутності власника чи інших осіб або в їх присутності, але за умови, що потерпілий або інші особи не здатні усвідомлювати факт викрадення (наприклад, на очах у людей, які відпочивають на пляжі і не усвідомлюють, що винний викрадає чужі речі; у присутності малолітніх тощо). Таємним вважається і викрадення в присутності осіб, які усвідомлюють, що вчинюється крадіжка, але суб'єкт знає, що ці особи не будуть йому перешкоджати: він впевнений у їх мовчазній згоді, невтручанні (наприклад, крадіжка продуктів на м'ясокомбінаті в присутності інших працівників).

Із *суб'єктивної сторони* крадіжка передбачає прямий умисел, при якому винний усвідомлює, що вилучає чуже майно таємно. І це психічне ставлення винного має вирішальне значення для кваліфікації вчиненого як крадіжки. Тому навіть якщо злочинець помиляється, вважаючи свої дії непомітними, а за ним фактично хтось спостерігає і усвідомлює, що ці дії є незаконними, все вчинене залишається крадіжкою.

Закінченою крадіжка визнається з моменту вилучення майна і отримання винним можливості хоча б початкового розпорядження вилученим (сховати, передати, викинути тощо).

Частина 2 ст. 185 КК встановлює відповідальність *за крадіжку, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб*. Відповідно до примітки 1 до ст. 185 КК повторною визнається крадіжка, вчинена особою, яка раніше вчинила не лише крадіжку, а й будь-який із злочинів, передбачених статтями 185, 186, 189–191 або статтями 187 і 262 КК (повторність однорідних злочинів), незалежно від того, чи була особа судима за раніше вчинений злочин, чи ні. Важливо лише мати на увазі загальне положення, що належить до поняття повторності (ст. 32 КК): повторність крадіжки виключається, якщо за раніше вчинену крадіжку (або інший злочин, вказаний у примітці) особу було звільнено від кримінальної відповідальності або якщо судимість за цей злочин було погашено чи знято.

Повторну крадіжку слід відрізнити від продовжуваної крадіжки, при якій вчиняється одна крадіжка, але кількома тотожними діями, об'єднаними єдиною метою (наприклад, крадіжка із заводу велосипеда окремими деталями).

Якщо крадіжка вчиняється після крадіжки, то вчинене кваліфікується за ч. 2 ст. 185 КК.

У разі вчинення крадіжки після інших, вказаних у статтях 186, 187, 189–191 і 262 КК однорідних злочинів, необхідна кваліфікація вчиненого за сукупністю: за ч. 2 ст. 185 КК і відповідною статтею, що передбачає відповідальність за ці злочини, наприклад, ч. 1 ст. 187 та ч. 2 ст. 185 КК.

Крадіжка, вчинена за попередньою змовою групою осіб, передбачає вчинення її спільно декількома суб'єктами (двома і більше), які заздалегідь, тобто до початку вчинення крадіжки, домовилися про спільне її вчинення (ч. 2 ст. 28 КК). При цьому не має значення, яку конкретно роль виконував кожний з них при вчиненні крадіжки.

У частині 3 ст. 185 КК встановлена відповідальність за крадіжку, поєднану з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або таку, що завдала значної шкоди потерпілому.

Аналіз першої ознаки вимагає з'ясування, по-перше, понять «житло», «інше приміщення», «сховище»; по-друге, поняття «проникнення».

Житло — це приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла прирівнюються і його складові частини, де може зберігатися майно (балкон, льох тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо). Приміщення — це різного роду споруди, будови, в яких постійно або тимчасово знаходиться майно. Це може бути магазин, база, промислове підприємство, музей тощо. Інше сховище — це широке поняття — будь-яка споруда для постійного або тимчасового зберігання майна (контейнер, фургон, дільниця території, що охороняється, тощо). Під проникненням у житло, інше приміщення чи сховище розуміється незаконне вторгнення до них у будь-який спосіб: із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання. Однак обов'язковою його ознакою є *незаконність* — з метою крадіжки. Якщо особа увійшла до приміщення, житло не з метою крадіжки, але потім викрала майно, то ознака, що розглядається, відсутня. Так, наприклад, І. прийшов у гуртожиток до своєї знайомої, але її в кімнаті не було. І. пішов шукати її в інших кімнатах. Побачивши в одній з порожніх кімнат, що на столі лежав гаманець, І. викрав його. У цьому випадку відсутня крадіжка з проникненням у житло.

Для проникнення не має значення, чи проник винний сам (фізично) у житло, приміщення або використав знаряддя, якими, наприклад, через відкриту квартиру вилучав майно.

Якщо з метою проникнення застосовується насильство (наприклад, щодо охоронця, господаря квартири та ін.), то залежно від характеру насильства усе вчинене має кваліфікуватися як грабіж або розбій.

Крадіжка, що завдала значної шкоди потерпілому, визначається за сукупності двох умов: матеріального становища потерпілого та розміру збитку на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (примітка 2 до ст. 185 КК). Тому, якщо спричинена шкода відповідає розміру від ста до двохсот п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, але матеріальне становище потерпілого таке, що для нього ця шкода не є значною, крадіжка не може визнаватися такою, що спричинила значну шкоду. Втім не буде такої крадіжки і в тому разі, якщо розмір шкоди є нижчим за сто неоподаткованих мінімумів доходів громадян¹, незалежно від матеріального становища потерпілого. Матеріальне становище потерпілого встановлюється в кожному конкретному випадку на підставі оцінки заробітної плати, інших доходів, кількості членів сім'ї, наявності дітей або хворих тощо.

Частини 4 і 5 ст. 185 КК передбачають відповідальність за крадіжку, вчинену *у великому і особливо великому розмірі*. Крадіжка, вчинена у великому розмірі, має місце при вчиненні її однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах — на суму, яка в шістсот і більше разів перевищує цей мінімум доходів на момент вчинення злочинів (примітки 3 і 4 до ст. 185 КК).

Крім того, ч. 5 ст. 185 КК передбачає відповідальність за крадіжку, вчинену *організованою групою*, ознаки якої передбачені у ч. 2 ст. 28 КК.

Грабіж (ст. 186 КК) з *об'єктивної сторони* виражається у відкритому викраденні чужого майна, тобто вилученні його в присутності власника або інших осіб, які усвідомлюють те, що вчинюється злочин. При цьому винний також усвідомлює, що його дії помічені, але ігнорує це. Якщо винний помиляється і вважає, що його помітили, а фактично його дії не були помічені, він відповідає за грабіж; якщо ж ситуація інша — особа вважає, що її ніхто не бачить, але насправді за нею стежать, то вчинене вважається крадіжкою. Грабіж матиме місце і в тому випадку, якщо викрадення, почате таємно, переросло у відкрите (наприклад, при вчиненні винним крадіжки несподівано з'явився охоронець, але винний ігнорує це і, схопивши викрадене, тікає).

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 37. – Ст. 308.

Грабіж, як і крадіжка, вважається закінченим з моменту вилучення майна і отримання можливості розпорядитися ним як своїм.

Частина 2 ст. 186 КК передбачає відповідальність за грабіж, поєднаний з насильством, яке *не є небезпечним* для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства. Під таким насильством розуміється як фізичне насильство — обмеження волі потерпілого або інших осіб (зв'язування, замкнення в певному приміщенні), нанесення ударів, побоїв, заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, так і психічне насильство — погроза застосувати вказане фізичне насильство. Такий грабіж має додатковий безпосередній об'єкт — свободу і тілесну недоторканність особи.

Насильство при грабежі у більшості випадків застосовується з метою вилучити майно, а тому передує вилученню. Але насильство може застосовуватися і для утримання вже вилученого майна, тобто слідувати за вилученням (наприклад, винний, скориставшись тим, що продавець магазину пішов у підсобне приміщення, з прилавка викрав річ. Продавець, помітивши це, намагався її відібрати, але винний, утримуючи річ, наніс кілька ударів продавцю і з викраденим зник). Якщо ж насильство застосовується тільки з метою уникнути затримання, то грабежу, поєднаного з насильством, не буде (наприклад, винний кинув відкрито викрадену річ і, тікаючи, застосовує насильство щодо особи, яка намагається його затримати).

Від грабежу, поєднаного з насильством, слід відрізнити так званий грабіж-ривок, при якому винний застосовує певні зусилля, щоб відібрати у потерпілого річ, предмет (наприклад, вирвав з рук сумку, зірвав з голови шапку тощо). У цих випадках насильство до потерпілого не застосовується, тому грабіж-ривок кваліфікується за ч. 1 ст. 186 КК.

Усі інші кваліфікуючі ознаки грабежу: повторність, за попередньою змовою групою осіб, з проникненням у житло, інше приміщення, завдання значної шкоди потерпілому, а також грабіж у великих і особливо великих розмірах або організованою групою (частини 2–5 ст. 186 КК) аналогічні тим, які проаналізовано щодо крадіжки.

Розбій (ст. 187 КК) є найбільш небезпечним злочином проти власності. Його обов'язковим додатковим об'єктом виступають життя і здоров'я потерпілих.

Об'єктивна сторона розбою полягає в нападі з метою заволодіння чужим майном, поєднаному із насильством, небезпечним для життя

чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства. Насильство має реальний характер: здатне придушити волю потерпілого і примусити його передати майно винному.

Під фізичним насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, розуміється легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості, тяжке тілесне ушкодження, замах на вбивство, вбивство. Однак слід зазначити, що замах на вбивство і вбивство, що супроводили розбій, не охоплюються цим складом і вимагають додаткової кваліфікації за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115 КК.

До насильства як обов'язкової ознаки розбою належить і насильство, небезпечне для життя в момент заповідання. Специфіка його полягає в тому, що реальна небезпека для життя існує для потерпілого лише в момент застосування насильства, фактично воно не призводить до настання смерті. Наприклад, стиснення ший, застосування електроструму, скидання з висоти тощо. Фізичне насильство може бути як відкритим, так і тасмним (нанесення удару потерпілому, який спав).

Психічне насильство — це погроза заповідати вказане фізичне насильство або погроза вбивством. Додаткової кваліфікації за ст. 129 КК тут не потрібно.

Насильство при розбої є способом заволодіння майном і, як правило, передує йому. Однак воно може застосовуватися і після заволодіння майном для його утримання. Насильство, небезпечне для життя чи здоров'я, застосоване винним з метою уникнути затримання, вимагає самостійної кваліфікації за сукупністю з крадіжкою чи грабежем.

Тривалий час спірним у судовій практиці було питання про можливість віднесення до насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, давання потерпілому з метою вилучення в нього майна наркотичних, психотропних речовин, що призвели до його несвідомого стану. Пленум Верховного Суду України визнав, що якщо такі засоби були застосовані без згоди потерпілого (всупереч його волі) і містили в собі небезпеку для його життя чи здоров'я, про що знав винний, то такі дії кваліфікуються як розбій¹.

Розбій належить до *усічених складів злочинів*, тому він вважається закінченим з моменту нападу, тобто з моменту застосування насильства, незалежно від того, вдалося винному заволодіти майном чи ні.

¹ Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 1. – С. 37–42.

Кваліфікуючими ознаками розбою є: вчинення його за попередньою змовою групою осіб або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм (ч. 2 ст. 187 КК); поєднання розбою з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 187 КК); спрямування розбою на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах або вчинення його організованою групою, або поєднання із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187 КК). Ці ознаки аналогічні тим, які розкриті при аналізі крадіжки, за винятком двох. Це розбій, вчинений особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм, і розбій, поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень.

Розбій вважається повторним лише тоді, коли йому передував розбій або бандитизм. Вчинення раніше крадіжки, грабежу чи інших корисливих злочинів, пов'язаних із обертанням чужого майна, повторності розбою не утворюють.

Заподіяння в процесі розбою тяжких тілесних ушкоджень охоплюється ч. 4 ст. 187 КК і додаткової кваліфікації за ст. 121 КК не потребує, навіть якщо вони спричинили смерть потерпілого.

Вимагання (ст. 189 КК) має своїм *безпосереднім додатковим об'єктом* відносини у сфері охорони безпеки життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності потерпілих.

Предметом вимагання є не тільки майно, а й право на майно, а також дії майнового характеру. Право на майно — це документ, що дозволяє отримати у власність майно (приміром, заповіт на квартиру, договір дарування машини, боргова розписка тощо).

Дії майнового характеру — це, наприклад, вимога підвищити на посаді, видати безкоштовну путівку на курорт тощо.

Об'єктивна сторона вимагання виражається у вимозі передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру, поєднаної з погрозою насильства щодо потерпілого чи його близьких родичів, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Таким чином, діяння виражається в активній поведінці та може виявлятися в незаконній вимозі: а) майна; б) права на майно; в) вчинення будь-яких дій майнового характеру, на які винний не має права.

Потерпілими можуть бути: власник; особа, якій майно ввірене на законній підставі; близькі родичі цих осіб (батьки, діти, бабуся, дідусь, сестри, брати).

Спосіб вимагання — це погроза заподіяння шкоди потерпілому або його близьким родичам, зміст якої може бути різним. Це не тільки погроза насильством, хоча вона зустрічається найчастіше, а й обмеженням прав, свобод або законних інтересів вказаних осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (наприклад, розголосити дані про усиновлення потерпілим дитини, про наявність захворювання, про інтимне життя, про злочинну діяльність тощо). Ці відомості можуть бути дійсними або вигаданими, ганебними тощо. Погроза може бути виражена усно, письмово, за допомогою жестів, демонстрації зброї тощо. У будь-якому разі важливо встановити, що винний, застосовуючи погрозу, прагне того, щоб у потерпілого склалися переконання про реальність, дійсність реалізації цієї погрози, якщо він не виконає пред'явленої вимоги. Тому навіть у разі, якщо винний і не думав розголошувати відомості або погрожував непридатною зброєю чи її макетом, а потерпілий сприймав таку погрозу як реальну, — вчинене є вимаганням.

При вимаганні суб'єкт злочину вимагає передати майно в майбутньому (завтра, через тиждень). При цьому сама погроза також звернена в майбутнє: вона буде реалізована лише після того, як вимогу не буде виконано. У потерпілого є час прийняти рішення — виконувати чи не виконувати цю вимогу.

Вимагання вважається закінченим з моменту пред'явлення вимог, тобто з моменту погрози. Якщо винний при відмові потерпілого від виконання вимоги з помсти реалізував свою погрозу і умисно заподіяв потерпілому або його близьким родичам шкоду, необхідна кваліфікація за сукупністю певної частини ст. 189 і відповідної статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за фактично спричинену шкоду (наприклад, ст. 122 або ст. 194 КК).

Частина 2 ст. 189 КК передбачає відповідальність за вимагання, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної

шкоди потерпілому. У частині 3 кваліфікованим визнається вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах, а в ч. 4 — вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах або вчинене організованою групою, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

Такі кваліфікуючі ознаки, як повторність, вчинення вимагання за попередньою змовою групою осіб, завдання значної шкоди або майнової шкоди у великих або в особливо великих розмірах, вчинення вимагання організованою групою або з погрозою вбивства або спричинення тяжких тілесних ушкоджень (тобто погроза насильством, небезпечним для життя чи здоров'я), за своїм змістом аналогічні таким же ознакам крадіжки і розбою, розглянутим раніше.

Кваліфікуючими ознаками, специфічними для вимагання, є: вчинення вимагання службовою особою з використанням свого службового становища; вимагання, пов'язане з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 189 КК); з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи (ч. 3 ст. 189 КК), а також поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189 КК). У всіх цих випадках загальним є те, що вимагання пов'язане з *реальним завданням шкоди* потерпілому: вимога передати майно, право на майно, вчинити дії майнового характеру в майбутньому підкріплюється негайним, у момент вимоги, фізичним насильством, або пошкодженням чи знищенням майна. Ці дії відіграють роль залякування, попередження про серйозність вимоги, реальну можливість виконання погрози, якщо вимогу не буде виконано. Вказане насильство охоплюється складом вимагання і не потребує додаткової кваліфікації.

Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак вимагання й особливо його кваліфікованих видів свідчить, що воно дуже схоже зі складами насильницького грабежу (ч. 2 ст. 186 КК) та розбою (ст. 187 КК), і тому для виключення помилок у кваліфікації, слід виділяти ті ознаки, за якими ці злочини відрізняються: 1) при вимаганні винний погрожує застосуванням насильства, пошкодженням або знищенням майна, розголошенням відомостей, а при насильницькому грабежі і розбої має місце тільки погроза насильством; 2) при вимаганні винний погрожує застосувати насильство і вчинити інші дії в майбутньому, якщо не будуть виконані вимоги, а при насильницькому грабежі і розбої — негайно; 3) при вимаганні вимога стосується не тільки передачі майна, а й прав на майно або вчинення дій

майнового характеру, а при грабежі і розбої — тільки майна; 4) при вимаганні погроза завдання шкоди існує не тільки для потерпілого, а і його близьких родичів, а при грабежі і розбої — для особи, яка зазнала нападу (насильства); 5) реальне застосування насильства при вимаганні має за мету підкріплення вимоги, залякування потерпілого, а при грабежі і розбої — воно є способом вимоги негайної передачі майна.

Шахрайство (ст. 190 КК). *Предметом* шахрайства є не тільки майно, а й право на майно.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Обман — це повідомлення неправдивих відомостей або замовчування відомостей, які мають бути повідомлені, з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Він може виражатися в усній, письмовій формі, у використанні підроблених документів.

Зловживання довірою — це вид обману, що полягає у використанні винним довірливих відносин з власником або іншою особою, заснованих на родинних, службових відносинах, знайомстві, інших цивільно-правових відносинах.

Особливості шахрайства полягають у тому, що потерпілий, будучи введеним в оману, *зовні добровільно* передає винному майно або право на майно. Тому обман або зловживання довірою за часом передують передачі майна або права на майно і викликають у потерпілого усвідомлення правомірності такої передачі. Наприклад, винний за фальшивим документом отримує грошовий переказ. Таким чином, обман чи зловживання довірою виступають як спосіб зовні законного, за згодою потерпілого, отримання майна або придбання права на майно.

Якщо обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а вилучення відбувалося таємно чи відкрито, то склад шахрайства відсутній. Винний має відповідати за крадіжку або грабіж (наприклад, особа під виглядом телефонного майстра, пред'явивши підроблене посвідчення, проникає до квартири, а потім непомітно викрадає зі столу золоту обручку. У цьому випадку він має відповідати за крадіжку і використання підробленого документа).

Закінченим шахрайство вважається з моменту заволодіння майном або придбання права на майно. Обман, що не привів до заволодіння майном, визнається незакінченим шахрайством. Так, якщо винний підробив документ для заволодіння чужим майном, але був затриманий,

вчинене буде готуванням до шахрайства; якщо ж він був затриманий при пред'явленні такого документа з метою заволодіння майном, то це буде замахом на шахрайство.

Частина 2 ст. 190 КК передбачає відповідальність за шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому; ч. 3 — за шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; ч. 4 — за вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою.

Специфічною кваліфікуючою ознакою шахрайства, таким чином, є спосіб обману: шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Небезпечність такого шахрайства полягає у тому, що ця техніка значно полегшує вчинення шахрайства, дозволяє заволодівати значними коштами, завдаючи непоправної шкоди власникам. Усі інші ознаки тотожні за своїм змістом тим, що були викладені при аналізі крадіжки.

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК). Цей злочин характеризується особливим відношенням винного до майна, яким він заволодіває. Особа в цих випадках не є сторонньою для майна: воно їй ввірене, перебуває в її віданні, або особа внаслідок службового становища має певні повноваження щодо цього майна. Юридичною підставою для такого відношення винного до майна є цивільно-правові відносини, договірні відносини, спеціальне доручення, службові повноваження. Інакше кажучи, суб'єкт злочину на законній підставі здійснює повноваження щодо майна. *Суб'єкт* привласнення і розтрата може бути як приватною особою — експедитором, комірником, водієм приватної машини, агентом з нерухомості тощо (ч. 1 ст. 191 КК), так і службовою особою (ч. 2 ст. 191 КК).

Привласнення — це незаконне безоплатне утримання майна, ввіреного винному, або майна, яке перебуває в його віданні на законній підставі. Утримання як спосіб привласнення полягає у невиконанні вимог повернути майно у певний строк і встановленні володіння ним як власним. Тому час невиконання вимоги про повернення свідчить про закінчення привласнення. *Розтрата* — це незаконне безвідплатне відчуження, використання, витрачення майна, яке було ввірене винному чи перебувало в його віданні (продаж, дарування, споживання, передача іншим особам тощо).

Як правило, розтрата слідує за привласненням, є наступним після привласнення етапом злочину. Але розтрата може бути і не пов'язаною з привласненням. Наприклад, коли комірник незаконно, з корисливою метою передає майно третім особам.

Розтрата вважається закінченою з моменту відчуження, витрачення майна. На відміну від привласнення, при розтраті на момент пред'явлення вимоги про повернення ввірене майно у винного відсутнє.

Частина 2 ст. 191 КК передбачає, крім того, відповідальність за заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем за умови, що майно, яким винний заволодіває, не ввірене йому, не перебуває в його безпосередньому віданні, але внаслідок службового становища суб'єкт злочину має право оперативного управління цим майном.

Зловживання службовим становищем як спосіб заволодіння майном означає, що особа порушує свої повноваження і використовує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарчі функції для незаконного і безоплатного обертання чужого майна: незаконно дає вказівку матеріально відповідальній особі, підлеглий їй, про видачу майна; отримує майно за фіктивними документами тощо. Наприклад, службова особа, зловживаючи своїм службовим становищем, незаконно отримує премії, надбавки до зарплати. Закінченим цей злочин визнається з моменту незаконного, безоплатного заволодіння майном.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 191 КК); у великих розмірах (ч. 4 ст. 191 КК); в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5 ст. 191 КК). Усі ці ознаки аналогічні тим, які були розглянуті при аналізі крадіжки.

§ 3. Корисливі злочини проти власності, не пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь або на користь інших осіб

Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — відносини власності в галузі використання майна, що належить власнику, а також відносини, які впливають із різного роду договорів

і зобов'язань, унаслідок яких власник мав би реально одержати дохід, — відносини з формування фондів власності.

Предмет злочину — чуже майно, що незаконно використовується всупереч інтересам власника, а також грошові суми (кошти), які мали б надійти в розпорядження власника на підставі тих або інших зобов'язань, договорів, правових приписів тощо, — неодержаний дохід (упущена вигода).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується відсутністю ознак шахрайства (ст. 190 КК). Тут особа, яка вдається до обману або зловживання довірою, не заволодіває чужим майном, не обертає його на свою або інших осіб користь, не набуває права на таке майно. Власник не позбавляється реально належного йому майна, воно не вибуває з його фондів. Заподіяння майнової шкоди може виявлятися в таких формах: 1) незаконному використанні чужого майна; 2) ухиленні від сплати обов'язкових платежів; 3) обертанні на власну користь грошових коштів, які на підставі тих або інших договорів і зобов'язань мають надійти до фондів власності і на користь власника.

I. Незаконне використання чужого майна являє собою протиправне безоплатне використання чужого майна всупереч інтересам власника для отримання майнових вигод. Майно, що належить власнику, незаконно використовується винним для виконання різного роду робіт в інтересах окремих громадян або організацій, від яких він отримує винагороди (наживи), тобто той дохід, котрий повинен був поступити власнику майна і таким чином протиправно збагачується (так звані «ліві роботи»). Судовій практиці відомі випадки незаконного використання різних знарядь виробництва: транспортних засобів (автотранспорт, залізничний і повітряний транспорт), будівельних машин і механізмів (трактори, автокрани, скрепери, грейдери, бульдозери, екскаватори) та ін. Тут винний, який перебуває в договірних відносинах із власником майна, зловживає наданою довірою (виходить за межі наданих йому повноважень), використовує майно всупереч приписам і інтересам власника для особистого незаконного збагачення (зловживання довірою). При цьому завжди порушується одна з важливих правомочностей власника — право користування належним йому на праві власності майном.

II. Ухилення від сплати обов'язкових платежів полягає в тому, що суб'єкт шляхом обману не передає державі, організації або громадянину своє особисте майно — обов'язкові платежі, які він з тих чи інших

юридичних підстав зобов'язаний був передати власнику. Це може впливати, наприклад, із законів (сплата різних обов'язкових платежів), із цивільно-правових договорів про надання громадянам у користування майна і полягає в обов'язку здійснити (виплатити) платежі за комунальні послуги, користування електроенергією, газом, транспортом тощо (наприклад, використання підроблених документів щодо наявності на боці особи тих чи інших пільг, за якими вона звільняється частково або в повному обсязі від обов'язку сплатити платежі за отримані комунальні чи інші послуги); або з вчинених на користь винного тих або інших послуг немайнового характеру — ухилення від сплати мита за посвідчення нотаріальними конторами договорів, довіреностей тощо. Цю форму заподіяння майнової шкоди слід відрізнити від злочину, передбаченого ст. 212 КК, — ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. В останньому випадку злочин також вчиняється (або може вчинитися) шляхом обману. Однак тут особа ухиляється від сплати спеціальних видів платежів — податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять до системи оподаткування, за умови, що ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах (які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян) і передбачені як злочин у сфері господарської діяльності. У даному випадку повинна застосовуватися ст. 212 КК.

III. Обертання на власну користь платежів, які мали б надійти власнику від окремих громадян або організацій, характеризується тим, що обов'язкові платежі, які мали б надійти у володіння власника майна за надані ним майнові послуги організаціям або громадянам, винний протиправно обертає на свою користь. Такі суспільно небезпечні діяння вчинюються шляхом обману або зловживання довірою особою, наділеною повноваженнями використання або контролю за використанням майна, що надається громадянам або організаціям за відповідну оплату у вигляді транспортних, комунальних, видовищних і подібних до них послуг. Ці особи, порушуючи свої обов'язки, протиправно привласнюють платежі, що мають надходити до фондів власника (провезення провідником залізничного транспорту, водієм автобуса пасажирів, які не сплатили вартості проїзного квитка, з одержанням від них оплати вартості проїзду; надання можливості окремим особам користуватися без відповідної оплати видовищними послугами (кон-

церти, театр, інші заходи) з отриманням за це від вказаних осіб вартості наданих послуг тощо). Проте, якщо на цю особу власником покладений обов'язок одержання платежів від громадян або організацій за надані їм послуги (кондуктор, касир, бухгалтер), вчинене має розглядатися як привласнення чужого майна (ст. 191 КК), оскільки з моменту отримання вказаними особами цих платежів вони вже визнаються такими, що надійшли і знаходяться у фондах власності власника майна.

Способами заподіяння майнової шкоди, як і при шахрайстві, є обман або зловживання довірою (ст. 190 КК). Однак у злочині, що розглядається, *обман* на відміну від шахрайства виступає не як спосіб заволодіння чужим майном або правом на нього, а як спосіб незаконного користування таким майном чи ухилення від сплати обов'язкових платежів або обертання на свою користь платежів, які мали б надійти власнику від окремих громадян або організацій за надані їм послуги майнового або немайнового характеру і при цьому ще не надійшли до фондів власника. *Зловживання довірою* виступає, як правило, у вигляді способу незаконного використання чужого майна. Якщо обман при заподіянні майнової шкоди був пов'язаний з використанням підроблених документів або їх підробкою, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів — за статтями 192 і 358 КК.

У злочині, що розглядається, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечний наслідок, що, як і при шахрайстві, виявляється в майновій шкоді. Але при шахрайстві майнова шкода полягає в позбавленні власника (потерпілого) належного йому майна внаслідок протиправного заволодіння ним і обертання його винним на свою або інших осіб користь. При заподіянні ж майнової шкоди заволодіння чужим майном або придбання права на майно відсутнє. Залежно від форми вчинення даного злочину в одних випадках (при незаконному користуванні чужим майном) вона полягає у вартості використаного або спожитого майна (газ, електроенергія, паливно-мастильні матеріали, інші майнові витрати), або в розмірі платежів, що мали б надійти, але не надійшли внаслідок обману або зловживання довірою до фондів власника.

Майнова шкода відповідно до ч. 1 ст. 192 КК має бути значною, тобто у п'ятдесят і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 192 КК). Від майнової шкоди як наслідку складу, що розглядається, слід відрізнити незаконну наживу (збагачення), отриману винним. Нажива може бути однаковою,

більшою або меншою порівняно із заподіяною шкодою і не впливає на кваліфікацію вчиненого. Розмір наживи при призначенні покарання враховується судом при оцінці суспільної небезпеки вчиненого.

Злочин вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків — заподіяння значної майнової шкоди.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, що поєднаний з корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка не є службовою. Такі самі дії службової особи слід кваліфікувати за ст. 364 КК — зловживання владою або службовим становищем (примітка до ст. 364 КК).

Частина 2 ст. 192 КК передбачає відповідальність за ті ж дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК), або такі, що заподіяли майнову шкоду у великих розмірах, тобто таку, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 192 КК).

Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188¹ КК)¹. *Безпосередній об'єкт* цього злочину — відносини власності в галузі використання електричної або теплової енергії. Додатковим безпосереднім об'єктом є відносини, пов'язані із забезпеченням електроенергією та тепловою енергією споживачів.

Предмет злочину — електрична або тепла енергія, що самовільно використовується суб'єктом злочину. Електрична енергія — це різновид енергії, пов'язаної з використанням електричного струму, який передається від джерела електроенергії до споживача по електричних мережах. Призначенням електричної енергії є перетворювання її у теплову чи механічну енергію шляхом застосування теплонагрівальних чи інших приладів і приборів. Теплова енергія — це гаряча вода і пара, що виробляються паровими або атомними електростанціями, геотермальними, геліотермальними та іншими нетрадиційними джерелами, котельнями, теплоутилізаційними установками. Теплова енергія передається від джерела до споживача через теплові мережі, тобто систему теплопроводів (трубопроводів).

Загальним і притаманним всім вказаним видам енергії² є те, що вони: 1) пов'язані з наявністю певних енергоносіїв, які здатні перетворюватися в інші види енергії; 2) пов'язані з наявністю певного джерела енергії і окремо від нього існувати не можуть.

¹ У ред. від 31.05.2005 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 27. – Ст. 359.

² Далі, якщо інше не вказано, – енергія.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується викраданням електричної або теплової енергії, яка згідно із ст. 188¹ КК вчинюється: а) шляхом самовільного використання електричної або теплової енергії без приладів обліку (якщо наявність приладів обліку обов'язкова); б) внаслідок умисного пошкодження приладів обліку; в) у будь-який інший спосіб. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину є суспільно небезпечні наслідки — завдання вказаними діями власнику значної шкоди.

Викрадення електричної або теплової енергії полягає у протиправному вилученні чужої для суб'єкта злочину електричної чи теплової енергії і використанні її у своїх чи інших осіб інтересах. Вилучення вказаної енергії може бути таємним чи відкритим, що не впливає на кваліфікацію, але має значення для оцінки ступеня суспільної небезпеки вчинюваного злочину. Протиправність вилучення енергії знаходить відображення в тому, що особа не має на енергію, яка викрадається, ні дійсного, ні передбачуваного права, вона діє самовільно, ця енергія для нього є чужою («крадіжка енергії»).

А. Викрадення електричної і теплової енергії шляхом її самовільного використання без приладів обліку (якщо використання приладів обліку обов'язкове) полягає у протиправному підключенні особою до мереж постачання електричної чи теплової енергії і самовільному користуванні і споживанні енергії, що подається цими мережами, винною особою. Причому використання енергії здійснюється в обхід приладів обліку, тобто безконтрольно і без обчислення кількості (обсягів) енергії, що протиправно споживається.

Б. Викрадення електричної або теплової енергії внаслідок умисного пошкодження приладів обліку виявляється в тому, що шляхом пошкодження приладів обліку (лічильників електричного струму, лічильників спожитої теплової енергії — гарячої води, пари тощо) винна особа ухиляється від обліку енергії, яку споживає, і при цьому ухиляється від сплати вартості фактично спожитої нею енергії. У випадках, коли пошкодження приладів обліку енергії, що споживається, містить у собі склад злочину, передбаченого ст. 194 КК, все вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів — за статтями 188¹ і 194 КК.

В. Викрадення електричної або теплової енергії у будь-який інший спосіб характеризується тим, що винна особа використовує інші (різні), не вказані у ст. 188¹ КК, способи чи дії, наприклад обман (при використанні підроблених документів), зловживання довірою та ін. Їх особли-

вості і специфічні ознаки не мають суттєвого значення для встановлення складу злочину як підстави кримінальної відповідальності і правильної кваліфікації розглядуваного злочину, але впливають на оцінку ступеня його суспільної небезпечності. Проте і в даному випадку треба встановити, що особа протиправно (самовільно) споживає чужу для неї енергію і спричиняє тим самим власнику цієї енергії значну шкоду.

Склад злочину, передбачений ст. 188¹ КК, є матеріальним і може мати місце лише у випадку, коли внаслідок викрадення електричної або теплової енергії власнику такими діями завдано значної шкоди, тобто, коли вона у сто і більше разів перевищує неоподатований мінімум доходів громадян (примітка до ст. 188¹ КК). При обчисленні розміру збитків, завданих власнику енергії, треба керуватися відповідними законами чи підзаконними нормативно-правовими актами, які регулюють ці питання. Наприклад, при викраденні електроенергії, вирішуючи питання про обчислення розміру збитків, завданих електропостачальнику внаслідок порушення споживачем правил користування електричною енергією для населення, треба користуватися відповідними Методиками, затвердженими постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України № 1416 від 22.11.1999 р.¹, а при обчисленні розміру обсягу електричної енергії, недоврахованої унаслідок порушення споживачем — юридичною особою правил користування електричною енергією, — Методиками, затвердженими постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України № 1197 від 05.12.2001 р.²

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, який поєднаний з корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка не є службовою. Такі самі дії службової особи слід кваліфікувати за ст. 364 КК — зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК).

Частина 2 ст. 188¹ КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно (ст. 33 КК), за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК) або якщо вони завдали шкоду у великих розмірах, тобто таку, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатований мінімум доходів громадян (примітка до ст. 188¹ КК).

Норми, передбачені ст. 188¹ та ст. 192 КК, співвідносяться як спеціальна і загальна. У випадках, коли вчинене діяння одночасно під-

¹ Офіц. вісн. України. – 1999. – № 52. – Ст. 2603.

² Інформ. бюл. НКРЕ. – 2002. – № 1.

падає під ознаки обох норм, має застосовуватися спеціальна норма, тобто ст. 188¹ КК.

Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК). Цей злочин полягає у привласненні особою знайденого або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна, яке має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність, а також скарбу.

Безпосереднім об'єктом злочину є відносини власності та право власності на майно, що вибуло з фактичного володіння власника: держави, організації, громадянина, а також право держави на отримання знайденого скарбу. Відповідно до ст. 337 ЦК України 2003 р., громадянин, який знайшов чужу річ, зобов'язаний повідомити про знахідку власника та повернути річ йому або органу влади, а згідно зі ст. 343 цього Кодексу скарб, який є пам'яткою історії та культури, — здати відповідному державному органу чи органу місцевого самоврядування.

Предмет злочину — чуже майно, яке має особливу історичну, наукову, художню, культурну цінність, а також скарб.

Майно, яке має історичну цінність, — це предмети та цінності, пов'язані з історичними подіями в житті народів, розвитком суспільства і держави, історією науки і техніки, а також такі, що стосуються життя і діяльності видатних осіб (державних, політичних, суспільних діячів), рідкісні рукописи, предмети та їх фрагменти, отримані внаслідок археологічних розкопок, старовинні книги та архіви, що становлять історичну цінність, тощо.

Майно, яке має наукову цінність, — це предмети (цінності), що містять інформацію (систему знань) про закони природи, суспільства і мислення, а також інформацію з окремих галузей знання. До цих предметів слід відносити наукові праці, відкриття, винаходи, що належать на праві авторства іншим особам, рідкісні колекції та зразки флори і фауни, інші предмети, що становлять винятковий інтерес для різних наук.

Майно, яке має художню цінність, — це твори мистецтва, які відображають дійсність у творчих образах. До них належать твори художників (картини, малюнки, портрети, фрески, гравюри, естампи, літографії); інші твори (кіно-, фото-, відеоматеріали, скульптурні твори, аудіовізуальні твори, унікальні та рідкісні музичні інструменти тощо).

Майно, яке має культурну цінність, — це предмети, що відображають досягнення людства в духовних, інтелектуальних, культурних,

виробничих відносинах. Це, наприклад, твори прикладного мистецтва; предмети культового призначення (зокрема ікони); вироби традиційних художніх народних промислів; старовинні книги; вироби, що становлять літературний інтерес; рідкісні рукописи; поштові марки, інші філателістичні матеріали; монети, ордени, медалі та інші предмети колекціонування тощо.

Знайдене або таке, що випадково опинилося у винного, чуже майно має володіти ознакою особливої цінності. Питання про особливу цінність чужого майна, так само як і належність його до історичних, наукових, художніх або культурних цінностей, слід вирішувати в кожному конкретному випадку на підставі висновку експертизи.

Знайдене або таке, що випадково опинилося в особи та привласнене нею майно, має бути для неї чужим. Це означає, що ця особа не має на це майно ні дійсного, ні передбачуваного права. Воно фактично належить на праві власності (державної, колективної, приватної) іншій особі — юридичній або фізичній.

Скарбом є закопані у землі чи приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності. Скарб може бути визнано предметом даного злочину, якщо він є пам'яткою історії та культури й особа, яка його знайшла, згідно із ч. 4 ст. 343 ЦК повинна здати його відповідному державному органу чи органу місцевого самоврядування.

Об'єктивна сторона злочину полягає у привласненні особою знайденого або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна.

I. Привласнення знайденого чужого майна полягає у тому, що особа заволодіває виявленим нею майном, що вибуло з фактичного володіння власника цього майна. До знахідки слід відносити виявлене і привласнене особою чуже майно, власник якого втратив його, наприклад, під час перевезення (випало з автомобіля, вагона) або внаслідок стихійного лиха (повені, землетрусу), тощо. До знайденого чужого майна прирівнюється і скарб. Для цієї форми вчинення злочину характерно, що суб'єкт не вчиняє жодних дій для втрати власником належного йому майна. Останнє потрапляє в його володіння випадково, внаслідок знахідки.

II. Привласнення чужого майна, що випадково опинилося в особи, полягає у тому, що майно поступає у володіння особи внаслідок якихось випадкових обставин, головним чином унаслідок помилки власника чи іншої особи, яка володіла цим майном. Особа, яка отримала

майно, привласнює це майно, перетворює його у своє, начебто належне їй. Наприклад, привласнення особою помилково направленої їй художньої картини як подарунка, що було адресовано іншій особі, тощо. Якщо при цьому були порушені авторське право або суміжні права, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за статтями 176 і 193 КК.

Привласнення особою знайденого або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна полягає в тому, що винний включає його до фонду майна, яке належить йому на праві власності, «умисно робить його своїм», користується ним як таким, що належить йому на праві власності.

Суспільно небезпечні наслідки розглядуваного злочину полягають у тому, що власник майна, яке має особливу історичну, наукову, художню або культурну цінність, втрачає його і не може здійснювати свою правомочність користування, володіння і розпорядження ним. У цьому випадку знайдено винним або таке, що випадково опинилося у нього, чуже майно протизаконно привласнюється ним і не повертається власнику (скарб не передається державі).

Привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у володінні винної особи, чужого майна слід відрізнити від заволодіння чужими речами (майном) у місці, відомому для особи, яка їх забула, наприклад, в автомобілі чи іншому транспорті, в якому вони перевозилися. Тут потерпілий має можливість здійснити своє право власника, але не реалізовує його внаслідок протиправних дій винного (привласнення знайденого). Подібні дії слід кваліфікувати як крадіжку за ст. 185 КК. Крадіжкою також слід вважати привласнення чужого майна, яке було знайдено і привласнено винною особою внаслідок: катастрофи літака або поїзда, автоаварії, землетрусу, повені тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, що поєднаний із корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197¹ КК)¹. Стаття 14 Конституції встановлює: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та дер-

¹ КК України доповнено ст. 197¹ згідно із Законом України № 578-V від 11 січня 2007 р., який набрав чинності 3 лютого 2007 р. // Уряд. кур'єр. – 2007. – № 21.

жавою виключно відповідно до закону». Згідно з цим визначається і суспільна небезпечність посягань на землю.

Безпосередній об'єкт цього злочину — земельні відносини — як суспільні відносини власності щодо володіння, користування і розпорядження землею. Суб'єктами цих відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об'єктами відносин є земля в межах України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї). Земельні відносини опосередковуються правом власності на землю і регулюються Земельним кодексом України (далі — ЗК) та іншими нормативно-правовими актами.

Предметом злочину є земельна ділянка як об'єкт права власності. Земельна ділянка — це частина земельної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами суб'єктів власності. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що знаходиться над поверхнею ділянки та під нею (ст. 79 ЗК).

Об'єктивна сторона злочину полягає у самовільному зайнятті земельної ділянки. Самовільне зайняття ділянки — це активні протиправні дії по заволодінню (захопленню) всупереч встановленому порядку земельної ділянки. Остання належить на праві власності іншій особі (фізичній чи юридичній) чи вона володіє нею на інших законних підставах (наприклад, на підставі договору оренди). Причому земельна ділянка для винної особи є *чужою*, вона не має необхідних і достатніх прав на володіння, користування чи розпорядження ділянкою як власник чи як особа, якій надано право постійно чи тимчасово володіти і користуватися нею.

Самовільне зайняття земельної ділянки з об'єктивної сторони може знайти вияв у різних діях — у незаконному огорожуванні ділянки, знищенні і встановленні «своїх» межових знаків, у протиправному використанні землі у своїх потребах: обробці, удобренні землі, висіві насіння, насадженні дерев або чагарників, меліорації, проведенні інших робіт, завезенні і розміщенні будівельних матеріалів тощо. Але в усіх випадках особа протиправно заволодіває земельною ділянкою, вчинює відносно неї певні дії як власник чи законний користувач і при цьому порушує суб'єктивні інтереси учасників земельних правовідносин у галузі використання, відтворення та охорони земель.

Аналізований злочин є злочином з матеріальним складом: для встановлення об'єктивної сторони цього злочину треба встановити не тільки самовільне зайняття земельної ділянки, але й настання суспільно небезпечних наслідків — заподіяння її законному володарю чи власнику значної шкоди. Шкода визнається значною, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 197¹ КК).

Злочин, передбачений ст. 197¹ КК, визнається закінченим з моменту самовільного зайняття ділянки і настання вказаних суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною: особа усвідомлює, що самовільно, всупереч встановленому порядку займає (захоплює) чужу для неї земельну ділянку, передбачає, що власнику чи законному володарю буде завдано її діями значної шкоди, і бажає цього. Мотив і мета злочину — корисні та ін.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо вказаний у ст. 197¹ КК злочин вчинює службова особа шляхом використання службового становища, все скоєне охоплюється ст. 364 КК.

У частині 2 ст. 197¹ КК передбачені кваліфікуючі ознаки складу злочину. Тут встановлено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки, якщо воно вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або групою осіб, або щодо земельних ділянок особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель.

Розглянемо їх детальніше.

Самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею. Йдеться про те, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 197¹ КК, вчиняє особа, яка має судимість за розглядуваний злочин, передбачений будь-якою частиною ст. 197¹ КК, і ця судимість не погашена чи не знята в установленому законом порядку.

Самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене групою осіб. Під даною кваліфікуючою ознакою слід розуміти дії двох чи більше осіб, які діють як співвиконавці без попередньої змови чи за попередньою змовою (ч. 1, ч. 2 ст. 28 КК).

Самовільне зайняття земельної ділянки особливо цінних земель. Під останніми розуміють окремі види земель, що становлять з огляду їх агроекологічних історико-культурних чи інших особливостей (висо-

ка родючість, наявність унікальних природних комплексів, історико-археологічних об'єктів або об'єктів культурної спадщини) особливу цінність. Перелік особливо цінних земель наведено у ст. 150 ЗК України. На ці землі поширюються особливий правовий режим охорони, який гарантує запобігання їх використанню для потреб, не пов'язаних із забезпеченням режиму даних земель. Але у кожному випадку висновок щодо визнання незаконним зайняття ділянки як землі, що є особливо цінною, повинен робитися на підставі екологічної експертизи.

Самовільне зайняття земельної ділянки, на якій є певні обмеження прав (земель зі спеціальним правовим режимом): земель в охоронних зонах. Охоронні зони створюються: а) навколо особливо цінних природних об'єктів, об'єктів культурної спадщини, гідрометеорологічних станцій тощо з метою охорони і захисту їх від несприятливих антропогенних впливів; б) уздовж ліній зв'язку, електропередачі, земель транспорту, навколо промислових об'єктів для забезпечення нормальних умов їх експлуатації, запобігання ушкодженню, а також зменшенню їх негативного впливу на людей та довкілля, суміжні землі та інші природні об'єкти (ст. 112 ЗК).

Самовільне зайняття земельної ділянки земель у зонах санітарної охорони. Зони санітарної охорони створюються навколо об'єктів, де є підземні та відкриті джерела водопостачання, водозабірні та водоочисні споруди, водоводи, об'єкти оздоровчого призначення та ін., для їх санітарно-епідеміологічної захищеності. У межах зон санітарної охорони забороняється діяльність, яка може призвести до завдання шкоди підземним та відкритим джерелам водопостачання, водозабірним і водоочисним спорудам, водоводам, об'єктам оздоровчого призначення, навколо яких вони створені (ст. 113 ЗК).

Самовільне зайняття земельної ділянки земель у санітарно-захисних зонах. Санітарно-захисні зони створюються навколо об'єктів, які є джерелами виділення шкідливих речовин, запахів, підвищених рівнів шуму, вібрації, ультразвукових і електромагнітних хвиль, електронних полів, іонізуючих випромінювань, тощо з метою відокремлення таких об'єктів від територій житлової забудови. У межах санітарно-захисних зон забороняється будівництво житлових об'єктів, об'єктів соціальної інфраструктури та інших об'єктів, пов'язаних з постійним перебуванням людей (ст. 114 ЗК).

Самовільне зайняття земельної ділянки у зонах особливого режиму використання земель. Зони особливого режиму використання земель

створюються навколо військових об'єктів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України для забезпечення функціонування цих об'єктів, збереження озброєння, військової техніки та іншого військового майна, охорони державного кордону України, а також захисту населення, господарських об'єктів і довкілля від впливу аварійних ситуацій, стихійних лих і пожеж, що можуть виникнути на цих об'єктах. Уздовж державного кордону України встановлюється прикордонна смуга, у межах якої діє особливий режим використання земель (ст. 115 ЗК).

У частині 3 ст. 197¹ КК встановлена кримінальна відповідальність за самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці. Ця кваліфікуюча ознака розглядуваного злочину вказує на підвищену суспільну небезпечність самовільного зайняття земельної ділянки (ч. 1 ст. 197¹ КК), яке супроводжується самовільним будівництвом будівель чи споруд. Самовільним є таке будівництво житлових чи нежитлових приміщень чи інших споруд: будинків, дач, гаражів, льохів, сараїв, сховищ та ін., які споруджуються на самовільно зайнятих земельних ділянках. Ці дії спричиняють більш тяжку шкоду земельним відносинам власності. Вони свідчать, що особа не тільки самоправно зайняла земельну ділянку, а й умисно ставить себе на місце власника, розпоряджається ділянкою на свій розсуд, порушуючи встановлений порядок на зведення будівель і споруд, що безумовно завдає шкоди еколого-земельним відносинам. Тому вони тягнуть більш сувору відповідальність.

У частині 4 ст. 197¹ КК передбачені такі кваліфікуючі ознаки, як: а) самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у частині другій цієї статті (особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель); б) або вчинене особою, раніше судимою за такий саме злочин; в) або злочин, передбачений частиною третьою цієї статті.

Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом (ст. 198 КК). Злочин полягає у заздалегідь не обіцяному придбанні або отриманні, зберіганні чи збуті майна, завідомо здобутого злочинним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і становить спеціальний вид (форму) причетності до злочину, за допомогою якого (наприклад, крадіжки, грабежу, шахрайства тощо) протиправно здобуто те чи інше майно.

Безпосереднім об'єктом злочину є відносини власності у сфері виникнення, зміни і припинення права власності на майно. Суспільна небезпечність цього злочину полягає в дезорганізації порядку придбання і відчуження майна, внаслідок чого до товарного обігу надходить і легалізується майно, здобуте злочинним шляхом.

Предмет злочину — майно, здобуте злочинним шляхом. Це товари (промислові, побутові товари, продукти харчування), речі, гроші, цінні папери (векселі, акції), які мають становити матеріальну цінність і володіють товарною, міноюю вартістю. Таке майно має здобуватися злочинним шляхом, тобто бути «результатом» вчиненого суспільно небезпечного діяння, що визнається злочином.

Вияток становлять предмети, поводження з якими (придбання, зберігання, збут) утворює самостійний склад злочину, — зброя, бойові припаси, вибухові речовини (ст. 263 КК), радіоактивні матеріали, легкозаймисті та їдкі речовини (ст. 267 КК), наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори (статті 307, 309, 311 КК) тощо. Стаття 198 КК у цих випадках не підлягає застосуванню.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у заздалегідь не обіцяному придбанні, отриманні, збуті чи зберіганні майна, завідомо здобутого злочинним шляхом.

Придбання полягає в отриманні майна, здобутого злочинним шляхом у будь-яких формах: купівля, обмін, прийняття в дарунок тощо. При цьому особа, яка отримує майно (оплатно чи безоплатно), дістає можливості користуватися, володіти і розпоряджатися цим майном, хоч і не стає його власником у прямому значенні цього слова, оскільки таке майно здобуто злочинним шляхом. Не є придбанням виготовлення майна (предметів), щодо якого встановлено спеціальну заборону, — виготовлення чи ремонт вогнепальної зброї, вибухонебезпечних речовин тощо.

Отримання майна, одержаного злочинним шляхом, — це всі інші форми (крім придбання) здобуття такого майна, наприклад прийняття дарунку, запозичення тощо.

Збут майна може бути платним і безоплатним та виражатися в будь-яких формах його відчуження (продаж, передача як погашення боргу, дарування тощо), а також інших формах, наприклад у прийнятті особою на себе зобов'язань із реалізації викраденого або здобутого іншим злочинним шляхом, коли реалізатор продає за винагороду чуже майно, що йому не належить.

Зберігання полягає в тимчасовому перебуванні вказаного майна у володінні особи або у певному місці (сховищі), яке належить винному для подальшої реалізації чи повернення особі, яка передала на зберігання майно, здобуте злочинним шляхом.

Придбання, збут чи зберігання майна, здобутого злочинним шляхом, мають бути заздалегідь не обіцяними. Це означає, що вказані дії відбуваються вже після факту вчинення злочину, не перебувають із ним у причинному зв'язку і винний заздалегідь (до вчинення злочину) не обіцяв сприяти в придбанні, збуті чи зберіганні майна, здобутого злочинним шляхом. Якщо така обіцянка мала місце до вчинення злочину або в момент його вчинення і перебувала з ним у причинному зв'язку, вчинене слід розглядати як співучасть у цьому злочині (пособництво) та кваліфікувати за ст. 27 КК і відповідною статтею Особливої частини КК (наприклад, крадіжка — ст. 185, грабіж — ст. 186, контрабанда — ст. 201 тощо). Як співучасть у злочині слід розглядати і систематичне (хоча заздалегідь не обіцяне в конкретних випадках) придбання або зберігання краденого майна чи іншого майна, здобутого злочинним шляхом, якщо особа, яка вчиняє злочин, має підстави розраховувати, що майно, здобуте нею злочинним шляхом, і у цьому випадку, як і раніше, буде придбано, наприклад, для збуту краденого або на зберігання внаслідок попередніх систематичних дій винного (скупника), чи для особистого споживання.

Для об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 198 КК, потрібно встановити відсутність ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК). В іншому випадку, за наявності складу легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, все вчинене кваліфікується за ст. 209 КК.

Злочин вважається закінченим із моменту фактичного придбання чи збуту майна або ж з моменту прийняття на зберігання майна, здобутого злочинним шляхом.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Особа усвідомлює, що придбає, отримує, зберігає чи збуває майно, здобуте злочинним шляхом, і бажає цього. При цьому винний достовірно може не знати конкретних обставин вчиненого злочину (місце, час, обстановка, спосіб, засоби вчинення злочину тощо), унаслідок чого було одержано майно. Достатньо, щоб він усвідомлював хоча б у загальних (родових) рисах, що майно здобуте за допомогою вчинення іншою особою суспільно небезпечного діяння, що є злочином, у результаті, наприклад, крадіжки, грабежу, шахрайства тощо.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа. Дії, вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища, підлягають кваліфікації за статтями 198 і 364 КК.

§ 4. Некорисливі злочини проти власності

Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини власності з належності матеріальних благ (при знищенні майна) і використання матеріальних благ (при пошкодженні майна). Додатковим об'єктом злочину (ч. 2 ст. 194 КК) виступає життя і здоров'я людини.

Предмет злочину — майно, що належить державним, колективним, приватним організаціям, а також індивідуальне чи приватне майно. Воно може бути рухомим і, на відміну від викрадення, заволодіння і привласнення чужого майна, нерухомим — будівлі, споруди, обладнання тощо. Майно як предмет злочину повинно мати товарну, мінову вартість. При цьому воно має бути для особи, яка вчиняє цей злочин, чужим — тобто належати на праві власності іншій особі, на це майно винний не має ні дійсного, ні уявного права.

Знищення і пошкодження спеціальних видів майна або природних багатств в їх природному стані вимагає кваліфікації за іншими статтями КК. Зокрема, знищення або пошкодження лісових масивів та зелених насаджень, незаконна порубка лісу, умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, за наявності ознак складу злочину, підлягає кваліфікації за ст. 245, або ст. 246, або ст. 252 КК; пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів — за ст. 277 КК; знищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури — за ст. 298 КК. Застосовуються спеціальні норми (статті 290, 292, 347, 352, 399 і 411 КК) і у випадках знищення чи пошкодження інших спеціальних видів майна. Стаття 194 КК тут не застосовується, за винятком випадків, коли знищення або пошкодження спеціальних видів майна підпадає під ознаки ч. 2 ст. 194 КК і карається більш суворо, ніж передбачено санкціями спеціальних норм.

Об'єктивна сторона злочину полягає у знищенні або пошкодженні чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах.

Знищення чужого майна — це такий протиправний руйнуючий вплив на майно, внаслідок якого воно повністю втрачає свою споживчу або економічну цінність, приведення його до такого стану, за якого воно взагалі не може бути використане за своїм призначенням, причому втрачені майном властивості не можуть бути відновлені. Предмет — майно (речі, гроші, цінні папери, будівлі, споруди тощо) — внаслідок знищення перестає існувати як таке.

Пошкодження чужого майна полягає в такому протиправному впливі на предмет, внаслідок якого він частково, не в повному обсязі втрачає свої споживчі властивості та економічну цінність і при цьому істотно обмежується можливість його використання за призначенням. Пошкоджене майно може бути відновлене і знову набути тимчасово або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише за необхідних фінансових, трудових та інших витрат.

Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони злочину полягають у спричиненні знищенням чи пошкодженням чужого майна шкоди у великих розмірах. У великих розмірах визнається злочин, що вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину (п. 3 примітки до ст. 185 КК).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною формою вини — прямий або непрямий умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку, а за ч. 2 ст. 194 КК — особа, яка досягла 14-річного віку.

Частина 2 ст. 194 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Знищення чи пошкодження майна шляхом підпалу. Підпал — це знищення чи пошкодження майна вогнем, коли створюється загроза життю чи здоров'ю людей або заподіяння великих матеріальних збитків, загроза знищення інших матеріальних об'єктів. Знищення майна вогнем, коли не створювалася така загроза (наприклад, знищення майна вогнем у печі), не може розглядатися як знищення чи пошкодження майна шляхом підпалу і не може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 194 КК.

Такі самі дії, вчинені шляхом вибуху. Вибух — це знищення або пошкодження майна за допомогою застосування вибухових речовин

чи вибухових предметів, вибухових пристроїв, що містять порох, динаміт, тротил, інші хімічні речовини і їх сполуки, що можуть вибухнути. При такому способі завжди створюється загроза життю, здоров'ю людей, знищення або пошкодження інших майнових об'єктів.

Такі самі дії (знищення чи пошкодження майна) іншим загальнонебезпечним способом. Загальнонебезпечний спосіб — це такий спосіб знищення чи пошкодження майна, із застосуванням якого реально створюється небезпека позбавлення життя, а також заподіяння шкоди здоров'ю людей, знищення або пошкодження майна фізичних чи юридичних осіб (наприклад, отруєння тварин, затоплення майна тощо).

Знищення чи пошкодження майна, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах. В особливо великих розмірах визнається злочин, що вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину (п. 4 примітки до ст. 185 КК).

Загибель людей при умисному знищенні чи пошкодженні майна передбачає настання смерті від цього діяння хоча б однієї людини.

До інших тяжких наслідків відносять заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одному чи кільком особам або тілесного шкодження середньої тяжкості двом чи більше особам. Форма вини у даному випадку стосовно наслідків необережна. Якщо при знищенні чи пошкодженні чужого майна особа бажала або свідомо допускала настання смерті потерпілого чи інших тяжких наслідків, вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 194 і відповідними статтями КК, що передбачають відповідальність за умисний злочин проти життя чи здоров'я людини (статті 115, 121, 122 КК та ін.).

Умисне знищення чи пошкодження чужого майна обтяжуючими обставинами (ч. 2 ст. 194 КК), поєднане з вимаганням, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів (ст. 189 і ч. 2 ст. 194 КК).

Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194¹ КК)¹. *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини власності з належності об'єктів електроенергетики (при їх руйнуванні) і використання цих об'єктів (при пошкодженні таких об'єктів). *Додатковим об'єктом* є безпечне функціонування цих об'єктів і безпека життя людей.

Предмет злочину — об'єкти електроенергетики. Згідно із Законом України «Про електроенергетику» від 16.10.1997 р.² об'єкт електро-

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2005. — № 27. — Ст. 359.

² Там само. — 1998. — № 1. — Ст. 1 (із змінами і допов. станом на 19.01.2006 р.).

енергетики — це електрична станція (крім ядерної частини атомної електричної станції), електрична підстанція, електрична мережа, підключені до об'єднаної енергетичної системи України, а також котельня, підключена до магістральної теплової мережі, магістральна теплова мережа. Мережа (електрична чи теплова) як складова об'єктів електроенергетики — це сукупність енергетичних і трубопровідних установок для передачі та розподілу електричної енергії, гарячої води та пари. Видами мереж як об'єктів електроенергетики, зокрема, є: магістральна електрична мережа — електрична мережа, призначена для передачі електричної енергії від виробника до пунктів підключення місцевих (локальних) мереж; магістральна теплова мережа — комплекс трубопроводів і насосних станцій, що забезпечує передачу гарячої води та пари від електричних станцій та котелень до місцевої (локальної) теплової мережі; місцева (локальна) електрична мережа — електрична мережа, призначена для передачі електричної енергії від магістральної електричної мережі до споживача; об'єднана енергетична система України — сукупність електростанцій, електричних і теплових мереж, інших об'єктів електроенергетики, які об'єднані спільним режимом виробництва, передачі та розподілу електричної і теплової енергії при централізованому управлінні цим режимом; міждержавна електрична мережа — електрична мережа, призначена для передачі електричної енергії між державами.

Об'єктивна сторона злочину характеризується пошкодженням або руйнуванням об'єктів електроенергетики, якщо ці дії призвели чи могли призвести до порушення нормальної роботи цих об'єктів або спричинили небезпеку для життя людей. Зміст термінів «пошкодження» і «руйнування» (знищення), якими визначаються альтернативні дії цього злочину, такі ж, як і в ст. 194 КК.

Своєрідними суспільно небезпечними наслідками вказаних дій є те, що вони призвели чи могли призвести до порушення нормальної роботи об'єктів електроенергетики або створили небезпеку для життя людей.

Порушення нормальної роботи об'єктів електроенергетики — це зупинка чи призупинення або ж зрив графіка діяльності вказаних об'єктів; перерва, незалежно від кількості часу, постачання електроенергії споживачам; порушення режиму виробництва, передачі та розподілу електричної і теплової енергії і т. ін. Причому розмір завданої шкоди для наявності об'єктивної сторони складу даного злочину не має значення, хоча враховується при оцінці суспільної небезпечнос-

ті вчиненого злочину. Головне, щоб унаслідок руйнування або пошкодження об'єктів електроенергетики було порушено їх нормальну роботу чи склалася реальна загроза такого порушення.

Спричинення небезпеки для життя людей — це створення унаслідок руйнування чи пошкодження об'єктів реальної загрози завдання смерті хоча б одній людині. Між діями, що утворюють об'єктивну сторону, і суспільно небезпечними наслідками необхідно встановити наявність причинного зв'язку.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини — умисел прямий чи непрямої. Але щодо наслідків, передбачених ч. 1 ст. 194¹ КК, — будь-яка форма вини.

Суб'єкт злочину — будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 194¹ КК встановлено кримінальну відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або загальнонебезпечним способом. Поняття повторності пошкодження об'єктів електроенергетики — див. ст. 32 КК, умисне пошкодження об'єктів електроенергетики за попередньою змовою групою осіб — див. ч. 2 ст. 28 КК, про умисне пошкодження об'єктів електроенергетики загальнонебезпечним способом див. ч. 2 ст. 194 КК.

У частині 3 ст. 194¹ КК встановлено кримінальну відповідальність за умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, якщо ці дії спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки. Зміст поняття «загибель людей чи настання інших тяжких наслідків» — див. ч. 2 ст. 194 КК.

У випадках, коли вчинене суспільно небезпечне діяння підпадає одночасно під ознаки ст. 194¹ та ст. 194 КК, має застосовуватися ст. 194¹ КК як спеціальна норма.

Погроза знищення майна (ст. 195 КК). *Об'єкт* злочину — відносини власності. Додатковий об'єкт — особиста безпека людини.

Об'єктивна сторона злочину полягає у погрозі знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози. Поняття погрози та поняття знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом висвітлено при аналізі статей 129 (погроза вбивством) і 194 КК (умисне знищення або пошкодження чужого майна).

Цей злочин з формальним складом і вважається закінченим із моменту здійснення погрози за наявності реальних підстав побоюватися

її здійснення. Якщо після погрози майно знищено, вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 194 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Мотиви і мета погрози знищення майна можуть бути різними — помста, ненависть, нездорова конкуренція тощо. Якщо погроза здійснюється з хуліганських мотивів у процесі вчинення хуліганських дій, вчинене охоплюється ст. 296 КК (хуліганство) та додаткової кваліфікації за ст. 195 КК не потребує. Погроза знищення майна, поєднана із вимоганням, тобто вимогою передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру на користь винного, кваліфікується за ст. 189 КК як вимогання.

Суб'єкт злочину — будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК) утворює злочин, якщо воно спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей.

Об'єкт, предмет і об'єктивна сторона злочину такі самі, як і в злочині, передбаченому ст. 194 КК.

Суб'єктивна сторона — необережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

Суб'єкт злочину — будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК). *Предметом* цього злочину є чуже майно, яке передано власником іншій особі, наприклад сторожу, водієві, кур'єру, на зберігання чи під охорону і яка несе перед власником на договірних підставах обов'язок із забезпечення збереження цього майна.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні винним обов'язків із забезпечення збереження майна, тобто у невиконанні або неналежному виконанні особою, якій доручено зберігання чи охорону чужого майна, своїх обов'язків (злочинна бездіяльність). Невиконання обов'язків з охорони чи збереження чужого майна виражається в тому, що винна особа не вчиняє необхідних дій щодо виконання взятих на себе обов'язків. Неналежне виконання обов'язків передбачає, що особа хоч і здійснює певні дії для виконання своїх обов'язків, але не в повному обсязі або не таким чином, як це було потрібно відповідно до взятих нею на себе зобов'язань. Об'єктивної сторони розглядуваного

злочину немає, якщо у винної особи не було об'єктивної можливості виконати покладені на неї обов'язки із забезпечення охорони і збереження майна, наприклад, в умовах непереборної сили (внаслідок стихійного лиха: землетрусу, повені; раптового приступу хвороби — серцевого нападу), злочинних дій інших осіб тощо.

Для наявності об'єктивної сторони даного злочину необхідне настання, внаслідок порушення особою обов'язків із збереження чи охорони майна, тяжких наслідків, які мають знаходитися в причинному зв'язку з цим порушенням. Тяжкі наслідки — це розкрадання, загибель, псування майна тощо. Це оціночне поняття, його обсяг і зміст уточнюється і конкретизується в кожному випадку з урахуванням всіх обставин справи.

Невиконання (чи неналежне виконання) особою обов'язків щодо охорони і збереження чужого майна саме по собі не викликає настання тяжких наслідків. Але така поведінка винної особи створює необхідні умови для спричинення вказаних наслідків. Тяжкі наслідки настають у результаті дій інших осіб (розкрадання, знищення чи пошкодження майна), стихійних сил природи (загибель, псування майна) тощо. Тому для наявності даного складу злочину завжди необхідно встановити, що невиконання або неналежне виконання особою, якій доручено зберігання чи охорону чужого майна, своїх обов'язків знаходяться із тяжкими наслідками у причинному зв'язку.

Суб'єктивна сторона злочину — щодо порушення обов'язків з охорони майна — будь-яка форма вини (як умисел, так і необережність), щодо тяжких наслідків — тільки необережність.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка не є службовою. Для службової особи відповідальність за такі дії настає за службову недбалість за ст. 367 КК.

Контрольні запитання

1. Що є предметом злочинів проти власності?
2. Яка різниця між об'єктом і предметом злочинів проти власності?
3. Які злочини належать до групи корисливих, пов'язаних з незаконним обертанням чужого майна?
4. Які злочини проти власності належать до некорисливих?
5. Яка мета є обов'язковою для крадіжки та грабежу?

6. Чим відрізняється грабіж від крадіжки?
7. Які обов'язкові ознаки розбою?
8. Як відмежовується розбій від насильницького грабежу? Момент закінчення розбою.
9. Вимагання, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки.
10. Як відмежовується вимагання від насильницького грабежу та розбою?
11. За якими ознаками розмежовуються привласнення та розтрата майна?
12. Що таке шахрайство? Які способи шахрайства передбачені у законі?
13. Хто є суб'єктом привласнення, розтрати та заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем?
14. Які корисливі злочини проти власності належать до злочинів, не пов'язаних з обертанням чужого майна? У чому полягає їх специфіка?
15. Чим відрізняється заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою від шахрайства?
16. Які об'єктивні та суб'єктивні ознаки є обов'язковими для привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї? Як відмежовується цей злочин від крадіжки?
17. Що є предметом придбання або збуту майна, завідомо здобутого злочинним шляхом? Яка суб'єктивна сторона цього злочину?
18. Які злочини проти власності належать до групи некорисливих злочинів? У чому полягає специфіка їх об'єктивної та суб'єктивної сторін?

Злочини у сфері господарської діяльності

§ 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності

Родовим об'єктом злочинів, включених до розділу VII Особливої частини КК, є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Економічний зміст цих відносин характеризується тим, що вони виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг.

Безпосереднім об'єктом злочинів виступають суспільні відносини, що складаються у певній сфері господарської діяльності. Так, до складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 202 КК, входять суспільні відносини у сфері банківської діяльності, надання фінансових послуг і професійної діяльності на ринку цінних паперів. При вчиненні деяких злочинів одночасно має місце посягання і на додаткові безпосередні об'єкти, наприклад на життя та здоров'я людини чи власність — при протидії законній господарській діяльності.

Відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності законодавець пов'язує з розміром *предмета злочину*, наприклад з великим розміром бюджетних коштів при порушенні законодавства про бюджетну систему України. При визначенні такого розміру в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян слід виходити з того, що один мінімум дорівнює податковій соціальній пільзі, яка становить передбачену законом кількість процентів від офіційно встановленої мінімальної заробітної плати на 1 січня відповідного року: у 2004 р. — 30 % (61 грн 50 коп.); у 2005 р. — 50 % (131 грн); у 2006 р. — 50 % (175 грн); у 2007 р. — 50 % (200 грн); у 2008 р. — 50 % (257 грн 50 коп.); у 2009 р. — 50 % (302 грн 50 коп.) (п. 22.5 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р.¹). Таким чином

¹ Офіц. вісн. України. – 2003. – № 28. – Ст. 1361 ; 2005. – № 30. – Ст. 1781.

визначений неоподатковуваний мінімум доходів громадян застосовується для кваліфікації діянь, учинених після 1 січня 2004 р. При кваліфікації продовжуваного злочину, який починався і закінчувався в періоді, коли діяли різні неоподатковувані мінімуми доходів громадян, слід виходити з кількості таких мінімумів, вирахованих за кожний період окремо.

З об'єктивної сторони більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчинюються шляхом дії (фіктивне підприємництво, контрабанда тощо). Окремі злочини можуть виявитися в бездіяльності (наприклад, ухилення від повернення виручки в іноземній валюті).

Більшість диспозицій статей про ці злочини є бланкетними, тому встановлення ознак об'єктивної сторони злочинів передбачає звернення до нормативних актів господарського, цивільного, митного, податкового законодавства та ін.

Значна частина злочинів у сфері господарської діяльності мають формальні склади і вважаються закінченими з моменту вчинення вказаних у законі дій, наприклад з моменту вчинення хоча б однієї незаконної дії з підакцизними товарами. Є злочини з так званим матеріальним складом, для об'єктивної сторони яких необхідно встановити також настання суспільно небезпечних наслідків, наприклад при доведенні до банкрутства.

Суб'єктивна сторона більшості цих злочинів характеризується умисною формою вини. Для деяких злочинів обов'язковими є мотив або мета їх вчинення. Зокрема, розголошення комерційної та банківської таємниці вчинюється з корисливих чи інших особистих мотивів, а збирання відомостей, що становлять таку таємницю, — з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей.

Суб'єктами злочинів у сфері господарської діяльності можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. Є злочини зі спеціальним суб'єктом: підприємець, службова особа або засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності та ін.

Залежно від безпосереднього об'єкта злочини у сфері господарської діяльності можна поділити на такі групи:

1) злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України (статті 199, 200, 201, 207, 208, 210, 211, 212, 212¹, 204, 215 і 216 КК);

2) злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання (статті 202, 203, 203¹, 205, 206, 209, 209¹, 213, 214, 228, 229, 231 і 232 КК);

3) злочини у сфері банкрутства (статті 218, 219, 220 і 221 КК);

4) злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів (статті 222, 223, 223¹, 223², 224, 232¹ і 232² КК);

5) злочини у сфері обслуговування споживачів і захисту їх прав (статті 217, 225, 226 і 227 КК);

6) злочини у сфері приватизації державного і комунального майна (статті 233, 234 і 235 КК).

§ 2. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України

Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є кредитно-фінансова система України.

Предмет злочину — підроблені національна валюта України у вигляді банкнот чи металевої монети, іноземна валюта, державні цінні папери, білети державної лотереї. Не визнаються предметом цього злочину грошові знаки та цінні папери, що були вилучені з обігу і мають лише колекційну цінність.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися у виготовленні, зберіганні, придбанні, перевезенні, пересиланні, ввезенні в Україну з метою збуту, а також збуті зазначених предметів.

Виготовлення полягає у виготовленні будь-яким способом повністю фальшивих предметів або в їх частковій підробці, наприклад підроблення номера та серії лотерейного білета.

Підроблені предмети повинні мати значну схожість зі справжніми за формою, розміром, кольором і основними реквізитами. У разі грубого підроблення, що легко виявляється, і обманного способу збуту діяння кваліфікується як шахрайство (ст. 190 КК). Злочин вважається *закінченим* з моменту виготовлення хоча б одного фальшивого примірника для подальшого збуту.

Зберіганням є утримання предмета злочину у володінні винного: при собі, у приміщенні, у тайниках чи інших визначених ним місцях.

Придбання — це отримання предметів злочину в будь-який спосіб, наприклад шляхом купівлі, обміну на інші товари, у рахунок сплати боргу, як дар тощо.

Під перевезенням слід розуміти переміщення предметів злочину з використанням будь-якого транспортного засобу.

Пересилання — це переміщення тих самих предметів за умови, що транспортування здійснюється без участі відправника, наприклад у вигляді поштових або багажних відправлень.

Ввезення в Україну передбачає переміщення предметів злочину з-за кордону на територію України з використанням будь-якого транспортного засобу.

Зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну визнаються закінченим злочином з моменту вчинення хоча б однієї з цих дій.

Збут предметів злочину означає випуск їх в обіг шляхом оплати куплених товарів, розміну, дарування, надання позики, продажу, пред'явлення облігації до оплати тощо. Збут може вчинятися як підроблювачем, так й іншими особами. Злочин визнається *закінченим* з моменту, коли був збутий хоча б один підроблений предмет.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою збуту вищевказаних предметів.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Відповідно до Міжнародної конвенції від 20 квітня 1929 р. щодо боротьби з підделкою грошових знаків, ратифікованої Урядом СРСР 3 травня 1931 р., особа підлягає кримінальній відповідальності за вказаний у ній злочин незалежно від місця його вчинення, навіть якщо вона вчинила його за кордоном, проти грошової системи будь-якої з держав — учасниць конвенції.

У частинах 2 та 3 ст. 199 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені: 1) повторно (ч. 2); 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); 3) організованою групою (ч. 3); 4) у великому розмірі (ч. 2) або в особливо великому розмірі (ч. 3). Сума підробки за таких розмірів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян відповідно у двісті та чотириста разів (згідно з приміткою до статті).

Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері випуску в обіг і використання документів на переказ та інших засобів доступу до банківських рахунків.

Предметом злочину є підроблені документи на переказ, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків.

Згідно з приміткою до цієї статті під документами на переказ слід розуміти документ в паперовому або електронному виді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, інші).

Платіжна картка — це спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 р.¹ розкриває зміст термінів, що використовуються в диспозиції ст. 200 КК для позначення предмета злочину, у тому числі інших засобів доступу до банківських рахунків.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися в підробленні зазначених вище предметів, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток або їх використанні чи збуті.

Поняття підробки, придбання, зберігання, перевезення, пересилання та збуту визначаються аналогічно ст. 199 КК.

Використання підроблених документів на переказ або платіжних карток здійснюється за їх прямим призначенням, тобто для розрахунків з банком чи іншою фінансовою установою.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення особою будь-якої дії, передбаченої ст. 200 КК.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, який при підробленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні вказаних предметів поєднаний з метою їх збуту.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 200 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

Контрабанда (ст. 201 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України і внесення до бюджету мита та інших платежів. Додатковими об'єктами можуть виступати громадська безпека та здоров'я населення.

Предмети контрабанди, зазначені у ст. 201 КК, можна поділити на дві групи, що має значення для кваліфікації цього злочину. Перша група — це товари, тобто будь-яке рухоме майно (у тому числі валютні цінності), електрична, теплова та інші види енергії, а також транспортні засоби, за винятком транспортних засобів, що використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України. Друга група — це історичні і культурні цінності, отруйні, сильнодіючі або вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя і боеприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлені відповідні правила вивезення за межі України.

Об'єктивна сторона злочину виражається: 1) у незаконному переміщенні товарів (що належать до першої групи предметів контрабанди) через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчиненому у великих розмірах, тобто коли їх вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 201 КК); 2) у незаконному переміщенні через митний кордон України предметів контрабанди другої групи незалежно від способу переміщення, вартості чи розміру предмета злочину (п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 8 «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил»¹).

Під переміщенням слід розуміти ввезення товарів на митну територію України, вивезення з цієї території чи переміщення їх митною територією України транзитом.

Митний кордон — це межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України або з межами територій спеціальних митних зон. Поняття митної території, митного контролю та спеціальних митних зон визначені у Митному кодексі (МК) України.

Переміщення предметів поза митним контролем означає: 1) поза місцем розташування митного органу; 2) поза часом здійснення мит-

¹ Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 10–13.

ного оформлення; 3) з використанням незаконного звільнення від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем службовими особами митного органу (ст. 351 МК України).

Переміщення предметів з приховуванням від митного контролю здійснюється: 1) з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів; 2) шляхом надання одним товарам вигляду інших; 3) із поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві дані (ст. 352 МК України).

Злочин вважається закінченим з моменту незаконного переміщення предметів через митний кордон України.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 201 КК передбачає відповідальність за контрабанду, вчинену за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за контрабанду.

Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення через митний кордон України деяких предметів може наставати лише за спеціальними нормами, передбаченими статтями 199, 300, 301, 305 КК.

Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері валютного регулювання та валютного контролю.

Предметом злочину є: 1) виручка в іноземній валюті, отримана від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг); 2) товари та інші матеріальні цінності, отримані від цієї виручки.

Об'єктивна сторона злочину виражається в ухиленні від повернення в Україну в передбачені законом строки вищеназваного предмета злочину або в його приховуванні будь-яким способом.

Ухилення від повернення з-за кордону валютної виручки — це злочинна бездіяльність, яка полягає в неповерненні виручки в іноземній валюті, отриманої за кордоном від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг) і яка належить, відповідно до законодавства України, обов'язковому зарахуванню на рахунки уповноваженого банку України. Переказ такої виручки має бути зроблений у строки, вказані в контрактах, але, за вимогою загальних правил, не пізніше ніж через 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі ек-

порту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності — з моменту підписання документа, що засвідчує такий експорт, виконання робіт, надання послуг (ст. 1 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р.¹). Закон передбачає й інші строки, а також можливість їх продовження.

Відповідальність за ст. 207 КК може настати тільки у разі, якщо конкретна особа була зобов'язана повернути в Україну валютну виручку або інші матеріальні цінності, отримані від цієї виручки, і мала реальну можливість здійснити цю дію. Злочин вважається *закінченим* з моменту неповернення в Україну зазначених предметів у передбаченій законом строк.

Приховування валютної виручки, інших матеріальних цінностей, одержаних від цієї виручки, — це дії щодо приховування цих предметів від належного документального обліку і державного валютного контролю (перекручення фактів в облікових документах, внесення в них недостовірних даних тощо). Злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення таких дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину спеціальний: 1) службова особа підприємства, установи чи організації незалежно від форми власності; 2) особа, яка здійснює господарську діяльність без створення юридичної особи.

У частинах 2 і 3 ст. 207 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно (ч. 2) або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2), у великих розмірах (ч. 2) або в особливо великих розмірах (ч. 3).

Згідно з приміткою до ст. 207 КК, виручка, товари або інші матеріальні цінності перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян: при великому розмірі — в тисячу і більше, а при особливо великому розмірі — у три тисячі і більше разів. При визначенні розміру здійснюється перерахунок у валюту України за офіційним курсом національної валюти, визначеним Національним банком України, на останній день строку, передбаченого законодавством для перерахування виручки в іноземній валюті з-за кордону.

Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину такий самий, як у ст. 207 КК.

Предмет злочину — валютні рахунки, що незаконно відкриваються чи використовуються за межами України. Це рахунки як юридичних,

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

так і фізичних осіб, у тому числі тих, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи.

Об'єктивна сторона злочину виражається у незаконному відкритті або використанні за межами України валютних рахунків.

Незаконне відкриття резидентами України рахунків в іноземній валюті за межами України має місце, якщо воно здійснюється без отримання індивідуальної ліцензії Національного банку України. Така ліцензія надається на підставах і в порядку, передбачених Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93¹, Положенням про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 р. № 485².

Незаконне використання валютних рахунків має місце, зокрема, коли резидент України використовує незаконно відкритий за межами України валютний рахунок або коли законно відкритий валютний рахунок використовує для здійснення операцій, що не передбачені індивідуальною ліцензією, або у разі використання такого рахунка після закінчення терміну дії ліцензії.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) громадянин України, який постійно проживає на її території; 2) службова особа підприємства, установи чи організації (юридичних осіб) незалежно від форми власності, які діють на території України, або інша особа, яка вчинила дії, передбачені ст. 208 КК, за дорученням такої службової особи; 3) особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи.

У частині 2 ст. 208 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері використання бюджетних коштів.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

² Офіц. вісн. України. – 2004. – № 45. – Ст. 2978.

Предмет злочину — бюджетні кошти. Це кошти, що включаються до бюджетів усіх рівнів незалежно від джерела їх формування. Склад злочину матиме місце, якщо його предметом були бюджетні кошти у великих розмірах, тобто коли їх сума в тисячу і більше разів перевищила неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Об'єктивна сторона злочину може виражатися у використанні бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, у недотриманні вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету чи пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів.

Використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню — це, наприклад, фінансування за рахунок бюджету видатків, не передбачених бюджетом, або фінансування одних статей видатків бюджету за рахунок інших.

Використання бюджетних коштів в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, — це фінансування передбачених бюджетом видатків у сумах, які перевищують межі, встановлені щодо фінансування конкретних заходів, або загальні межі видатків.

Недотримання вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету — це зменшення фінансування лише за окремими статтями видатків, непропорційне зниження фінансування за всіма статтями видатків тощо.

Недотримання вимог щодо пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів виражається у непропорційному фінансуванні визначених бюджетом статей видатків: фінансуванні у повному обсязі одних статей з одночасним частковим фінансуванням або з нефінансуванням інших; порушенні вимог щодо пропорційного фінансування залежно від певних періодів бюджетного року (кварталів чи місяців) тощо.

Вчинення названих дій пов'язане з порушенням певних статей Бюджетного кодексу України, інших нормативно-правових актів, що встановлюють порядок виконання бюджету.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з вищезазначених дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину виступають службові особи, уповноважені здійснювати діяльність, пов'язану з виконанням бюджету і розпоря-

дженням бюджетними коштами, у тому числі службові особи підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету.

У частині 2 ст. 210 КК передбачена відповідальність за ті самі діяння, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах (згідно з приміткою до цієї статті це три тисячі і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — встановлений законом порядок видання (прийняття) нормативно-правових або розпорядчих актів, які впливають на прибуткову або видаткову частину бюджету.

Предмет злочину — бюджетні кошти у великих розмірах, тобто в сумі, що у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 210 КК).

Об'єктивна сторона злочину полягає у виданні нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому Бюджетним кодексом України та іншими законодавчими актами порядку.

Нормативно-правовий акт — це офіційний документ, прийнятий уповноваженим на те суб'єктом у встановленому законом порядку та формі, який спрямований на регулювання суспільних відносин, встановлення загальнообов'язкових прав і обов'язків для невизначеного кола осіб, і розрахований на тривале багаторазове застосування.

Розпорядчий акт не містить загальних правил, а є актом застосування права до конкретних осіб і випадків.

Злочин вважається закінченим з моменту видання (прийняття) нормативно-правового або розпорядчого акта незалежно від того, чи спричинило це зміни у прибутковій чи видатковій частині бюджету.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — службова особа, наділена правом видання (прийняття) нормативно-правових або розпорядчих актів.

У частині 2 ст. 211 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах (згідно з приміткою до ст. 210 КК це три тисячі і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), або вчинені повторно.

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання оподаткування і формування доходної частини бюджетів та державних цільових фондів.

Предметом злочину є податки, збори (обов'язкові платежі), що входять у систему оподаткування і введені у встановленому законом порядку. Страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування визнаються предметом злочину, передбаченого ст. 212¹ КК.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про систему оподаткування» в редакції від 18 лютого 1997 р.¹ під податком, збором (обов'язковим платежем) розуміється обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, який здійснюється платниками у порядку та на умовах, що визначаються законами України про оподаткування. Предметом цього злочину є лише ті обов'язкові платежі, які передбачені цим Законом.

Об'єктивна сторона злочину полягає в ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), якщо це призвело до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, тобто в сумі, що в тисячу і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) може відбуватися у формі бездіяльності, наприклад неподання податкових декларацій і розрахунків у тих випадках, коли таке подання є обов'язковим, або у формі бездіяльності, поєднаної з активною поведінкою. Способи ухилення можуть бути різними: внесення до поданих податкових декларацій, розрахунків завідомо неправдивих відомостей про доходи і видатки, приховування або зниження об'єктів оподаткування, відмова сплатити податок тощо. Якщо способом є вчинення самостійного злочину (наприклад, підроблення документів), можлива кваліфікація за сукупністю злочинів.

Злочин вважається закінченим з моменту ненадходження зазначених сум до бюджету або цільового фонду. У судовій практиці таким моментом визнається наступний день після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, а коли закон пов'язує цей строк із виконанням певної дії, — з моменту фактичного ухилення від їх сплати (див. п. 15 постанови Пленуму Верхов-

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 16. – Ст. 119.

ного Суду України «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15¹).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що характеризується наявністю в особи наміру не сплачувати належні до сплати податки, збори (обов'язкові платежі) в повному обсязі чи певну їх частину.

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) службова особа підприємства, установи, організації будь-якої форми власності; 2) особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) інша особа, яка зобов'язана сплачувати вищезазначені платежі.

У частинах 2 та 3 ст. 212 КК встановлена відповідальність за ті самі діяння, вчинені: 1) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); 2) особою, раніше судимою за цей злочин (ч. 3); 3) якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах (ч. 2) чи в особливо великих розмірах (ч. 3). Згідно з приміткою до цієї статті великий розмір — це три тисячі і більше, а особливо великий розмір — п'ять тисяч і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Частина 4 ст. 212 КК встановлює, що від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами 1 та 2 цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвочасною сплатою (фінансові санкції, пеня). Під притягненням до кримінальної відповідальності слід розуміти стадію кримінального переслідування: винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинувачуваного і пред'явлення обвинувачення.

Ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212¹ КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Предмет злочину — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування — цільовий загальнообов'язковий платіж, який справляється на всій території України в порядку, встановленому Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р.²

¹ Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 11. – С. 8–13.

² Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.

Об'єктивна сторона злочину полягає в ухиленні від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, якщо це призвело до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів у значних розмірах, тобто в сумі, що в тисячу і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Поняття «ухилення» від сплати страхових внесків розуміється аналогічно ст. 212 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту ненадходження зазначених сум коштів до Пенсійного фонду України.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що характеризується наявністю в особи наміру не сплачувати належні до сплати страхові внески в повному обсязі чи певну їх частину.

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) службова особа підприємства, установи, організації будь-якої форми власності; 2) особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) будь-яка інша особа, яка зобов'язана сплачувати вищезазначені страхові внески.

У частинах 2 та 3 ст. 212¹ КК встановлена відповідальність за ті самі діяння, вчинені: 1) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); 2) особою, раніше судимою за цей злочин (ч. 3); 3) якщо вони призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів у великих розмірах (ч. 2) чи в особливо великих розмірах (ч. 3). Згідно з приміткою до цієї статті великий розмір — це три тисячі і більше, а особливо великий розмір — п'ять тисяч і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Частина 4 ст. 212¹ КК встановлює, що від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами 1 та 2 цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання оподаткування і формування доходної частини державного бюджету. Додатковим безпосереднім об'єктом може виступати здоров'я людей.

Предмет злочину — незаконно виготовлені підакцизні товари: алкогольні напої, тютюнові вироби та ін.

Підакцизні товари — це товари, до ціни яких вкочається акцизний збір — непрямий податок. Перелік товарів (продукції), на які встановлюється акцизний збір, а також його ставки затверджуються Верховною Радою України. Перелік підакцизних товарів визначено законами України «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби» від 15 вересня 1995 р.¹, «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями і тютюновими виробами» від 19 грудня 1995 р.², «Про ставки акцизного збору на тютюнові вироби» від 6 лютого 1996 р. (у редакції Закону від 31 березня 2009 р. № 1201-VI)³, «Про ставки акцизного збору на спирт етиловий та алкогольні напої» від 7 травня 1996 р.⁴, «Про ставки акцизного збору на деякі транспортні засоби та кузови до них» від 24 травня 1996 р.⁵, «Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі товари (продукцію)» від 11 липня 1996 р.⁶

Алкогольні напої — це продукти, отримані шляхом спиртового бродіння матеріалів, що містять цукор, або виготовлені на основі харчових спиртів з умістом спирту етилового понад 1,2 % об'ємних одиниць. Вони належать до товарних груп Гармонізованої системи опису і кодування товарів під кодами 2204, 2205, 2206, 2208.

Предметом цього злочину також можуть бути алкогольні напої, виготовлені на основі етилового спирту шляхом його розбавлення водою. Виготовлення, придбання, зберігання, транспортування з метою збуту і збут самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення кваліфікується як зайняття забороненим видом господарської діяльності за ст. 203 КК.

Тютюнові вироби — сигарети з фільтром або без фільтра, цигарки, сигари, сигарили, а також люльковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн, махорка та інші вироби з тютюну чи його замінників для куріння, нюхання, смоктання чи жування.

До інших підакцизних товарів належать: спирт етиловий, деякі транспортні засоби та кузови до них, дистилляти, спеціальні та моторні бензини, гас, пиво солодове.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1995. — № 40. — Ст. 297.

² Там само. — 1995. — № 46. — Ст. 345.

³ Там само. — 2009. — № 32–33. — Ст. 488.

⁴ Там само. — 1996. — № 28. — Ст. 131.

⁵ Там само. — № 32. — Ст. 151.

⁶ Там само. — № 42. — Ст. 201.

Незаконно виготовленими підакцизними товарами є товари, виготовлені особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва або без отримання ліцензії, якщо відповідна діяльність підлягає ліцензуванню.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, може виражатися в придбанні, зберіганні, транспортуванні з метою збуту незаконно виготовлених підакцизних товарів, а також у самому їх збуті.

Придбання — це одержання незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів будь-яким способом (купівля, одержання в обмін на інші товари, у рахунок сплати боргу тощо).

Зберіганням є утримання предмета злочину у володінні винного: при собі, у помешканні, у тайниках чи інших визначених ним місцях.

Транспортування — це переміщення зазначених предметів будь-яким видом транспорту.

Збут означає будь-яку реалізацію підакцизних товарів: продаж, дарування, обмін, передача в рахунок погашення боргу тощо.

Злочин є закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених у ч. 1 ст. 204 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою збуту незаконно виготовлених підакцизних товарів.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 204 КК передбачений самостійний склад злочину. Його *об'єктивну сторону* характеризує незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, яке здійснюється: 1) шляхом відкриття підпільних цехів або 2) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або 3) особою, раніше засудженою за цією статтею.

Питання про те, чи є обладнання таким, що забезпечує масове виробництво зазначених товарів, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням його технічних можливостей та стану, наявності кваліфікованого персоналу, умов, у яких обладнання експлуатується, тощо.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 204 КК, є закінченим з моменту незаконного виготовлення будь-якої кількості підакцизних товарів.

У частині 3 ст. 204 КК також передбачений самостійний склад злочину. Його *об'єктивну сторону* характеризують: 1) незаконне виготовлення підакцизних товарів, вказаних у частині першій або другій цієї

статті, з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей; 2) незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків.

Недоброякісними визнаються сировина і матеріали, що не відповідають встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам (ст. 227 КК). Саме ця недоброякісність сировини і матеріалів визначає небезпечні властивості виготовлених із них підакцизних товарів, які можуть завдати шкоди здоров'ю чи життю людей після їх збуту споживачам (можливість смерті хоча б однієї людини, отруєння, радіоактивного опромінення, травмування тощо).

Отруєння людей як один із видів тяжких наслідків може бути пов'язане із заподіянням смерті хоча б одній людині або значної шкоди здоров'ю людей.

Інші тяжкі наслідки — це, наприклад, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, масове захворювання людей, знищення або пошкодження майна у великих розмірах тощо.

Злочин є закінченим з моменту незаконного виготовлення будь-якої кількості підакцизних товарів, а у випадках їх збуту — з моменту настання тяжких наслідків.

Суб'єктивні сторони злочинів, передбачених у частинах 2 та 3 ст. 204 КК, характеризуються прямим умислом на вчинення зазначених діянь і умислом або необережністю щодо тяжких наслідків (у ч. 3).

Суб'єкт цих злочинів — особа, яка досягла 16-річного віку.

Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері надання поштових і транспортних послуг.

Предметом злочину є: знаки поштової оплати, маркована продукція, міжнародні купони для відповіді, посвідчення особи для міжнародного поштового обміну, відбитки маркувальних машин, квитки залізничного, водного, повітряного, автомобільного транспорту, інші проїзні документи і документи на перевезення вантажу.

Знаки поштової оплати — це реквізити поштових відправлень, що підтверджують оплату послуг поштового зв'язку. Як знаки поштової оплати в Україні використовуються поштові марки, відбитки кліше маркувальних машин, відбитки спеціальних штемпелів, міжнародні купони для відповіді.

Під поштовою маркою розуміється державний знак, виготовлений у встановленому законодавством порядку із зазначенням його номі-

нальної вартості та держави, який є засобом оплати послуг поштового зв'язку, що надаються національним оператором.

Маркована продукція — це виготовлені друкарським способом поштові відправлення (марковані конверти і марковані поштові картки) із надрукованим на них зображенням поштових марок (віньєтки) (див. Закон України «Про поштовий зв'язок» від 4 жовтня 2001 р.¹; Положення про поштові марки, блоки, марковані конверти і картки, затверджене наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 18 травня 2004 р. № 104²).

Міжнародний купон для відповіді — це спеціальний знак Міжнародного бюро Всесвітнього поштового союзу, надрукований на папері з водяними знаками, яким можна замінити поштові марки.

Посвідчення особи для міжнародного поштового обміну — це посвідчення, що видається поштовими органами країн — учасниць Всесвітнього поштового союзу і засвідчує право особи на одержання поштової кореспонденції, що адресується їй або на поштову скриньку.

Під маркувальною машиною розуміється пристрій, призначений для нанесення на письмову кореспонденцію відбитків державного знака, що підтверджує оплату послуг поштового зв'язку, дату приймання й іншої інформації.

Проїзні документи — це документи, що дають право проїзду на залізничному, водному, повітряному або автомобільному транспорті (квитки зазначених видів транспорту, у тому числі талони, жетони, службові проїзні документи тощо). Документами на перевезення вантажів є, наприклад, вантажні квитанції, дорожні відомості тощо.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися у виготовленні з метою збуту зазначених предметів, їх збуті або використанні.

Під виготовленням слід розуміти повне чи часткове підроблення зазначених предметів або надання використаним знакам поштової оплати вигляду невикористаних знаків.

Збут — це оплатна або безоплатна передача (продаж, обмін, дарування тощо) зазначених підроблених предметів іншим особам або організаціям для їх подальшого використання. Збут може вчинюватися як особою, що підробила предмети, так й іншою особою.

Використання передбачає будь-яку форму застосування підроблених предметів, наприклад надання їх замість справжніх, тощо.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2002. — № 6. — Ст. 39.

² Офіц. вісн. України. — 2004. — № 24. — Ст. 1605.

Злочин є закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а виготовлення предметів цього злочину — також метою їх збуту.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері державного регулювання випуску продукції і формування доходної частини державного бюджету.

Предметом злочину є: 1) марки акцизного збору; 2) контрольні марки для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних; 3) голографічні захисні елементи.

Марка акцизного збору — це спеціальний знак, яким маркуються алкогольні і тютюнові вироби. Наявність на цих товарах акцизної марки підтверджує сплату платником акцизного збору, легальність їх ввезення і реалізації на території України.

Контрольна марка — це спеціальний знак, що засвідчує дотримання авторських і (або) суміжних прав і надає право на розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних.

Голографічний захисний елемент — це голографічний елемент, призначений для маркування носіїв інформації, документів і товарів з метою підтвердження їх справжності, авторства тощо, виконаний із використанням технологій, що роблять неможливим його несанкціоноване відтворення.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися: 1) у незаконному виготовленні предмета цього злочину; 2) у його підробці; 3) у використанні незаконно виготовленого, одержаного чи підробленого предмета злочину; 4) у збуті такого предмета.

Під незаконним виготовленням предметів, зазначених у ст. 216 КК, слід розуміти їх виготовлення без необхідного дозволу, або з порушенням порядку одержання, оформлення такого дозволу, за підробленими документами, підприємствами, що не мають ліцензії на виготовлення таких предметів тощо. Тобто йдеться про виготовлення не фальшивих, а дійсних предметів, проте за відсутності необхідних правових підстав або з порушенням встановленого порядку їх виробництва.

Для встановлення незаконності дій мають значення: закони України «Про акцизний збір на алкогольні напої і тютюнові вироби» від 15 вересня 1995 р.¹ та «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» у редакції від 10 липня 2003 р.²; постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2001 р. № 171 «Про затвердження Положення про порядок голографічного захисту документів і товарів»³; Положення про виробництво, зберігання, продаж марок акцизного збору нового зразка з голографічними захисними елементами і маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 567⁴; постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2005 р. № 297 «Про запровадження марок акцизного збору нового зразка для маркування алкогольної продукції»⁵; Порядок виробництва, зберігання, видачі контрольних марок та маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України у редакції від 24 березня 2004 р.⁶; Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з розроблення, виробництва та сертифікаційних випробувань голографічних захисних елементів, затверджені наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністерства фінансів України від 13 липня 2007 р. № 96/822⁷; постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2008 р. № 179 «Про запровадження марок акцизного збору нового зразка для алкогольних напоїв»⁸ та ін.

Під підробленням слід розуміти повне створення фальшивих предметів будь-яким способом або часткові зміни тексту, серії, номера чи інших реквізитів.

Незаконно одержаними предметами визнаються ті, що раніше були отримані будь-яким протиправним способом, наприклад шляхом викрадення, шахрайства, зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 40. – Ст. 297.

² Там само. – 2004. – № 7. – Ст. 46.

³ Офіц. вісн. України. – 2001. – № 9. – Ст. 355.

⁴ Там само. – 2003. – № 17. – Ст. 761.

⁵ Там само. – 2005. – № 16. – Ст. 838.

⁶ Там само. – 2004. – № 12. – Ст. 741.

⁷ Там само. – 2007. – № 57. – Ст. 2297.

⁸ Там само. – 2008. – № 21. – Ст. 594.

Використання незаконно виготовлених, одержаних або підроблених марок акцизного збору, контрольних марок або голографічних захисних елементів виражається в маркуванні ними певних товарів, творів або інших предметів.

Збут — це будь-яка форма їх платного або безоплатного відчуження — продаж, обмін, дарування, передача в борг, у рахунок оплати боргу тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 216 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

§ 3. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання

Порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг (ст. 202 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері зайняття господарською і банківською діяльністю.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 202 КК, характеризується такими порушеннями порядку зайняття господарською діяльністю: 1) здійснення діяльності, що містить ознаки підприємницької і підлягає ліцензуванню, без державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності; 2) здійснення без одержання ліцензії видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню; 3) здійснення видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, з порушенням умов ліцензування. Відповідальність за кожне з цих діянь настає за умови, що воно було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах, тобто коли сума доходу в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг

вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 ГК України). Підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК України).

Систематичність підприємницької діяльності традиційно розуміється як її здійснення три чи більше разів. Пленум Верховного Суду України рекомендує судам розуміти систематичність не менше як три рази протягом одного календарного року (п. 4 постанови «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня 2003 р. № 3¹). Виняток із цього правила стосується продажу вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів, який вважається систематичним тоді, коли здійснюється протягом календарного року більше чотирьох разів (ч. 2 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про податок на промисел» від 17 березня 1993 р. № 24-93²).

Державна реєстрація особи як суб'єкта підприємницької діяльності здійснюється відповідно до ст. 58 ГК України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р.³ Перелік видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, встановлюється виключно законом і визначений Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р.⁴ Такими видами господарської діяльності, зокрема, є виготовлення і реалізація лікарських засобів, особливо небезпечних хімічних речовин, медична і ветеринарна практика, зовнішньоекономічна діяльність та ін. Порядок ліцензування передбачений цим же Законом, а в деяких сферах діяльності — спеціальними законами.

Під порушенням умов ліцензування слід розуміти порушення особою, яка одержала ліцензію, певних кваліфікаційних, організаційних, технологічних чи інших спеціальних вимог, обов'язкових при здійсненні ліцензованого виду господарської діяльності, наприклад зайняття такою діяльністю не в тій місцевості або місці, що зазначені в ліцензії. Ліцензійні умови є нормативно-правовим актом. Пленум Верховного Суду України в зазначеній вище постанові широко розуміє

¹ Вісн. Верхов. Суду України. — 2003. — № 3. — С. 2–6.

² Відом. Верхов. Ради України. — 1993. — № 19. — Ст. 208.

³ Офіц. вісн. України. — 2003. — № 25. — Ст. 1172.

⁴ Відом. Верхов. Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

порушення умов ліцензування, охоплюючи цією ознакою також порушення порядку одержання ліцензії.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якого передбаченого ч. 1 ст. 202 КК діяння, від якого отримано дохід у великих розмірах. При його обчисленні із обсягу валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) вираховуються витрати, безпосередньо пов'язані з отриманням доходу.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Для підприємницької діяльності обов'язковою є мета — одержання прибутку.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і зобов'язана зареєструватися як підприємець та/або одержати відповідну ліцензію на зайняття певною господарською діяльністю. Суб'єктом здійснення господарської діяльності з порушенням умов ліцензування є особа, яка має відповідну ліцензію.

Частина 2 ст. 202 КК передбачає самостійний склад злочину.

Безпосередній об'єкт злочину — суспільні відносини у сфері банківської діяльності, банківських операцій та іншої діяльності з надання фінансових послуг, а також професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Об'єктивна сторона злочину характеризується порушенням порядку здійснення банківської діяльності, банківських операцій чи іншої діяльності з надання фінансових послуг або професійної діяльності на ринку цінних паперів. Порушення полягає у здійсненні такої діяльності: 1) без передбаченого законом набуття статусу фінансової установи, або 2) без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законом, або 3) з порушенням умов ліцензування. Кожне з цих порушень має бути пов'язане з отриманням доходу у великих розмірах, що розуміється так само, як у ч. 1 ст. 202 КК.

Банківська діяльність — це діяльність із залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб, розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб. Така діяльність може здійснюватися банками, тобто юридичними особами, що мають виключне право на здійснення в сукупності таких операцій на підставі ліцензії Національного банку України. Правові підстави створення банків, їх державної реєстрації, ліцензування і діяльності

передбачені Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.¹

Поняття «банківські операції» охоплює операції з валютними цінностями, емісію власних цінних паперів, здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені, надання гарантій і поручительств та ін. Перелік банківських операцій передбачений у ст. 47 вищеназваного Закону. Деякі банківські операції можуть здійснювати інші юридичні особи, які не є банками, після одержання відповідної ліцензії. Зокрема, це передбачено Положенням про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківськими фінансовими установами, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 16 серпня 2001 р. № 344².

Під фінансовими послугами розуміються операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Визначення та перелік таких послуг, а також види такої діяльності, що підлягають ліцензуванню, містяться в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р.³

Фінансовою установою визнається юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного реєстру у порядку, встановленому законом. Зокрема, це банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів — це діяльність з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів. Таку діяльність можуть здійснювати юридичні особи виключно на підставі ліцензії, що видається Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Видами такої діяльності є: 1) діяльність з торгівлі цінними паперами, яка включає брокерську та дилерську діяльність, андеррайтинг, діяльність з управ-

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.

² Офіц. вісн. України. — 2001. — № 36. — Ст. 1668.

³ Відом. Верхов. Ради України. — 2002. — № 1. — Ст. 1.

ління цінними паперами; 2) діяльність з управління активами інституційних інвесторів; 3) депозитарна діяльність; 4) діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку (ст. 16–27 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р.¹). Порядок та умови видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, переоформлення ліцензії, видачі дубліката та копії ліцензії затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26 травня 2006 р. № 345².

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якого передбаченого ч. 2 ст. 202 КК діяння, від якого отриманий дохід у великих розмірах.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і здійснювала вказану у ч. 2 ст. 202 КК діяльність: а) не маючи на це права, отримання якого відповідно до закону можливе після набуття статусу фінансової установи та/або одержання спеціального дозволу (ліцензії) або б) маючи таке право, здійснювала діяльність з порушенням умов ліцензування.

Зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю.

Об'єктивна сторона злочину виражається в зайнятті видами господарської діяльності, щодо яких є спеціальна заборона, встановлена законом, окрім випадків, передбачених іншими статтями Кримінального кодексу.

Чинне законодавство не передбачає єдиного вичерпного переліку заборонених видів господарської діяльності. У статті 203 КК ідеться про спеціальну законодавчу заборону певного виду господарської діяльності. Це означає, що законодавець установлював заборону, враховуючи головним чином особливості певного виду господарської діяльності. Ті ж особливості діяльності визначають суспільно небезпечний характер порушення такої заборони.

Такі спеціальні заборони, зокрема, передбачені у ст. 4 Закону України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р.³, у якій міститься перелік видів господарської діяльності, що можуть здійснюватися тільки державними підприємствами (наприклад, космічний запуск ракет),

¹ Офіц. вісн. України. – 2006. – № 13. – Ст. 857.

² Там само. – № 32. – Ст. 2353.

³ Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 169.

підприємствами певних організаційно-правових форм (наприклад, проведення ломбардних операцій — також і повними товариствами) або підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України (наприклад, виробництво деяких видів бензинів).

Широке тлумачення спеціальних заборон лежить в основі роз'яснень з цих питань, даних Пленумом Верховного Суду України, який поширює дію ст. 203 КК також на порушення заборон, пов'язаних з певними категоріями осіб. Зокрема, це такі види господарської діяльності: 1) якими громадяни, навіть зареєстровані як суб'єкти підприємництва, та юридичні особи — суб'єкти господарської діяльності певної форми власності чи організаційно-правової форми займатися не мають права без зміни свого правового статусу (відсутність необхідної освіти, кваліфікації тощо), а тому не можуть одержати ліцензії на їх здійснення, тобто види діяльності, які можуть здійснюватися лише спеціальними суб'єктами; 2) якими не можуть займатися певні суб'єкти господарської діяльності через те, що види діяльності, якими вони вже займаються, виключають таку можливість (наприклад, аудиторам заборонено безпосередньо займатися торговельною, посередницькою та виробничою діяльністю); 3) якими громадяни згідно із законом не мають права займатись у зв'язку з наявністю в них непогашеної або незнятої судимості за окремі злочини (див. п. 8 вищезазначеної постанови від 25 квітня 2003 р. № 3).

Не утворює ознак цього злочину зайняття дозволеними видами господарської діяльності, що вчинюється особами, яким узагалі заборонено займатися підприємницькою діяльністю (наприклад, військовослужбовцям).

Відповідно до ч. 3 ст. 43 ГК України перелік видів діяльності, підприємство в яких забороняється, встановлюється виключно законом.

Злочин вважається закінченим з початку зайняття забороненою господарською діяльністю.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Зайняття забороненою господарською діяльністю кваліфікується за ст. 203 КК лише тоді, коли це діяння не передбачено спеціальною нормою. Тому, наприклад, виготовлення і розповсюдження предметів порнографічного характеру кваліфікується лише за ст. 301 КК.

Частина 2 ст. 203 КК встановлює відповідальність за ті самі дії, пов'язані з отриманням доходу у великих розмірах (згідно з приміткою

до цієї статті — це тисяча і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або вчинені особою, раніше судимою за такий злочин.

Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203¹ КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць.

Предметом злочину виступають: 1) диски для лазерних систем зчитування; 2) матриці; 3) обладнання і сировина для їх виробництва.

Диск для лазерних систем зчитування — будь-який оптичний диск для лазерних систем зчитування із записом або з можливістю запису на ньому інформації, що відображає об'єкти авторського права чи суміжних прав, або без запису такої інформації.

Матриця — матеріальний носій у вигляді штампа або іншого аналогічного чи еквівалентного пристрою, який містить інформацію у цифровій формі і використовується для безпосереднього перенесення цієї інформації на диск для лазерних систем зчитування під час його виробництва.

Перелік основних вузлів для спеціалізованого обладнання з виробництва дисків для лазерних систем зчитування і матриць затверджується Кабінетом Міністрів України, а сировиною, що використовується у їх виробництві, є оптичний полікарбонат.

З об'єктивної сторони злочин виражається в незаконному виробництві, експорті, імпорті, зберіганні, реалізації та переміщенні дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у значних розмірах.

Відносини у сфері виробництва, експорту, імпорту зазначених предметів регулюються законами України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17 січня 2002 р.¹, «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р., «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 р.², «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р.³, іншими законами та міжнародними договорами України.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2002. — № 17. — Ст. 121.

² Там само. — 2001. — № 43. — Ст. 214.

³ Там само. — 1991. — № 29. — Ст. 377.

Порушення законодавства, зокрема, може виражатися в зайнятті вказаною господарською діяльністю без ліцензії або з порушенням ліцензійних умов.

Виробництво дисків — це діяльність, пов'язана із застосуванням технологічного процесу щодо переробки сировини в оптичні носії інформації у формі диску для лазерних систем зчитування, матриць, під час якого одночасно з виготовленням диску здійснюється запис на нього інформації, яка є об'єктом авторського права та/або суміжних прав, або без запису, а також реалізацією дисків або матриць власного виробництва.

Експорт — продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів.

Імпорт — купівля українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з увезенням або без ввезення цих товарів на територію України.

Зберігання, реалізація та переміщення — це дії з дисками для лазерних систем зчитування чи матрицями власного виробництва, обладнанням або сировиною для такого виробництва, що не відповідають вимогам Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17 січня 2002 р. Для кваліфікації не має значення тривалість незаконного зберігання, кому були реалізовані ці предмети, яким способом їх переміщували на території України.

Злочин визнається закінченим, коли зазначена у ст. 203¹ КК незаконна господарська діяльність учинена у значних розмірах, тобто коли вартість предмета злочину у двадцять разів і більше перевищила неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і є службовою особою суб'єкта господарювання або громадянином-підприємцем.

У частині 2 ст. 203¹ КК встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах, тобто коли вартість дисків для лазерних систем зчи-

тування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва у сто і більше разів перевищує рівень неоподаткованого мінімуму доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Фіктивне підприємництво (ст. 205 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері підприємницької діяльності.

Об'єктивна сторона злочину виражається в створенні або придбанні суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) для прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

Створення суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) передбачає вчинення певної сукупності дій: прийняття рішення, розроблення установчих документів тощо (ст. 87 ЦК України та статті 56–58 ГК України), а також підготовку та здійснення державної реєстрації нового суб'єкта підприємництва. Дії винного виглядають зовні цілком законно: подаються документи на державну реєстрацію, із дотриманням необхідної процедури приймається рішення про реєстрацію. Проте ще до реєстрації винний знає, що це підприємство не здійснюватиме статутну діяльність узагалі, або ж тільки імітуватиме її, створюватиме видимість діяльності.

Під придбанням суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) слід розуміти отримання в будь-який спосіб права власності на вже створений суб'єкт підприємницької діяльності (юридичну особу) як у цілому, так і на певну його частину, що дозволяє здійснювати контроль над ним.

Злочин вважається закінченим з моменту державної реєстрації суб'єкта підприємництва (юридичної особи) або набуття права власності на нього.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний із спеціальною метою — прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

Під незаконною діяльністю слід розуміти такі види діяльності, які особа не має права здійснювати взагалі, або ж, маючи право на це за певних умов чи з дотриманням певного порядку, здійснює з їх порушенням.

Діяльність, щодо якої є заборона, — це діяльність певного виду, що спеціально заборонена законодавцем з урахуванням особливостей цього виду діяльності (ст. 203 КК).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 205 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам. Така шкода визначається по-різному: якщо вона заподіяна фізичним особам — це двісті і більше, а якщо державі чи юридичним особам — тисяча і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Деякі питання кваліфікації цього злочину детальніше роз'яснені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності».

Протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — свобода законної господарської діяльності. Додатковими об'єктами можуть виступати життя, здоров'я і недоторканність людини, власність.

Об'єктивна сторона злочину виражається в протидії законній господарській діяльності, тобто в протиправній вимозі припинити займатися законною господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднаній з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна за відсутності ознак вимагання.

Протиправна вимога являє собою викладену в рішучій формі пропозицію про припинення зайняття законною господарською діяльністю або про здійснення іншої дії (бездіяльності), зазначеної вище. Ця вимога має бути поєднана хоча б з однією із зазначених погроз.

Погроза насильством полягає в погрозі негайно або в майбутньому застосувати насильство до потерпілого або близьких йому осіб. Зокрема, це погроза нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення волі, вчинення інших насильницьких дій.

Погроза пошкодження чи знищення майна стосується майна, що належить потерпілому або близьким йому особам на праві приватної власності або майна, за збереження якого вони несуть матеріальну відповідальність.

Під близькими потерпілому особами розуміються як його близькі родичі (батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки),

так й інші особи, блага та інтереси яких небайдужі потерпілому (інші родичі, наречена тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення зазначеної вимоги, поєднаної з погрозою.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою припинення іншою особою зайняття законною господарською діяльністю або обмеження її, укладання угоди або невиконання угоди, про яку йдеться у ст. 206 КК. Вчинення зазначених у цій статті дій з корисливою метою, яка характеризує вимагання, кваліфікується за ст. 189 КК.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 206 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; 4) поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я; 5) поєднані з пошкодженням чи знищенням майна.

Насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, визнаються: легкі тілесні ушкодження, що не спричинили короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, удари, побої, інші насильницькі дії, за умови, що такі дії не були небезпечними для життя і здоров'я у момент їх вчинення.

Вчинення злочину, передбаченого ст. 206 КК, у поєднанні з умисним знищенням чи пошкодженням чужого майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 194 КК.

У частині 3 ст. 206 КК передбачена відповідальність за протидію законній господарській діяльності, вчинену: 1) організованою групою; 2) службовою особою з використанням службового становища; 3) поєднану з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я; 4) яка заподіяла велику шкоду; 5) яка спричинила інші тяжкі наслідки.

Насильство, що є небезпечним для життя або здоров'я, — це легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження, а також інше насильство, що було небезпечним для життя або здоров'я в момент його вчинення (застосування зброї, електричного струму тощо).

Матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 206 КК).

Інші тяжкі наслідки — це смерть потерпілого або близької йому людини, самогубство, припинення роботи підприємства або масове звільнення з роботи його працівників тощо. Умисне вбивство, вчинене при протидії законній господарській діяльності, додатково кваліфікується за ст. 115 КК.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК). Стаття включена в Кримінальний кодекс на виконання міжнародних зобов'язань України, передбачених, зокрема, Конвенцією про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, прийнятою 8 листопада 1990 р. державами — членами Ради Європи.

Безпосередній об'єкт злочину — суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю і боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Предмет злочину — кошти та інше майно, одержані злочинним шляхом. Кошти — це готівка і безготівкові гроші в національній або іноземній валюті. До іншого майна належить як рухоме, так і нерухоме майно.

Кошти та інше майно виступають предметом легалізації за умови, що вони раніше були одержані шляхом вчинення визначеного у примітці до ст. 209 КК суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, тобто предикатного діяння. Таким предикатним діянням може бути, по-перше, передбачене Кримінальним кодексом України діяння (крім статей 207 та 212 КК), за яке передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох і більше років; по-друге, суспільно небезпечне діяння, яке визнається злочином за кримінальним законом іншої держави, якщо й Кримінальним кодексом України за таке саме діяння передбачена відповідальність у виді позбавлення волі на строк не менше трьох років (п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»¹).

Об'єктивну сторону злочину характеризують такі альтернативні дії: 1) вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення предикатного діяння; 2) вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню: а) неза-

¹ Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 5. – С. 9.

конного походження таких коштів чи майна; б) володіння ними; в) прав на такі кошти чи майно; г) джерела їх походження; д) місцезнаходження; е) переміщення; 3) набуття, володіння або використання таких коштів чи іншого майна.

Фінансова операція — це будь-яка операція, пов'язана із здійсненням або забезпеченням здійснення платежу за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Таке визначення та перелік основних видів фінансових операцій, який не є вичерпним, містяться у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 р.¹ Фінансова операція може здійснюватися за допомогою будь-якого суб'єкта господарювання.

Укладення угоди — це вчинення щодо предмета легалізації хоча б одного, будь-якого правочину, тобто дій, спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України), у визначеному цим Кодексом порядку незалежно від його виду — як дво- або багатостороннього, так і одностороннього.

Під вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення слід розуміти будь-які незаконні дії, спрямовані на те, щоб унеможливити або утруднити встановлення факту одержання коштів або іншого майна внаслідок вчинення предикатного діяння, приховати чи замаскувати «справжній характер» майна. Зокрема, такі дії можуть бути спрямовані на: зміну правового статусу коштів або іншого майна шляхом підроблення документів, що засвідчують право власності; отримання фіктивних документів на придбання майна; вчинення цивільно-правових угод (удавана купівля у комісійному магазині тощо); оформлення права власності на підставних осіб; укладення фіктивних угод про надання кредитів або різноманітних послуг; внесення коштів на банківські рахунки юридичних чи фізичних осіб; переміщення коштів з одного рахунка на інший — за умови, що всі зазначені дії не були способом вчинення предикатного діяння.

Під набуттям коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок вчинення предикатного діяння, та володіння ними потрібно розуміти відповідно одержання їх у фактичне володіння або перебування їх

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 1. — Ст. 2.

у господарському віданні за недійсними правочинами (якими одержанню таких коштів чи майна або володінню ними надано правомірною вигляду і тим самим — нібито легального статусу їм самим), тобто набуття особою права власності (володіння) на такі кошти чи майно при усвідомленні нею, що вони одержані іншими особами злочинним шляхом.

Використання коштів чи майна, одержаних злочинним шляхом, може здійснюватись будь-яким способом, з передачею їх іншим особам чи без такої, і в різних видах легальної діяльності, наприклад внесення до статутного фонду підприємства чи інше інвестування їх у господарську діяльність; придбання за такі кошти сировини, продукції, іншого майна для використання у господарській діяльності; використання такого майна як напівфабрикатів, сировини тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії, передбаченої у ст. 209 КК.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, який характеризується усвідомленням винним злочинного походження предмета легалізації. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мета легалізації — надання правомірною вигляду володінню, користуванню і розпорядженню предметами, зазначеними у ст. 209 КК, або приховання чи маскування їх незаконного походження, володіння ними, права на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення. Такий висновок випливає із ст. 209 КК та визначення легалізації, передбаченого у ст. 1 названого Закону.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку. Особа, котра не вчиняла предикатного діяння, може бути суб'єктом злочину при його вчиненні у формі будь-якої з дій, визначених ч. 1 ст. 209 КК. Особа, яка вчинила предикатне діяння, також може бути суб'єктом цього злочину в різних його формах, окрім набуття та володіння, а за використання коштів чи іншого майна відповідає лише у разі, якщо воно полягало у вчиненні фінансової операції чи укладенні угоди (п. 15 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України).

У частинах 2 і 3 ст. 209 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені: повторно (ч. 2); за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); у великому розмірі (ч. 2); організованою групою (ч. 3); в особливо великому розмірі (ч. 3).

При вчиненні дій у великому розмірі сума коштів або іншого майна, що виступають предметом злочину, більше шести тисяч, а при особливо

великому розмірі — більше вісімнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 209 КК).

Заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, за відсутності ознак легалізації (відмивання) таких доходів кваліфікується за ст. 198 КК.

Легалізація коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, кваліфікується за ст. 306 КК, яка передбачає спеціальну норму.

Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209¹ КК). *Безпосередній об'єкт* злочину такий самий, як у ст. 209 КК.

Предметом цього злочину є: 1) інформація про фінансові операції, що підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, що подається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу; 2) завідомо недостовірна інформація про такі операції.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) повторне неподання інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу; 2) повторне подання цьому органу завідомо недостовірної інформації про такі операції.

Неподання інформації про відповідні фінансові операції виражається в бездіяльності. Обов'язок подання такої інформації передбачений ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 р. і стосується фінансових операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, а також інших операцій, щодо яких встановлено під час проведення внутрішнього фінансового моніторингу, що вони можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80 000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80 000 гривень, і має одну або більше ознак, визначених ст. 11 вищевказаного Закону.

Внутрішнім фінансовим моніторингом є моніторинг, здійснюваний суб'єктами первинного фінансового моніторингу (банками, страхови-

ми і фінансовими установами, ігровими закладами й іншими юридичними особами, які здійснюють фінансові операції) щодо фінансових операцій, які мають одну або більше ознак, визначених ст. 12 того ж Закону.

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу — центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом.

Порядок подання зазначеної інформації встановлюється відповідно Національним банком України — для банків і Кабінетом Міністрів України — для інших суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Злочин вважається закінченим з моменту повторного неподання відповідної інформації або з моменту повторного подання завідомо недостовірної інформації.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, який при поданні вищевказаної інформації характеризується усвідомленням винним її недостовірності.

Суб'єкт злочину — особа, на яку законом покладений обов'язок подання вищезазначеної інформації, а також особа, відповідальна за достовірність такої інформації.

У частині 2 ст. 209¹ КК передбачено самостійний склад злочину.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконному розголошенні у будь-якому вигляді інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Під розголошенням інформації слід розуміти протиправний їх розголос будь-яким способом: повідомлення в бесіді, показ документів тощо. Злочин вважається *закінченим* з моменту, коли ці відомості були повідомлені хоча б одній сторонній особі.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, якій зазначена вище інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю. Це, зокрема, керівники і працівники суб'єктів первинного фінансового моніторингу, спеціально уповноваженого органу з питань фінансового моніторингу та інших органів виконавчої влади, правоохоронних органів та ін.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 209¹ КК, необхідно відмежовувати від адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 166⁹ КУпАП з урахуванням положень, що містяться у ч. 2 ст. 9 цього Кодексу.

Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері господарської діяльності з металобрухтом. Ці відносини регулюються Законом України «Про металобрухт» від 5 травня 1999 р.¹ та іншими нормативно-правовими актами.

Предмет злочину — брухт кольорових і чорних металів (металобрухт). Тобто непридатні для прямого використання виробу або частина виробів, які за рішенням власника втратили експлуатаційну цінність унаслідок фізичного або морального зносу та містять чорні або кольорові метали чи їх сплави, а також вироби з металу, що мають неоправний брак, залишки чорних і кольорових металів і їх сплавів.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) здійснення операцій з металобрухтом без державної реєстрації; 2) здійснення операцій з металобрухтом без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачене законодавством; 3) надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту; 4) організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту.

Операції з металобрухтом — це заготівля, переробка, металургійна переробка брухту чорних і кольорових металів. Визначення цих операцій містяться у вищеназваному Законі.

Здійснення операцій без державної реєстрації означає зайняття особою будь-яким із цих видів господарської діяльності без реєстрації як суб'єкта господарювання.

Здійснення операцій з металобрухтом без спеціального дозволу (ліцензії) слід розуміти як здійснення будь-якої з названих операцій без законного отримання ліцензії і за умови, що отримання ліцензії на здійснення таких операцій є обов'язковим згідно із законодавством.

Ліцензії на здійснення операцій з металобрухтом видаються лише спеціалізованим підприємствам (на заготівлю та переробку) та спеціалізованим металургійним переробним підприємствам (на заготівлю, переробку та металургійну переробку). Порядок отримання ліцензії передбачено Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р.² та наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 25. — Ст. 212.

² Там само. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

і Міністерства промислової політики від 23 жовтня 2007 р. «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів»¹. Не підлягає ліцензуванню діяльність фізичних осіб, пов'язана із збиранням і реалізацією побутового металобрухту.

Під незаконними пунктами прийому, схову і збуту металобрухту слід розуміти пункти, на здійснення операцій у яких особа не має права, тому що вона не отримала ліцензії або пункт не вказаний у ліцензії.

Надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту означає надання іншій особі будь-яких приміщень та споруд повністю або частково для використання як бази для незаконного прийому, схову чи збуту металобрухту.

Організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту — це сукупність дій з їх створення (підшукування приміщень, транспортних та фінансових засобів, співучасників; розробка плану функціонування пункту, конспіративних заходів; об'єднання або узгодження дій співучасників тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту здійснення будь-якої з дій, передбачених ст. 213 КК. Організація незаконних пунктів закінчена з моменту, коли такий пункт був створений.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 213 КК встановлена відповідальність за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо вони вчинені особою, раніше судимою за цей злочин.

Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (ст. 214 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері господарської діяльності, пов'язаної із видобутком та обігом дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння. Ці відносини регулюються Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р.², а також іншими нормативно-правовими актами.

Предметом злочину можуть бути дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, ювелірні чи побутові вироби з них або лом таких виробів.

Дорогоцінні метали — це золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому ви-

¹ Офіц. вісн. України. — 2007. — № 86. — Ст. 3182.

² Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 9. — Ст. 34.

гляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, брухт тощо).

Дорогоцінне каміння — це природні та штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах): алмаз, рубін, сапфір, смарагд, олександрит тощо (повний перелік наведений у ст. 1 Закону).

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують дві форми ухилення особи від виконання певного обов'язку: 1) ухилення від передбачених законом обов'язкової задачі на афінаж або обов'язкового продажу видобутих із надр, отриманих із вторинної сировини, піднятих чи знайдених дорогоцінних металів чи дорогоцінного каміння, якщо це діяння вчинене у великому розмірі; 2) ухилення від обов'язкової задачі на афінаж або для обов'язкового продажу скуплених дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, ювелірних чи побутових виробів з них або лому таких виробів.

Під ухиленням слід розуміти невчинення особою у встановлений строк вказаних дій, яке виражає її небажання виконувати свій обов'язок.

Афінаж дорогоцінних металів — це металургійний процес одержання дорогоцінних металів високої чистоти шляхом відділення від них забруднюючих домішок. Тому предметом ухилення від обов'язкової задачі на афінаж виступають тільки дорогоцінні метали.

Дорогоцінні метали чи дорогоцінне каміння, видобуті із надр або отримані із вторинної сировини — результат їх вилучення певним способом. Останнє не характерне для піднятих чи знайдених предметів, наприклад самородків.

Згідно з приміткою до ст. 214 КК порушення правил задачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння визнається здійсненим у великому розмірі, якщо вартість вказаних у цій статті предметів, не зданих або не проданих, перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Диспозиція цієї статті є бланкетною, тобто вимагає звернутися до інших нормативних актів для встановлення обов'язку особи вчинити зазначені у ст. 214 КК дії. Злочин вважається *закінченим* з моменту ухилення особи від здійснення будь-якої із цих дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і на яку законом покладений обов'язок здійснення дій, передбачених у ст. 214

КК. Зокрема, суб'єктом визнаються громадянин-підприємець і службова особа суб'єкта господарської діяльності.

Примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228 КК). Відповідно до ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Безпосередній об'єкт цього злочину — конкурентні відносини між суб'єктами господарювання. Додатковими об'єктами виступають особистість та власність.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують: 1) дії — примушування до антиконкурентних узгоджених дій, які заборонені законом про захист економічної конкуренції; 2) способи дій — насильство чи заподіяння матеріальної шкоди або погроза застосування насильства чи заподіяння такої шкоди.

Забороли щодо здійснення антиконкурентних узгоджених дій, перелік таких дій, а також визначення основних понять, що мають значення для кваліфікації цього злочину, передбачені у ГК України, а також у Законі України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р.¹

Узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання. Визначення суб'єкта господарювання міститься у ст. 55 ГК України та у ст. 1 зазначеного Закону.

Антиконкурентні узгоджені дії — це узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. Зокрема, такими визнаються узгоджені дії, які стосуються: 1) встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів; 2) обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними; 3) розподілу ринків чи джерел поста-

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2001 — № 12. – Ст. 64.

чання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками; 4) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців та ін.

Примушування — це протиправна вимога, що висувається суб'єктам господарювання і спрямована на те, щоб у зазначений у ст. 228 КК спосіб примусити їх (усупереч їх небажанню) вчинювати узгоджені антиконкурентні дії. Така вимога може висуватися: 1) в різний час або одночасно двом чи більше суб'єктам господарювання; 2) тільки одному суб'єкту господарювання, наприклад, коли другий суб'єкт господарювання вже згоден вчинювати антиконкурентні узгоджені дії.

Під насильством слід розуміти фізичне насильство у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв тощо. Якщо воно саме по собі більш суворо карається за Кримінальним кодексом України, необхідна додаткова кваліфікація як злочину проти особи.

Завдання матеріальної шкоди може виражатися у викраденні, знищенні чи пошкодженні майна, збитках у вигляді додаткових витрат чи неодержаного прибутку (втраченої вигоди) тощо.

Погроза насильством і заподіянням матеріальної шкоди має бути реальною, тобто своїми діями винний викликає в інших осіб обґрунтоване побоювання реалізації погрози негайно чи у майбутньому.

Злочин вважається *закінченим* з моменту пред'явлення суб'єкту господарювання вищевказаної вимоги, поєднаної хоча б з однією із зазначених погроз.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 228 КК встановлена відповідальність за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені організованою групою або особою, ранише судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є конкурентні відносини між суб'єктами господарювання, що базуються на принципі добросовісної конкуренції. Додатковий об'єкт — право інтелектуальної власності.

Предметом злочину виступають: 1) знак для товарів і послуг; 2) фірмове найменування; 3) кваліфіковане зазначення походження товару.

Знак для товарів і послуг (торговельна марка) — це позначення, за яким товари та послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Знаком можуть бути слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та інші позначення, придатні для вирізнення товарів та послуг, або будь-які комбінації таких позначень.

Фірмове (комерційне) найменування — це найменування суб'єкта господарювання (юридичної особи або громадянина — підприємця), яке дає можливість вирізнити його з-поміж інших. Воно може бути повним і скороченим.

Кваліфіковане зазначення походження товару — це термін, що охоплює (об'єднує) назву місця походження товару і географічне зазначення походження товару. Тобто йдеться про будь-яке словесне чи зображувальне (графічне) позначення, що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце (країну, регіон як частину країни, населений пункт, місцевість тощо) походження товару, який має особливі властивості, певні якості чи інші характеристики, що виключно або головним чином зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами та/або людським фактором.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують: 1) альтернативні діяння — незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару або інше умисне порушення права на ці об'єкти; 2) наслідки — матеріальна шкода у значному розмірі; 3) причинний зв'язок між діяннями та наслідками.

Диспозиція ст. 229 КК є бланкетною і вимагає звернення до інших нормативних актів для визначення незаконності вказаних дій. Основними актами є: Цивільний та Господарський кодекси України, закони України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р.¹ та «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16 червня 1999 р.²

Використанням знака для товарів і послуг визнається: 1) нанесення його на будь-який товар, для якого знак зареєстровано, упаковку, вивіску, етикетку, нашивку, бирку чи інший прикріплений до товару предмет, зберігання такого товару із зазначеним нанесенням знака з метою пропонування для продажу, пропонування його для продажу,

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 36.

² Там само. — 1999. — № 32. — Ст. 267.

продаж, імпорт та експорт; 2) застосування його під час пропонування та надання будь-якої послуги, для якої знак зареєстровано; 3) застосування його в діловій документації чи в рекламі та в мережі Інтернет.

Незаконним є таке використання чужого знака для товарів і послуг, яке здійснюється без дозволу його власника, що є володільцем відповідного свідоцтва про реєстрацію знака в Україні або володільцем міжнародної реєстрації, або особою, знак якої визнано в установленому законом порядку добре відомим.

Під незаконним використанням фірмового (комерційного) найменування слід розуміти будь-яке використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого фірмового (комерційного) найменування, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання, який має пріоритет на його використання.

Використанням зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару визнається: нанесення його на товар або на етикетку, упаковку товару, застосування у рекламі, запис на бланках, рахунках та інших документах, що супроводжують товар.

Іншим умисним порушенням права на вказані у ст. 229 КК об'єкти інтелектуальної власності є, наприклад, надання дозволу (видача ліцензії) на використання знака для товарів і послуг чи передача права власності на такий знак іншій особі без згоди решти власників свідоцтва на цей знак.

Згідно з приміткою до ст. 229 КК матеріальною шкодою у *значному розмірі* визнається шкода у розмірі від двадцяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків — матеріальної шкоди у значному розмірі.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частинах 2 та 3 ст. 229 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно (ч. 2), або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2) чи організованою групою (ч. 3); або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 2) чи в особливо великому розмірі (ч. 3). Згідно з приміткою до цієї статті такі розміри перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян відповідно у двісті і більше та у тисячу і більше разів. Окрім того, за ч. 3 ст. 229 КК кваліфікуються дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, тобто з викорис-

танням відповідних службових повноважень, зокрема, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських повноважень.

Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері охорони комерційної таємниці. Додатковий об'єкт — право інтелектуальної власності.

Предметом злочину є відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю.

Комерційна таємниця — відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, які не є державною таємницею, але розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання (див. ч. 1 ст. 36 ГК України та ст. 505 ЦК України). Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Комерційною таємницею не можуть бути ті відомості, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Водночас існує Перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці, передбачений постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. № 611¹. До таких відомостей, зокрема, належать установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою і господарською діяльністю та її окремими видами; інформація за всіма встановленими формами державної звітності; дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів та ін. Законом визнається коло органів, які мають доступ до комерційної таємниці.

Банківською таємницею визнається інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку в процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту (ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.), зокрема це відомості про банківські рахунки клієнтів; операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; фінансово-економічний стан клієнтів та інші відомості. Порядок розкриття банківської таємниці встановлений у ст. 62 цього Закону та постанові Правління Національного банку України від 14 липня 2006 р. № 267 «Про затвердження

¹ Збір. постанов Уряду України. – 1993. – № 12. – Ст. 269.

Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці»¹.

З *об'єктивної сторони* злочин може виражатися: 1) у вчиненні дій, спрямованих на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю; 2) у незаконному використанні таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності.

Стаття 231 КК встановлює відповідальність за будь-які дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, будь-яким протиправним способом. Наприклад, викрадення, підкуп, погрози та шантаж, перехоплення інформації в засобах зв'язку, незаконне ознайомлення з документами або їх копіювання, використання спеціальних технічних засобів тощо. Неправомірним збиранням відомостей, що становлять комерційну таємницю, вважається добування протиправним способом зазначених відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання (ч. 2 ст. 36 ГК України). Злочин визнається закінченим незалежно від того, чи отримав винний відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю.

Незаконним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи (ч. 5 ст. 36 ГК України). Таким же чином можуть незаконно використовуватися відомості, що становлять банківську таємницю.

Незаконне використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, як мета зазначених у ст. 231 КК дій, може бути і в іншому вигляді, без прямого застосування у господарській діяльності, наприклад умисне розголошення таких відомостей.

Істотна шкода суб'єкту господарської діяльності визначається з урахуванням конкретних обставин, за яких вчинено злочин. Така шкода, наприклад, може виражатися в збитках, заподіяних суб'єктові господарської діяльності у зв'язку зі спадом виробництва, необхідністю його переорієнтування, зменшенням клієнтури тощо. Злочин є закінченим з моменту завдання істотної шкоди.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел. Дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, характеризуються спеціальною метою — розголошення або іншого використання цих відомостей. Розголошенням комерційної таємниці визнається ознайомлення з цими відомостями іншої особи без згоди

¹ Офіц. вісн. України. – 2006. – № 32. – Ст. 2330.

особи, уповноваженої на те, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання (ч. 3 ст. 36 ГК України). При умисному незаконному використанні відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, щодо наслідків у вигляді істотної шкоди вина може бути як у формі умислу, так і необережності.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину такий самий, як у ст. 231 КК.

Предмет злочину — комерційна або банківська таємниця (ці поняття пояснювалися при розгляді ст. 231 КК).

Об'єктивна сторона злочину виражається в розголошенні комерційної або банківської таємниці без згоди її власника, якщо це завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності.

Під розголошенням відомостей слід розуміти передачу їх без згоди власника хоча б одній особі, якій не була відома така таємниця. Розголошення може бути здійснене у будь-який спосіб — усно, письмово, із використанням засобів зв'язку та масової інформації, комп'ютерних мереж тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, яка визначається аналогічно ст. 231 КК.

Суб'єктивна сторона злочину — щодо діяння — прямий умисел, поєднаний з корисливими чи іншими особистими мотивами; щодо наслідків у вигляді істотної шкоди — може бути умисел або необережність. Корисливий мотив пов'язаний із прагненням особи одержати від цього матеріальну вигоду. Інші особисті мотиви — це, наприклад, помста, заздрість, образа, бажання догодити іншій людині тощо.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і якій у зв'язку з професійною або службовою діяльністю стали відомі відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. Це, наприклад, працівники суб'єкта господарської діяльності або службові особи правоохоронних чи інших органів.

§ 4. Злочини у сфері банкрутства

Фіктивне банкрутство (ст. 218 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) діяння у вигляді звідомо неправдивої офіційної заяви про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом; 2) наслідок — велика матеріальна шкода кредиторам або державі; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Офіційною заявою є подання боржником у письмовій формі заяви про порушення справи про банкрутство до господарського суду. Така заява робиться відповідно до законодавства про банкрутство, зокрема Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 30 червня 1999 р.¹ У заяві стверджується неправдивий факт про ніби існуючу фінансову неспроможність виконати зобов'язання перед кредиторами чи державою. Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Фінансова неспроможність — це такий фінансовий стан суб'єкта господарської діяльності, який згідно із законодавством про банкрутство визнається підставою для порушення господарським судом справи про банкрутство. Взагалі такий стан характеризується як неспроможність, тобто нездатність суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його платоспроможності (ч. 1 ст. 209 ГК України). За загальним правилом, справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено Законом (ч. 3 ст. 6 Закону).

Матеріальна шкода — це завдані кредиторам або державі збитки, під якими розуміються втрата або пошкодження майна, додаткові витрати (вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), неодержані доходи, які були б одержані у разі належного виконання зобов'язання. Згідно з приміткою до цієї статті матеріальна шкода вважається *великою*, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Злочин вважається *закінченим* з моменту завдання великої матеріальної шкоди кредиторам або державі.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 42–43. — Ст. 378.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел, при якому особа усвідомлює неправдивість інформації про фінансову неспроможність суб'єкта господарювання, яка передається нею.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і є громадянином — засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності, або громадянином — підприємцем.

Доведення до банкрутства (ст. 219 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину такий самий, як у ст. 218 КК.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: а) дії, що погіршують фінансову спроможність суб'єкта господарської діяльності; б) перший наслідок — стійка фінансова неспроможність цього суб'єкта господарської діяльності; в) другий (похідний від першого) наслідок — велика матеріальна шкода державі чи кредиторю; г) причинний зв'язок між діями та наслідками.

У статті 219 КК йдеться про будь-які цілеспрямовані дії, які насправді погіршують фінансове становище суб'єкта господарської діяльності, вчинені громадянином — засновником (учасником) або службовою особою цього ж суб'єкта (наприклад, укладання завідомо не вигідних угод або завідомо нездійснених угод із великими штрафними санкціями, прийняття на себе чужих боргів тощо). Такі дії можуть поєднуватися з наступною бездіяльністю (наприклад, службова особа приймає управлінське рішення не висувати вимоги до боржника щодо повернення ним боргів).

Стійка фінансова неспроможність означає, що суб'єкт господарської діяльності насправді не може виконати грошові зобов'язання в певному розмірі протягом визначеного законом періоду часу, що потребує застосування передбаченої законом процедури відновлення його платоспроможності. Йдеться аналогічно ст. 218 КК про такий фінансовий стан суб'єкта господарської діяльності, який визнається підставою для порушення господарським судом справи про банкрутство згідно із Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 30 червня 1999 р. Окрім того, слід брати до уваги особливості законодавства про відновлення платоспроможності банків або визнання їх банкрутами, передбачені Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.¹ Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

Матеріальна шкода державі або кредитору вважається великою у межах, встановлених ст. 218 КК.

Велика матеріальна шкода кредиторам або державі є похідним наслідком стійкої фінансової неспроможності, спричиненої умисними діями винної особи. Тому якщо в конкретному випадку така опосередкованість відсутня — учинене, за наявності підстав, потребує іншої кваліфікації, наприклад за ст. 364 КК як зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Злочин вважається закінченим з моменту завдання великої матеріальної шкоди державі чи кредитору.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел, поєднаний з корисливими мотивами (прагненням до отримання будь-яких матеріальних вигод) або іншою особистою заінтересованістю (помста, заздрість, особисті неприязні стосунки з кредитором тощо) чи задоволенням інтересів третіх осіб (наприклад, інтересів осіб, які бажають купити збанкрутіле підприємство за безцінь).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і є громадянином — засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності.

Приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину такий самий, як у статтях 218 та 219 КК.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) діяння у вигляді приховування стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності; 2) спосіб дії — подання недостовірних відомостей; 3) наслідок — велика матеріальна шкода кредиторів; 4) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Стаття 220 КК передбачає відповідальність за приховування стійкої фінансової неспроможності тільки шляхом дій. Тобто особа шляхом подання недостовірних відомостей вводить дійсного або потенційного кредитора в оману щодо свого фінансового становища. Це можуть бути дії, якими породжується помилкове уявлення кредитора щодо фінансової спроможності суб'єкта господарської діяльності (супротивної сторони) або ж таке уявлення закріплюється чи продовжується в часі.

Стітку фінансову неспроможність у цьому злочині слід розуміти так само, як і при доведенні до банкрутства (ст. 219 КК). Причому фінансова неспроможність існує насправді — на відміну від фіктивного банкрутства (ст. 218 КК), у якому суб'єкт господарювання фак-

тично фінансово спроможний. Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Матеріальна шкода кредиторів вважається великою у межах, встановлених ст. 218 КК.

Велика матеріальна шкода повинна бути в причинному зв'язку з приховуванням стійкої фінансової неспроможності, тому для кваліфікації не має значення причина такої неспроможності. Завдання великої матеріальної шкоди кредитору та державі, яка є в причинному зв'язку із самою стійкою фінансовою неспроможністю, потребує іншої кваліфікації — залежно від причини неспроможності. Якщо причиною були цілеспрямовані дії, характерні для доведення до банкрутства, необхідна додаткова кваліфікація за ст. 219 КК. В інших випадках можлива відсутність злочину як такого, наприклад коли причиною були несприятлива економічна ситуація, надзвичайні природні умови, випадковий збіг обставин тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту завдання великої матеріальної шкоди кредиторів.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел, який характеризується усвідомленням особою недостовірності інформації, яку вона подає.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і є громадянином — засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності.

Незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань та обов'язків у судових процедурах банкрутства.

Предмет злочину — майно, відомості про майно, документи, що відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності.

Майно — це сукупність речей та інших цінностей, які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Особливим видом майна є цінні папери.

Відомості про майно — це відомості про наявне у боржника майно, у тому числі й кошти, які знаходяться на його рахунках у банках чи інших фінансово-кредитних установах.

Документами, що відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, є передбачені законодавством матеріальні носії відомостей про таку діяльність. Наприклад, це первинні документи, що відображають господарські операції, документи бухгалтерського обліку та звітності, виражені в паперовій формі чи на машинних носіях.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: діяння, вчинене в період провадження у справі про банкрутство; наслідок — велика матеріальна шкода; причинний зв'язок між діянням та наслідком.

У цій статті передбачені такі альтернативні діяння: 1) приховування майна; 2) відчуження майна; 3) знищення майна; 4) передача майна в інше володіння; 5) приховування відомостей про майно; 6) фальсифікація документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності; 7) приховування таких документів; 8) знищення таких документів.

Учинення діяння в період провадження у справі про банкрутство означає вчинення його після порушення господарським судом справи про банкрутство. Тобто йдеться про порушення особою своїх обов'язків у судових процедурах банкрутства, передбачених законодавством, зокрема Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 30 червня 1999 р. Банкрутство — це нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури (ч. 2 ст. 209 ГК України). Для кваліфікації цього злочину не є обов'язковим, щоб суд визнав суб'єкта господарської діяльності банкрутом.

Є відмінності у розумінні банкрутства в статтях 219 і 221 КК. У складі доведення до банкрутства (ст. 219 КК) йдеться про стійку фінансову неспроможність як підставу порушення справи про банкрутство, однак для кваліфікації не має значення, чи була порушена справа судом. У злочині, передбаченому ст. 221 КК, навпаки — порушення справи є обов'язковим, однак підстави для цього можуть бути різними.

Приховування майна, відомостей про майно, документів, що відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, — це незаконні дії, спрямовані на те, щоб унеможливити врахування та/або використання таких предметів чи відомостей у процедурах банкрутства. Наприклад, переміщення майна чи

документів в інше місце, розміщення їх у спеціально створених схованках, знищення чи перекручення відповідної комп'ютерної інформації.

Передача майна в інше володіння означає незаконну передачу майна боржника іншій особі з наданням права володіння або ж володіння та користування ним. Відчуження майна — незаконна передача майна боржника іншій особі разом із правом власності. Незаконність цих дій пов'язана з порушенням заборон, встановлених у процедурах банкрутства, наприклад розпорядження майном без погодження з арбітражним керуючим (розпорядником майна).

Знищення майна та документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, — це доведення їх до повної непридатності щодо цільового призначення.

Фальсифікація документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, означає повне виготовлення сфальсифікованого документа або підроблення справжнього документа.

Велика матеріальна шкода — це п'ятсот чи більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 218 КК). Шкода може бути заподіяна не тільки державі або кредиторів боржника, але і самому боржнику, а також власнику його майна.

Злочин вважається *закінченим* з моменту завдання великої матеріальної шкоди.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і є громадянином — засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності.

§ 5. Злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів

Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері надання фінансових ресурсів і податкових пільг. Додатковими об'єктами можуть виступати власність або відносини щодо формування доходної частини державного та місцевого бюджетів.

Предмет злочину — неправдива інформація, що надається вказаним у цій статті адресатам і в конкретному випадку має юридичне значення як підстава для прийняття рішення щодо надання фінансових ресурсів чи податкових пільг. Ця інформація може неправдиво відображати фінансово-економічний стан або певні сторони діяльності суб'єкта господарювання, мету отримання коштів чи засоби забезпечення їх повернення тощо.

Об'єктивна сторона злочину полягає у наданні завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності.

Надання неправдивої інформації спрямоване на введення указаних адресатів в оману для незаконного одержання в такий спосіб субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Під іншими кредиторами слід розуміти тих суб'єктів відносин у сфері господарської діяльності, які згідно із законодавством мають право надавати кредити суб'єктам господарювання.

Субсидія — це допомога у грошовій або натуральній формі, що надається за умови цільового призначення для стимулювання певної діяльності. Субвенція — це фінансова допомога, яка надається для цільової реалізації конкретних програм, проектів і підлягає поверненню у разі нецільового використання. Дотація — це надання суб'єктам господарської діяльності бюджетних коштів за умови їх безповоротності, для покриття виробничих витрат, збільшення обсягів виробництва, реалізації та підвищення якості продукції тощо. Кредит — це грошова чи товарна позика, що надається кредитором позичальнику за умови повернення у певний строк і, як правило, зі сплатою відсотків.

Надання суб'єктам господарювання субсидій, субвенцій, дотацій та кредитів за рахунок бюджетних коштів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік та окремих спеціальних нормативних актів.

Пільги щодо податків — це повне або часткове звільнення від сплати всіх або окремих податків (загальнодержавних чи місцевих), які передбачені законодавством про оподаткування, зокрема Законом України «Про систему оподаткування» у редакції від 18 лютого 1997 р.

Злочин вважається закінченим з моменту надання завідомо неправдивої інформації.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, який характеризується усвідомленням особою неправдивості інформації ще до фактичної передачі її адресату та поєднаний з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Зміст і спрямованість умислу особи, мотив, мета та момент їх виникнення мають вирішальне значення для відмежування цього злочину від злочинів проти власності. Якщо у момент надання неправдивої інформації особа мала за мету безвідплатно звернути чуже майно на свою або інших осіб користь (наприклад, одержати кредит і не повертати його), вчинене кваліфікується як незакінчене або закінчене шахрайство (ст. 190 КК). Мотивом цих дій є прагнення особи незаконно збагатити себе чи інших осіб за рахунок чужого майна. Якщо такий умисел був направлений на привласнення лише частини одержаних коштів або виник після фактичного незаконного їх одержання — вчинене кваліфікується як злочин проти власності та за ст. 222 КК.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і є громадянином — засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності, або громадянином — підприємцем.

У частині 2 ст. 222 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди, що в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 218). Така шкода може полягати в нецільовому використанні субсидій, субвенцій чи дотацій, неповерненні кредиту, ненадходженні до бюджетів коштів у вигляді податків тощо.

При відмежуванні цього злочину від ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК) слід враховувати, що: а) у ст. 222 КК йдеться про пільги щодо податків, а в ст. 212 КК — також про збори (обов'язкові платежі); б) є відмінності між цими злочинами за колом суб'єктів, зокрема за ст. 212 КК може нести відповідальність громадянин, який не є підприємцем, засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності. При конкуренції цих норм у випадках, коли завдана шкода менше 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, застосовується лише ст. 222 КК, а при більшій шкоді — Пленум Верховного Суду України рекомендує кваліфікувати вчинене за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1

ст. 222 та ч. 3 ст. 212 КК (п. 24 постанови «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня 2003 р. № 3).

Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску (ст. 223 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері розміщення цінних паперів.

Предмет злочину — емісійні цінні папери, розміщення яких відповідно до закону здійснюється лише за умови попередньої реєстрації їх випуску у встановленому законом порядку. Такі цінні папери по-свідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітента).

Предметом цього злочину, зокрема, можуть виступати: акції, облігації (підприємств, іпотечні та місцевих позик) і сертифікати (інвестиційні, іпотечні та фондів операцій з нерухомістю). Обов'язковість реєстрації їх випуску передбачена Законами України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р.¹, «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15 березня 2001 р.², «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 р.³, «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 р.⁴, «Про іпотечні облігації» від 22 грудня 2005 р.⁵

Об'єктивна сторона злочину — це розміщення цінних паперів у значних розмірах без реєстрації їх випуску в установленому законом порядку.

Розміщенням цінних паперів визнається відчуження цінних паперів емітентом або андеррайтером (торговцем цінними паперами, який діє за дорученням, від імені та за рахунок емітента) шляхом укладення цивільно-правового договору з першим власником (наприклад, шляхом підписки на акції або продажу облігацій). Самі цінні папери при цьому можуть існувати у документарній формі, що передбачає виготовлення сертифікатів, або в бездокументарній формі — у вигляді облікового запису на рахунок у системі електронного обігу цінних паперів.

¹ Офіц. вісн. України. — 2006. — № 13. — Ст. 857.

² Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 21. — Ст. 103.

³ Офіц. вісн. України. — 2003. — № 30. — Ст. 1526.

⁴ Там само. — Ст. 1525.

⁵ Там само. — 2006. — № 3. — Ст. 81.

Реєстрація випуску цінних паперів здійснюється у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі — ДКЦПФР) одночасно з реєстрацією проспекту їх емісії.

Порядок розміщення цінних паперів та державної реєстрації їх випуску встановлений Цивільним та Господарським кодексами України, законами, зазначеними вище, а також «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р.¹, «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р.², «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10 грудня 1997 р.³, «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р.⁴; Положенням про порядок реєстрації випуску акцій, затвердженим рішенням ДКЦПФР від 26 квітня 2007 р. № 942⁵; Положенням про порядок здійснення емісії облігацій підприємств та їх обігу, затвердженим рішенням ДКЦПФР від 17 липня 2003 р. № 322 (у редакції рішення від 26 жовтня 2006 р. № 1178⁶) та іншими нормативними актами ДКЦПФР.

Відповідно до примітки до ст. 223 КК розміщення цінних паперів вважається у *значних розмірах*, якщо номінальна вартість таких цінних паперів у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій — розміщення цінних паперів у значних розмірах без реєстрації їх випуску в ДКЦПФР.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і була уповноважена на розміщення цінних паперів. Такі повноваження певна особа отримує від емітента, який прийняв рішення про розміщення цінних паперів, а у випадку залучення до розміщення цінних паперів андеррайтера — ще й від нього.

Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223¹ КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері розміщення цінних паперів.

Предметом злочину виступають *документи*, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів. Переліки таких документів, що

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

² Там само. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

³ Там само. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

⁴ Уряд. кур'єр. – 2008. – 29 жовт. (№ 202).

⁵ Офіц. вісн. України. – 2007. – № 44. – Ст. 1826.

⁶ Там само. – № 9. – Ст. 338.

обов'язково подаються до ДКЦПФР, передбачають нормативні акти, вищеназвані стосовно ст. 223 КК, а також інші рішення ДКЦПФР.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) дії — внесення в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, завідомо неправдивих відомостей; 2) наслідок — значна матеріальна шкода інвесторові в цінні папери; 3) причинний зв'язок між дією та наслідком.

Внесення в документи завідомо неправдивих відомостей може здійснюватися під час їх складання (виготовлення) чи затвердження або виражатися в підробленні уже виготовленого документа (наприклад, у зміні тексту). Неправдиві відомості — це відомості про вигадані факти (наприклад, про збори акціонерів, які не проводилися) або спотворення дійсних фактів (наприклад, спотворення даних фінансового звіту), або заперечення дійсних фактів.

Інвестор у цінні папери — це фізична або юридична особа, яка придбає цінні папери від свого імені та за свій рахунок із метою одержання доходу чи збільшення вартості цінних паперів або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів згідно з чинним законодавством.

Матеріальна шкода, заподіяна інвесторові в цінні папери, вважається значною, якщо вона в двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті). Така шкода може виражатися у втраті інвестованих грошових коштів унаслідок банкрутства емітента цінних паперів чи фактичного знецінення цінних паперів після розкриття недостовірної інформації тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідку — значної матеріальної шкоди інвесторові в цінні папери.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, який характеризується *завідомістю*, тобто усвідомленням особою неправдивості відомостей у момент внесення їх до зазначених у ст. 223¹ КК документів.

Суб'єкт злочину — уповноважена особа, яка досягла 16-річного віку. У такої особи можуть бути повноваження скласти (виготовити) або затвердити документ, необхідний для реєстрації випуску цінних паперів, або безпосередньо подати його до ДКЦПФР.

Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів (ст. 223² КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері обліку цінних паперів, їх емітентів, власників

та прав на них інших осіб, які регулюються Законом України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10 грудня 1997 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Предметом злочину можуть виступати система реєстру власників іменних цінних паперів або система депозитарного обліку.

Система реєстру власників іменних цінних паперів — сукупність даних, що забезпечує ідентифікацію зареєстрованих у цій системі власників, номінальних утримувачів та емітента, а також іменних цінних паперів, зареєстрованих на їх ім'я, облік усіх змін інформації щодо вищевказаних осіб та цінних паперів, одержання та надання інформації цим особам і складання реєстру власників іменних цінних паперів.

Система депозитарного обліку цінних паперів — сукупність записів про цінні папери (вид, номінальна вартість і кількість, характер зареєстрованих обмежень в обігу або реалізації прав за цінними паперами), їх емітентів, власників іменних цінних паперів, уповноважених ними осіб, управителів, заставодержателів, інших осіб, наділених відповідними правами щодо цінних паперів, що містять інформацію, яка дає можливість ідентифікувати названих осіб, а також іншу передбачену законодавством інформацію.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися в будь-якій із таких форм: 1) невнесенні змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку, або 2) внесенні завідомо недостовірних змін до такої системи; або 3) іншому порушенні порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів, якщо воно призвело до втрати системи реєстру (її частини).

Порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів встановлений вищеназаним Законом, а також Положенням про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затвердженим Рішенням ДКЦПФР від 17 жовтня 2006 р. та іншими нормативно-правовими актами.

У першій та другій формах злочин вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння, а в третій формі — з моменту настання наслідку у вигляді втрати системи реєстру (її частини).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується: у першій та другій формах — умислом, а в третій формі — умислом або необережністю.

Суб'єкт злочину — службова особа емітента чи професійного учасника фондового ринку, яка досягла 16-річного віку.

Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері обігу недержавних цінних паперів.

Предмет злочину — підроблені недержавні цінні папери. Недержавними визнаються цінні папери, що випускаються від імені органу місцевого самоврядування, юридичної або фізичної особи, зокрема облігації місцевих позик, акції, облігації підприємств, ощадні (депозитні) сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі, сертифікати фондів операцій з нерухомістю, заставні, іпотечні облігації та сертифікати, товаророзпорядчі цінні папери, а також похідні цінні папери. Такі цінні папери можуть існувати в документарній або бездокументарній формі.

Виготовлення з метою збуту, а також збут підроблених державних цінних паперів чи білетів державної лотереї кваліфікується за ст. 199 КК.

Об'єктивна сторона злочину — це виготовлення з метою збуту, збут чи використання іншим чином підроблених недержавних цінних паперів.

Під виготовленням підроблених цінних паперів слід розуміти створення повністю фальшивих цінних паперів або часткову підробку справжніх цінних паперів (підробка номера, серії облігації чи інших реквізитів цінних паперів). Способи виготовлення можуть бути різними.

Виготовлення характеризується тим, що виготовлювач підроблює недержавні цінні папери таким чином, щоб вони мали значну схожість за формою та основними реквізитами зі справжніми цінними паперами, що за його задумом у звичайних умовах ускладнить або зовсім виключить виявлення підробки під час їх збуту, зробить можливим перебування таких цінних паперів в обігу. У разі грубого підроблення, що легко виявляється, і обманного способу збуту діяння кваліфікується як шахрайство (ст. 190 КК).

У цій статті йдеться про виготовлення цінних паперів реально існуючих емітентів. У разі виготовлення особою «цінних паперів» неіснуючої юридичної особи з метою продажу і заволодіння в такий спосіб чужими коштами дії можуть кваліфікуватися як готування до шахрайства (ст. 14 та ст. 190 КК).

Збут цінних паперів — це їх відчуження будь-яким способом (наприклад, продаж, обмін, дарування), вчинене їх виготовлювачем або іншою особою.

Використання підроблених цінних паперів іншим чином охоплює всі інші, крім відчуження, способи їх пред'явлення під виглядом справжніх цінних паперів для придбання або реалізації певних прав або звільнення від обов'язків (наприклад, використання їх як заставу або для отримання дивідендів, можливості голосування на зборах акціонерів).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених дій з хоча б одним підробленим екземпляром цінних паперів.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел; виготовлення цінних паперів поєднано з метою їх збуту.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частинах 2 та 3 ст. 224 КК передбачена підвищена відповідальність за вчинення цього злочину повторно (ч. 2) або організованою групою (ч. 3), а також за заподіяння великої (ч. 2) чи особливо великої (ч. 3) матеріальної шкоди.

Повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею або ст. 199 КК.

Матеріальна шкода завдається державі, юридичним особам або окремим громадянам. Вона може виражатися у втраті коштів чи іншого майна покупцями підроблених цінних паперів або особами, які виконали майнове зобов'язання, посвідчене такими цінними паперами (наприклад, сплатили борг, виплатили дивіденди, передали майно при ліквідації емітента), у збитках від знецінення дійсних цінних паперів тощо. Визначення шкоди як великої (триста і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) та особливо великої (тисяча і більше таких мінімумів) передбачене в примітці до ст. 224 КК.

Незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232¹ КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини щодо розкриття та використання інформації на фондовому ринку, які регулюються Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Предмет злочину — інсайдерська інформація, тобто будь-яка не опублікована або не оприлюднена в інший спосіб інформація про емітента, його цінні папери або правочини щодо них, оприлюднення якої може значно вплинути на вартість цінних паперів (ст. 44 зазначеного Закону). Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку визначає, яка саме інформація належить до інсайдерської, а також встановлює порядок її розкриття. Зокрема, перелік видів такої інфор-

мації наведений у рішенні ДКЦПФР від 21 листопада 2006 р. № 1344 «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської»¹.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) діяння — незаконне використання інсайдерської інформації; 2) наслідок — істотна шкода; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Незаконне використання інсайдерської інформації, зокрема, може виражатися: а) у вчиненні з використанням такої інформації на власну користь або на користь інших осіб правочину, спрямованого на придбання або відчуження цінних паперів, яких стосується інсайдерська інформація, до моменту оприлюднення такої інформації; б) у даванні будь-якій особі рекомендації стосовно придбання або відчуження таких цінних паперів; в) у переданні інсайдерської інформації або наданні доступу до неї іншим особам.

При встановленні незаконності цих дій потрібно враховувати те, що інформація втрачає правовий статус інсайдерської з моменту її офіційного оприлюднення (розкриття) у визначеному законодавством порядку. Зокрема, такий порядок встановлений рішеннями ДКЦПФР від 19 грудня 2006 р. № 1591 «Про затвердження Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів»² та від 22 липня 2008 р. № 792 «Про порядок розкриття інсайдерської інформації»³.

Істотна шкода, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, — це п'ятсот або більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (відповідно до примітки до цієї статті), а в інших випадках істотність шкоди щоразу визначається з урахуванням всіх обставин справи. Така шкода може бути заподіяна фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідку — істотної шкоди.

Суб'єктивна сторона характеризується умисним вчиненням дій, а щодо наслідку вина може бути як у формі умислу, так і необережності.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку і володіє інсайдерською інформацією. При визначенні кола таких осіб потрібно керуватися положеннями ч. 3 ст. 44 та ч. 3 ст. 45 зазначеного Закону, а також враховувати, що він зобов'язує емітента та певних професійних

¹ Офіц. вісн. України. – 2007. – № 6. – Ст. 234.

² Там само. – № 9. – Ст. 339.

³ Там само. – 2008. – № 71. – Ст. 2403.

учасників ринку цінних паперів вести облік осіб, які мають доступ до інсайдерської інформації.

У частині 2 ст. 232¹ КК передбачена підвищена відповідальність за вчинення цього злочину повторно, а також за спричинення вказаними у ч. 1 діями тяжких наслідків. Матеріальні збитки, які у тисячу і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, визнаються тяжким наслідком відповідно до примітки до цієї статті. В інших випадках тяжкість наслідків щоразу визначається з урахуванням усіх обставин справи.

Приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232² КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері захисту прав інвесторів в цінні папери, які регулюються Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Предмет злочину — інформація про діяльність емітента.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) діяння — ненадання інвестору в цінні папери (в тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом, або надання йому недостовірної інформації; 2) наслідок — матеріальна шкода у значному розмірі, заподіяна інвестору в цінні папери (в тому числі акціонеру); 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Основні вимоги щодо порядку та меж розкриття інформації емітентами цінних паперів містяться у Законі України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. Відповідно до п. 11 Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 19 грудня 2006 р. № 1591, у разі надходження звернень емітент зобов'язаний повідомляти акціонерів або інвесторів щодо інформації, яка розкрита емітентом відповідно до цього Положення. Відповідь на письмовий запит акціонера або інвестора має бути надана емітентом протягом п'ятнадцяти робочих днів з моменту його отримання.

Матеріальна шкода вважається заподіяною у *значному розмірі*, якщо її розмір у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті).

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідку — значної матеріальної шкоди інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисним вчиненням вказаного у цій статті діяння і умисною або необережною формою вини стосовно названого наслідку.

Суб'єкт злочину — службова особа емітента, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 232² КК передбачена підвищена відповідальність за вчинення цього злочину повторно.

§ 6. Злочини у сфері обслуговування споживачів та захисту їх прав

Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма (ст. 217 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини щодо захисту прав і законних інтересів споживачів у сфері господарської діяльності з виробами із дорогоцінних металів. Ці відносини регулюються Законом «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р.¹ та іншими нормативно-правовими актами.

Предмет злочину — державне пробірне клеймо, тобто знак установленого єдиного зразка, що засвідчує цінність виробів із дорогоцінних металів і вміст вагових одиниць основного дорогоцінного металу в одній тисячі вагових одиниць сплаву. Для кожного виду дорогоцінних металів встановлені проби (державні стандарти), наприклад для платини — 900 та 950 проби. Предметом злочину може бути як незаконно виготовлене державне пробірне клеймо, так і справжнє клеймо.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні дії: незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма.

Під *виготовленням* слід розуміти як повне створення державного пробірного клейма, так і відновлення не придатного для використання клейма. У всякому випадку тут ідеться про виготовлення предмета (приладу), яким клеймується виріб, а не самого знака на виробі.

Збут державного пробірного клейма — це його відчуження в будь-який спосіб (продаж, дарування, обмін тощо). Збутом є відчуження як законно виготовленого, так і незаконно виготовленого державного

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 9. – Ст. 34.

пробірного клейма. В останньому випадку дії особи, яка сама незаконно виготовила клеймо, слід кваліфікувати як незаконне виготовлення та збут, а в інших випадках — тільки як незаконний збут.

Використання означає незаконне нанесення відбитку державного пробірного клейма на виріб. Таке нанесення можливе: 1) законно виготовленим або незаконно виготовленим клеймом; 2) на ювелірні та побутові вироби із дорогоцінних металів або на інші вироби (включаючи ті, що виготовлені не із дорогоцінних металів); 3) особами, яким надано право клеймувати вироби, або іншими особами.

Диспозиція ст. 217 КК є бланкетною і вимагає звернення до інших нормативних актів для визначення незаконності дій, зокрема до зазначеного Закону, Інструкції про здійснення державного експертно-пробірного контролю за якістю дорогоцінних металів, вставок дорогоцінного каміння, виробів з них та матеріалів, що містять дорогоцінні метали та вставки дорогоцінного каміння (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 5 лютого 2004 р. № 143¹), та ін. Наприклад, незаконним використанням державного пробірного клейма можуть визнаватися: клеймування виробів не власного виробництва чи незаконно виготовлених виробів; клеймування виробів, покритих іншим дорогоцінним металом, не за основним сплавом; нанесення відбитку пробірного клейма, яке не відповідає пробі сплаву, з якого виготовлено виріб.

Нанесення відбитку державного пробірного клейма на виріб, виготовлений не з дорогоцінного металу, і подальший продаж цього виробу під виглядом виробу з дорогоцінного металу потребує додаткової кваліфікації за ст. 190 як шахрайство. Так само кваліфікується завищення проби при нанесенні клейма на виріб із дорогоцінного металу і подальший продаж цього виробу.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої з дій — виготовлення, збуту або використання.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 217 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно.

Обман покупців та замовників (ст. 225 КК). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини у сфері реалізації товарів та надання послуг суб'єктами господарської діяльності. Додатковий об'єкт — власність покупців та замовників.

¹ Офіц. вісн. України. – 2004. – № 13. – Ст. 921.

Предметом злочину можуть виступати товари або гроші.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують: 1) діяння — обмірювання, обважування, обраховування чи інший обман покупців або замовників під час реалізації товарів або надання послуг; 2) наслідок — матеріальна шкода громадянині в сумі, що перевищує три неоподатковуваних мінімуми доходів громадян; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Обмірювання як спосіб учинення цього злочину характеризується тим, що особа вводить в оману покупця чи замовника щодо виміру, зокрема, довжини, площі чи об'єму, внаслідок чого при обчисленні оплати товарів чи послуг враховуються завищені результати виміру. При обважуванні аналогічний обман стосується виміру ваги.

Обмірювання та обважування під час реалізації товарів призводить до того, що покупці одержують їх у меншій, ніж оплачено, кількості вимірних одиниць, тобто менше за довжиною, площею, об'ємом, вагою тощо. Обманний вимір можливий як під час безпосередньої реалізації товарів, так і під час їх попереднього фасування. Обмірювання та обважування під час надання послуг, зокрема, може виражатися в обмані щодо виміру наданих послуг (наприклад, тривалості телефонних переговорів), отриманих від замовника предметів тощо.

Обраховування характеризується тим, що особа вводить в оману покупця чи замовника щодо розрахунку вартості товарів, послуг, використаних матеріалів, або щодо кількості одиниць товарів, які реалізуються, або щодо суми грошей, які приймаються чи видаються під час оплати товарів чи послуг.

Під іншим обманом покупців та замовників слід розуміти продаж фальсифікованих товарів (наприклад, розбавлених водою молока чи пива) або неповного комплексу товарів, передача одного предмета під виглядом іншого, продаж товарів нижчого сорту за ціною вищого, стягування плати за послуги, що надаються безкоштовно, перевищення встановлених цін на товари чи послуги, приписку робіт, що не виконувалися, тощо.

Загальною ознакою обману в цьому складі злочину є те, що особа умисно повідомляє потерпілому неправдиві відомості чи приховує певні обставини з метою ввести його в оману або продовжити стан омани щодо тих дій, якими завдається матеріальна шкода. Унаслідок цього потерпілий, перебуваючи в стані омани, більше передає або менше одержує грошей чи іншого майна.

Для кваліфікації обману покупців та замовників не має значення, де вчинюється цей злочин: на підприємствах торгівлі, комунального господарства, громадського харчування (ресторанного господарства), побутового обслуговування населення, на ринках чи в інших місцях.

Покупцями і замовниками в значенні ст. 225 КК виступають тільки окремі громадяни. Обман представників підприємств, установ або організацій кваліфікується як шахрайство (ст. 190 КК).

Злочин вважається закінченим з моменту, коли матеріальна шкода у вищезазначеній сумі була фактично завдана покупцеві або замовникові. Як правило, це момент закінчення розрахунків за товари чи послуги.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка після досягнення 16-річного віку реалізує товари або надає послуги від імені зареєстрованого суб'єкта господарювання (юридичної особи чи громадянина — підприємця). Обман громадянина при реалізації товару або наданні послуги в інших випадках, наприклад під час продажу продукції, вирощеної в особистому підсобному господарстві, кваліфікується як шахрайство (ст. 190 КК).

У частині 2 ст. 225 КК встановлена підвищена відповідальність за вчинення цього злочину особою, раніше судимою за обман покупців чи замовників.

Фальсифікація засобів вимірювання (ст. 226 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення єдності вимірювань в Україні, захисту громадян і національної економіки від наслідків недостовірних результатів вимірювань. Ці відносини регулюються Законом України «Про метрологію та метрологічну діяльність» у редакції від 15 червня 2004 р.¹ та іншими нормативними актами.

Предмет злочину — фальсифіковані вимірювальні прилади та інструменти.

Прилади та інструменти є видами засобів вимірювальної техніки — технічних засобів, які застосовуються під час вимірювань і мають нормовані метрологічні характеристики. Вимірювання приладами базується на дії самого приладу, який конструктивно здатний до самостійної роботи та відображення результатів вимірювання, наприклад вимірювання лічильниками спожитої електроенергії, води чи газу. Інструменти використовуються людиною в процесі вимірювання як допоміжний засіб, наприклад вимірювання мікрометром, штангенцир-

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 37. – Ст. 449.

кулем тощо. Належність технічних засобів до засобів вимірювальної техніки визначається в порядку, передбаченому відповідним наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 4 травня 2005 р. № 110¹.

Фальсифіковані вимірювальні прилади та інструменти зовні виглядають як такі, що мають нормовані метрологічні характеристики, а насправді не відповідають метрологічним вимогам, що висуваються до них, і вимірювання ними дає недостовірні результати. Наприклад, зовні справні та точні терези насправді показують неточну вагу, оскільки переналагоджено роботу їх внутрішнього механізму чи програму.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується виготовленням, переробленням або збутом фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів.

Виготовлення — це дії зі створення вимірювальних приладів чи інструментів, пов'язані з їх фальсифікацією, або лише фальсифікація вже створених приладів чи інструментів. Під переробленням слід розуміти видозміну вже існуючої фальсифікації приладів чи інструментів.

Дії, якими фальсифікується прилад чи інструмент, можуть виявлятися у заміні деталей, частин чи блоків, внесенні змін до конструкторської схеми роботи приладу або до його програми тощо. Фальсифікація може виражатися також у спеціальній технічній налагодці, яка пов'язана із втручанням у внутрішню роботу приладу, проте її слід відрізнити від неправильних дій при використанні нефальсифікованого приладу, які можуть призводити до недостовірних результатів вимірювання, наприклад неправильно виставляються механічні терези, прилад експлуатується в умовах надто високої або низької температури чи вологості тощо.

Поняттям збуту охоплюються будь-які види відчуження фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів (продаж, дарування тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї дії, вказаної у ст. 226 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, причому виготовлення і перероблення фальсифікованих приладів чи інструментів учиняється з метою використання (винним або іншими особами) чи збуту.

¹ Офіц. вісн. України. – 2005. – № 21. – Ст. 1173.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 226 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені особою, яка була засуджена за цією статтею.

Випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини, що забезпечують випуск та реалізацію доброякісної продукції і товарів, захист прав споживачів. Додатковим безпосереднім об'єктом може бути життя і здоров'я споживача.

Предметом злочину є недоброякісна або некомплектна продукція і товари.

Недоброякісність продукції та товарів у ст. 227 КК визначається як їх невідповідність встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам. Застосування стандартів чи їх окремих положень є обов'язковим у випадках, передбачених ч. 2 ст. 15 ГК України. Правові та організаційні засади стандартизації в Україні визначені Законом України «Про стандартизацію» від 17 травня 2001 р. № 2408-III¹, а порядок розроблення, перегляду, внесення змін, прийняття та опублікування стандартів встановлений Законом України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 1 грудня 2005 р.² Недоброякісну продукцію та товари взагалі не можна використовувати за призначенням або можна лише після суттєвої переробки. Причини недоброякісності можуть бути різними, зокрема пов'язані безпосередньо з виробничим процесом, порушенням правил зберігання товару, закінченням строків їх реалізації тощо.

Некомплектність продукції та товарів у цій статті розуміється як така їх невідповідність існуючим вимогам за ознакою комплектності, за якої їх взагалі неможливо використовувати за цільовим призначенням або таке використання є значно утрудненим.

Об'єктивна сторона злочину виражається у випуску на товарний ринок або іншій реалізації споживачам недоброякісної або некомплектної продукції і товарів, якщо такі дії вчинені у великих розмірах — більше трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (згідно з приміткою до ст. 227 КК).

Під випуском продукції на товарний ринок слід розуміти передачу або відправлення виробленої чи імпортованої продукції і товарів іншим суб'єктам, які діють на ринку: торговим посередникам, комісіонерам тощо.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 31. — Ст. 145.

² Офіц. вісн. України. — 2005. — № 52. — Ст. 3246.

Інша реалізація продукції споживачам — це оптова або роздрібна реалізація, що може здійснюватися у вигляді продажу, обміну, бартеру тощо. Під споживачами розуміються фізичні та юридичні особи, які одержують відповідну продукцію і товари для використання за функціональним призначенням.

Злочин вважається закінченим з моменту випуску на товарний ринок або іншої реалізації недоброякісної або некомплектної продукції та товарів у зазначеному вище розмірі.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку, відповідальна за випуск на товарний ринок або за іншу реалізацію споживачам продукції та товарів. Це може бути як працівник підприємства, установи чи організації, так і підприємець.

§ 7. Злочини у сфері приватизації державного та комунального майна

Незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері приватизації державного і комунального майна.

Предмет злочину — державне або комунальне майно.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні діяння: 1) приватизація шляхом заниження вартості майна через визначення її у спосіб, не передбачений законом; 2) приватизація шляхом використання підроблених приватизаційних документів; 3) приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно із законом; 4) приватизація неправомочною особою.

Приватизація — це відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних чи юридичних осіб. Вона регулюється Законами України: «Про приватизацію державного майна» в редакції від 19 лютого 1997 р.¹, «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» у редакції від 15 травня 1996 р.² та іншими нормативно-правовими актами. Приватизація здійснюється не інакше як на виконання державної програми приватизації, що визначає цілі, пріоритети та умови її проведення, і в порядку, встановленому законом.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1997. — № 17. — Ст. 122.

² Там само. — 1996. — № 34. — Ст. 160.

Заниження вартості майна означає визначення її способом, який взагалі не передбачений законами про приватизацію або хоч і передбачений, але не має застосовуватися в конкретному випадку. Методика оцінки вартості майна в основному залежить від того, яке майно приватизується і яким способом.

Під приватизацією з використанням підроблених приватизаційних документів слід розуміти використання тих підроблених документів, які мають юридичне значення в процесі приватизації: для визначення способу приватизації, вибору методики оцінки вартості майна, прийняття рішення про приватизацію майна або щодо вибору покупця тощо.

Затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, є виключною компетенцією Верховної Ради України (п. 36 ст. 85 Конституції України). Такі переліки передбачені у ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна», а також законами України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» від 7 липня 1999 р.¹ та «Про перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації» від 23 вересня 2008 р.²

Приватизація неправомочною особою означає приватизацію особою, яка за законодавством не може бути суб'єктом приватизації.

Цей злочин вважається закінченим з моменту переходу майна, що приватизується, до покупця — фізичної чи юридичної особи.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину можуть бути працівники органів приватизації та інші особи, які досягли 16-річного віку.

У частині 2 ст. 233 КК встановлена відповідальність за діяння, передбачене ч. 1, якщо воно призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності у великих розмірах, тобто на суму, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (згідно з приміткою до цієї статті), або вчинене групою осіб за попередньою змовою.

Незаконні дії щодо приватизаційних паперів (ст. 234 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — суспільні відносини у сфері обігу приватизаційних паперів.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 332.

² Офіц. вісн. України. – 2008. – № 79. – Ст. 2650.

Предмет злочину — приватизаційні папери. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про приватизаційні папери» від 6 березня 1992 р.¹ приватизаційні папери — це особливий вид державних цінних паперів, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. Приватизаційні папери можуть бути лише іменними. Предметом злочину є чужі приватизаційні папери.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні дії з чужими приватизаційними паперами: 1) продаж; 2) інша незаконна передача; 3) купівля; 4) розміщення та інші операції без належного дозволу.

Приватизаційні папери призначені для придбання частки майна державних підприємств та інших об'єктів, державного житлового фонду, земельного фонду відповідно до законодавства України про приватизацію. Вони вільному обігу не підлягають, а можуть бути використані лише для обміну на документи, які встановлюють право власності на придбані об'єкти приватизації. Тому купівлю, продаж та іншу незаконну передачу чужих приватизаційних паперів слід розуміти як дії, що порушують заборону укладати угоди з приватизаційними паперами для цілей, не передбачених зазначеним вище Законом України (ст. 5). Інша незаконна передача може полягати у використанні їх для розрахунків, як заставу для забезпечення платежів або кредитів, у передачі для незаконного використання в процесі приватизації особою, що не є власником цих паперів тощо.

Розміщення та інші операції без належного дозволу — це ті операції з чужими приватизаційними паперами, які особа може робити лише після одержання належного дозволу, однак у конкретному випадку такого дозволу не одержала, наприклад особа здійснює посередницьку діяльність з приватизаційними паперами без одержання ліцензії.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої з передбачених у ст. 234 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку та не є власником приватизаційних паперів.

Частина 2 ст. 234 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або особою, раніше судимою за один із злочинів, передбачених статтями 233, 235 КК, або організованою групою, або з використанням службового становища.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 24. — Ст. 352.

У частині 3 ст. 234 встановлена відповідальність за викрадення приватизаційних паперів.

Викрадення означає протиправне таємне або відкрите вилучення чужих приватизаційних паперів поза або всупереч волі особи, у якій вони знаходяться, і обертання їх на свою або інших осіб користь. Викрадення може бути поєднане із застосуванням фізичного або психічного насильства або без такого. Тобто викрадення охоплює всі ті способи вилучення майна, які характеризують крадіжку (ст. 185 КК), грабїж (ст. 186 КК) і розбій (ст. 187 КК). У разі застосування насильства, що згідно із законом карається більш суворим покаранням, вчинене необхідно додатково кваліфікувати за статтями про злочини проти життя та здоров'я особи.

Злочин вважається закінченим, якщо приватизаційні папери вилучені, а винний дістав можливість користуватися чи розпоряджатися ними.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання (ст. 235 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — суспільні відносини у сфері приватизації державного і комунального майна.

Предмет злочину — документи, необхідні для приватизації державного і комунального майна.

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні діяння: 1) подання неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, за які приватизується державне, комунальне майно або підприємство, або в інших документах, необхідних для їх приватизації; 2) недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта та інших обов'язкових умов щодо приватизації, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами.

Диспозиція ст. 235 КК є бланкетною і вимагає звернення до законів та інших нормативно-правових актів про приватизацію для визначення у кожному конкретному випадку переліку необхідних документів, що подаються покупцями майна, а також обов'язкових умов приватизації. Це, наприклад, зобов'язання, передбачені бізнес-планом, планом приватизації або умовами аукціону, конкурсу, викупу, які обов'язково включаються до договору купівлі-продажу майна, яке приватизується.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої з указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку. За недотримання обов'язкових умов щодо приватизації несе відповідальність особа, яка зобов'язана їх дотримуватися згідно із законодавством про приватизацію.

Контрольні запитання

1. Яке значення для кваліфікації контрабанди (ст. 201 КК) мають спосіб вчинення дій та вартість предметів злочину?
2. Чим відрізняється ухилення від сплати податків (ст. 212 КК) від їх несвоєчасної сплати?
3. Яка сукупність ознак характеризує здійснення підприємницької діяльності при вчиненні злочину, передбаченого ст. 202 КК?
4. Чому підприємництво у ст. 205 КК називається фіктивним?
5. Яке значення предикатного діяння для визначення предмета та суб'єкта легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом?
6. Чи має обов'язкове значення для кваліфікації злочинів, передбачених статтями 218–221 КК, порушення господарським судом справи про банкрутство та визнання суб'єкта господарювання банкрутом?
7. За якими ознаками приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК) відрізняється від фіктивного банкрутства (ст. 218 КК)?
8. Яким є співвідношення шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК), а також обману покупців та замовників (ст. 225 КК) з шахрайством як злочином проти власності (ст. 190 КК)?
9. Які цінні папери можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 223 КК «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску»?
10. Що може виступати предметом злочинів, передбачених статтями 233–235 КК?

Розділ IX

Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11 червня 2009 року¹ КК України було доповнено новим розділом VII-А «Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Метою таких змін у КК є посилення протидії корупційним правопорушенням.

Родовий об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність у юридичних особах приватного права та нормальну професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

У залежності від основного безпосереднього об'єкта посягання всі злочини цього розділу можна поділити на такі групи:

1) злочини, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність у юридичних особах приватного права (статті 235¹, 235², 235⁴ КК);

2) злочини, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальну професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (статті 235³, 235⁵ КК).

¹ Див.: Офіц. вісн. України. – 2009. – № 53. – Ст. 1824. Законом України від 23 грудня 2009 р. № 1787-VI зазначений Закон вводиться в дію з 1 квітня 2010 р.

Для злочинів, які передбачені статтями 235¹, 235², 235³ КК, *додатковим безпосереднім об'єктом* є охоронювані законом права та інтереси окремих громадян, юридичних осіб, інтереси суспільства та держави.

Злочини, які передбачені статтями 235⁴ та 235⁵ КК, належать до так званих предметних злочинів. Предметом цих злочинів є неправомірна вигода, визначення якої наведено у п. 1 примітки до ст. 235¹ КК, а саме неправомірна вигода — це грошові кошти або інше майно, переваги (наприклад, безпідставне надання чергової відпустки в літній період усупереч встановленому графіку), пільги (наприклад, звільнення від сплати комунальних платежів у будинках відомчого житлового фонду), послуги матеріального (наприклад, ремонт квартири, транспортного засобу, побутової техніки) або нематеріального (наприклад, перевірка приміщення на наявність спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, надання професійних консультацій) характеру, що їх обіцяють, пропонують, надають або отримують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, без законних на те підстав.

Безоплатність вказаних цінностей, привілеїв чи послуг означає, що за них не отримують будь-яку грошову або матеріальну компенсацію.

Для встановлення заниженого вартісного визначення цінностей, привілеїв чи послуг потрібно використовувати поняття ціни, нижчої за мінімальну ринкову, під якою розуміють вірогідну ціну на конкурентному ринку в даній місцевості, за яку майно може бути продане, а послуга надана на час вчинення злочину.

Об'єктивна сторона злочинів цього розділу КК характеризується тим, що одні з них (статті 235¹, 235³ КК) можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності, а інші (статті 235², 235⁴, 235⁵ КК) — лише шляхом активної поведінки — дії.

Злочини, які передбачені статтями 235⁴, 235⁵ КК, законодавець сконструював як злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Більшість злочинів (статті 235¹, 235², 235³ КК) належать до злочинів з матеріальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, які полягають у заподіянні істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства чи держави. Така шкода може полягати у спричиненні наслідків як матеріального, так і нематеріального характеру. Згідно з п. 2 примітки до ст. 235¹ КК

істотною шкодою, якщо вона полягає в заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Такі збитки можуть полягати у реальних збитках або в упущеній вигоді.

Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (трудові, житлові права тощо), створення обстановки й умов, що ускладнюють виконання юридичною особою своїх функцій, приховування злочинів.

При вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також враховувати кількість потерпілих, розмір моральної шкоди тощо.

У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Якісно однорідними, але кількісно відмінними від наслідків у виді істотної шкоди є тяжкі наслідки, які в окремих статтях розділу VII-А Особливої частини КК передбачені як кваліфікуючі ознаки. Тяжкі наслідки також можуть полягати у заподіянні як матеріальних збитків, так і нематеріальної шкоди.

Тяжкими наслідками при зловживанні повноваженнями (ч. 2 ст. 235¹ КК), перевищенні повноважень (ч. 2 ст. 235² КК), зловживанні повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ч. 3 ст. 235³ КК), якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 3 примітки до ст. 235¹ КК).

Тяжкими наслідками потрібно також визнавати і доведення особи до самогубства, припинення діяльності юридичної особи, її банкрутство, створення аварійної ситуації тощо.

Як істотна шкода, так і тяжкі наслідки повинні перебувати у необхідному причинному зв'язку із вчиненим особою діянням.

Суб'єктивна сторона розглядуваних злочинів щодо діяння характеризується виключно умисною формою вини. При цьому для злочинів,

передбачених статтями 235⁴ та 235⁵ КК, обов'язковим є наявність тісного зв'язку між умислом особи, яка, з одного боку, пропонує, надає, передає неправомірну вигоду з умислом особи, а з іншого боку, відповідно її одержує. Такі особи повинні усвідомлювати як неправомірність цієї вигоди, так і правовий статус тієї особи, яка її одержує.

У злочинах із матеріальним складом (статті 235¹, 235², 235³ КК) ставлення до суспільно небезпечних наслідків може бути як умисним, так і необережним.

Для злочинів, які передбачені статтями 235¹ та 235³ КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є спеціальна мета: для зловживання повноваженнями (ст. 235¹ КК) — одержання неправомірної вигоди, а для зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 235³ КК) — отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб або заподіяння шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства чи держави.

Для злочинів, що передбачені ст. 235¹, ч. 3 ст. 235⁴ та ч. 3 ст. 235⁵ КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є корисливий мотив.

Суб'єкт злочинів, зазначених у розділі VII-А Особливої частини КК, може бути як загальним (ч. 1 і 2 ст. 235⁴, ч. 1 і 2 ст. 235⁵ КК), так і спеціальним (статті 235¹, 235², 235³, ч. 3 і 4 ст. 235⁴, ч. 3 і 4 ст. 235⁵ КК). До спеціальних суб'єктів належать: 1) у статтях 235¹, 235², ч. 3 і 4 ст. 235⁴ КК — службові особи юридичної особи приватного права (далі — службові особи приватного права); 2) у ст. 235³, ч. 3 і 4 ст. 235⁵ КК — особи, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

До службових осіб юридичної особи приватного права¹ належать особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції у такій юридичній особі.

Організаційно-розпорядчі функції — це функції щодо здійснення керівництва трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників у юридичних особах приватного права. Такі функції виконують, зокрема, керівники, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконробі, бригадири тощо).

¹ Див.: ст. 81, 87 Цивільного Кодексу України.

Адміністративно-господарські функції — це функції з управління чи розпорядження майном юридичної особи приватного права (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі функції в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів тощо.

Службова особа може здійснювати вказані функції як постійно, так і тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені функції покладені на неї у встановленому законом порядку.

Службові особи, які здійснюють функції представників влади, місцевого самоврядування чи юридичних осіб публічного права за вчинення діянь, зазначених у статтях 235¹, 235², ч. 3 і 4 ст. 235⁴ КК, несуть відповідальність за відповідними статтями розділу XVII Особливої частини КК. Військові службові особи у подібних випадках несуть відповідальність за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК.

За службове підроблення (ст. 366 КК), службову недбалість (ст. 367 КК) чи провокацію хабара (ст. 370 КК) несуть відповідальність як службові особи приватного права, так і службові особи публічного права (див. розділ 19 підручника).

До осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, належать аудитор¹, нотаріус², експерт³, оцінювач⁴, третейський суддя⁵, незалежний посередник⁶ та член трудового арбітражу при розгляді колективних трудових спорів⁷ або інша

¹ Див.: ст. 4 Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1993. — № 23. — Ст. 243.

² Див.: ст. 3 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.

³ Див., наприклад: ст. 66 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 53 Цивільного процесуального кодексу України.

⁴ Див.: ст. 6 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 2001. — № 47. — Ст. 251.

⁵ Див.: ст. 2 Закону України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 35. — Ст. 412.

⁶ Див.: ст. 10 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 34. — Ст. 227.

⁷ Див.: п. 1.2 Положення про арбітра, затвердженого наказом Національної служби посередництва і примирення від 18 листопада 2008 р. № 132.

особа, яка здійснює вказану діяльність (наприклад, арбітражний керуючий).

Публічні послуги, зокрема, характеризуються наступними ознаками: а) спрямованість на захист чи забезпечення умов для реалізації суспільних інтересів, прав та інтересів фізичних або юридичних осіб; б) порядок та форма їх надання визначені державою чи органом місцевого самоврядування; в) вони породжують наслідки правового характеру.

Кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених статтями 235⁴ та 235⁵ КК є вчинення злочину: 1) повторно (п. 1 примітки до ст. 235⁴ КК); 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК); 3) організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК); 4) поєднання із вимаганням неправомірної вигоди.

Виконавцями (співвиконавцями) злочинів, передбачених ч. 3 ст. 235⁴ та ч. 3 ст. 235⁵ КК, можуть бути лише особи, які наділені ознаками спеціального суб'єкта злочину (наприклад, службова особа приватного права чи аудитор). Організатор, підбурювач чи пособник, які не є спеціальними суб'єктами, несуть відповідальність за відповідними статтями розділу VII-А Особливої частини КК із посиланням на ст. 27 КК.

§ 2. Види злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Зловживання повноваженнями (ст. 235¹ КК). *Об'єктивну сторону* злочину характеризують: 1) діяння, яке полягає у використанні особою своїх повноважень усупереч інтересам юридичної особи приватного права; 2) наслідки — істотна шкода охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства чи держави; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками (див. § 1 цього розділу).

Під використанням повноважень слід розуміти реалізацію прав чи виконання обов'язків, що пов'язані з посадою, яку займає службова особа. Така реалізація може бути вчинена лише в межах наданих службовій особі повноважень. Обсяг повноважень такої особи встановлю-

ється відповідно до законодавства та документів юридичної особи приватного права (наприклад, статут, положення, інструкція, наказ). Діяння вважається вчиненим усупереч інтересам юридичної особи, якщо особа не виконала відповідних завдань чи виконала їх неналежним чином.

Форми зловживання повноваженнями можуть бути різними і залежать від змісту наданих особі повноважень. До зловживання повноваженнями можна, зокрема, віднести неправомірне використання праці підлеглих осіб у власному домашньому господарстві чи господарстві своїх родичів, незаконне використання належного підприємству автомобіля для власних потреб, укладення угод від імені юридичної особи, але в особистих інтересах.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків, зазначених у законі.

Суб'єктивна сторона злочину — умисна чи змішана форма вини. При цьому ставлення особи до діяння виявляється у прямому умислі, а ставлення до наслідків може бути як умисним, так і необережним. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього злочину також є: а) корисливий мотив; б) спеціальна мета – одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Суб'єкт злочину — службова особа приватного права.

За ч. 2 ст. 235¹ КК карається те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (див. § 1 цього розділу).

Перевищення повноважень (ст. 235² КК). *Об'єктивну сторону* злочину характеризують: 1) діяння, яке полягає у вчиненні дій, які явно виходять за межі наданих повноважень; 2) наслідки — істотна шкода охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства чи держави; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Злочин учинюється тільки шляхом активної поведінки, яка може полягати у вчиненні дій: а) які є компетенцією іншої службової особи; б) виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, — за відсутності цих умов; в) одноособово, тоді як вони могли бути вчинені лише колегіально; г) які ніхто не має права виконувати або дозволяти. Однак при цьому зазначені дії повинні бути пов'язані з її повноваженнями та обумовлені посадою, яку вона займає. Якщо такого зв'язку не було встановлено, то службова особа може за наявності для того під-

став нести кримінальну відповідальність за злочини проти особи, власності, довкілля тощо.

Зазначені дії повинні явно виходити за межі наданих повноважень. Явність такого виходу означає, що він є очевидним та безсумнівним. За цією ознакою даний злочин потрібно відрізнити від зловживання повноваженнями (ст. 235¹ КК), при якому особа хоча і вчинює діяння всупереч інтересам юридичної особи, однак використовує ті повноваження, які їй надані у встановлених межах.

Злочин вважається закінченим з моменту настання передбачених законом наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину — умисна чи змішана форма вини.

Ставлення службової особи до своєї дії характеризується прямим умислом, а щодо наслідків вчинюваних нею дій — умислом чи необережністю. Обов'язковою ознакою умислу є усвідомлення особою очевидності та безсумнівності виходу за межі наданих повноважень.

Мотиви та мета вчинення таких дій можуть бути різними і на кваліфікацію злочину не впливають.

Суб'єкт злочину — лише службова особа приватного права.

За ч. 2 ст. 235² КК карається те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (див. § 1 цього розділу).

Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 235³ КК). *Об'єктивну сторону* злочину характеризують: 1) діяння, яке полягає у використанні особою своїх повноважень, наданих в зв'язку зі здійсненням професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, всупереч своїм повноваженням; 2) наслідки — істотна шкода охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства чи держави; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками (див. § 1 цього розділу).

Зловживанням повноваженнями є протиправне використання (див. аналіз ст. 235¹ КК) особою наданих їй повноважень у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності з надання публічних послуг. Зловживанням визнається не будь-яке діяння, а лише таке, яке обумовлено: а) професійною діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг; б) наданими особі повноваженнями.

Характер та обсяг повноважень, коло обов'язків, що визначають компетенцію особи, встановлюється, зокрема, законами, постановами, наказами, положеннями, інструкціями, актами індивідуальної дії та договорами (щодо незалежного посередника).

Конкретні форми зловживання повноваженнями особами, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, можуть бути різноманітними і залежать від змісту наданих повноважень та сфери їх використання.

Злочин визнається закінченим з моменту настання зазначених наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною чи змішаною формою вини. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони також є: а) мета отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, яка поєднується з корисливим мотивом або б) мета заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам окремих громадян, юридичних осіб, інтересам суспільства чи держави (див. § 1 цього розділу). У цілому злочин визнається умисним.

Суб'єктом злочину є лише особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (див. § 1 цього розділу).

За ч. 2 ст. 235³ КК карається те саме діяння, вчинене стосовно: а) неповнолітньої особи (такої, яка не досягла 18-річного віку); б) недієздатної особи¹; в) особи похилого віку² або г) повторно³.

За ч. 3 ст. 235³ КК карається те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (див. § 1 цього розділу).

Комерційний підкуп (ст. 235⁴ КК). Частинами 1 і 3 ст. 235⁴ КК передбачена відповідальність за два самостійні злочини, спільним для яких є *предмет* злочину — неправомірна вигода (див. § 1 цього розділу).

За ч. 1 ст. 235⁴ КК *об'єктивна сторона* злочину полягає у пропозиції, наданні або передачі службовій особі приватного права неправомірної вигоди за вчинення дій чи бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто надає чи передає такі вигоди, або в інтересах третіх осіб.

Під пропозицією слід розуміти звернення до іншої особи про готовність на передачу або надання їй неправомірної вигоди. Інші діяння полягають у наданні (наприклад, пільг, переваг, послуг) чи передачі (наприклад, грошових коштів або іншого майна) неправомірної вигоди.

Умовами відповідальності за вказані діяння є: а) адресатом їх вчинення є службова особа приватного права; б) за вчинення дії чи бездіяльність з використанням наданих такої службовій особі повноважень;

¹ Див. ст. 39, 49 Цивільного кодексу України.

² Див. ст. 10 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р.

³ Див. ст. 32 КК.

в) в інтересах того, хто надає чи передає такі вигоди, або в інтересах третіх осіб.

Об'єктивна сторона вказаного злочину вичерпується пропозицією, наданням або передачею неправомірної винагороди і з моменту вчинення будь-яких з цих дій злочин визнається закінченим.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — загальний. Відповідальність настає з 16 років.

Кваліфікуючими ознаками за ч. 2 ст. 235⁴ КК є: 1) вчинення дій повторно (див. п. 1 примітки до ст. 235⁴ КК); 2) за попередньою змовою групою осіб (див. ч. 2 ст. 28 КК) або 3) організованою групою (див. ч. 3 ст. 28 КК).

За ч. 3 ст. 235⁴ КК *об'єктивна сторона* злочину полягає в одержанні службовою особою приватного права неправомірної вигоди за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто передає чи надає такі вигоди, або в інтересах третіх осіб.

Умовами відповідальності за цей злочин є: а) вчинення дії чи бездіяльність з використанням наданих службовій особі приватного права повноважень; б) в інтересах того, хто надає чи передає такі вигоди, або в інтересах третіх осіб.

Цей злочин вважається закінченим у разі одержання суб'єктом хоча б частини неправомірної вигоди. Способи одержання можуть бути різними.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел і корисливий мотив.

Суб'єкт злочину — службова особа приватного права.

Кваліфікуючими ознаками за ч. 4 ст. 235⁴ КК є: 1) вчинення дій повторно (див. п. 1 примітки до ст. 235⁴ КК); 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) вимагання неправомірної вигоди.

Попередня змова групи осіб має місце лише між двома або більше службовими особами приватного права.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 235⁴ КК вимаганням неправомірної вигоди визнається вимога надання, передачі неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого службового становища стосовно особи, яка надає, передає неправомірну вигоду, або умисне створення особою, яка виконує управлінські функції в юридичній особі приватного права, умов, за яких особа вимушена надати, передати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів. Таким чином

вимагання може вчинюватись шляхом відкритої або ж «прихованої» погрози заподіяння шкоди *виключно правам і законним інтересам особи*, від якої вимагають неправомірну вигоду.

Згідно з ч. 5 ст. 235⁴ КК особа, яка пропонувала, надала або передала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за наявності однієї з підстав: 1) стосовно неї мало місце вимагання неправомірної вигоди або 2) після вчинення зазначених дій вона: а) добровільно; б) до порушення щодо неї кримінальної справи; в) заявила про їх вчинення органу, наділеному законом правом порушувати кримінальну справу (суд, прокуратура, слідчий орган чи дізнання). Добровільним слід вважати повідомлення, яке здійснене за власним бажанням особи, без примусу та за будь-яких мотивів.

Підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 235⁵ КК). Злочини, що передбачені цією статтею КК, мають велику схожість зі злочинами, ознаки яких закріплено ст. 235⁴ КК. При цьому принциповою відмінністю між ними є правовий статус особи, щодо якої вчинюється пропозиція, надання або передача неправомірної вигоди чи яка одержує таку вигоду. Йдеться про осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (див. § 1 цього розділу).

Так, за ч. 1 ст. 235⁵ КК *об'єктивна сторона* злочину полягає у пропозиції, наданні або передачі аудиторю, нотаріусу, експерту, оцінювачу, третейському судді або іншій особі, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежному посереднику чи члену трудового арбітражу при розгляді колективних трудових спорів неправомірної вигоди за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах особи, яка пропонує, надає чи передає такі вигоди, або в інтересах третіх осіб. За ч. 3 ст. 235⁵ КК вказані особи виступають суб'єктами одержання неправомірної вигоди за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їм повноважень в інтересах того, хто передає чи надає такі вигоди, або в інтересах третіх осіб.

Характеристика інших об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів, що передбачені ст. 235⁵ КК (предмет злочину, умови настання кримінальної відповідальності, суб'єктивна сторона), а так само кваліфікуючих обставин та умов звільнення від кримінальної відповідальності та (ч. 2, 4 та 5 ст. 235⁵ КК) у загальному співпадає із характеристикою відповідних положень щодо характеристики злочину, передбаченого ст. 235⁴ КК (див. аналіз ст. 235⁴ КК) і тому тут не розглядається.

Контрольні запитання

1. Що є родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг?
2. Що слід розуміти під неправомірною вигодою?
3. У яких злочинах розділу VII-А Особливої частини КК неправомірна вигода є предметом злочину?
4. Які особливості законодавчої конструкції складів злочинів розділу VII-А Особливої частини КК?
5. Що слід розуміти під зловживанням повноваженнями у злочині, передбаченому ст. 235¹ КК?
6. У яких формах може бути здійснено перевищення повноважень за ст. 235² КК?
7. Чим відрізняється зловживання повноваженнями від перевищення повноважень?
8. Які ознаки характеризують об'єктивні та суб'єктивні сторони злочину, передбаченого ст. 235³ КК?
9. Яка особа може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 235³ КК?
10. Які дії утворюють об'єктивну сторону комерційного підкупу (ст. 235⁴ КК)?
11. У чому полягає відмінність комерційного підкупу (ст. 235⁴ КК) від підкупу особи, яка надає публічні послуги (ст. 235⁵ КК)?

Злочини проти довкілля

§ 1. Поняття і види злочинів проти довкілля

Природа є зовнішнім середовищем людини. Це сукупність різноманітних умов, які становлять матеріальну основу, сферу існування людства, що є водночас джерелом життя людини, її благополуччя та прогресу.

Усі природні багатства — «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони — згідно з Конституцією України (ст. 13) — є об'єктами права власності Українського народу». Стаття 66 Конституції України зобов'язує кожного громадянина не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Охорона довкілля є однією з найважливіших функцій держави. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за найбільш суспільно небезпечні правопорушення у сфері охорони довкілля.

Злочини проти довкілля мають своїм *родовим об'єктом* суспільні відносини щодо охорони довкілля, збереження у природній багатоманітності, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, охорони нормального екологічного стану біосфери.

За своїм *безпосереднім об'єктом* усі злочини проти довкілля можуть бути поділені на: 1) злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253 КК); 2) злочини у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря (статті 239, 240, 241 і 254 КК); 3) злочини у сфері охорони водних ресурсів (статті 242, 243 і 244 КК); 4) злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного і тваринного світу (статті 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251 і 252 КК).

§ 2. Злочини проти екологічної безпеки

Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виявляється в порушенні (дії або бездіяльності) порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів. Правила проведення такої експертизи встановлені Законом України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є наявність наслідків — загибелі людей, екологічного забруднення значних територій або настання інших тяжких наслідків.

Загибель людей — це смерть хоча б однієї людини¹ на час учинення порушення правил екологічної безпеки чи після такого, але в причинному зв'язку з ним.

Під екологічним забрудненням необхідно розуміти істотне погіршення екологічного стану внаслідок значного запилення, задимлення, викидів радіоактивних, хімічних, бактеріологічних та інших речовин, що становлять небезпеку для людини, довкілля, матеріальних цінностей тощо².

Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічного стану в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масову загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо³.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується складною (подвійною) формою вини: щодо дії (бездіяльності) — умисел або необережність, щодо наслідків — тільки необережність.

Суб'єкт злочину — службова особа, відповідальна за проведення екологічної експертизи, а так само за порушення вказаних правил про-

¹ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17.

² Там само.

³ Там само.

ектування, будівництва, експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів.

Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину проявляється в ухиленні від проведення або неналежному проведенні на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення.

Під ухиленням тут слід розуміти бездіяльність, тобто пряме невиконання (ухилення від виконання) особою дій, необхідних для ліквідації або усунення екологічного забруднення. Неналежне проведення необхідних дій для ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення на певній території означає, що особа хоч і діє в межах своїх службових обов'язків, але виконує їх неналежним чином, тобто всупереч правилам та інтересам роботи (посадових обов'язків).

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає *наслідки* у вигляді загибелі людей або інші тяжкі наслідки.

Інші тяжкі наслідки — це істотне погіршення стану довкілля або стану рослинного і тваринного світу на визначеній забрудненій території, що загрожує екологічною катастрофою, спричиняє значні збитки, захворювання або масову загибель тварин, птахів, рибних запасів тощо.

Суб'єктивна сторона злочину така сама, як і за ст. 236 КК.

Суб'єкт злочину — службова особа, на яку покладені обов'язки щодо ліквідації та усунення екологічного забруднення.

Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК). *Предметом* цього злочину виступають відомості про стан захворюваності населення; екологічний, у тому числі радіаційний, стан.

Збирання й обробка цих відомостей покладені на Державну екологічну інспекцію.

Об'єктивна сторона злочину полягає у приховуванні або умисному перекрученні службовою особою відомостей про екологічний, у тому числі радіаційний, стан у районах з підвищеною екологічною безпекою, а також про стан захворюваності населення. Перекручення — це повідомлення в офіційних документах завідомо недостовірних відомостей (інформації, подання документів тощо) такого характеру. Відомості ці стосуються екологічного, у тому числі радіаційного, стану, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмо-

сферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також стану захворюваності населення.

Злочин вважається закінченим при вчиненні хоча б однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — службова особа, відповідальна за відомості про екологічний стан та захворюваність населення.

Частина 2 ст. 238 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину характеризується розробленням і здачею проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі чи масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків (наприклад, затоплення населеного пункту, зруйнування споруд, забруднення природного об'єкта тощо).

Суб'єктивна сторона злочину така сама, як і у злочині, передбаченому ст. 236 КК.

Суб'єкт злочину — службова або спеціально уповноважена особа — розробник або здавальник проекту чи іншої аналогічної документації замовнику.

Частина 2 ст. 253 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки, передбачені ч. 1 цієї статті.

§ 3. Злочини у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря

Забруднення або псування земель (ст. 239 КК). З *об'єктивної сторони* цей злочин проявляється в забрудненні або псуванні земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних

правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Під забрудненням розуміється внесення в (на) ґрунт речовин у вигляді різних шкідливих відходів (отрутохімікатів, хімічних і радіоактивних речовин) тощо.

Псування землі — це незаконне зняття родючого шару ґрунту і ґрунтового покриву, що призвело до його непридатного стану (неможливості використання згідно з цільовим призначенням), або безконтрольне використання такого шару (покриву), розробка корисних копалин при проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, заболочування земель на значній території тощо.

Злочин вимагає настання наслідків у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Суб'єктивна сторона цього злочину така сама, як і у злочині, передбаченому ст. 236 КК.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 239 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки¹.

Порушення правил охорони надр (ст. 240 КК). *Предметом* цього злочину є надра і корисні копалини, крім загальнопоширених.

Надра — це верхня частина земної кори, що розташована під поверхнею суходолу та дном водоймищ, у межах державних кордонів, і простягається до глибин, доступних для їх економічної розробки. До корисних копалин належать горючі речовини (нафта, природний газ), метали (залізна руда, мідь, свинець) і благородні метали (золото, іридій, платина, срібло), сировина для металургії, а також вогнетривкі, ювелірні та інші загальнодержавного значення копалини.

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється в порушенні встановлених правил охорони надр або в незаконному видобуванні корисних копалин.

Порушення встановлених правил охорони надр може полягати в недотриманні строків видобування, місця, розміру і видів копалин та інших умов і правил, що забезпечують безпеку людей та видобування.

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1708-VI розділ VIII Особливої частини КК доповнено ст. 239¹ «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» та ст. 239² «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» (див.: Голос України. — 2009. — 8 груд. (№ 232)).

Незаконне видобування корисних копалин, окрім загальнопоширених (пісок, гравій, глина, галечник та ін.), — це їх видобування без відповідного дозволу.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел і необережність.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, як приватна, так і службова.

У частині 2 ст. 240 КК передбачене вчинення цього злочину на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо він спричинив загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки¹.

Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину проявляється в безгосподарському використанні земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту.

Безгосподарське використання земель може виражатися у використанні земель сільськогосподарського призначення для інших потреб, у перенасиченні їх пестицидами та іншими агрохімікатами тощо.

Злочин вимагає настання наслідків у вигляді тривалого зниження або втрати родючості земель, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змиття гумусного шару, порушення структури ґрунту.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел або необережність.

Суб'єкт злочину — особа, обов'язком якої є дбайливе ставлення до використання земель.

Забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК). *Предметом* цього злочину є атмосферне повітря, що знаходиться у відкритому просторі над територією України.

Об'єктивна сторона злочину — це дія або бездіяльність щодо забруднення атмосферного повітря або зміни його природних властивостей, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Забруднення — це зміна хімічного складу повітря (наприклад, через викиди токсичних речовин в атмосферу). Інші зміни природних властивостей атмосфери — це зміна складу повітря на певній території внаслідок будь-яких робіт, дослідів або дій з хімічними речовинами чи речовинами (предметами) з іншими властивостями.

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1708-VI до ст. 240 КК внесені доповнення (див.: Голос України. — 2009. — 8 груд. (№ 232)).

Між порушенням спеціальних правил та наслідками у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля має бути встановлений причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона цього злочину виражена в змішаній формі вини: щодо порушення правил може бути умисел або необережність, щодо наслідків — необережність.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, у тому числі службова.

У частині 2 ст. 241 КК передбачена відповідальність за порушення спеціальних правил, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

§ 4. Злочини у сфері охорони водних ресурсів

Порушення правил охорони вод (ст. 242 КК). *Предметом* цього злочину є всі водні об'єкти на території України, що беруть участь у кругообігу вод і нерозривно пов'язані з довкіллям. Це — ріки, озера, водосховища, канали, ставки, підземні води, джерела, морські затоки, протоки, лимани та інші водоймища, що знаходяться на поверхні або під землею (включно і автономні), включені та не включені до господарського обороту.

Об'єктивна сторона злочину проявляється в порушенні правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод, або зміну їх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Між забрудненням вказаних водних джерел і наслідками, що настали в результаті цього, має бути встановлений причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона злочину — змішана форма вини, тобто умисел або необережність щодо порушення правил, та необережність до наслідків.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, у тому числі службова.

У частині 2 ст. 242 КК передбачена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Забруднення моря (ст. 243 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину визначається законом як забруднення моря і виявляється в таких двох формах: 1) у порушенні спеціальних правил поводження з матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря; 2) у незаконному скиданні чи похованні вказаних матеріалів, речовин і відходів.

Важливе значення у визначенні об'єктивної сторони цього складу має така ознака, як місце вчинення злочину. Забруднення моря шляхом порушення спеціальних правил поводження з деякими речовинами, матеріалами, відходами здійснюється в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або вод виключно] (морської) економічної зони України, а забруднення шляхом незаконного скидання вказаних речовин і відходів, їх поховання — у межах внутрішніх морських територіальних вод України або у відкритому морі¹.

Як наслідок вказаних дій необхідно встановити наявність забруднення моря і створення небезпеки для життя і здоров'я людей або живих ресурсів моря чи можливість перешкодити законним видам використання моря внаслідок вказаного забруднення.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає змішану форму вини: щодо забруднення моря — умисел або необережність, щодо наслідків — необережність.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, частіше службова.

Частина 2 ст. 243 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Частина 3 ст. 243 КК передбачає по суті самостійний склад злочину. *Об'єктивна сторона* цього складу проявляється в неповідомленні спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання — і організації, яка видає дозволу на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому

¹ До внутрішніх морських вод належать води портів, заток, бухт, лиманів, береги яких повністю належать Україні. Територіальні води — це морський пояс, який прилягає до сухопутної території України (завширшки 12 морських миль). Відкрите море — це весь морський простір, який не входить у територіальні і внутрішні води України або іншої держави і на який не поширюється нічий суверенітет.

морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Суб'єктивна сторона цього злочину може бути у вигляді умислу або необережності.

Суб'єкт злочину — особа, спеціально відповідальна за своєчасне і достовірне повідомлення адміністрації про випадки скидання або поховання в морі.

Порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК). *Предметом* цього злочину є континентальний шельф України. Континентальний шельф України — це поверхня і надра морського дна до глибини 200 м, що примикають до території України.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 244 КК, характеризується дією або бездіяльністю і виражається: в порушенні законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжитті особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей.

Суб'єктивна сторона злочину може бути як умисною, так і необережною.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 244 КК — громадяни України, а також особи без громадянства.

У частині 2 ст. 244 КК передбачена відповідальність за дослідження, розвідування, розробку природних багатств та інші роботи в районі континентального шельфу України, які проводяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 244, можуть бути тільки іноземці.

§ 5. Злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного та тваринного світу

Знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК)¹. *Предметом* цього злочину є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інші такі насадження.

Лісові масиви — це значні за площею земельні ділянки, зайняті лісом, що являють собою сукупність землі, рослинності (дерева, чагарники), тварин, мікроорганізмів та інших компонентів, які за своїм розвитком біологічно впливають один на одного та на довкілля.

Зелені насадження навколо населених пунктів, уздовж автомобільних шляхів, залізниць або інші такого типу насадження виконують різні охоронні функції: санітарно-гігієнічні, оздоровчі, водозахисні, протиерозійні тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається в знищенні або пошкодженні лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом.

Під знищенням тут розуміється такий фізичний вплив вогнем або іншим загальнонебезпечним способом на лісові масиви, зелені насадження, у результаті якого вони припиняють своє існування. Пошкодження означає приведення лісових масивів, зелених насаджень у непридатний стан значної їх частини, погіршення їх якості з можливістю відновлення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу чи необережності.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Частиною другою ст. 245 КК передбачена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей (хоча б однієї людини), масову загибель тварин (втрата великої їх кількості) або інші тяжкі наслідки (завдання матеріальною шкоди в особливо великому розмірі).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується необережною виною щодо наслідків. Якщо при цьому загибель людей охоплювалася умислом винного (прямим або непрямим), то діяння потребує кваліфікації за відповідною сукупністю злочинів, передбачених ст. 245 та ст. 115 КК.

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1708-VI до ст. 245 КК внесені доповнення (див.: Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК). *Предметом* цього злочину є території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду, що утворюють єдину територіальну систему і підлягають особливій охороні. До таких територій належать об'єкти природи, які являють собою велику наукову, історичну цінність, а також лікувально-оздоровчу цінність (наприклад, Нікітський ботанічний сад у Криму, Тростянецький парк у Сумській області, Дніпровські пороги в Запорізькій області, Одеські катакомби, Володимирська гірка в Києві тощо).

Природно-заповідний фонд складають ділянки суші та водного простору, природні комплекси та об'єкти, які становлять особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність і призначені для збереження природної різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фондового моніторингу навколишнього середовища. До об'єктів природно-заповідного фонду належать державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятники природи, дендрологічні та зоологічні парки, заповідні урочища тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається у знищенні або пошкодженні зазначених територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Знищення передбачає приведення природного об'єкта в повну непридатність для використання його за цільовим призначенням, коли він перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Пошкодження означає погіршення якості природного об'єкта, зменшення природно-охоронної, наукової, естетичної, рекреаційної та іншої цінності або приведення його на будь-який час у непридатний для використання за цільовим призначенням стан.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом (прямим або непрямым).

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Частиною другою ст. 252 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу (пожежа на великій території, значних за вартістю об'єктів) або іншим загальнонебезпечним способом (шляхом вибуху, затоплення), якщо це спричинило загибель людей (хоча б однієї людини) або інші тяжкі наслідки (завдання тілесних ушкоджень різної тяжкості, матеріальної шкоди в особливо великому розмірі тощо).

Незаконна порубка лісу (ст. 246 КК). *Предметом* цього злочину є ліс, тобто дерева і чагарники в природному стані, які не відокремлені від коріння і зростають у всіх лісах, незалежно від їх характеру, а також у заповідниках, на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду або в інших особливо охоронюваних лісах.

Порубка дерев у містах, селищах, інших населених пунктах (у парках, скверах, садах, на вулицях, на територіях підприємств, організацій, у придорожніх смугах, а також на сільгоспугіддях, садибах, дачних ділянках тощо) не охоплюється ознаками цього злочину і може бути кваліфікована як злочин проти власності. Заготівля поваленого вітром лісу (буреломного) може бути визнана самоправством. Викрадення зрубаної деревини є злочином проти власності.

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється у незаконній порубці лісу, тобто у відділенні дерев, що знаходяться в лісі, від кореня незалежно від засобів, що використовуються для цього, і способів (за допомогою сокири, пилки або механічної тяги тощо). Незаконною визнається порубка лісу без відповідного дозволу (тобто лісопорубного квитка чи ордера), виданого відповідним органом, або хоч і за лісопорубним квитком або ордером, але не на відведеній ділянці, у більшій, ніж дозволено кількості, не тих порід дерев або недозволеним способом. Закінченням злочин вважається з моменту, коли дерева зрубані. Обов'язковою ознакою порубки дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях є заподіяння істотної шкоди.

Відповідальність за вчинення незаконної порубки дерев і чагарників у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах настає незалежно від розміру заподіяної шкоди.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК). *Предметом* цього злочину є рослинний світ як сукупність природних рослинних угруповань та грибів на певній території, насінневий або садильний матеріал, а також відповідна сільськогосподарська продукція (зерно, плоди тощо).

Об'єктивна сторона злочину виражається: у порушенні правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин; спричиненні в результаті цих порушень тяжких наслідків; у причинному зв'язку між ними.

Тяжкими наслідками можна визнати масове поширення шкідників та хвороб рослин, що призводить до знищення рослинного навколишнього середовища, загибелі великої площі лісів, втрати врожаю, завдання матеріальної шкоди в особливо великому розмірі тощо.

Визнання наслідків тяжкими є питання конкретного факту, який вирішується з урахуванням вартості, значення, кількості, розміру заподіяної шкоди внаслідок порушення правил (вимог законодавства).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю щодо порушення правил (вимог законодавства) та лише необережністю — щодо тяжких наслідків.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років і на яку покладений обов'язок з виконання заходів боротьби зі шкідниками та хворобами рослин.

Незаконне полювання (ст. 248 КК). Полювання — це висліджування з метою здобичі, переслідування і сама здобич (відлов, відстріл диких звірів та птахів). До полювання прирівнюється також перебування в мисливських угіддях з мисливськими об'єктами, рушницями чи іншими знаряддями здобичі, а також із здобутою продукцією.

Предметом цього злочину є дикі тварини та птахи, які перебувають у стані природної волі та належать до так званого мисливського фонду. Мисливський фонд — це перелік видів дичини, на яку можна полювати за умови дотримання всіх правил полювання.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в незаконному полюванні, тобто в порушенні правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконному полюванні в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або полюванні на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України. Полювання в заборонений час — це полювання в час, коли воно повністю заборонене або стосується лише тих звірів або птахів, на яких полювати заборонено саме в цей проміжок часу, а також полювання в заборонених місцях — де воно заборонено взагалі або може проводитися лише за спеціальним дозволом, наприклад, заповідники, зелені зони навколо міст та населених пунктів, у самих населених пунктах тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Частиною другою ст. 248 КК передбачена відповідальність за полювання, вчинене службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом

масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за цей злочин.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК). *Предметом* цього злочину є риба різних видів (прісні та морські), водні тварини та інші водні організми, які перебувають у стані природної волі, а також морські водорості і трави, що мають промислове значення для виробництва добрива, медичних препаратів і продуктів харчування.

Незаконна ловля таких водних хутрових тварин, як бобер, видра, ондатра та ін., охоплюється незаконним полюванням.

Дії осіб, винних у незаконному вилові з метою присвоєння риби, добуванні водних тварин або інших водних організмів, які вирощуються різними підприємствами та організаціями в спеціально обладнаних або пристосованих водоймах, або заволодіння рибою, водними тваринами, відловленими цими організаціями або які знаходяться в розплідниках, у вольєрах диких тварин, птахів, підлягають кваліфікації як викрадення чужого майна.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду.

Для встановлення істотної шкоди необхідно враховувати вартість, екологічну цінність, кількість здобутого, а також розмір шкоди, заподіяної довкіллю.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Частиною другою ст. 249 КК передбачена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони вчинені способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу (наприклад, вибухом, застосуванням отруйних речовин) або особою, раніше судимою за цей злочин.

Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК). *Предметом* злочину є риба та дикі водні тварини, що перебувають у стані природної волі.

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється в проведенні вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин.

Для відповідальності не потрібне обов'язкове встановлення шкідливих наслідків, досить самого факту проведення вибухових робіт з порушенням правил рибоохорони.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК). *Предметом* цього злочину є тварини, продовольча сировина та корми тваринного походження, кормові добавки тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається у наявності дії або бездіяльності щодо порушення ветеринарних правил; суспільно небезпечних наслідках — поширенні епізоотій або завданні інших тяжких наслідків та причинному зв'язку між ними.

Порушення ветеринарних правил може виявлятися у невиконанні заходів щодо карантину тварин або інших карантинних обмежень, ухилення від пред'явлення тварин для проведення ветеринарного огляду, обов'язкових заходів з профілактики захворювань тварин, незабезпечення надійної фіксації тварин для проведення огляду тощо.

Поширення епізоотії — це поширення заразних хвороб тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території, що відзначається безперервністю епізоотичного процесу. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти велику пошесть тварин чи птахів, масову загибель риби, бджіл тощо. Тяжкими наслідками тут вважається і захворювання внаслідок порушення ветеринарних правил відповідною хворобою людей (хоча б однієї людини).

Між порушенням ветеринарних правил і цими наслідками слід встановлювати причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю щодо порушення ветеринарних правил і необережністю щодо наслідків.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Контрольні запитання

1. У чому полягають особливості диспозицій більшості статей розділу VIII Особливої частини КК?
2. Хто може бути суб'єктом злочинів проти довкілля? Які особливості кваліфікації дій службових осіб, що вчинили ці злочини?
3. Які злочини проти довкілля можуть бути вчинені умисно, а які — з необережності?

4. У яких злочинах проти довкілля обов'язковою ознакою виступають спосіб, місце, час їх вчинення?
5. Що слід вважати під «істотною шкодою», «тяжкими наслідками» у злочинах проти довкілля?
6. Які об'єкти віднесені до природно-заповідного фонду?
7. У чому полягає незаконність порубки лісу?
8. У чому полягає незаконність полювання?
9. Які злочини проти довкілля належать до сфери землекористування?
10. У чому полягає незаконність зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом?

Злочини проти громадської безпеки

§ 1. Поняття та види злочинів проти громадської безпеки

Безпека людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Безпеці людей завдають шкоди насамперед злочини проти громадської безпеки, чим і обумовлено їх велику суспільну небезпечність¹.

Родовим об'єктом цих злочинів є громадська (загальна) безпека — стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищених небезпек (злочинних об'єднань, терористів, зброї та інших смертоносних предметів), за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння ними шкоди.

Зокрема, злочинні організації за своєю природою застосовують або можуть застосовувати погрози або насильство, завжди готові через своїх членів або інших озброєних злочинців скористатися зброєю і, отже, залякують людей, зумовлюють почуття незахищеності, породжують у населення обґрунтовану тривогу за збереженість життя, здоров'я, власності тощо.

Обов'язковою ознакою абсолютної більшості злочинів проти громадської безпеки є смертоносні предмети — зброя, боєприпаси, вибухові речовини та пристрої, радіоактивні матеріали та інші предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення. Вони виступають як засоби (знаряддя) або предмети цих злочинів, що обумовлює загальнонебезпечний характер останніх.

Об'єктивна сторона цих злочинів полягає у суспільно небезпечному, протиправному діянні (дії або бездіяльності), що порушує громадську безпеку та створює загальну небезпеку (умови) загибе-

¹ Докладніше див.: Тихий, В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности [Текст] / В. П. Тихий. — Харьков, 1981.

лі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіює такі наслідки.

Більшість злочинів проти громадської безпеки належать до злочинів із формальним складом і можуть бути вчинені лише шляхом дії, а злочини з матеріальним складом (статті 264, 267 і 270 КК) вчинюються шляхом як дії, так і бездіяльності.

Загибель людей означає загибель однієї або кількох осіб. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній або кільком особам, середньої тяжкості двом чи більше особам, заподіяння майнової шкоди у великому або в особливо великому розмірі тощо.

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки з формальним складом — прямий умисел, а злочинів із матеріальним складом — необережність. В останніх злочинах можлива змішана форма вини, що передбачає умисел щодо діяння (наприклад, порушення певних правил безпеки) і необережність щодо наслідків (наприклад, стосовно загибелі людей).

Мотив і мета більшості злочинів проти громадської безпеки не є їх обов'язковими ознаками і можуть бути різними.

Суб'єктом злочинів проти громадської безпеки є, як правило, будь-яка особа, яка досягла 16, а деяких злочинів — 14 років.

Отже, злочини проти громадської безпеки — це суспільно небезпечні, передбачені КК, винні діяння (дії або бездіяльність), вчинені суб'єктами злочину, що порушують громадську (загальну) безпеку і створюють загальну небезпеку (умови) загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіюють такі наслідки.

Виходячи з послідовності злочинів, зазначених у дев'ятому розділі Особливої частини КК, усі злочини проти громадської безпеки можна поділити на три групи:

1) створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язаних із ними (статті 255–261 КК);

2) незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами (статті 262–266 КК);

3) порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку (статті 267–270 КК).

§ 2. Створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними

Створення злочинної організації (ст. 255). *Об'єктивна сторона* цього злочину виявляється в таких формах: 1) створення злочинної організації для вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину; 2) керівництво такою організацією; 3) участь у ній; 4) участь у злочинах, учинюваних такою організацією; 5) організація зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп для розробки планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп; 6) керівництво цією зустріччю (сходкою); 7) сприяння такій зустрічі (сходці).

Створення злочинної організації для вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину слід розуміти як сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для зайняття злочинною діяльністю. Зазначені дії за своїм змістом близькі до дій з організації злочину і включають підшукування співучасників, об'єднання їх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, складання плану, визначення способів його виконання. Проте основною метою організатора такого угруповання є утворення стійкого об'єднання осіб для зайняття злочинною діяльністю, забезпечення зв'язку між діями всіх учасників останнього, упорядкування взаємодії його структурних частин.

Злочин є закінченим з моменту фактичного створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Поняття злочинної організації подано у ч. 4 ст. 28 КК.

Злочинну організацію слід вважати створеною, якщо після досягнення особами згоди щодо вчинення першого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, але до його закінчення об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак такої організації. При цьому не має значення, передувала набуттю об'єднанням ознак злочинної організації стадія його існування як організованої групи чи зазначена організація була одразу створена як така.

Якщо перший, а також наступні злочини були вчинені до набуття об'єднанням усіх обов'язкових ознак злочинної організації, ці злочини

за наявності до того підстав необхідно кваліфікувати як такі, що вчинені організованою групою.

У випадках, коли винному не вдалося створити злочинну організацію, його дії необхідно розглядати як готування до створення злочинної організації або замах на її створення і відповідно кваліфікувати за статтями 14 або 15 і 255 КК.

Керівництво злочинною організацією полягає у вчиненні сукупності дій, спрямованих на управління її функціонування як стійкого об'єднання осіб (забезпечення існування, відповідного рівня організованості, дотримання загальних правил поведінки і дисципліни; вербування нових учасників, розподіл або перерозподіл між ними функціональних обов'язків; планування конкретних злочинів і злочинної діяльності в цілому; організація заходів щодо прикриття останньої; вдосконалення структури об'єднання) та здійснення нею злочинної діяльності (визначення її мети і напрямів, конкретних завдань об'єднання, його структурних частин або окремих учасників, координація їх дій; ініціювання здійснення певного виду злочинної діяльності чи вчинення конкретних злочинів тощо).

Зазначені дії організаційного характеру можуть здійснюватись у формі віддання наказів, розпоряджень, давання доручень, проведення інструктажів, прийняття звітів про виконання тих чи інших дій, застосування заходів впливу щодо учасників злочинного об'єднання за невиконання наказів і доручень або порушення встановлених у ньому правил поведінки.

Участь у злочинній організації передбачає існування вже створеної злочинної організації. Тут ідеться про випадки, коли особа не брала участі у створенні злочинної організації, але вступила (увійшла) до злочинної організації, створеної іншими особами. Вступ особи до злочинної організації (участь у ній) означає надання цією особою згоди на участь у такому об'єднанні за умови, що вона усвідомлювала факт його існування і підтвердила певними діями реальність своїх намірів. Вступ до злочинної організації, членство в ній є закінченим злочином із тих підстав, що сам по собі цей факт означає надання злочинній організації можливості використання нового учасника згідно з її планами.

Участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, має місце й тоді, коли особа не брала участі у створенні злочинної організації, не вступала до цієї організації, не була її учасником, але взяла безпо-

середню участь у злочині, вчиненому злочинною організацією, тобто була співвиконавцем її злочину.

Організація зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп для розробки планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп — це залучення до зустрічі (сходки), розробка плану її підготовки і проведення, об'єднання названих осіб, їх мобілізація, спрямованість на зустріч (сходку), налагодження, упорядкування зустрічі (сходки) для успішної та ефективної злочинної діяльності. Поняття організованої групи подано у ч. 3 ст. 28 КК.

Керівництво вказаною зустріччю (сходкою) — це управління зустріччю (сходкою) для розробки планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Сприяння вказаній зустрічі (сходці) — це створення відповідних умов для її здійснення, надання допомоги тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони створення злочинної організації є мета вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а організації, керівництва чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп — мета розробки планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп. Мотиви злочину можуть бути різними. У більшості випадків — це прагнення до наживи, матеріальної вигоди. Особа, яка створила злочинну організацію з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину або яка керувала такою організацією, підлягає кримінальній відповідальності не лише за ст. 255 КК, а й, відповідно до ч. 1 ст. 30 КК, за всі злочини, вчинені злочинною організацією, якщо вони охоплювалися її умислом. Інші учасники злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за участь у ній, а також за скоєні злочинною організацією злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь. У разі скоєння окремими членами злочинної організації злочинів, які не передбачалися (не охоплювалися) цілями злочинної організації та не входили в плани її діяльності, відповідальності за ці злочини підлягають лише особи, які їх вчинили.

Злочини, скоєні у складі злочинної організації, належить самостійно кваліфікувати за відповідними нормами за сукупністю з нормою,

яка передбачає відповідальність за створення такої організації, участь у ній чи у вчинюваних нею злочинах (ч. 1 ст. 255 КК).

Суб'єктом цього злочину може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку.

Відповідно до ч. 2 ст. 255 КК звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора чи керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю. У цій нормі сформульована спеціальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності. У зазначених випадках за наявності обставин, передбачених цією нормою закону, суд зобов'язаний звільнити відповідних осіб від кримінальної відповідальності. Добровільність заяви про створення злочинної організації або участь у ній означає вчинення цих дій із різних мотивів, але з власної волі та за усвідомлення об'єктивної можливості й надалі брати участь у ній.

Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається у двох формах: 1) заздалегідь не обіцяному сприянні учасникам злочинних організацій та укритті їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів; 2) заздалегідь не обіцяному вчиненні інших дій зі створення умов, які сприяють їх злочинній діяльності. Заздалегідь обіцяне вчинення цих дій утворить собою співучасть у злочині, передбаченому ст. 255 КК.

Сприяння учасникам злочинних організацій і укриття їх злочинної діяльності означає надання їм допомоги, підтримки, створення відповідних сприятливих умов для подальшого здійснення їх злочинної діяльності та її приховування.

Здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють злочинній діяльності учасників злочинних організацій, означає підготовку і забезпечення можливості злочинної діяльності учасників злочинних організацій. Якщо сприяння учасникам злочинних організацій і укриття їх злочинної діяльності здійснюється способом, який сам по собі має ознаки іншого складу злочину, вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів. Сприяння учасникам злочинних організацій у їх злочинній діяльності та укриття винним здобутих учасниками злочинних організацій предметів, зберігання яких карається саме по собі,

підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів (наприклад, зберігання вибухових речовин).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій. Для кваліфікації цього злочину як закінченого не має значення, чи вдалося винному сприяти учасникам злочинної організації та укрити їх злочинну діяльність. Достатньо встановити, що дію було спрямовано на здійснення такого сприяння.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює, що вона надає заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриває їх злочинну діяльність, і бажає цього. Якщо ж здійснення цих дій було обіцяно до або під час вчинення злочину, тобто до моменту вчинення учасниками злочинної організації тяжкого чи особливо тяжкого злочину або до його закінчення, такі дії розглядаються як співучасть у вчиненні цього злочину у вигляді пособництва. При цьому, якщо особа більш або менш постійно, систематично сприяє злочинній діяльності учасників злочинної організації та укриває її, то пособництво переростає в участь у злочинній організації. Тому про сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності можна говорити лише у разі заздалегідь не обіцяного, не постійного сприяння, а тимчасового разового зв'язку зі злочинною організацією (наприклад, приховування без попередньої домовленості майна, здобутого злочинною організацією шляхом вчинення нею особливо тяжкого злочину).

Мотив і мета можуть бути різними і не є обов'язковими ознаками складу цього злочину.

Суб'єкт злочину: за ч. 1 ст. 256 КК — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, за ч. 2 цієї статті — тільки службова особа або особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 256, повторно (ч. 1 ст. 32 КК).

Бандитизм (ст. 257 КК). Відповідно до ст. 257 КК, бандитизм — це організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

Обов'язковими ознаками банди є: 1) наявність у ній кількох (трьох і більше) суб'єктів злочину; 2) стійкість; 3) озброєність; 4) загальна мета учасників угруповання — вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 5) спосіб вчинення злочину — напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Стійкість як ознака банди має місце лише у разі, якщо її створено для зайняття злочинною діяльністю, вчинення, як правило, не одного, а кількох нападів. В окремих випадках банду може бути створено для одного, але особливо небезпечного нападу, що потребує особливої підготовки. Наприклад, для нападу на банк, поштовий потяг тощо. Про стійкість банди можуть свідчити стабільність її складу та організаційних структур, згуртованість її членів, постійність форм і методів злочинної діяльності тощо.

Озброєність банди означає озброєність її учасників або хоча б одного з них (в останньому випадку інші учасники мають знати про це й усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів). При цьому учасники банди могли озброїтись як до створення банди, так і в процесі її організації. Дії, які полягають у незаконному заволодінні вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, їх придбанні, виготовленні, ремонті, або в незаконному заволодінні радіоактивними матеріалами чи їх придбанні, або у виготовленні, ремонті холодної зброї, вчинені з метою організації банди, а також аналогічні дії учасників уже існуючої банди чи збут останніми зазначених предметів належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 257, 262 або ч. 1 чи ч. 2 ст. 263 КК.

Дії ж учасників банди, пов'язані з незаконним носінням, зберіганням, ремонтом та передачею (один одному) предметів, якими вона озброєна, є складовими елементами бандитизму і додаткової кваліфікації за ст. 263 КК не потребують. Саме озброєність для нападів у поєднанні зі стійкістю та іншими ознаками й утворює ту міру суспільної небезпечності, яка характеризує банду. Під зброєю розуміють пристрої, прилади та інші предмети, конструктивно призначені та технічно придатні для ураження живої чи іншої цілі, тобто зброя у вузькому, власному значенні слова. Зброя може бути вогнепальною, холодною, вибуховою тощо. У випадках, коли для вирішення питання про належність відповідних предметів до зброї, а також питання про їх придатність до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання, у справі необхідно призначати експертизу, яку слід проводити у відповідних експертних установах. Для вирішення лише другого питання достатньо участі спеціаліста. Якщо зброя є лише в одного члена банди, необхідно, щоб інші учасники знали про неї та розуміли, що вона може бути використана під час нападу. Тобто для відповідальності за бандитизм достатньо того, що зброя була у розпорядженні банди і могла бути використана.

Банда створюється з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Нападом озброєної банди є дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи створення загрози його застосування. Такий напад вважається здійсненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка перебувала в їх розпорядженні. Отже, бандою необхідно визнавати озброєну організовану групу або злочинну організацію, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, що потребує ретельної довготривалої підготовки.

Банду слід вважати створеною з моменту досягнення її учасниками згоди щодо вчинення першого нападу за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності такого ж характеру та за умови, що об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак банди. При цьому не має значення, передувала створенню банди стадія існування об'єднання як організованої групи або злочинної організації чи банда одразу була створена як така. Якщо перший, а також наступні злочини були вчинені до набуття об'єднанням усіх обов'язкових ознак банди, ці злочини за наявності до того підстав необхідно визнавати такими, що скоєні організованою групою чи злочинною організацією.

Об'єктивна сторона бандитизму може виражатися в трьох формах: 1) організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 2) участь у такій банді; 3) участь у вчинюваному бандою нападі. Для складу бандитизму достатньо вчинення хоча б однієї з цих дій.

Організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб — це створення озброєної організованої групи чи озброєної злочинної організації для відповідного нападу. Організація такого об'єднання утворює склад бандитизму незалежно від того, чи встигли його учасники здійснити хоча б один із намічених нападів.

Оскільки ст. 257 КК передбачено відповідальність за організацію банди, а не за організаційну діяльність щодо її створення, дії обвинувачених можна кваліфікувати як закінчений бандитизм лише у випадках, коли банду дійсно було організовано. Організаційна ж діяльність, яка не дала такого результату, може розцінюватись як замах на бандитизм.

Участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування (надання транспорту, приміщень, здійснення фінансування та матеріально-технічного забезпечення, постачання зброї, підшукування об'єктів для нападу, зберігання зброї, злочинно набутого майна, коштів тощо). Проте в будь-якому разі участь у банді (як форма бандитизму) обов'язково передбачає членство особи в цьому об'єднанні, яке набувається шляхом вступу до останнього. Вчинення зазначених дій особою, яка не є учасником банди, належить розцінювати як пособництво у бандитизмі.

Вступ особи до організованої групи чи злочинної організації (участь у ній) означає надання цією особою згоди на участь у такому об'єднанні за умови, що вона усвідомлювала факт його існування і підтвердила певними діями реальність своїх намірів.

Участь у вчинюваному озброєною бандою нападі буде у разі, коли члени банди або інша особа, не член банди, разом із членами банди спільно братимуть безпосередню участь у вчинюваному бандою нападі, тобто є його співвиконавцями. Участь може виявитися у різних діях: придушення опору потерпілого, забезпечення безпеки нападаючих бандитів та інші дії з надання допомоги банді під час вчинення нею нападу. Для відповідальності за ст. 257 КК необхідно, щоб особа, яка не є членом банди, взяла участь спільно з бандитами саме в бандитському нападі. Якщо мала місце участь спільно з бандитами в іншому діянні (не в нападі), то склад бандитизму виключається.

Участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Проте дії такої особи можуть кваліфікувати за ст. 257 КК тільки в тому разі, коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу, який вчинює банда. Якщо ж зазначена особа не брала безпосередньої участі у нападі, а лише якимось чином сприяла його вчиненню, її дії слід вважати пособництвом.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується виною у формі прямого умислу. Особи, які не були учасниками банди і не усвідомлювали факту її існування, але в будь-який спосіб сприяли вчиненню нею нападу, несуть відповідальність за злочин, що охоплювався їх умислом. Бандитизм може вчинятися з метою викрадення людей, захоплення заручників, убивств, зґвалтувань, заволодіння майном, зни-

щення чи пошкодження майна, звільнення винних з-під варти, вчинення хуліганства тощо.

Суб'єкт бандитизму — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку. Оскільки законом встановлено відповідальність за сам факт організації банди, то особа, яка була одним із її організаторів, визнається виконавцем злочину, передбаченого ст. 257 КК, навіть якщо вона в подальшому не брала участі в діяльності банди.

Поняття бандитизму не передбачає ні якихось конкретних цілей вчинюваних бандою нападів як обов'язкової ознаки складу злочину, ні відповідальності за вчинення її членами під час нападу злочинних діянь, які утворюють самостійні склади злочинів (окрім відповідальності за організацію банди, участь у ній та у вчинюваних нею нападах). Тому в таких випадках, згідно зі ст. 33 КК, за сукупності злочинів кожен із них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Терористичний акт (ст. 258 КК). Терористичний акт (від лат. *terror* — страх, жах) є одним із найнебезпечніших злочинів проти громадської безпеки.

Об'єктивна сторона злочину виражається у двох формах: 1) застосуванні зброї, вчиненні вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погрози вчинення зазначених дій.

Під застосуванням зброї слід розуміти використання її вражаючих властивостей проти життя, здоров'я майна чи довкілля. Поняття вибуху, підпалу розглянуто при аналізі складу диверсії (ст. 113 КК). До інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, можна віднести застосування отруйних речовин, затоплення, обвали, каменепадів, зруйнування будівель, споруд, доріг, засобів зв'язку, пошкодження нафтових родовищ, систем життєзабезпечення тощо. Для складу закінченого злочину достатньо вчинення будь-якої із зазначених дій.

Погроза вчинення зазначених загальнонебезпечних дій передбачає доведення до відома органів державної влади чи місцевого самоврядування, службових осіб, об'єднань громадян, юридичних або фізичних осіб умислу винного вчинити зазначені дії. З моменту такої погрози терористичний акт вважається закінченим злочином. Погроза

може бути виражена як безпосередньо, так і опосередковано, як відкрито, публічно, так і анонімно, усно чи письмово тощо.

Із *суб'єктивної сторони* терористичний акт може бути вчинений лише з прямим умислом. При погрозі не має значення, чи справді винний мав умисел привести її до виконання. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони терористичного акту є наявність мети: 1) порушення громадської безпеки; 2) залякування населення; 3) провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення; 4) вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; 5) привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Суб'єктом терористичного акту може бути будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку.

Частина 2 ст. 258 КК передбачає відповідальність за терористичний акт, вчинений: 1) повторно (ч. 1 ст. 32 КК); 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК); 3) із заподіянням значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. Якщо дії, передбачені частиною 1 або 2 цієї статті, призвели до загибелі людини, винний відповідає за ч. 3 ст. 258 КК.

Втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258¹ КК). *Об'єктивна сторона* втягнення у вчинення терористичного акту виражається у двох формах: 1) втягнення особи у вчинення терористичного акту; 2) примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

Поняття терористичного акту визначено у ст. 258 КК.

При втягненні у вчинення терористичного акту винний скоює ті чи інші дії щодо фізичного або психічного впливу на особу, щоб схилити її до вчинення терористичного акту, викликати у неї прагнення взяти участь у вчиненні терористичного акту. Способи втягнення особи у вчинення терористичного акту можуть бути різними.

Примушування до вчинення терористичного акту означає вимагання від іншої особи незалежно від її волі, бажання вчинення чи участі у вчиненні терористичного акту.

Примушування до вчинення терористичного акту здійснюється з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із за-

стосуванням чи погрозою застосування насильства. Поняття уразливого стану особи передбачено у примітці 2 до ст. 149 КК, а способи вчинення злочину висвітлені у попередніх розділах підручника.

Злочин є закінченим з моменту здійснення дії щодо втягнення у вчинення терористичного акту чи примушування до його вчинення незалежно від того, чи вдалося винному відповідно втягнути особу у вчинення терористичного акту чи примусити до його вчинення. У разі, коли втягнення у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту супроводжувалося вчиненням іншого більш тяжкого злочину, дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів.

При втягненні (примушуванні) особи до вчинення конкретного терористичного акту дії винного мають кваліфікуватися за ст. 258¹ КК і за вчинений разом з нею терористичний акт, тобто за ст. 258 КК.

Дії ж винного, який, не будучи співвиконавцем терористичного акту, втягнув у нього особу, кваліфікуються за ст. 258¹ КК та за відповідною частиною ст. 27 КК (залежно від виду співучасника) і ст. 258 КК.

Коли особа, втягнута у вчинення конкретного терористичного акту, добровільно відмовилася від учинення терористичного акту або не закінчила його (вчинила готування чи замах), винний (втягувач) несе відповідальність за ст. 258¹ КК за втягнення у вчинення терористичного акту і за співучасть у незакінченому терористичному акті.

Якщо особа, яку втягували у вчинення конкретного терористичного акту, взагалі не робила спроби його вчинити і не готувалася до цього, винний притягається до відповідальності за ст. 258¹ КК за втягнення особи до терористичного акту і за готування до терористичного акту, у вчинення якого він намагався втягнути особу.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає прямий умисел. Мотиви і цілі можуть бути різними.

Суб'єкт злочину загальний — особа, що досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками даного злочину закон визнає вчинення його: 1) щодо кількох осіб; 2) повторно; 3) за попередньою змовою групою осіб; 4) службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 258¹ КК).

Публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258² КК).

Об'єктивна сторона злочину виражається у двох формах: 1) публічні заклики до вчинення терористичного акту; 2) розповсюдження, виго-

товлення чи зберігання для розповсюдження матеріалів з такими закликами.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту — це прилюдне (у присутності публіки, людей) підбурювання до вчинення злочину, передбаченого ст. 258 КК.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту становлять закінчений злочин незалежно від реакції на них осіб, до яких було звернення вчинити терористичний акт.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту можуть мати як загальний, неконкретизований характер, так і полягати у публічному підбурюванні не в загальній формі до вчинення терористичного акту, а до конкретного терористичного акту. В останньому випадку все скоєне потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, а саме за публічні заклики до вчинення терористичного акту і за готування до терористичного акту.

Розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту означає їх поширення (роздача, передача, розсилання поштою та ін.) серед багатьох людей для ознайомлення їх з цими закликами для публічного підбурювання до вчинення терористичного акту.

Матеріали із закликами до вчинення терористичного акту — це створені для розповсюдження ті чи інші витвори на тих чи інших матеріальних носіях інформації із закликами до вчинення терористичного акту.

Виготовлення матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту — це створення або розмноження того чи іншого витвору на тих чи інших матеріальних носіях інформації з указаними закликами для публічного підбурювання до вчинення терористичного акту.

Зберігання матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту — це володіння цими матеріалами для подальшого їх розповсюдження з метою публічного підбурювання до вчинення терористичного акту. Зберігання матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту без мети їх розповсюдження і підбурювання до вчинення терористичного акту не створює складу злочину.

Суб'єктивна сторона всіх видів публічних закликів до вчинення терористичного акту характеризується прямим умислом і метою підбурювання до вчинення терористичного акту. При виготовленні та зберіганні матеріалів з публічними закликами до вчинення терористичного акту необхідна мета розповсюдження цих матеріалів і підбу-

рювання до вчинення терористичного акту. Мотиви злочину можуть бути різними.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

У частині 2 ст. 258² КК передбачена відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту з використанням засобів масової інформації, тобто преси, радіо, телебачення та інших засобів, що мають на меті поширення відомостей, знань (наприклад, Інтернет).

Створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258³ КК). *Об'єктивна сторона* злочину полягає в таких формах: 1) створення терористичної групи чи терористичної організації; 2) керівництво терористичною групою чи терористичною організацією; 3) участь у терористичній групі чи терористичній організації; 4) матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи або терористичної організації.

Терористична група чи терористична організація — це стійкі злочинні об'єднання, створені з метою вчинення одного чи кількох актів тероризму (терористичних злочинів).

Терористична група є видом організованої групи (ч. 3 ст. 28 КК), а терористична організація — видом злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК).

Під терористичною групою належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох або більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення ряду актів тероризму (терористичних злочинів) або тільки одного, який потребує ретельної довготривалої підготовки. Таку групу слід вважати утвореною з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого злочину за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності.

Терористична організація — це внутрішньо і зовнішньо стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'яти і більше) або двох і більше організованих груп (структурних частин), метою діяльності якого є вчинення актів тероризму (терористичних злочинів) чи тільки одного, що вимагає ретельної довготривалої підготовки, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої терористичної організації, так і інших терористичних груп.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. організація визнається терористичною, якщо хоч один

з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації (ст. 1 Закону)¹.

Поняття «створення терористичної групи чи терористичної організації», «керівництво такою групою чи організацією», а так само «участь у ній» аналогічні тим, що розглянуті при аналізі складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 255, статтями 256 і 257 КК.

Сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (матеріальне, організаційне чи інше сприяння) означає забезпечення відповідних умов для здійснення створення або діяльності такого об'єднання.

Матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації означає надання для вказаних цілей матеріальних засобів.

Організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації може виражатись у різноманітних діях: допомога в підшукуванні осіб для терористичного об'єднання або в підготовці і проведенні певних заходів по згуртуванню терористів, упорядкуванню, узгодженні дій тих чи інших осіб для створення або діяльності терористичної групи (терористичної організації) тощо.

Інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації — це різноманітні дії щодо забезпечення відповідних умов для створення чи діяльності терористичного об'єднання, які не охоплюються матеріальним та організаційним сприянням створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Наприклад, фінансування терористичних груп (терористичних організацій), приховування їх діяльності, надання або збір коштів для надання їм, озброєння та навчання терористів тощо.

У разі, коли матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації саме по собі утворює склад окремого злочину, дії винного необхідно додатково кваліфікувати ще й як вчинення відповідного злочину.

Створення терористичної групи (терористичної організації) або участь у ній, а так само сприяння її створенню або діяльності визнаються закінченим злочином безвідносно до того, чи розпочали її учасники вчинювати конкретні акти тероризму (терористичні злочини).

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

Злочини, вчинені у складі терористичної групи чи терористичної організації, належить самостійно кваліфікувати за відповідними нормами за сукупністю зі ст. 258³ КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Обов'язковою умовою створення терористичної групи і терористичної організації, керівництва такою групою чи організацією або участі у ній є мета вчинення акту тероризму (терористичного злочину).

Мета і мотив сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації можуть бути різними.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

У частині 2 ст. 258³ КК сформульовано норму, в якій передбачена спеціальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності. За наявності обставин, передбачених ч. 2 ст. 258³, суд зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Згідно з ч. 2 ст. 258³ КК для звільнення від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 ст. 258³ КК, необхідно, щоб особа: 1) не була організатором, керівником терористичної групи (терористичної організації); 2) добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність; 3) сприяла її припиненню і розкриттю злочинів, учинених у зв'язку зі створенням та діяльністю такої групи чи організації; 4) не вчинила дій, які передбачають кримінальну відповідальність за інші злочини.

Добровільність повідомлення правоохоронного органу про відповідну терористичну діяльність означає вчинення цих дій з власної волі, з різних мотивів, при усвідомленні можливості подальшого безкарного продовження вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258³ КК.

Сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258⁴ КК). *Об'єктивна сторона* злочину виявляється у шести формах: 1) вербування особи для вчинення терористичного акту; 2) фінансування особи для вчинення терористичного акту; 3) матеріальне забезпечення особи для вчинення терористичного акту; 4) озброєння особи для вчинення терористичного акту; 5) навчання особи для вчинення терористичного акту; 6) використання особи для вчинення терористичного акту.

Вербування особи для вчинення терористичного акту — це її найом за матеріальну винагороду для вчинення терористичного акту.

Фінансування особи для вчинення терористичного акту означає забезпечення її коштами, фінансами з цією метою.

Матеріальне забезпечення особи для вчинення терористичного акту — це надання їй матеріальних засобів з цією метою.

Озброєння особи для вчинення терористичного акту — це надання їй військового спорядження, засобів (зброї, боєприпасів, вибухівки тощо) для вчинення терористичного акту.

Навчання особи для вчинення терористичного акту означає проведення з нею теоретичних або практичних занять з її підготовки для вчинення нею терористичного акту. Наприклад, поняттям вказаного «навчання» охоплюється «надання інструкцій стосовно виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин або стосовно інших специфічних методів чи засобів для вчинення або сприяння вчиненню терористичного акту зі знанням того, що навички, які надаються, призначені для використання з цією метою» (ч. 1 ст. 7 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму).

Використання особи для вчинення терористичного акту — це застосування її у вчиненні терористичного акту, наприклад використання терористів-смертників.

Злочин є закінченим з моменту вчинення будь-якої із передбачених ст. 258⁴ КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою умовою є мета — вчинення акту тероризму.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 258⁴ КК передбачена відповідальність за кваліфіковані види цього злочину: сприяння вчиненню терористичного акту щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища.

Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає у неправдивому повідомленні про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками.

Неправдиве повідомлення — це доведення до відома будь-якій особі інформації, що не відповідає дійсності, про нібито існуючу підготовку вибуху, підпалу або інших подібних дій. Злочин вважається закінченим з моменту неправдивого повідомлення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, завідомістю — тобто винний знає про те, що відомості, повідомлені ним, є неправдивими.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 259 КК передбачено відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення: а) якщо воно спричинило тяжкі наслідки або б) вчинене повторно (ч. 1 ст. 32 КК).

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в таких формах: 1) у створенні не передбачених законами України воєнізованих формувань; 2) участі у їх діяльності; 3) у створенні не передбачених законом збройних формувань; 4) участі у їх діяльності.

Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, зокрема єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну, і в яких проводиться військова, стройова чи фізична підготовка.

Під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, що незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю (примітки 1 і 2 до ст. 260 КК). Поняття зброї та озброєності ті самі, що і при характеристиці бандитизму.

З об'єктивної сторони цього злочину обов'язковою є незаконність створення воєнізованого або збройного формування. Відповідно до Конституції України, «на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом» (ч. 6 ст. 17 КК), «політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань» (ч. 2 ст. 37 КК). Незаконними є воєнізовані формування, створення яких заборонено Конституцією України, а також воєнізовані та збройні формування, не передбачені законами України.

Під створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань слід розуміти їх утворення (організацію, заснування). Створення незаконного воєнізованого або збройного формування може виражатися в різних діях, які призвели до його організації. Поняття створення злочинного формування подано при аналізі злочину, передбаченого ст. 255 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту створення воєнізованого або збройного формування, навіть якщо не вчинено жодної дії, заради якої

вони були створені. Якщо винному не вдалося створити воєнізоване або збройне формування, його дії слід кваліфікувати як незакінчений злочин, тобто готування або замах на створення відповідного формування.

Участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань вважається членство в таких формуваннях, перебування у їх складі та виконання будь-яких дій для їх успішного функціонування. Частина 1 і 2 ст. 260 КК передбачають відповідальність за участь у діяльності формування. Тому сам факт дачі згоди на вступ, як і вступ до воєнізованого або збройного формування, якщо особі не вдалося з причин, що не залежали від її волі, взяти участь у діяльності такого формування, слід кваліфікувати як замах на участь у діяльності воєнізованого або збройного формування.

Із *суб'єктивної сторони* ці злочини можуть бути вчинені лише з прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 3 ст. 260 КК передбачено відповідальність за вчинення цього злочину за кваліфікуючих обставин, а саме: а) керівництво не передбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням; б) їх фінансування; в) постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки. Поняття керівництва злочинним формуванням дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 255 КК. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, пов'язаних із керівництвом воєнізованим або збройним формуванням. Під фінансуванням незаконного воєнізованого або збройного формування слід розуміти забезпечення його грошима, валютними цінностями, коштовностями тощо. Під постачанням предметами слід розуміти їх надання, доставку тощо.

У частині 4 ст. 260 КК передбачено відповідальність за участь у складі воєнізованих або збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян. Якщо такий напад призвів до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, відповідальність настає за ч. 5 ст. 260 КК.

Відповідно до ч. 6 цієї статті звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка перебувала в складі зазначених формувань, за дії, передбачені частиною 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування. Добровільність означає остаточний вихід особи з різних мотивів зі злочинного формування з власної волі, за усвідомлення нею можливості й надалі брати участь у ньому.

Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК). *Предметом* цього злочину є об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети.

Радіоактивні матеріали — це джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи.

Хімічні речовини — це речовини, безпосередня або опосередкована дія яких може призвести до загибелі або отруєння людей і (або) заподіяти шкоду довкіллю та майну. Біологічні речовини, матеріали — це такі речовини біологічного походження (біохімічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які можуть призвести до загибелі людей або тілесних ушкоджень і (або) заподіяти шкоду довкіллю та майну. Вибухонебезпечними вважаються матеріали, які внаслідок своїх фізико-хімічних властивостей здатні миттєво виділяти велику кількість кінетичної енергії, створювати високу температуру, утворювати отруйні гази, спричиняти пожежі та руйнування і цим становлять підвищену небезпеку для оточення.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у нападі на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, вчиненому для захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів. Поняття нападу було подано при аналізі бандитизму.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мета — захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів. Під *захопленням* слід розуміти зайняття всієї або частини території вказаних об'єктів. Поняття *пошкодження* і *знищення* об'єктів розглянуті при аналізі складу злочину, передбаченого ст. 194 КК.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

§ 3. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами

Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів

або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК). *Предметом* цього злочину є вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали. Вони мають бути придатними для використання за своїм цільовим призначенням. До вогнепальної зброї належать усі види бойової, спортивної, нарізної, мисливської (крім гладкоствольної мисливської) зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згорянні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей). Бойові припаси — це патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. До вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухати без доступу кисню. Вибухові пристрої — це саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені та за певних обставин здатні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори — спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду — шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин. Поняття *радіоактивних матеріалів* подано при аналізі злочину, передбаченого ст. 261 КК.

З *об'єктивної сторони* цей злочин може виражатися в таких формах: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння зазначеними предметами шляхом шахрайства.

Поняття викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства, розбою або зловживання службовим становищем аналогічні відповідним поняттям злочинів проти власності (статті 185, 186, 187, 189–191 КК). Однак, на відміну від злочинів проти власності, заподіяння матеріальної шкоди власності не є обов'язковою ознакою цього злочину.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. На відміну від аналогічних посягань на власність, корисливий мотив і корислива мета не є обов'язковими ознаками цього злочину, його мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єкт злочину: за умови викрадення, вимагання і розбою — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку, за умови привласнення і заволодіння шляхом шахрайства — особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єкт привласнення спеціальний, а саме особа, у правомірному віданні якої були зазначені вище предмети.

У частині 2 ст. 262 КК передбачено відповідальність за вчинення цього злочину повторно, за попередньою змовою групою осіб, а також заволодіння зброєю та іншими предметами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

У частині 3 ст. 262 КК встановлено відповідальність за дії, передбачені частиною 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, шляхом розбою, вимагання, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК)¹. *Предметом* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК, є вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої. Він тотожний предмету злочину, передбаченого ч. 1 ст. 262 КК. Предмет злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК, — кинджали, фінські ножі, кастети чи інша холодна зброя. До холодної зброї належать предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що справляють колючий, колючо-ріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, кинджал, арбалет, нунчаки, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК, полягає у носінні, зберіганні, придбанні, виготовленні, ремонті, передачі чи збуті вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу, а злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, — у носінні, виготовленні, ремонті або збуті кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без вказаного дозволу.

Носіння — це дія з переміщення зазначених предметів, їх транспортування особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо). Зберігання — це воло-

¹ Докладніше див.: Тихий, В. П. Уголовная ответственность за незаконное владение оружием [Текст] / В. П. Тихий. — Харьков, 1978.

діння будь-яким із зазначених предметів, що перебувають не при особі, а в обраному нею місці. Придбання — це дії, пов'язані з набуттям цих предметів (за винятком викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) у результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання в подарунок, на відшкодування боргу тощо. Виготовлення — це дії зі створення чи переробки будь-яких предметів, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей холодної чи вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв. Ремонт — це таке відновлення характерних властивостей зазначених предметів шляхом заміни або реставрації зношених чи непридатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, унаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням. Передача — це надання цих предметів іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання за цільовим призначенням. Збут — це передача їх іншій особі шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу тощо.

Злочин має місце лише за умови, що зазначені дії вчинюються без передбаченого законом дозволу, тобто є незаконними.

Із *суб'єктивної сторони* ці злочини можуть бути вчинені лише з прямим умислом, їх мета і мотив можуть бути різними.

Суб'єктом злочинів може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 3 ст. 263 КК встановлено, що звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частиною 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. Під добровільною здачею слід розуміти повну, за власною волею, незалежно від мотивів, здачу цих предметів органам влади при усвідомленні особою фактичної можливості подальшого безкарного продовження вчинення злочину.

Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК). *Предметом* цього злочину є вогнепальна зброя і бойові припаси. Їх поняття дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 262 КК. Проте предметом цього злочину може бути і гладкоствольна мисливська зброя, і бойові припаси до неї.

Об'єктивна сторона злочину — недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Недбале зберігання може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності (наприклад, зброя передається малолітньому для гри чи не розряджається після полювання).

Із *суб'єктивної сторони* злочин характеризується умислом або необережністю щодо самої дії або бездіяльності, але до наслідків можлива тільки необережна форма вини.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК). *Предметом* цього злочину є радіоактивні матеріали, їх поняття дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 261 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному (без передбаченого законом дозволу) придбанні, носінні, зберіганні, використанні, передачі, видозміненні, знищенні, розпиленні, руйнуванні радіоактивних матеріалів. Для відповідальності достатньо вчинення однієї з цих дій.

Поняття придбання, носіння і зберігання подано при аналізі злочину, передбаченого ст. 263 КК. Під використанням радіоактивних матеріалів слід розуміти їх застосування або користування ними. Передача радіоактивних матеріалів аналогічна за своїм змістом цьому поняттю у ст. 263 КК. Видозмінення радіоактивних матеріалів — це внесення до них будь-яких змін. Знищення радіоактивних матеріалів — це приведення їх до непридатного стану. Розпилення — це дії, які розсіюють (розносять) радіоактивні матеріали у повітрі найдрібнішими частинками. Руйнування означає пошкодження предметів, у яких є радіоактивні речовини або ядерні матеріали.

Обов'язковою ознакою *об'єктивної сторони* злочину є поводження з радіоактивними матеріалами без передбаченого законом дозволу.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 265 КК встановлено відповідальність за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами, вчинене з метою спричинення загибелі людей, шкоди здоров'ю людей, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля.

У частині 3 ст. 265 КК встановлено відповідальність за дії, передбачені частиною 1 або 2 цієї статті, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони спричинили загибель людей, майнову шкоду у великому розмірі, значне забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки.

Майнова шкода вважається заподіяною у великому розмірі, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 265 КК).

Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹ КК). *Предметом* цього злочину є ядерний вибуховий пристрій чи пристрій, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію і може через свої властивості спричинити загибель людей, шкоду здоров'ю людей, майнову шкоду у великому розмірі або значне забруднення довкілля.

Поняття вибухового пристрою та радіоактивного матеріалу подано при аналізі злочинів, передбачених статтями 261 та 262 КК.

Під пристроєм, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію, слід розуміти такий виготовлений виріб, який спеціально підготовлений та здатний розсіювати радіоактивний матеріал або випромінювати радіацію і може через свої властивості спричинити загибель людей, шкоду здоров'ю людей, майнову шкоду у великому розмірі або значне забруднення довкілля.

Об'єктивна сторона злочину виражається у незаконному виготовленні предмета цього злочину.

Поняття незаконного виготовлення предмета злочину подано при аналізі злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотив і мета злочину можуть бути різними.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 265 КК передбачено відповідальність за незаконне виготовлення предмета цього злочину, вчинене з метою спричинення загибелі людей, шкоди здоров'ю людей, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля.

У частині 3 ст. 265 КК встановлена відповідальність за дії, передбачені частиною 1 або 2 цієї статті, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони спричинили загибель людей,

майнову шкоду у великому розмірі, значне забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки.

Поняття майнової шкоди у великому розмірі визначено у примітці до ст. 265 КК.

Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК). *Предметом* злочину є радіоактивні матеріали, їх поняття подано при аналізі злочину, передбаченого ст. 261 КК.

Об'єктивна сторона злочину виражається у погрозі вчинити викрадення радіоактивних матеріалів для примушення фізичної або юридичної особи, міжнародної організації або держави вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 266 КК, полягає у погрозі використати радіоактивні матеріали для спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози. Злочин вважатиметься закінченим, якщо стало відомо про погрозу, тобто з того моменту, коли та чи інша особа сприйняла погрозу.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочинів є спеціальна мета, а саме: примусити фізичну або юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, або мета — спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Суб'єкт злочинів — будь-яка особа.

§ 4. Порухення різних правил, що забезпечують громадську безпеку¹

Порухення правил поведіння з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК). *Предметом* злочину є вибухові речовини та радіоактивні матеріали. Їх поняття дано при аналізі злочинів, передбачених статтями 261 і 262 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає у порушенні правил безпечного поведіння з вибуховими речовинами або радіоактивними мате-

¹ Докладніше див.: Тихий, В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепасными предметами [Текст] / В. П. Тихий. – Киев, 1989.

ріалами: правил зберігання, використання, обліку, перевезення цих предметів або інших правил поводження з ними, а також незаконному пересиланні цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Порушення правил поводження з вибуховими речовинами або радіоактивними матеріалами може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності.

Правила зберігання вибухових речовин та радіоактивних матеріалів передбачають заходи, спрямовані на забезпечення їх фізичної цілісності від протиправних дій фізичних осіб та утримання їх у безпечному стані. Правила використання встановлюють безпечні способи їх застосування, а правила обліку вимагають контролю за їх рухом, своєчасною фіксацією їх надходження, реєстрацією (документуванням) видачі, витрачання і повернення тощо. Правила перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів передбачають їх безпечне розміщення різними видами транспорту, а інші правила поводження з цими предметами регулюють безпечні способи виготовлення, випробування, знищення тощо цих предметів.

Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем означає їх відправлення для доставки в певне місце. Пересилання вантажем вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів можливе лише з дозволу органів транспорту із дотриманням відповідних правил безпеки.

Порушення правил поводження тягне кримінальну відповідальність лише у разі, якщо ці порушення створили небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

Із суб'єктивної сторони порушення правил поводження з вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами може бути вчинено як умисно, так і з необережності. Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем можливе лише з прямим умислом. Щодо створення небезпеки загибелі людей або настання інших тяжких наслідків вина може бути тільки необережною.

Суб'єкт злочину — спеціальний: особа, яка має дозвіл на поводження з цими предметами та у зв'язку з цим зобов'язана дотримуватися правил безпеки поводження з ними.

Суб'єктом незаконного пересилання поштою або вантажем вибухових, легкозаймистих та їдких речовин або радіоактивних матеріалів може бути будь-яка особа.

У частині 2 ст. 267 КК передбачено відповідальність за ті самі діяння, а також за незаконне пересилання поштою або багажем легкозаймистих або ідких речовин, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267 КК). *Предметом* цього злочину є продукти харчування рослинного і тваринного походження, промислова або інша продукція, тварини, риба, рослини або будь-які інші предмети, для переміщення яких за межі зони відчуження чи зони обов'язкового відселення необхідний передбачений законом дозвіл або проведення дозиметричного контролю. При цьому не має значення, чи радіаційно забруднений предмет, чи ні.

Поняття зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення як видів зон радіоактивного забруднення територій, перелік органів, що здійснюють радіаційний контроль у цих зонах, передбачені в Законі України «Про режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р. (зі змінами та доповненнями)¹.

У статті 2 Закону визначено:

«1) зона відчуження — це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 р.;

2) зона безумовного (обов'язкового) відселення — це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довго живучими радіонуклідами».

Об'єктивна сторона злочину виражається у переміщенні за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без отримання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю предмета даного злочину.

Під переміщенням предмета злочину слід розуміти зміну його місцезнаходження — зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення — на інше місце, розташоване за межами вказаних зон.

Переміщення предмета злочину здійснюється з порушенням встановленого порядку, а саме без отримання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю.

Способи вчинення злочину можуть бути різними.

Злочин визнається закінченим з моменту переміщення його предмета за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення.

¹ Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 198.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єкт злочину — за частинами 1–3 ст. 267 КК — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, за ч. 4 — тільки службова особа або особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 267 КК, повторно, а також якщо злочин спричинив загибель людей або інші тяжкі наслідки.

У частині 2 ст. 267 КК передбачено відповідальність за придбання з метою використання або збуту предмета злочину, якщо факт його походження із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення заздалегідь відомий винній особі. Поняття придбання та збуту предмета злочину визначені при аналізі злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК. Під використанням предмета злочину слід розуміти його застосування, користування ним.

У частині 3 ст. 267 КК передбачено відповідальність за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені з метою збуту, або збут предметів, визначених у ч. 1 цієї статті.

У частині 4 ст. 267 КК встановлено відповідальність за дії, передбачені частинами 1, 2 або 3 цієї статті, вчинені службовою особою або повторно, а також якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК). *Предметом* цього злочину є відходи і вторинна сировина та речовини або матеріали, що належать до категорії небезпечних відходів, заборонених до ввезення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. (із змінами, внесеними згідно із Законом від 7 березня 2002 р.)¹, відходи — це будь-які речовини, матеріали і предмети, які утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. Деякі (окремі) види відходів виступають як вторинна сировина — це залишки сировини, матеріалів і напівфабрикатів, що утворюються у процесі виробництва, або залишки предметів споживання та їх тари, придатні для подальшого використання.

Порядок ввезення в Україну окремих видів відходів встановлюється Кабінетом Міністрів України. Ввезення на територію України чи

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 36–37. – Ст. 242 ; 2002. – № 31. – Ст. 214.

транзит через її територію відходів можливий лише у разі надання відповідного дозволу.

Небезпечні відходи — це відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними. Перелік небезпечних відходів, які забороняються до ввезення, затверджує Кабінет Міністрів України.

Об'єктивна сторона злочину полягає у ввезенні на територію України чи транзиті через її територію: відходів або вторинної сировини без належного дозволу, речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення.

Ввезення на територію України предмета — це його переміщення через кордон України. Транзит відходів — це безперервне перевезення відходів від одного кордону національної території до іншого без зберігання, за винятком зберігання, зумовленого технологічним процесом перевезення відходів. Злочин вважається закінченим із моменту перетину вантажу з відходами або вторинною сировиною кордону України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269 КК). *Предметом* цього злочину є вибухові та легкозаймисті речовини. Поняття вибухових речовин подано при аналізі злочину, передбаченого ст. 262 КК.

Легкозаймисті речовини — це вогнебезпечні речовини, які здатні самозайматися або легко спалахувати і цим спричиняти або посилювати пожежу.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному перевезенні на повітряному судні зазначених речовин. *Перевезення* цих речовин означає їх транспортування, доставку повітряним судном. Поняття повітряного судна подано у ч. 2 ст. 15 Повітряного кодексу (ПК) України.

Незаконним вважається перевезення на повітряному судні цих речовин без відповідного дозволу (ст. 63 ПК України) або перевезення таких вибухових чи легкозаймистих речовин, які не підлягають транспортуванню на повітряних суднах (ст. 75 ПК України).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 269 КК передбачено відповідальність за цей злочин, якщо він спричинив загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає у порушенні встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки може бути вчинено шляхом як дії, так і бездіяльності. Під встановленими законодавством вимогами пожежної безпеки слід розуміти положення, які передбачають норми і правила щодо запобігання виникненню пожеж. Вимоги пожежної безпеки визначають стандарти, паспорти, норми, правила, положення, інструкції.

Відповідальність за ст. 270 КК настає лише тоді, коли порушення вимог пожежної безпеки спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. Пожежа — це неконтрольоване горіння предметів поза спеціальним вогнищем, що створює безпосередню небезпеку для життя людей.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є наслідки: шкода здоров'ю людей або майнова шкода у великому розмірі. Шкода здоров'ю людей — заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній або більше особам. Відповідно до примітки до ст. 270 КК, майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єктивна сторона злочину щодо порушення вимог пожежної безпеки — може бути як умисел, так і необережність, а щодо наслідків (шкоди здоров'ю людей або майнової шкоди) — лише необережність.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 270 КК передбачено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки. Майнова шкода вважається заподіяною в особливо великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 270 КК).

Контрольні запитання

1. Проведіть розмежування злочинів проти громадської безпеки від злочинів, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини.
2. У яких складах злочинів проти громадської безпеки зброя є предметом злочину, а в яких — засобом вчинення злочину?
3. За створення яких стійких злочинних об'єднань передбачена відповідальність у розділі IX Особливої частини КК?
4. Розмежуйте бандитизм і розбій.
5. Як визначені в законодавстві терміни: «тероризм», «терористична діяльність», «терористичний акт», «терорист», «терористичні злочини»?
6. Чим відрізняється за об'єктивними і суб'єктивними ознаками викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем від аналогічних дій як злочинів проти власності?
7. У чому різниця між незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК) і незаконним поводженням з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК)?
8. За порушення яких правил і за яких умов настає кримінальна відповідальність як за злочини проти громадської безпеки?
9. У чому полягає різниця між незаконним поводженням з предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, і порушеннями правил поводження з ними?
10. У яких нормах розділу IX Особливої частини КК передбачені спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, у чому їх суть і відмінність від добровільної відмови від злочину?

Злочини проти безпеки виробництва

§ 1. Поняття та види злочинів проти безпеки виробництва

У сучасних умовах важливе значення має охорона безпеки виробництва¹. Відхилення від нормативних приписів та встановлених вимог безпеки, що є на підприємствах, шахтах, будовах, у сільському господарстві, можуть спричинити або спричиняють серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, довкіллю.

Родовим об'єктом злочинів, що розглядаються, є суспільні відносини, які забезпечують безпеку виробництва. Під виробництвом слід розуміти не тільки діяльність, пов'язану безпосередньо зі створенням продукції, а й будь-яку діяльність підприємства, установи, організації чи громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно-корисного результату.

У ході виробничої діяльності або використанні її результатів людина зазнає або може бути піддана небезпечним чи шкідливим впливам виробничих факторів найрізноманітнішого характеру і ступеня — механічним, хімічним, тепловим, електричним, електромагнітним тощо. Наявність на виробництві небезпечних і шкідливих факторів зумовлює потребу в станах (умовах), що необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля. Таким станом на виробництві є його безпека. Безпека виробництва — це такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно і довкілля небезпечних та шкідливих виробничих факторів. Для забезпе-

¹ Роз'яснення щодо застосування законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти безпеки виробництва надані в постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 8. – С. 15–19.

чення безпеки виробництва використовуються закони та підзаконні акти, що стосуються різних галузей законодавства (трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та ін.), а також технічні норми. У цій системі норми кримінального законодавства охороняють відносини безпеки виробництва від найбільш небезпечних посягань.

Безпосередні об'єкти окремих злочинів проти безпеки виробництва входять до системи суспільних відносин, що являють родовий об'єкт, хоча й мають свої особливості. Вони залежать передусім від видів безпеки виробництва, рівнів безпеки, характеру можливої шкоди та сфер її поширення.

Необхідною складовою безпеки будь-якого виробництва є безпека праці, яка поділяється на технічну і санітарну, а за рівнями — на безпеку звичайних і підвищено небезпечних робіт. Деякі виробництва (як технічне ціле), окремі речовини (що є предметами праці) мають виняткову небезпечність, що вимагає особливих організаційно-технічних режимів їх функціонування (використання), враховуючи правове забезпечення. Такими є: вибухонебезпечні виробництва, а також виробництва, в яких використовуються ядерні та радіоактивні матеріали. Нарешті, низка виробництв здатна заподіяти шкоду поза виробничим інтересам у зв'язку з використанням готової промислової продукції, її напівфабрикатів, а також експлуатацією зведених будівель та споруд.

Основними безпосередніми об'єктами цих злочинів є безпека окремих видів виробництв. Додатковими обов'язковими об'єктами всіх злочинів, що посягають на безпеку виробництва, є життя і здоров'я людини, а додатковими факультативними об'єктами злочинів, передбачених статтями 272–275 КК, — власність і довкілля (екологічна безпека).

Потерпілими від цих злочинів можуть бути або тільки працівники виробництва (ст. 271 КК), або і працівники виробництва, і сторонні особи (статті 272–274 КК), або тільки сторонні особи (ст. 275 КК).

З об'єктивної сторони злочини проти безпеки виробництва сконструйовані однотипно. Усі вони описані в законі як злочини з так званим матеріальним складом і тому вимагають встановлення діяння, наслідків і причинного зв'язку.

Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони виявляється в порушенні шляхом дії або бездіяльності вимог безпеки, що містяться в правилах безпеки праці та виробництва. При цьому

порушення зазвичай становить не одиничну дію (бездіяльність), а є сукупністю діянь (системою), де порушується не одне, а різноманітні вимоги безпеки. Під порушенням слід розуміти недотримання або неналежне дотримання вимог безпеки, передбачених правилами, або здійснення в ході виробничої діяльності дій, прямо заборонених правилами.

Злочини проти безпеки виробництва являють собою порушення єдино писаних правил безпеки. Диспозиції статей, що розглядаються, є бланкетними, у зв'язку з чим для їх застосування слід звертатися до законодавчих та інших нормативно-правових актів (постанов, правил, інструкцій, стандартів тощо), що регулюють безпеку виробництва та з'ясувати, які з них порушено.

Відповідальність за порушення вимог законодавства щодо безпеки осіб під час здійснення іншої діяльності залежно від конкретних обставин справи настає за статтями КК про злочини проти життя і здоров'я особи, у сфері службової діяльності, проти довкілля тощо.

Обов'язковою ознакою цих злочинів є *суспільно небезпечні наслідки*. Вони можуть бути двох видів. Перший вид наслідків закон пов'язує зі створенням загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (частини перші статей 272–275 КК). Другий вид наслідків становлять ті, настання яких пов'язане зі спричиненням реальної шкоди. Це: «шкода здоров'ю потерпілого» (частини перші статей 271–275 КК); «загибель людей» (частини другі статей 271–275 КК) та «інші тяжкі наслідки» (частини другі статей 271–275 КК).

Створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків має бути реальним, свідчити про виникнення в конкретному виробничому процесі або внаслідок його такого небезпечного стану (загрози), коли з необхідністю можуть настати передбачені законом наслідки. Тяжкість імовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо. Ненастання наслідків може бути пов'язане або зі своєчасним припиненням порушення як самим порушником, так і іншими особами, або за «щасливої випадковості» (наприклад, при руйнації конструкції, коли в зоні її падіння нікого не виявилось).

Шкода здоров'ю потерпілого охоплює види виробничого травматизму або нещасних випадків із сторонніми на виробництві, пов'язані із заподіянням одній особі середньої тяжкості тілесного ушкодження

або заподіянням одній чи кільком особам легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Загибель людей — це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам. Злочини, передбачені статтями 272–275 КК, охоплюють також випадки заподіяння шкоди у великих розмірах підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності та видів їх діяльності, окремим громадянам, а також довкіллю. Однак самого лише заподіяння шкоди у великому розмірі недостатньо для визнання його наслідком злочинів, що розглядаються. Потрібно, щоб такий наслідок був результатом порушення вимог безпеки на виробництві й супроводжувався створенням загрози життю або здоров'ю людей або заподіянням їм різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень. В іншому випадку може йтися лише про злочин проти власності або у сфері господарської чи службової діяльності.

У випадках, коли при вчиненні злочинів, передбачених статтями 271–275 КК, одночасно настали наслідки, передбачені різними частинами цих статей, усі ці наслідки повинні бути зазначені у відповідному процесуальному документі (постанові, вироку), а дії особи належить кваліфікувати тільки за тією частиною статті КК, яка передбачає відповідальність за більш тяжкі наслідки.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, що розглядаються, є *причинний зв'язок* між допущеними порушеннями правил безпеки і реальною шкодою або можливістю її настання. Причинний зв'язок у цих злочинах має низку особливостей. Зокрема, у більшості випадків має місце опосередкований, а не прямий розвиток причинного зв'язку. Крім того, настання наслідку може бути зумовлене порушенням кількох вимог безпеки. Такі порушення можуть бути допущені одним або кількома суб'єктами. Тому у випадках, коли для встановлення причинного зв'язку необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, призначаються експертизи.

Суб'єктивна сторона злочинів визначається їх об'єктивною стороною. Щодо порушення правил безпеки можуть мати місце умисел або необережність, щодо наслідків — тільки необережність (тобто змішана форма вини або необережність у чистому вигляді). Ставлення

суб'єкта до наслідків є визначальним, тому в цілому злочини проти безпеки виробництва є необережними.

Суб'єкт злочинів проти безпеки виробництва — спеціальний. Це особи, які зобов'язані дотримуватися правил безпеки виробництва. За правовим статусом їх можна поділити на три групи: службові особи та громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, на що прямо вказано у ст. 271 КК, в інших випадках це впливає із закону (статті 272–275 КК); робітники і службовці (статті 272–275 КК); сторонні для виробництва особи (статті 273 і 274 КК). Виходячи з виняткової небезпеки вибухонебезпечних підприємств (цехів), виробництв, де використовуються ядерні та радіоактивні матеріали, сторонні особи, які перебували з дозволу (правомірно) на таких підприємствах (екскурсанти, працівники інших підприємств, установ, організацій та ін.), зобов'язані у встановленому нормативними актами порядку дотримуватися правил безпеки, зміст яких можна сприйняти без спеціальної підготовки. Наприклад, на вибухонебезпечному виробництві — «курити заборонено».

Отже, під злочинами проти безпеки виробництва потрібно розуміти суспільно небезпечні винні діяння, що порушують встановлені законодавчими та іншими нормативно-правовими актами правила безпеки виробництва, які призвели до настання передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних наслідків, вчинені суб'єктом злочину.

Виходячи з подібності безпосередніх об'єктів, характеру виробництва та суспільно небезпечних наслідків, потрібно розрізняти:

- злочини у сфері безпеки праці (статті 271 і 272 КК);
- інші злочини у сфері безпеки виробництва (статті 273–275 КК).

■ § 2. Злочини у сфері безпеки праці

Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК). У Кримінальному кодексі цей злочин визначено як «Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого...».

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують безпеку праці. Згідно зі стандартами безпека праці — це

«стан умов праці, за якого вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників усунуто, або вплив шкідливих виробничих чинників не перевищує гранично допустимих значень»¹.

Потерпілими від злочину можуть бути тільки особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності. Це особи, які безпосередньо працюють, перебули у відрядження, на практику або стажування, та інші особи, діяльність яких пов'язана з даним виробництвом. Порушення вимог законодавства про охорону праці, що заподіяло шкоду життю або здоров'ю інших громадян, які не пов'язані із зазначеним виробництвом (наприклад, особи, які випадково опинилися на території підприємства, установи, організації), тягне відповідальність за статтями про злочини у сфері службової діяльності або злочини проти життя і здоров'я особи.

Діяння визначено у ст. 271 КК як «Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці...». Диспозиція цієї норми є бланкетною і відсилає до законодавчих та інших нормативно-правових актів (законів, указів, постанов, інструкцій, положень, норм, вказівок, стандартів тощо). Ці акти встановлюють правила з охорони праці, що містять різноманітні вимоги до охорони праці. За характером вимог та їх галузевої спрямованості розрізняють загальні та спеціальні правила охорони праці. До загальних належать правила, що регулюють питання охорони праці у всіх галузях виробництва. Це Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. (у редакції від 21 листопада 2002 р.)², а також окремі правила державних міжгалузевих і галузевих актів, що містять вимоги безпеки для всіх галузей виробничої діяльності (наприклад, вимога про проведення первинного інструктажу з техніки безпеки на робочому місці). Спеціальні правила містять вимоги безпеки для однієї галузі або для однієї якоїсь роботи.

Статтею 271 КК не охоплюються порушення спеціальних правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою (гірничих, будівельних інших), правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах (цехах), правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві, правил безпечного використання промислової продукції або

¹ ДСТУ 2293–99. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять [Текст] : затв. 26.03.1999 р. (п. 4.14). – К. : Держстандарт України, 1999.

² Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 2. – Ст. 10.

безпечної експлуатації будівель і споруд. Порушення таких правил кваліфікуються за статтями 272–275 КК.

Порушення вимог про охорону праці найчастіше полягають у відсутності необхідного інструктажу або поверховому інструктажі з техніки безпеки, недостатньому нагляді за дотриманням правил охорони праці, неогородженні рухомих частин механізмів, незадовільному санітарно-гігієнічному стані виробничих приміщень і робочих місць, несправності робочого устаткування, інструментів та ін.

За частиною 1 ст. 271 КК наслідком злочину є «шкода здоров'ю потерпілого». Необхідно встановлювати причинний зв'язок між порушенням правил і цим наслідком.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується змішаною або необережною формами вини.

Суб'єкт злочину — службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності. За статтею 271 КК можуть відповідати лише ті службові особи, які на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції чи відповідно до займаної посади мають спеціальні обов'язки з охорони праці на певній ділянці роботи або контролю за їх виконанням. Ними можуть бути особи, які спеціально відповідають за забезпечення виробничо-технічної дисципліни на підприємстві чи на окремих його ділянках або керують виконанням тих чи інших робіт, але порушують при цьому вимоги з охорони праці.

У частині 2 ст. 271 КК встановлено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Допущене службовою особою порушення, якщо воно спричинило вказані в ч. 1 або ч. 2 ст. 271 КК наслідки та заподіяло одночасно істотну шкоду підприємству, організації або громадянам чи інші тяжкі наслідки, утворює сукупність злочинів, передбачених статтями 271 і 367 КК.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК) може мати місце на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Численні роботи, що виконуються на виробництві, характеризуються підвищеною небезпекою, оскільки ймовірність настання небезпечної шкоди при їх виконанні є набагато вищою, ніж за звичайних

робіт. Це роботи в гірничому і будівельному виробництвах, з високотоксичними промисловими отрутами або електрозварювальні роботи та ін. Порушення правил безпеки при виконанні таких робіт може призвести, наприклад, до обвалів у шахтах, значних за кількістю потерпілих нещасних випадків, падіння людей із висоти, спричинення значної матеріальної шкоди.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є безпека праці при виконанні робіт із підвищеною небезпекою.

Потерпілим унаслідок злочинних діянь, передбачених ст. 272 КК, є працівник виробництва. За загальним правилом, у випадках заподіяння шкоди стороннім особам відповідальність настає або за злочин у сфері службової діяльності (наприклад, службова недбалість — ст. 367 КК), або за злочин проти життя і здоров'я особи (статті 119, 128 КК). Разом із тим у певних випадках, спеціально передбачених відповідними правилами безпеки проведення робіт з підвищеною небезпекою, сторонні особи, як і працівники виробництва, можуть бути визнані потерпілими від злочину, передбаченого ст. 272 КК¹.

Діяння описано у ст. 272 КК як «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві...». Перелік таких робіт є в нормативно-правових актах. Відповідно до Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. (ч. 2 ст. 30) перелік таких робіт затверджується Державним комітетом з нагляду за охороною праці². Цей перелік має чинність на всіх підприємствах, установах і організаціях незалежно від форми власності та видів їх діяльності. До таких робіт належать: підземні роботи на шахтах і рудниках, підземна геологорозвідка, укладення великогабаритних труб у траншеї, роботи на висоті, вантажно-розвантажувальні роботи за допомогою машин і механізмів, електрозварювальні роботи та ін. Для встановлення протиправності діяння необхідно також звертатися до нормативно-правового акта (галузевого або міжгалузевого), яким визначені правила безпеки під час проведення відповідних робіт, що входять до Переліку, маю-

¹ Див., напр.: Типова інструкція для осіб, відповідальних за безпечне проведення робіт з переміщенням вантажів кранами (п. 2.1.6) : затв. 20 жовт. 1994 р. // Бюл. нормат. актів. – 1995. – № 8. – С. 22.

² Перелік робіт з підвищеною небезпекою : затв. наказом Держ. ком. України з нагляду за охороною праці від 26 січ. 2005 р. № 15 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 8. – Ст. 455.

чи на увазі, що у даному випадку має значення не галузь виробництва, а сам характер таких робіт.

За статтею 272 КК може наставати відповідальність і при порушенні правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у зв'язку з підприємницькою діяльністю, яка здійснюється без передбаченої законом державної реєстрації чи без одержання ліцензії на види діяльності, які підлягають ліцензуванню, або з порушенням умов такого ліцензування, а також при зайнятті забороненими видами підприємницької діяльності або діяльності за яку відповідальність встановлено окремими статтями Особливої частини КК. У випадках поєднання порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою з діями, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 272 КК та відповідною статтею Особливої частини КК, наприклад статтями 202–204, 263 (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р.).

Порушення правил безпеки може бути допущене шляхом дії (наприклад, використання для кріплення перекриття штреків бракованих стійок) або бездіяльності (наприклад, незабезпечення на висоті безпечними пристосуваннями: приймальними площадками, захисними щитами та ін.) або в їх поєднанні (наприклад, направлення робітників на виконання робіт із підвищеною небезпекою без попереднього обстеження місця цих робіт та складання акта про таке обстеження).

Наслідками злочину є: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків; заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою і вказаними наслідками необхідно встановлювати причинний зв'язок.

Із *суб'єктивної сторони* злочин, що розглядається, характеризується змішаною або необережною формами вини.

Суб'єкт — особа, яка зобов'язана дотримувати правил безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою. Це можуть бути громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи (керівники робіт, інженерно-технічні працівники), технічні службовці, працівники, що безпосередньо виконують роботи.

Частина 2 ст. 272 КК встановлює більш сувору відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

§ 3. Інші злочини у сфері безпеки виробництва

Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК) може призвести до вибухів, пожеж, пошкодження або знищення майна, загибелі багатьох людей. Тому такого роду діяння розглядають як одне з найнебезпечніших посягань на безпеку виробництва.

Згідно з ч. 1 ст. 273 КК відповідальність настає за порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є безпека вибухонебезпечних виробництв (включаючи безпеку праці).

Потерпілими від злочину можуть бути як працівники вибухонебезпечного виробництва (підприємства, цеху, іншої ділянки виробничої діяльності), так і особи, які не мають до нього відношення.

Діяння має бути вчинено у визначеному *місці* — вибухонебезпечному підприємстві або у вибухонебезпечному цеху. До вибухонебезпечних належать підприємства або окремі цехи, що використовують, наприклад, аміак, ацетон, бензин, бутан, доменний газ, силон, метан, спирт, толуол, коксовий газ, ефір, сірководень, сірковуглець, уайт-спірит як сировину або основний продукт, або ці речовини виділяються при виробництві. Вибухонебезпечними визнаються підприємства і цехи, що виробляють вибухонебезпечні речовини, порох і боєприпаси. До вибухонебезпечних належать також деякі цехи збагачувальних і брикетних фабрик (наприклад, цех термічного сушіння, подрібнювальний і пресувальний цехи). Це може бути і хімічна лабораторія, де в результаті різноманітних дослідів утворюються вибухонебезпечні речовини. До вибухонебезпечних підприємств належать і шахти, небезпечні через можливість виділення газу (метану) або через наявність вугільного, сірчаного або сульфідного пилу, це також шахти з розробки вугільних пластів, схильних до раптового викидів вугілля і газу або ж до самозаймання копалини.

Відповідальність за ст. 273 КК може настати при вибухах речовин, що зумовили визнання підприємства (цеху) вибухонебезпечним.

Належність підприємства (цеху) до вибухонебезпечних визначається не характером наслідків, що настали, а категорією і класом ви-

робництва за вибухонебезпечністю, встановленими технологічним регламентом. Ці категорії, класи та їм подібні характеристики встановлюються проектними організаціями, міністерствами, виробничими об'єднаннями, органами Держгіртехнагляду і деякими іншими організаціями як для підприємства в цілому, так і для окремого його комплексу, а також для різноманітних основних (цех, ділянка, відділення) і допоміжних (склади, лабораторії) виробничих підрозділів, зовнішнього обладнання, вугільних пластів та інших об'єктів промисловості, сільськогосподарських та інших підприємств.

Не можна кваліфікувати за ст. 272 КК діяння, що викликало вибух і заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого або загибель людей на виробництві, не віднесеному в установленому порядку до вибухонебезпечного.

Порушення правил, що забезпечують безпеку виробництва на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, може полягати в палінні у приміщенні вибухонебезпечного цеху, користуванні відкритим вогнем у газовій (метановій) шахті, веденні робіт за відсутності належної вентиляції тощо.

За частиною 1 ст. 273 КК наслідками злочину є: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил безпеки і вказаними наслідками необхідно встановлювати *причинний зв'язок*.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується змішаною або необережною формами вини.

Суб'єкт — особа, яка зобов'язана дотримувати правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах. Ними можуть бути: громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності; службові особи (керівники підприємств, головні інженери, начальники цехів, їх заступники, механіки, завідувачі вентиляцією, начальники ділянок, майстри тощо), робітники та службовці вибухонебезпечних цехів і підприємств. Сторонні для цих виробництв особи, які перебували з дозволу (правомірно) на таких підприємствах (практиканти, працівники інших установ та організацій, екскурсанти тощо), внаслідок реальної можливості усвідомлювати особливу небезпечність таких виробництв також можуть нести відповідальність за ст. 273, якщо до їхнього відома у встановленому порядку були доведені правила безпеки на вибухонебезпечних підприємствах.

Частина 2 ст. 273 КК встановлює відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК).

У частині 1 цієї статті передбачено відповідальність за порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого. Такі порушення можуть заподіяти винятково тяжкі наслідки: людські жертви, вибухи, знищення або пошкодження атомних реакторів та інших експлуатаційних установок, радіоактивне забруднення місцевості, опромінення населення.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є ядерна або радіаційна безпека виробництва (включаючи безпеку праці).

Ядерна безпека — це дотримання норм, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку.

Радіаційна безпека — дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, що встановлені нормами, правилами та стандартами з безпеки.

Потерпілими від злочину можуть бути як працівники виробництва, на якому використовуються ядерні або радіоактивні матеріали, так і особи, які не мають до такого виробництва відношення.

Порушення вчинюються на виробництвах, де використовуються ядерні або радіоактивні матеріали. До виробництв, де використовуються ядерні матеріали, належать атомні станції, споруди і комплекси з промисловими, експериментальними і дослідницькими ядерними реакторами і ядерними стендами тощо. До виробництв, що містять радіоактивні матеріали, належать, зокрема, сховища радіоактивних відходів. Ядерними матеріалами є: уран, плутоній, торій у вигляді металу, сплаву, хімічного концентрату, якийсь інший матеріал, що містить зазначені речовини у певній концентрації. Радіоактивними є джерела іонізуючого випромінювання природного або штучного походження, що перебувають у будь-якому стані.

Основним нормативним актом, що регулює безпеку використання ядерних і радіоактивних матеріалів, у тому числі на виробництві, є Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р.¹

Порушеннями правил ядерної або радіаційної безпеки можуть бути: допуск до роботи осіб, які не мають права працювати на об'єктах атомної енергетики, порушення фізичного захисту атомних реакто-

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.

рів або установок, у яких використовуються радіоактивні матеріали, тощо.

Наслідками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 274 КК, є: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил і вказаними наслідками необхідно встановлювати *причинний зв'язок*.

Із *суб'єктивної сторони* злочин, що розглядається, може мати змішану або необережну форми вини.

Суб'єктом злочину можуть бути: громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи, робітники та службовці, сторонні виробництву особи, зобов'язані додержуватися на виробництві правил ядерної чи радіаційної безпеки.

Частина 2 ст. 274 КК встановлює відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК). У частині 1 цієї статті злочин описано як порушення під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, особою, яка зобов'язана дотримувати таких правил, якщо це створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Небезпека таких порушень полягає в тому, що вони можуть спричинити під час використання продукції небезпечні для її споживача наслідки: вибух, пожежу, техногенну аварію, руйнацію будівель і споруд, що супроводжуються нещасними випадками, знищенням майна.

Заподіяння шкоди в процесі створення промислової продукції внаслідок порушення правил охорони праці ст. 275 КК не охоплюється. За наявності відповідних підстав такі дії слід кваліфікувати за ст. 271 КК.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека використання промислової продукції та безпека експлуатації будівель і споруд.

Потерпілими від злочину є споживачі промислової продукції: ті, хто працює на даному або інших виробництвах; користуються нею в побуті; а також особи, які працюють, проживають або іншим чином використовують будівлі та споруди.

З об'єктивної сторони злочин може бути спричинений порушенням правил, що забезпечують використання промислової продукції, при розробленні або конструюванні такої продукції (наприклад, серйозні прорахунки при розробці ракет-носіїв, авіаційних двигунів, турбін та ін.) або в процесі її виготовлення чи зберігання. Так, при виготовленні продукції може бути використано недоброякісні матеріали, а при її зберіганні — порушено, наприклад, вимоги температурних режимів або вологості сховищ. Окрім того, з об'єктивної сторони злочин може полягати у порушенні правил безпеки при проектуванні або зведенні будівель і споруд (наприклад, помилки, допущені при проектуванні, або деконструктивні відхилення від встановлених технологій будівництва мостів, висотних споруд, складних перекриттів, виступаючих елементів будівель тощо).

Наслідками злочину, що передбачений ч. 1 ст. 275 КК, є: створення загрози загибелі людей або настання інших тяжких наслідків; заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого. Між порушеннями правил і вказаними наслідками має бути встановлено *причинний зв'язок*.

Із *суб'єктивної сторони* злочин, що розглядається, може мати змішану або необережну форми вини.

Суб'єктом злочину можуть бути: громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи, конструктори, проектувальники, працівники промислового або будівельного виробництва, які зобов'язані дотримувати правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд.

Частина 2 ст. 275 КК встановлює відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Злочин, передбачений ст. 275 КК, слід відмежовувати від злочину, передбаченого ст. 227 КК, — випуск або реалізація недоброякісної продукції, предметом якого є недоброякісна і некомплектна продукція чи товари, що випускаються на товарний ринок або реалізуються безпосередньо споживачеві. У той же час предметом злочину, передбаченого ст. 275 КК, є недоброякісна промислова продукція, що не відповідає вимогам якості, які забезпечують безпеку її використання, тобто коли при використанні такої продукції (товару) була створена реальна загроза загибелі людей, настали інші тяжкі наслідки або заподіяна шкода здоров'ю потерпілого. У таких випадках особа, яка при розробленні, конструюванні, виготовленні або зберіганні продукції припустилася порушення правил, що стосуються безпечного її використання, несе відповідальність за ч. 1 або ч. 2 ст. 275 КК. За відсутності перелічених вище наслідків дії особи необхідно кваліфікувати за ст. 227 КК.

Контрольні запитання

1. Як визначається родовий об'єкт злочинів проти безпеки виробництва, його зміст?
2. Від чого залежать особливості безпосередніх об'єктів окремих злочинів проти безпеки виробництва?
3. Що являє собою діяння при вчиненні злочинів проти безпеки виробництва?
4. Які види суспільно небезпечних наслідків передбачені в нормах КК, що забезпечують безпеку виробництва?
5. Які форми вини притаманні суб'єктивній стороні злочинів проти безпеки виробництва?
6. Хто може бути визнаний суб'єктом злочинів проти безпеки виробництва?

Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

§ 1. Поняття і система транспортних злочинів

Із розвитком транспорту збільшується потужність транспортних засобів і швидкість їх руху, що має важливе значення для розвитку суспільства. Проте це спричиняє і негативні явища, тому що більш тяжкими стають наслідки транспортних подій, у яких гинуть люди, втрачаються матеріальні цінності. Боротьба з транспортними злочинами за сучасних умов набуває важливого значення, про що свідчить виділення цих злочинів у самостійний розділ Особливої частини КК. Головною ознакою, за якою транспортні злочини об'єднані в одну групу, є їх єдиний *родовий об'єкт*. Таким об'єктом є відносини, які забезпечують безпеку руху та експлуатації усіх видів механічного транспорту.

Безпосередні об'єкти окремих транспортних злочинів лежать у площині родового об'єкта, хоча і мають свої особливості. Вони залежать насамперед від видів транспорту, на яких можуть бути скоєні ці злочини, а також від характеру об'єктивної сторони і кваліфікуючих обставин. Зокрема, деякі злочини можуть бути вчинені із застосуванням насильства або погроз, у зв'язку з чим виникає питання про додатковий безпосередній об'єкт — життя і здоров'я особи.

Предметом цих злочинів є транспортні засоби, шляхи сполучення, споруди на них, транспортні комунікації, вокзали, засоби зв'язку, сигналізації, автоматизації, які забезпечують безпеку руху транспортних засобів.

З *об'єктивної сторони* ці злочини сконструйовані по-різному. Більша частина цих посягань описана в законі як злочини з матеріальним складом, менша частина — з формальним.

У злочинах з матеріальним складом об'єктивна сторона характеризується діянням, наслідками і причинним зв'язком між ними.

Діяння в цих злочинах виражається в дії або бездіяльності особи. Деякі злочини (наприклад, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів) можуть бути вчинені лише шляхом дії.

У багатьох злочинах діяння виражається в порушенні певних правил. Це означає, що диспозиції таких статей є бланкетними, тому для встановлення факту порушення цих правил необхідно звертатися до відомчих нормативних актів, які регламентують поведінку працівника транспорту або іншого учасника дорожнього руху. Важливо точно визначити, які статті, пункти, параграфи нормативних актів порушені та у чому це порушення виявилось.

Обов'язковою ознакою злочинів з матеріальним складом є наслідки.

Наслідками у статтях цього розділу КК названі: загибель однієї або кількох осіб, тяжкі, середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також велика матеріальна шкода, інші тяжкі наслідки.

Відповідальність за транспортні злочини диференційована залежно від тяжкості наслідків, що настали. Тому тяжкі тілесні ушкодження, загибель однієї або кількох осіб вказані в деяких статтях як кваліфікуючі обставини.

Під іншими тяжкими наслідками, які зазначені в деяких статтях, слід розуміти тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також велику матеріальну шкоду.

При встановленні матеріальної шкоди, яка спричиняється в транспортних подіях, необхідно враховувати вартість знищених або пошкоджених транспортних засобів, вантажів, шляхів сполучення, споруд на них і т. д.

Своєрідними наслідками, які вказані у деяких статтях, є створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Така небезпека створюється внаслідок порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, недоброякісного ремонту або пошкодження шляхів сполучення чи транспортних засобів. У технічній системі транспорту відбуваються певні зміни і створюється реальна можливість настання тяжких наслідків, тобто високий ступінь імовірності їх настання. Ці зміни в технічній системі транспорту порушують нормальне її функціонування, чим заподіюється шкода об'єкту злочину. Така небезпека (загроза) виступає і як ознака злочинного діяння, і як нерозривний з ним своєрідний наслідок. Обов'язковим у таких ситуаціях є встановлення причинного зв'язку між діянням особи і змінами, що відбулися в технічній системі транспорту.

Третьою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів з матеріальним складом є причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали. У справах даної категорії для її встановлення призначаються експертизи.

Суб'єктивна сторона транспортних злочинів визначається залежно від складності її об'єктивної сторони. Злочини з формальним складом вчиняються з прямим умислом. У злочинах з матеріальним складом необхідно встановлювати психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, що має важливе значення для кваліфікації і призначення покарань.

Суб'єктом транспортних злочинів є особа, яка досягла 16-річного віку. Лише за пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК), а також незаконне заволодіння транспортним засобом при кваліфікуючих обставинах (ч. 2 і ч. 3 ст. 289 КК) відповідальність настає з 14-річного віку.

Деякі транспортні злочини, наприклад порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, може здійснювати лише працівник транспорту, тобто спеціальний суб'єкт (ст. 276 КК).

Таким чином, під *транспортними злочинами* слід розуміти *передбачені кримінальним законом, суспільно небезпечні діяння, що посягають на безпеку руху та експлуатації усіх видів механічного транспорту, а також магістрального трубопровідного транспорту.*

У розділі XI Особливої частини КК ці злочини розміщені в певній системі. При цьому враховується тяжкість злочину, а також види транспорту, на яких вони вчиняються. На першому місці стоять злочини, які вчиняються на залізничному, водному і повітряному транспорті (статті 276–285 КК), на другому — на автомобільному і міському електротранспорті (статті 286–290 КК). Завершують главу злочини, що виражаються в порушенні чинних на транспорті правил та в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291, 292 КК).

Розміщення транспортних злочинів за певною системою дає можливість більш правильно конструювати санкції цих статей, що підвищить ефективність кримінально-правових заходів боротьби з цими посяганнями, поліпшить статистичний облік цих злочинів тощо.

Безпосереднім об'єктом першої групи посягань є відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатації залізничного, водного і по-

вітряного транспорту; другої групи — безпеку руху та експлуатації автомобільного і міського електротранспорту; третьої групи — безпечне функціонування всіх видів механічного та магістрального трубопровідного транспорту.

Як уже зазначалося, відповідальність за більшість транспортних злочинів диференційована залежно від тяжкості наслідків, що настали. Враховуються при цьому тяжкість тілесного ушкодження, загибель одного чи декількох осіб, а також розмір матеріальної шкоди. Крім того, у статтях цього розділу законодавець передбачає інші кваліфікуючі обставини, такі як: здійснення злочину за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 280, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 292 КК); організованою групою (ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 292 КК); з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 289 КК); з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289 КК); вчинення злочину повторно (ч. 2 ст. 280, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 292 КК).

Розглянемо ці обставини. Поняття групи, що вчинила ці злочини за попередньою змовою або організованою групою, подано у ст. 28 КК.

Якщо така організована група озброєна вогнепальною або холодною зброєю і має на меті напад на транспортні підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, то відповідальність настає за бандітизм (ст. 257 КК).

Під насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід розуміти нанесення ударів, побойів, викручування рук, утримання, зв'язування або позбавлення волі іншим способом, заподіяння легкого тілесного ушкодження, яке не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності. Психічне насильство виражається в погрозі застосування зазначеного фізичного насильства.

Небезпечним для життя і здоров'я насильством визнається заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, яке спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не спричинили вказаних наслідків, але були небезпечними в момент застосування такого насильства (насильство, що

спричинило втрату свідомості, здавлювання шиї, скидання з транспортного засобу, що рухається, застосування спеціальних засобів, зброї тощо). Психічне насильство виражається в погрозі застосування фізичного насильства.

Повторністю злочинів відповідно до ч. 1 ст. 32 КК визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Наприклад, повторним вважається заволодіння транспортним засобом, якщо йому передувало таке ж заволодіння (ч. 2 ст. 289 КК).

§ 2. Злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту

Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК). Стаття має три частини. У частині 1 ст. 276 КК подано опис об'єктивної сторони основного складу цього злочину. Вона полягає в порушенні працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також недоброякісному ремонті транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

Залізничний транспорт охоплює загальну мережу залізниць, метрополітен, а також під'їзні колії великих підприємств, що включені в загальну мережу залізниць. *Водний транспорт* — це морський і річковий транспорт, за винятком різних маломірних суден (човни, байдарки тощо). До *повітряного транспорту* слід відносити різні літальні апарати (літаки, вертольоти, дирижаблі, планери тощо) незалежно від форми власності на них. Окрім повітряних суден предметом злочину є аеропорти, аеродроми, посадкові смуги, наземне устаткування, інші засоби, що забезпечують безпеку польотів.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між ними.

Діяння в даному злочині полягає: 1) у порушенні правил безпеки руху; 2) у порушенні правил експлуатації; 3) у недоброякісному ремонті технічних засобів транспорту.

Порушення правил безпеки руху на залізничному транспорті може виявлятися в перевищенні швидкості руху, у прояві неуважності при виконанні маневрових робіт, у проїзді сигналу світлофора, що забороняє рух, та ін. На водному транспорті — це порушення правил причалювання і швартування суден у відсутності постійного спостереження за станом водного шляху, неправильне розходження із зустрічними суднами і т. д. На повітряному транспорті — це порушення правил посадки літальних апаратів, недотримання встановлених маршрутів і висоти польоту, перевищення швидкості при посадці та ін.

Порушення правил експлуатації транспорту полягає в недотриманні габаритів, порядку укладання вантажів і їхнього закріплення, у недотриманні вимог, рекомендованих до технічного стану засобів транспорту, окремих його механізмів і т. ін.

Діяння з об'єктивної сторони може виражатися також у недоброякісному ремонті транспортних засобів, шляхів сполучення, споруд на них, засобів сигналізації і зв'язку (наприклад, слюсар з ремонту вагонів не усуває несправність гальмового обладнання, внаслідок чого створюється небезпека для життя людей).

Наслідками цього злочину, передбаченого в ч. 1, є створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Їх характеристику подано в § 1 цього розділу.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між діянням і його наслідками.

Суб'єктивна сторона даного злочину вимагає встановлення психічного ставлення особи до діяння і його наслідків. Що стосується діяння, то воно може бути вчинене з прямим умислом або через злочинну недбалість. До наслідків вина може бути тільки необережною, у вигляді злочинної самовпевненості або недбалості.

Суб'єктом злочину можуть бути тільки працівники залізничного, водного і повітряного транспорту.

Частина 2 ст. 276 КК передбачає більш сувору відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяли велику матеріальну шкоду, ч. 3 — за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей. Для цього достатньо настання смерті хоча б однієї людини.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК). Стаття містить три частини. У частині 1 подано опис ознак об'єктивної сторони складу злочину: умисне руйнування або

пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, які спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Предметом злочину охоплюються всі засоби транспорту, пристрої й механізми, які забезпечують безпеку руху й експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту. Це лише такі пристрої й механізми, що забезпечують нормальне функціонування технічних систем транспорту і тим самим — нормальне існування відносин у сфері безпеки руху й експлуатації транспорту.

Руйнування шляхів сполучення і транспортних засобів — це протиправний вплив на ці предмети шляхом порушення їх цілісності й структури, внаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації згідно зі своїм цільовим призначенням.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів — це протиправний вплив на ці предмети, коли з ладу виводяться окремі їх частини й механізми, тому вони в цілому стають непридатними для експлуатації згідно зі своїм цільовим призначенням.

Інші дії, що призвели зазначені предмети у непридатний для експлуатації стан, — це такий протиправний на них вплив, у результаті якого технічно справні механізми та елементи транспорту тимчасово (у даній ситуації) приводяться в непридатний для експлуатації стан. Наприклад, накладення на рейки залізничної колії шпали, колоди, переміщення сигнального вогню на фарватері водного шляху, відключення окремих приладів і механізмів.

Наслідки пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів можуть бути різними. Аварією, про яку йдеться у ч. 1 ст. 277 КК, є сходження рухомого складу з рейок, пошкодження транспортних засобів, їх зіткнення, посадка судна на мілину і т. п. Порушення нормальної роботи транспорту може полягати у зриві графіка руху транспортних засобів, у затримці доставки вантажів і пасажирів і т. д.

У частині 2 ст. 277 КК встановлено відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяли велику матеріальну шкоду, а в ч. 3 — якщо вони спричинили загибель людей. Характеристику цих обставин подано в § 1 цього розділу.

Суб'єктивна сторона розглянутого злочину має складний характер. Аналіз судової практики показує, що руйнування, пошкодження, приведення предмета у непридатний стан іншим способом може створюватися як з прямим, так і з непрямим умислом. Що стосується наслідків, то психічне ставлення до них може виражатися як в умислі, так і в необережності. Отже, цей злочин може вчинюватися як у рамках однієї форми вини — умислу, так і складної форми вини — умисел стосовно дій і необережність до наслідків.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 14 років.

Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК). Стаття має три частини. У частині 1 ст. 278 КК встановлена відповідальність за угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна.

Предметом злочину є пасажирський чи вантажний потяг, локомотив, дрезина і т. ін. Повітряним судном вважається літальний апарат, підтримуваний в атмосфері за рахунок його взаємодії з повітрям (літаки, вертольоти, дирижаблі і т. ін.). До морських і річкових належать пасажирські, вантажні, рибальські, допоміжні (буксири), рятувальні та інші судна. Для кваліфікації не має значення відомча належність зазначених засобів.

Об'єктивна сторона даного злочину виражається в угоні або захопленні названих транспортних засобів. Під *угоном* слід розуміти протиправне заволодіння транспортним засобом для здійснення поїздки на ньому або самовільне використання транспортного засобу. Угон може здійснюватися як з місця стоянки транспортного засобу, так і під час руху. Інколи угон можуть здійснювати машиністи, льотчики, капітани, члени екіпажу, які управляють транспортним засобом. Захоплення — це протиправне заволодіння транспортним засобом будь-якою особою із застосуванням насильства чи погроз для здійснення поїздки на ньому, зміни напрямку руху і т. д. Закінченим даний злочин визнається з урахуванням виду транспорту. Приміром, угон повітряного судна буде закінченим після заволодіння ним, запуску двигунів і початку руху. Якщо угон здійснюють члени екіпажу під час польоту, то закінченим злочин вважається з моменту відхилення від маршруту або відмови виконувати вказівки органів керування польотом. Аналогічно слід вирішувати це питання на залізничному і водному транспорті.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі. Винна особа усвідомлює фактичні ознаки скоєного діяння, розуміє їх суспільно небезпечний і протиправний характер і бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом даного злочину є особа, яка досягла 14-річного віку.

Частина 2 ст. 278 КК встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; а ч. 3 — вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Якщо угон чи захоплення транспортного засобу поєднаний зі здійсненням інших більш тяжких злочинів, то вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів.

Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279 КК). Стаття має три частини. У частині 1 ст. 279 КК подано опис ознак об'єктивної сторони складу злочину. Це блокування транспортних комунікацій шляхом улаштування перешкод, відключення енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків.

Предметом злочину є шляхи сполучення, споруди на них, транспортні засоби, засоби зв'язку і сигналізації, інші механізми та елементи залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електротранспорту чи магістрального трубопровідного транспорту, а також вокзали, порти, станції і т. ін.

Блокування може здійснюватися шляхом розміщення на вулицях, дорогах, залізничних коліях, злітній смузі колод, шпал, каменів, залізобетонних конструкцій, транспортних засобів, сільськогосподарських, будівельних та інших механізмів, що не дають можливості рухатися транспортним засобам. Технічна система транспорту може бути паралізована шляхом припинення подачі паливно-мастильних матеріалів, води, газу, відключення електроенергії, засобів зв'язку, сигналізації чи автоматики, що забезпечують керування транспортом, а також шляхом перекриття доріг, вулиць за допомогою натовпу людей, стада тварин і т. п.

Наслідками блокування у ч. 1 ст. 279 КК названі: порушення нормальної роботи транспорту, а також створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу стосовно дій. Що стосується наслідків, то вина може виражатися як в умислі, так і в необережності.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку. Злочин можуть здійснювати і працівники транспорту, які обслуговують транспортні комунікації.

Частина 2 ст. 279 КК встановлює відповідальність за захоплення вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи чи організації.

Предметом цього злочину є зазначені в статті об'єкти та інші транспортні підприємства, наприклад, будівлі в яких можуть розташовуватися засоби зв'язку, сигналізації, автоматизовані системи управління транспортом, диспетчерська і т. ін.

З об'єктивної сторони захоплення — це заволодіння будинком чи його частиною із застосуванням насильства або погроз до працівників транспорту, інших осіб і встановлення контролю над ним. Заподіяння при захопленні легких тілесних ушкоджень охоплюється складом даного злочину. При застосуванні психічного насильства винні можуть погрожувати вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень різної тяжкості. Закінченим цей злочин визнається з моменту встановлення контролю над вокзалом, станцією, портом або над якоюсь частиною будинку, що має важливе значення для нормального функціонування технічної системи транспорту.

У частині 3 ст. 279 КК встановлено відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК). Стаття містить три частини. У частині 1 ст. 280 КК подано опис ознак об'єктивної сторони складу злочину. Це примушування працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб.

Примушування — це вимога, пред'явлена до працівника транспорту не виконувати покладені на нього обов'язки, що супроводжується погрозами. Потерпілим у цьому злочині може бути будь-який працівник транспорту. Це, наприклад, особи, які керують транспортними засо-

бами або забезпечують безпеку руху й експлуатації, здійснюють ремонт, обслуговування, підготовку до випуску в рейс чи на лінію транспортних засобів. Це можуть бути і керівники транспортних підприємств, структурних підрозділів, начальники служб тощо. Близькими до зазначених працівників особами є: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, бабка, онуки. Погроза може бути виражена словами, телефоном, у листі, шляхом демонстрації зброї чи іншим способом. Вона може бути доведена до відома потерпілого особисто або через третіх осіб.

Злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення вимоги, пов'язаної з погрозою до працівника транспорту чи близьких йому осіб.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що примушує працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, розуміє протиправність учиненого і бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо примушування здійснює службова особа щодо своїх підлеглих, то за наявності відповідних ознак відповідальність настає за сукупністю і за службовий злочин.

У частині 2 ст. 280 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб; у ч. 3 — вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Порушення правил повітряних польотів (ст. 281 КК). Стаття має три частини. У частині 1 ст. 281 КК подано опис об'єктивних ознак складу злочину, що виявляються в порушенні правил безпеки польотів повітряних суден особами, які не є працівниками повітряного транспорту, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Як видно з тексту диспозиції статті, *об'єктивна сторона* злочину характеризується трьома ознаками: 1) діянням; 2) наслідками; 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння — це дія чи бездіяльність, яка полягає в порушенні правил при зльоті і посадці літального апарата, у недотриманні висоти польоту, коридору, у перевищенні швидкості тощо.

Наслідком злочину виступає реальна загроза життю людей або настання інших тяжких наслідків.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між порушенням і створенням небезпеки настання названих наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується психічним ставленням винного до факту порушення правил безпеки польотів і його наслідків. Порушення правил може бути умисним або необережним (прямий умисел або злочинна недбалість). Вина до тяжких наслідків може бути тільки необережною (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом даного злочину є пілот, член екіпажу, який не є працівником повітряного транспорту. За цією ознакою слід проводити відмежування цього злочину від передбаченого ст. 276 КК, де суб'єктом виступає працівник повітряного транспорту.

У частині 2 ст. 281 КК встановлена більш сувора відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди; у ч. 3 — якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил використання повітряного простору (ст. 282 КК). Стаття має три частини. У частині 1 ст. 282 КК подано опис об'єктивних ознак складу злочину, які виражаються в порушенні правил пуску ракет, проведенні всіх видів стрільби, вибухових робіт або вчиненні інших дій у повітряному просторі, якщо це створювало загрозу безпеці повітряних польотів.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння виражається в порушенні правил пуску ракет. Розрізняють сигнальні, навчальні і бойові ракети або такі, які мають інше наукове чи господарське призначення. Проведення всіх видів стрільби може відбуватися як на землі, так і в повітрі, на полігонах, у тирах з різних видів вогнепальної зброї, а вибухових робіт — при будівництві тунелів, доріг, виконанні гірничих робіт і т. ін.

У повітряному просторі також можуть здійснюватися різні роботи, наприклад, при будівництві, монтажі, ремонті чи обслуговуванні різних веж, вишок, труб та інших об'єктів. Для виконання цих робіт можуть використовуватися вертольоти, крани, лебідки й інше устаткування. Виконання вказаних видів робіт має здійснюватися з дотриманням відповідних правил, узгоджуватися з усіма власниками літальних апа-

ратів, а також іншими органами, що здійснюють управління польотами повітряних суден.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною до факту порушення та його наслідків. Порушення може бути допущено як умисно, так і з необережності (прямий умисел чи злочинна недбалість). Що стосується наслідків порушення, то вина до них може бути тільки необережною (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 282 КК передбачена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди; у ч. 3 — якщо вони спричинили загибель людей.

Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283 КК). Стаття має дві частини. У частині 1 ст. 283 КК подано опис об'єктивних ознак складу злочину як самовільного без нагальної потреби зупинення поїзда стоп-краном чи шляхом роз'єднання повітряної гальмової магістралі або іншим способом, якщо це створювало загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння найчастіше виражається в самовільній зупинці поїзда без потреби, тобто екстремальної ситуації. Така ситуація може виникнути, наприклад, при пожежі, коли створюється загроза для життя і здоров'я людей, або при несправностях рухомого складу, які загрожують безпеці руху залізничного транспорту.

Зупинка поїзда може здійснюватися стоп-краном або шляхом роз'єднання повітряної гальмової магістралі чи іншим способом, наприклад подачею помилкових сигналів зупинки, переключення зеленого сигналу, що дозволяє рух, на червоний — що його забороняє, вмикання автоблокування, а також за допомогою ручного гальма.

Суб'єктивна сторона злочину полягає у прямому умислі. Винний розуміє, що він самовільно без потреби, протиправно зупиняє поїзд і бажає цього. Вина до наслідків може бути тільки необережною.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 283 КК встановлена більш сувора відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (ст. 284 КК).

З *об'єктивної сторони* злочин виражається в ненаданні допомоги капітаном судна в разі зіткнення з іншим судном екіпажу та пасажиром останнього, а також зустрінутим у морі або на іншому водному шляху особам, що зазнали лиха, якщо він мав можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для свого судна, його екіпажу і пасажирів.

Обов'язок капітана надавати допомогу виникає при зіткненні суден, а також коли на шляху судна зустрічаються особи, що зазнали лиха. Крім того, капітан і його екіпаж повинні мати реальну можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для судна, пасажирів і його екіпажу.

Суб'єктивна сторона злочину полягає в прямому умислі до факту ненадання допомоги. Винний усвідомлює, що судно чи люди зазнали лиха та потребують допомоги і що він повинен і має можливість надати їм допомогу, але не робить цього.

Суб'єктом даного злочину є тільки капітан судна.

Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК). З *об'єктивної сторони* злочин виявляється в неповідомленні капітаном судна іншому судну, що зіткнулося з ним на морі, назви і порту приписки свого судна, а також місця свого відправлення та призначення, незважаючи на наявність можливості подати ці відомості. Капітан може повідомити ці відомості в будь-якій формі (усно, письмово, по радіо, телеграфом тощо). Обов'язковою ознакою *об'єктивної сторони* є місце зіткнення суден — на морських шляхах.

Суб'єктивна сторона злочину виражається тільки в прямому умислі.

Суб'єктом злочину є капітан судна.

§ 3. Злочини, які посягають на безпеку руху та експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК). Стаття має три частини. У частині 1 подано опис *об'єктивної сторони* складу злочину. Це порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження.

У примітці до цієї статті перераховані транспортні засоби, на яких може бути вчинений цей злочин. До них належать усі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби.

Серед автомобілів є вантажні і легкові, машини спеціального призначення — санітарні, пожежні, спортивні, автокрани, навантажувачі, вишки, поливальні, а також автобуси. Трактори — це гусеничні або колісні самохідні машини, призначені для перевезення вантажів, а також виконання різноманітних робіт — сільськогосподарських, будівельних, лісових тощо. Інші самохідні машини призначені для будівельних, дорожніх, сільськогосподарських та інших робіт — грейдери, комбайни, бульдозери, крани, екскаватори і т. д. Трамваї і тролейбуси (пасажирські, вантажні, колісукладальні, ремонтні, спеціального обслуговування) належать до міського електротранспорту і їх рух здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху. Мотоцикли і моторолери (дорожні, спортивні, спеціального призначення) можуть бути з боковим причепом та без нього. Вони повинні мати двигун з робочим обсягом 50 куб. см і більше. Сюди також слід віднести мотоколяски та інші транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг¹. До інших механічних транспортних засобів, які приводяться в рух за допомогою двигуна, належать різного роду всюдиходи, аеросани, амфібії й інші, крім мопедів, тобто двоколісних транспортних засобів, які мають двигун з робочим обсягом до 50 куб. см.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння (дія чи бездіяльність) полягає в порушенні правил безпеки руху або експлуатації транспорту.

Порушення правил безпеки руху може полягати в перевищенні швидкості, порушенні правил обгону, об'їзду перешкод, проїзду перехресть, користування світловими приладами, буксирування, а також їзди з причепом і т.д. Порушення правил експлуатації може полягати в недотриманні водієм технічних умов експлуатації, у порушенні порядку перевезення пасажирів, у неправильному завантаженні, укладанні і закріпленні вантажів. За статтею 286 КК кваліфікуються лише такі порушення правил експлуатації, які пов'язані з безпекою руху

¹ Див. п. 1.9 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306.

транспортних засобів. Тому не можуть кваліфікуватися за цією статтею порушення таких правил експлуатації, що не пов'язані з безпекою руху. Це, наприклад, порушення термінів технічного обслуговування транспорту або недотримання вимог при застосуванні видів паливно-мастильних та інших матеріалів тощо. Порушення вимог законодавства про охорону праці, а також порушення правил безпеки при виконанні вантажно-розвантажувальних, сільськогосподарських, будівельних та інших робіт не підпадає під ознаки ст. 286 КК.

Потрібно розрізняти транспортні засоби, які призначені тільки для перевезення вантажів і пасажирів від інших самохідних машин (трактори, комбайни, бульдозери, грейдери і т.п.). Перші завжди рухаються згідно з Правилами дорожнього руху. Інші самохідні машини можуть використовуватися для перевезення вантажів, а також для виконання різних робіт (сільськогосподарських, дорожніх, будівельних та ін.). Якщо такі машини перебувають у транспортному стані, їхній рух здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху. Виконання такими машинами інших робіт у процесі руху регламентується іншими правилами та інструкціями, порушення яких при певних умовах може кваліфікуватися за іншими статтями КК.

Відповідальність за ст. 286 КК диференційована залежно від тяжкості наслідків, які настали. У частині 1 йдеться про середньої тяжкості тілесні ушкодження, у ч. 2 — про тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого, у ч. 3 — про загибель декількох осіб.

Причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину.

Суб'єктивна сторона даного злочину визначається складністю об'єктивної сторони. У зв'язку з цим психічне ставлення особи слід визначати як до факту порушення правил, так і до наслідків цього порушення. Порушення правил може бути вчинене з прямим умислом або зі злочинною недбалістю. До наслідків ставлення може бути тільки необережним (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину є особа, яка керує транспортним засобом і яка досягла 16-річного віку. Під час навчальної їзди в автомобілях з подвійним керуванням суб'єктом злочину може бути визнаний інструктор, який навчає курсанта.

Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення правил їх експлуатації (ст. 287 КК). У диспозиції статті описані ознаки *об'єктивної сторони* складу зло-

чину: випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів, допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, або не має права на керування транспортним засобом, чи інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух, вчинене особою, відповідальною за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або його смерть.

У КК законодавець назвав види транспортних засобів, на яких може вчинятися цей злочин (примітка до ст. 286 КК).

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння (дія або бездіяльність) характеризується випуском в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів, тобто дозволом на виїзд у рейс чи поїздки транспортного засобу, що має несправності гальмової системи, кермового керування, зовнішніх світлових приладів, склоочисників, коліс тощо.

Допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції. *Керування* — це безпосереднє виконання особою функцій водія під час руху, тобто коли особа, сівши за кермо, приводить транспортний засіб у рух.

Для кваліфікації злочину не має значення місце керування транспортним засобом — це може бути шлях, вулиця, місце стоянки автомобіля, двір, територія підприємства і т. д.

Допуск до керування транспортним засобом особи, яка не має права на керування, має місце тоді, коли така особа взагалі не має посвідчення водія, або позбавлена прав водія, або не має відповідного дозволу (категорії) для керування певним видом транспорту.

Інше грубе порушення правил експлуатації транспорту може виражатися в порушенні режиму роботи водіїв, у невиконанні інших вимог, які забезпечують безпеку експлуатації транспорту, у випуску в рейс із важкими умовами руху водіїв, кваліфікація яких не відповідає підвищеним вимогам, у невиконанні вимог щодо регулярного медичного огляду водіїв.

Наслідками злочину є середньої тяжкості, тяжке тілесне ушкодження, загибель однієї і більше осіб. Встановлення *причинного зв'язку* в цьому злочині має деяку складність, оскільки має опосередкований характер. Шкідливі наслідки спричиняються не безпосередньо винним, а діянням іншої особи — водієм транспортного засобу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується складною формою вини. Завідомість, яка зазначена в диспозиції статті стосовно діяння, означає, що особі відомо про безумовну, явну технічну несправність транспортного засобу, про інші грубі порушення правил експлуатації, які забезпечують безпеку руху. Усвідомлюючи суспільну небезпеку та протиправність своєї поведінки і діючи таким чином, винний бажає вчинити вказане у статті діяння.

Психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків виражається в необережності (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину є службові особи підприємств і організацій, які відповідають за технічний стан і експлуатацію транспортних засобів (головний інженер, інженер з безпеки руху транспорту, начальник колони, механік гаража або маршруту), водії, за якими закріплений транспортний засіб, що належить різним організаціям чи фізичним особам, а також власники транспортних засобів.

Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху (ст. 288 КК). У диспозиції статті злочин викладено як порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху, вчинене особою, відповідальною за будівництво, реконструкцію, ремонт чи утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд, або особою, яка виконує такі роботи, якщо це порушення спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або смерть.

З об'єктивної сторони злочин характеризується трьома ознаками: а) діянням (дія або бездіяльність); б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння полягає в порушенні правил, норм і стандартів при будівництві, реконструкції, ремонті або утримуванні автомобільних доріг. Наслідками даного злочину можуть бути середньої тяжкості тілесні ушкодження, тяжке тілесне ушкодження, смерть потерпілого.

Причинний зв'язок у цьому злочині має, як правило, опосередкований характер.

Суб'єктивна сторона розглянутого злочину визначається складністю його об'єктивної сторони. Вина до порушення правил, норм і стандартів може бути як умисною (прямий умисел), так і необережною (злочинна недбалість). Психічне ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків може виражатися тільки в необережності (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку, відповідальна за будівництво, реконструкцію, ремонт, утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, мостів, шляхопроводів та інших дорожніх споруд, а також особа, яка виконує такі роботи.

Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК). Стаття містить чотири частини і примітку. У частині 1 ст. 289 КК злочин визначено як незаконне заволодіння транспортним засобом. Перелік транспортних засобів, які є предметом злочину, подано в примітці до ст. 286 КК.

Відповідно до примітки ст. 289 КК під незаконним заволодінням транспортним засобом слід розуміти вчинене умисно з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі.

Вилучення транспортного засобу може здійснюватися шляхом запуску двигуна, буксирування, завантажування на інший транспортний засіб.

Заволодіння може здійснюватися таємно або відкрито, шляхом обману або зловживання довірою. Воно може мати місце під час руху транспортного засобу, коли винний установлює контроль і примушує водія виконувати його розпорядження і рухатися в зазначеному напрямку. Заволодіння має протиправний характер. Це означає, що винний не має права на використання транспортного засобу для поїздки на ньому. Протиправність відсутня у випадках, коли поїздка на транспортному засобі відбувається в стані крайньої необхідності, наприклад, для доставки важкохворого в лікарню або для усунення небезпеки, яка виникла внаслідок пожежі, повені і т. ін.

Закінченим злочин визнається з моменту запуску двигуна і початку руху або після початку буксирування без запуску двигуна. Проникнення в гараж чи у транспортний засіб, спроба запустити двигун повинні розглядатися як замах на заволодіння транспортним засобом. Якщо заволодіння транспортним засобом вчинюється під час руху, то закінченим цей злочин є з моменту встановлення контролю над транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона злочину виражається тільки в прямому умислі. Заволодіння може відбуватися з будь-якою метою: для привласнення транспортного засобу, для доставки вантажу, для того щоб доїхати до певного місця або просто покататися і т. п.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289 КК, є особа, яка досягла 16-річного віку, а злочинів, передбачених частинами 2 та 3 цієї статті, — 14-річного віку. Судова практика не визнає суб'єктом цього злочину членів сім'ї власника транспортного засобу, водіїв, за якими такий засіб закріплений, а також службових осіб, наділених повноваженнями щодо користування чи експлуатації транспортних засобів.

У частині 2 ст. 289 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди потерпілому.

Відповідно до другого абзацу примітки ст. 289 КК під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189–191, 262, 410 КК. Не має значення, чи були ці злочини закінченими, чи один з них був замахом або готуванням до злочину, притягувалася ця особа до кримінальної відповідальності за перший злочин чи ні. Неодноразові спроби вчинити цей злочин, якщо це відбувається в одному місці з невеликим проміжком часу між спробами, не є повторним заволодінням транспортним засобом.

Заволодіння транспортним засобом за попередньою змовою групою осіб має місце у тих випадках, коли дві і більше особи заздалегідь домовились про спільне його вчинення незалежно від того, хто з них керував транспортним засобом. Домовленість повинна бути до початку вилучення транспортного засобу. Особи, які беруть участь у вчиненні цього злочину, повинні визнаватися співвиконавцями, тобто вони спільним діянням заволодівають транспортним засобом. Не підлягають кримінальній відповідальності особи, які не брали участі у вилученні транспортного засобу, але після заволодіння ним здійснювали поїздку на цьому транспортному засобі.

Характеристику насильства або погрози його застосування подано в § 1 даного розділу.

Заволодіння транспортним засобом із проникненням у приміщення або інше сховище означає вторгнення в приміщення або інше сховище з метою заволодіння транспортним засобом. Воно може здійснюватися таємно, відкрито, з подоланням перешкод чи опору потерпілого, шляхом обману або підкупу людей усупереч волі особи, яка охороняє транспортні засоби.

Приміщення — це різного роду будівлі, споруди, призначені для розміщення транспортних засобів або іншого майна. Інше сховище — це призначені для постійного або тимчасового збереження (стоянки) транспортних засобів ділянки території, які обладнані огорожею, навісом, іншими технічними засобами чи забезпечені охороною.

Дії, які завдали значної матеріальної шкоди потерпілому, передбачені ч. 2 ст. 289 КК як кваліфікуюча ознака. Відповідно до п. 3 примітки до цієї статті, матеріальну шкоду слід визнавати значною в разі заподіяння реальних збитків на суму від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згідно з п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті», реальними збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також втрати, що вона зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Частина 3 ст. 289 КК встановлює більш сувору відповідальність за заволодіння транспортним засобом організованою групою, або яке поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (див. § 1 цього розділу), або якщо вони завдали великої матеріальної шкоди. Що стосується останньої обставини, то відповідно до п. 3 примітки до цієї статті — це заподіяння реальних збитків на суму понад 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Частина 4 цієї статті передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням будь-якого насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства). При цьому особа повинна добровільно заявити про це правоохоронним органам,

повернути транспортний засіб власнику та повністю відшкодувати завдані збитки. Таке звільнення може здійснювати тільки суд.

Знищення, підробка або заміна номерів, вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК). У диспозиції статті *об'єктивна сторона* описана як знищення, підробка або заміна ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова, або заміна без дозволу відповідних органів номерної панелі з ідентифікаційним номером транспортного засобу.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують порядок реєстрації транспортних засобів, вірогідність номерів їхніх основних частин і агрегатів. *Предметом* є двигун, кузов, шасі чи номерна панель, на яких заводським способом позначені номери. При реєстрації транспортних засобів ці номери заносяться у технічний паспорт, завдяки чому цей засіб може бути ідентифіковано. При знищенні номерів прибираються всі цифри чи букви з агрегату, а при підробці змінюється одна чи кілька цифр або букв.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років.

§ 4. Інші злочини, які посягають на безпечну роботу транспорту

Порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК). У диспозиції ст. 291 КК злочин визначено як порушення чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, а також правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Злочин може мати місце на всіх видах механічного транспорту. *Об'єктивна сторона* цього злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між ними.

Діяння. Порушення чинних на транспорті правил визначається умовами роботи даного виду транспорту. Воно може вчинюватися при використанні гужового транспорту, прогоні худоби через залізничні колії, проїзді сільськогосподарських та інших машин через залізничні колії у невстановлених місцях, у переході вулиці, дороги у невстановленому місці або на заборонений сигнал світлофора тощо. Шляхом дії або бездіяльності можуть бути також порушені правила,

норми і стандарти виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів.

Наслідки. Для кримінальної відповідальності досить загибелі хоча б однієї людини. До інших тяжких наслідків слід відносити заподіяння хоча б одному потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або двом чи більше потерпілим середньої тяжкості тілесних ушкоджень; це також можуть бути випадки спричинення великої матеріальної шкоди. Для встановлення причинного зв'язку в суді нерідко призначаються експертизи.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується психічним ставленням особи до вчиненого нею діяння і його наслідків. Порушення може бути як умисним (прямий умисел), так і необережним (злочинна недбалість). Що стосується наслідків, то вина щодо них може бути тільки необережною.

Суб'єктом злочину можуть бути пасажери, пішоходи, велосипедисти, погоничі і пастухи худоби, особи, які керують гужовим транспортом, які досягли 16-річного віку. Це також особи, які при виготовленні, переобладнанні, ремонті транспортних засобів порушили відповідні правила, норми і стандарти.

Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК). Стаття складається з трьох частин. У частині 1 злочин визначено як пошкодження або руйнування магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів, відводів від них, а також технологічно пов'язаних з ними об'єктів, споруд, засобів автоматики, зв'язку, сигналізації, якщо це спричинило порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або створило небезпеку для життя людей.

Предметом злочину є магістральні трубопроводи, відводи від них, інші об'єкти, технологічно пов'язані з трубопроводами, які забезпечують їх нормальне функціонування, а також споруди, засоби зв'язку, сигналізації, автоматики і т. ін.

Не є предметом цього злочину трубопроводи, які не належать до магістральних, а також водопроводи, аміакопроводи, каналізаційні та меліоративні мережі та ін.

Об'єктивна сторона цього злочину виявляється в діях, наслідках і причинному зв'язку між ними.

Дії особи виражаються у пошкодженні або руйнуванні зазначених у статті предметів.

Пошкодження — це протиправний вплив на предмет, що виводить з ладу окремі ділянки трубопроводу, споруди на них, засоби зв'язку, сигналізації, які забезпечують нормальне функціонування магістрального трубопроводу, внаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації згідно зі своїм цільовим призначенням.

Руйнування — це протиправний вплив на об'єкт магістрального трубопроводу шляхом порушення його цілості і структури, внаслідок чого трубопровід стає непридатним для експлуатації. Слід мати на увазі, що трубопровід не може бути зруйнований. Зруйнованими можуть бути лише окремі споруди, агрегати, вузли, які забезпечують нормальне його функціонування.

Наслідком злочину є порушення нормальної роботи трубопроводу, коли він або взагалі не здійснює транспортування нафти, газу чи нафтопродуктів, або хоча і працює, але не на проектну потужність.

Окрім того, у ч. 1 цієї статті наслідком вважається і створення загрози для життя людей.

Закінченим цей злочин є з моменту пошкодження або руйнування предмета посягання і створення загрози настання тяжких наслідків.

Причинний зв'язок повинен бути встановлений між діями особи і порушенням нормальної роботи трубопроводів або створенням загрози для життя людей.

Суб'єктивна сторона цього злочину визначається його об'єктивною стороною. Пошкодження або руйнування може бути вчинено як умисно, так і необережно. Ставлення до наслідків також може бути умисним або необережним.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також загальнонебезпечним способом. Останній має місце там, де діяння вчинюється шляхом вибуху, підпалу, затоплення та іншими способами, що значно підвищує суспільну небезпечність злочину.

Частина 3 встановлює відповідальність за пошкодження або руйнування трубопроводів, якщо вони спричинили загибель людей, інші нещасні випадки з людьми або призвели до аварії, пожежі, значного забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки, або вчинені організованою групою.

Більшість зазначених ознак уже розглядалися в § 1 цього розділу. Що стосується значного забруднення довкілля, то при його визначенні

слід враховувати розмір збитків, заподіяних довкіллю, а також чи призвело забруднення до захворювання людей, до знищення тварин або рослин, на якій площі відбулося забруднення, зокрема слід враховувати збитки, пов'язані з витратами, необхідними для ліквідації наслідків забруднення.

Контрольні запитання

1. Що являє собою система транспортних злочинів?
2. На яких видах транспорту вчиняється злочин, передбачений ст. 276 КК?
3. У чому полягає діяння в цьому злочині?
4. Які наслідки можуть настати при вчиненні цього злочину?
5. Хто може бути суб'єктом цього злочину?
6. Що є предметом злочину, передбаченого ст. 277 КК?
7. У чому виявляється об'єктивна сторона цього злочину?
8. Чим відрізняється порушення правил повітряних польотів від злочину, передбаченого ст. 276 КК?
9. У чому виявляється об'єктивна сторона порушення правил використання повітряного простору?
10. Що слід розуміти під транспортними засобами у статтях 286, 287, 289 і 290 КК?
11. Якими нормативними актами регулюються безпека руху та експлуатація автотранспорту та міського електротранспорту?
12. Чим характеризується об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 286 КК?
13. Хто може бути суб'єктом цього злочину?
14. Що таке випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів та інші порушення правил їх експлуатації?
15. Які особливості причинного зв'язку в цьому злочині та хто може бути його суб'єктом?
16. У чому виявляється об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 288 КК?
17. Хто може бути суб'єктом цього злочину?
18. У чому виявляється незаконне заволодіння транспортним засобом?
19. Які особи не визнаються суб'єктом цього злочину?
20. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину?

Розділ XIV

Злочини проти громадського порядку та моральності

§ 1. Загальна характеристика і види злочинів проти громадського порядку та моральності

Суспільна небезпечність діянь, що розглядаються у цьому розділі, полягає в тому, що вони завдають або ставлять під загрозу заповідання істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. Сукупність цих відносин і є *родовим об'єктом* зазначених злочинів.

Громадський порядок — це сукупність суспільних відносин, що забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, відпочинку, побуту і нормальної діяльності підприємств, організацій, установ у цій сфері. Суспільна мораль — це система етичних норм, правил поведінки, які склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість, що визначають умови нормального громадського життя людей.

Тому злочини проти громадського порядку та моральності можна визначити як умисні суспільно небезпечні посягання на громадський порядок у різних сферах забезпечення життєдіяльності людей і моральні основи життя суспільства, взяті під охорону законом про кримінальну відповідальність. Виходячи з особливостей безпосередніх об'єктів, ці злочини можуть бути поділені на два види: 1) злочини проти громадського порядку (групове порушення громадського порядку — ст. 293 КК, масові заворушення — ст. 294 КК, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, — ст. 295 КК, хуліганство — ст. 296 КК); 2) злочини проти суспільної моральності (наруга над могилою — ст. 297 КК, знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці — ст. 298 КК, знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних

документів Національного архівного фонду — ст. 298¹ КК, жорстоке поводження з тваринами — ст. 299 КК, ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, — ст. 300 КК, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів — ст. 301 КК, створення або утримання місць розпусти і звідництва — ст. 302 КК, сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією — ст. 303 КК, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність — ст. 304 КК).

У свою чергу, злочини проти суспільної моральності можна поділити на три види: 1) посягання на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297, 298, 298¹, 299 і 300); 2) посягання на основні принципи моральності у сфері статевих відносин (статті 301, 302 і 303); 3) посягання на основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, частини 2 і 3 ст. 300, частини 2 і 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, частини 3 і 4 ст. 303, ст. 304).

■ § 2. Злочини проти громадського порядку

Групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК). Цей злочин визначено як організацію групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активну участь у таких діях.

Об'єктом цього злочину є громадський порядок у тій його сфері, що пов'язана із суспільними відносинами, які забезпечують обстановку суспільного спокою і поведінку громадян, що відповідає закону, у різних сферах соціального спілкування. Особливість цього злочину полягає в тому, що він спричиняє суттєве порушення роботи транспорту, підприємств чи організацій. Тому, крім громадського порядку, злочин посягає і на додатковий об'єкт — нормальну діяльність транспорту, підприємств, установ чи організацій.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в організації групових дій або в активній участі в таких діях. Під організацією групових дій слід розуміти як безпосереднє створення групи, так і організацію вчинення таких дій або керівництво ними. Під активною участю слід розуміти інтенсивну участь у групових діях. Прикладом активної

участі є заклики до громадян не виконувати вимоги представників влади, непокора їх розпорядженням, створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, організацій, блокування руху транспорту тощо. Цей злочин вважається закінченим, якщо такі дії спричинили грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. *Грубим* визнають таке порушення громадського порядку, яке завдає останньому істотної шкоди, значно порушує обстановку суспільного спокою або нормальну роботу підприємств, установ чи організацій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер організації групового порушення громадського порядку або свою участь у таких діях, передбачає можливість грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації і бажає цього. Слід зазначити, що мотиви вчинення такого діяння можуть бути різними, крім хуліганських.

Суб'єкт цього злочину — спеціальний. Відповідальності підлягають тільки організатори й активні учасники, які досягли 16-річного віку.

Склад цього злочину слід відмежовувати від масових заворушень (ст. 294 КК) і від хуліганства, вчиненого групою осіб (ч. 2 ст. 296 КК). Дії, передбачені ст. 293 КК, вчиняються не натовпом, а учасниками окремої групи людей, і не супроводжуються погромами, підпалами, насильством над особою й іншими діями підвищеної небезпеки. Відсутність мотивів, що виражають явну неповагу до суспільства, відрізняє цей злочин від хуліганства, вчиненого групою осіб, для якого такі мотиви є обов'язковими.

Масові заворушення (ст. 294 КК). Масовими визнаються такі заворушення, які супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Основним *безпосереднім об'єктом* цього злочину є громадський порядок, тобто ті суспільні відносини, що забезпечують умови нормального функціонування державних і громадських структур, нормальний ритм суспільного життя, роботи і спокою людей. Окрім цього об'єкта при здійсненні масових заворушень часто шкода заподіюється

і додатковим об'єктам — авторитету представників влади, інтересам особи, власності.

Об'єктивна сторона злочину виражається в організації масових заворушень чи активній участі в них. Організація масових заворушень полягає в підбурюванні тих людей, які стихійно зібралися, для масових виступів, насильства над людьми, погромів, підпалів, захоплення будівель, споруд, насильницького виселення громадян, знищення майна, збройного опору представникам влади. Як організаційну діяльність треба розглядати і керівництво діями натовпу при вчиненні названих дій, поширення серед натовпу неправдивої інформації тощо. Активна участь у цьому злочині означає особисту участь у вчиненні будь-яких зазначених у законі дій.

Насильством над особою слід вважати завдання ударів, побоїв, катування, заподіяння будь-яких тілесних ушкоджень одному чи багатьом потерпілим. Вчинене під час масових заворушень умисне вбивство вимагає додаткової кваліфікації за ст. 115 КК. Погроми — це дії, поєднані зі знищенням, ушкодженням, руйнуванням цивільних споруд, житлових та інших будинків, транспортних засобів, іншого майна. Підпали — це дії, що спричинили займання будинків, споруд, транспортних засобів. Знищення майна означає його приведення в повну непридатність. Захоплення будівель або споруд — це самовільне захоплення їх натовпом або активними учасниками під час масових заворушень. Насильницьке виселення громадян має місце у випадку вигнання людей з їхніх помешкань чи певної місцевості із застосуванням фізичного чи психічного насильства. Збройний опір має місце у разі перешкоджання представникові влади виконувати його обов'язки із застосуванням хоча б одним із учасників масових заворушень вогнепальної, холодної зброї чи інших предметів, які використовувались як зброя. Для визнання злочину закінченим достатньо вчинення учасником масових заворушень будь-якої із зазначених у диспозиції ст. 294 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується тільки прямим умислом. Однак умисел щодо заподіяння шкоди в результаті масових заворушень може бути і непрямим. Мотиви і мета масових заворушень можуть бути різними, на кваліфікацію вони не впливають, але можуть бути враховані при призначенні покарання.

Суб'єктом цього злочину можуть бути лише організатори масових заворушень та активні їх учасники, які досягли 16-річного віку.

Частина 2 ст. 294 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків. Під загибеллю людей слід розуміти смерть одного чи кількох потерпілих. Під іншими тяжкими наслідками розуміють заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або заподіяння значної матеріальної шкоди.

Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК). Ця стаття передбачає відповідальність за публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту.

Об'єктом цього злочину є громадський порядок, тобто такі суспільні відносини, що забезпечують нормальні умови діяльності підприємств, організацій, установ і окремих громадян.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується однією із трьох дій: а) публічними закликами до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд; б) публічними закликами до насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку; в) розповсюдженням, виготовленням чи зберіганням з метою розповсюдження матеріалів такого змісту. Публічні заклики за своїм змістом є усним чи письмовим звертанням або виступом перед певною аудиторією, а також невизначеною кількістю людей на мітингах, зборах, по радіо, телебаченню, в яких містяться заклики до вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян із займаних ними житлових будинків або певної місцевості. Під розповсюдженням матеріалів, що містять такі заклики, слід розуміти безпосередню передачу чи доведення будь-яким способом їх змісту до відома інших осіб. Виготовлення матеріалів — це безпосереднє авторське створення або технічне їх виготовлення (друкування, виготовлення ксерокопій, фотомонтажної або аудіо- чи відеопродукції). Під збереженням розуміють перебування таких матеріалів безпосередньо у винного, наприклад у його помешканні, автомобілі, за місцем роботи, з метою їхнього розповсюдження. Злочин визнається закінченим з моменту вчинення будь-якої з названих у ст. 295 КК дії.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. При виготовленні чи збереженні зазначених вище матеріалів обов'язкова наявність мети їх розповсюдження.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Хуліганство (ст. 296 КК). Хуліганство — один із небезпечних і дуже поширених злочинів проти громадського порядку. Частина 1 ст. 296 КК визнає хуліганством тільки грубе порушення громадського порядку, вчинене з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Будь-які інші види хуліганських дій утворюють адміністративний делікт.

Основним об'єктом хуліганства є громадський порядок, що охоплює комплекс суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, моральність, нормальний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті й у побуті. Це основний безпосередній об'єкт хуліганства. Як додаткові факультативні об'єкти часто виступають особистість, здоров'я, навколишнє середовище, власність. Однак при вчиненні хуліганства, відповідальність за яке передбачена ч. 4 ст. 296 КК, здоров'я потерпілого є обов'язковим додатковим об'єктом такого посягання.

З об'єктивної сторони хуліганство являє собою суспільно небезпечну дію, що грубо порушує громадський порядок. Діями, що грубо порушують громадський порядок, закон визнає тільки ті, що відрізняються особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Особлива зухвалість — це нахабне поведіння, буйство, бешкетування, поєднане з побоями та іншим насильством, яке спричинило тілесні ушкодження, чи знущанням над потерпілим, знищення або пошкодження майна, тривале, що довгий час не припиняється, порушення спокою громадян, зрив масового заходу, тимчасове порушення нормальної діяльності установи, підприємства, організації або громадського транспорту тощо. Винятковий цинізм — це демонстративна зневага загальноприйнятими нормами моральності, наприклад груба непристойність, демонстративне оголення, знущання над хворими, дітьми, немічними тощо. Для кваліфікації хуліганства за ч. 1 ст. 296 КК достатньо наявності в діях винної особи однієї з цих ознак — особливої зухвалості або виняткового цинізму¹.

Хуліганство визнається закінченим із моменту вчинення дії, що грубо порушує громадський порядок. Форми хуліганських дій можуть бути найрізноманітнішими: нахабне, зухвале, цинічне порушення

¹ Див. п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 груд. 2006 р. № 10 // Вісн. Верхов. Суду України. — 2007. — № 2.

громадського спокою, нормального функціонування підприємств, організацій, масових заходів, роботи транспорту. Це можуть бути і будь-яка наруга, знущання над людьми, їх побиття, осквернення громадських та інших місць роботи, відпочинку або побуту людей.

Хуліганські дії можуть бути вчинені в будь-якому місці, частіше це відбувається в парках, на вулицях, в кінотеатрах, магазинах та інших громадських місцях. Як правило, такі дії відбуваються в присутності потерпілих та інших громадян. Однак публічність не є обов'язковою ознакою хуліганства. Воно може мати місце в квартирі, на безлюдній вулиці тощо. Можливе вчинення хуліганства і по телефону, коли винний, наприклад, у нічний час періодично дзвонить потерпілим, порушуючи їх сон і цинічно ображає їх.

Із *суб'єктивної сторони* хуліганство — це злочин, вчинений із прямим умислом і мотивами явної неповаги до суспільства. Винний усвідомлює, що своїми діями грубо порушує громадський порядок, виявляючи тим самим явну неповагу до суспільства, і бажає цього. Однак умисел щодо заподіяння шкоди в результаті хуліганських дій може бути і непрямим. Не можна, наприклад, заперечувати наявність цього у випадку, коли п'яний хуліган зухвало почав лякати зброєю людей, а потім у громадському місці зробив неприцільний постріл, заподіявши одному з потерпілих тілесне ушкодження. У цьому випадку винний діяв нецілеспрямовано, він не бажав заподіяти шкоду здоров'ю будь-кому з оточуючих, але свідомо допускав такі наслідки. Хуліганство передбачає наявність особливого мотиву явної неповаги до суспільства, який називають хуліганським спонуканням. Це може бути бешкетництво, прагнення протиставити себе суспільству, виявити п'яну зухвалість, продемонструвати свою грубу силу, зневагу до оточуючих тощо. У деяких випадках злочинне посягання на особу з мотивів ревнощів, помсти тощо може трансформуватися в мотив явної неповаги до суспільства й утворити склад хуліганства. Подібне, наприклад, має місце, коли через ревнощі двоє в кінотеатрі обмінюються взаємними образами, ударами, виникає бійка, внаслідок чого порушується нормальна робота кінотеатру, спокій і відпочинок глядачів. Спрямованість умислу винного і наявність мотивів явної неповаги до суспільства (хуліганських мотивів) є основними критеріями відмежування хуліганства від злочинів проти життя і здоров'я особи.

Суб'єктом хуліганства можуть бути особи, які досягли 14-річного віку.

Частина 2 ст. 296 КК передбачає відповідальність за хуліганство, вчинене групою осіб (двох і більше виконавців), причому попередня змова учасників не є обов'язковою для кваліфікації. Хуліганство, вчинене групою осіб, слід відрізнати від масових заворушень (ст. 294 КК) і від групового порушення громадського порядку (ст. 293 КК). При масових заворушеннях дії завжди вчиняються натовпом, причому ці дії супроводжуються погромами, підпалами, руйнуваннями, нерідко збройним опором представникам влади. При груповому хуліганстві ці ознаки відсутні, а винні грубо порушують громадський порядок винятково з мотивів явної неповаги до суспільства. Групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК), поєднане із вчиненням окремих дій, що грубо порушують громадський порядок, із мотивів явної неповаги до суспільства, становитиме сукупність злочинів (статті 293 і 296 КК).

Частина 3 ст. 296 КК передбачає відповідальність за хуліганство, визначене частинами 1 або 2 цієї статті, якщо воно було вчинене особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Хуліганство визнається злісним за ознакою його рецидиву, тобто це вчинення хуліганства особою, яка раніше була судима за будь-яке хуліганство, за умови, що судимість з неї не знято і не погашено. Хуліганські дії, поєднані з активним опором, — це протидія представникові влади або представникові громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку. Такі дії, у тому числі поєднані з насильством чи погрозою його застосування до цих осіб, не вимагають додаткової кваліфікації за злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Винятком є лише опір, поєднаний із таким насильством, що містить ознаки ще й іншого більш тяжкого злочину (наприклад, ч. 2 ст. 121 КК). У тих випадках, коли опір має місце після припинення хуліганства як протидія затриманню, він не може бути ознакою злісного хуліганства, і такі дії мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів (див. п. 8 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10).

У частині 4 ст. 296 КК передбачена відповідальність за дії, визначені частинами 1, 2 або 3 цієї статті, якщо вони вчинені із застосуван-

ням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для завдання тілесних ушкоджень. Про вогнепальну і холодну зброю йшлося при аналізі ст. 263 КК. Однак до вогнепальної зброї, використання якої утворить склад такого хуліганства, належить не тільки стрілецька зброя військового і спортивного зразка, а й нарізна мисливська зброя, а також перероблена зброя, пристосована для стрільби кулями, наприклад обріз гладкоствольної мисливської рушниці, тощо (див. п. 10 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10).

Під іншими предметами, спеціально пристосованими для завдання тілесних ушкоджень, слід розуміти не тільки предмети, заздалегідь спеціально оброблені, пристосовані для цих цілей, як, наприклад, заточена велосипедна спиця, а й елементарно пристосовані під час вчинення хуліганських дій (наприклад, відламана і використана частина антени радіоприймача). Ними можуть бути і будь-які предмети, що не зазнали обробки, але були заздалегідь підготовлені винним для використання (столовий ніж, молоток, викрутка, шило, газовий пістолет тощо). Використання предметів, які були випадково підібрані на місці вчинення хуліганських дій, не утворюють передбаченого ч. 4 ст. 296 КК хуліганства. Під застосуванням зброї та інших предметів розуміють не тільки їх реальне застосування, а й погрозу такого застосування. Однією з обов'язкових ознак такого хуліганства є використання зброї та інших зазначених предметів для заподіяння шкоди здоров'ю людей. Вчинення хуліганських дій з використанням цих предметів, наприклад, для пошкодження майна, лісових насаджень, проти тварин не утворить складу цього виду хуліганства. Кваліфікація вчиненого в цих випадках має наставати за частинами 1, 2 чи 3 ст. 296 КК, а якщо ці дії містять ознаки інших більш тяжких злочинів, то додатково і за ці злочини. Наприклад, нанесення при хуліганстві тяжкого тілесного ушкодження тягне за собою відповідальність за сукупністю цих злочинів.

§ 3. Злочини проти суспільної моральності

Наруга над могилою (ст. 297 КК). Ця стаття передбачає відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над тілом, його останками, прахом померлого або над урною з прахом померлого,

а також за незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого чи предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання або на тілі (останках, прахові) померлого.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті моральні принципи прояву поваги до пам'яті та праху покійних.

Предметом може бути могила, склеп, надмогильні споруди, огорожа, урна з прахом померлого, інше місце поховання, а також предмети, що знаходяться на могилі або в ній: тіло, останки, прах померлого, одяг на ньому, нагороди, коштовності, вінки тощо (див. ст. 47 Закону України «Про поховання та похоронну справу» (ВВР України, 2004 р., № 7) у редакції Закону України від 19 березня 2009 р., № 1166–VI.

Об'єктивна сторона цього злочину виражена в порушенні над могилою, іншим місцем поховання, над тілом, останками, прахом померлого або над урною з прахом померлого, а також у незаконному заволодінні тілом, останками, прахом померлого, урною з прахом померлого або предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі, останках чи прахові померлого. Наруга може вчинятися шляхом осквернення могили, утворення зневажливих написів, малюнків, символів або інших зображень на пам'ятниках чи надмогильних спорудах або урні з прахом померлого. Наруга може вчинятися шляхом розкопування могили, пошкодження ніші в стіні, урни з прахом, осквернення труни, пошкодження пам'ятника, надгробної плити, пам'ятних написів, зображень, огорожі тощо. Наруга над тілом (останками, прахом) померлого має місце у разі незаконного заволодіння тілом, останками чи урною з прахом померлого або вчинення непристойних дій над тілом (останками) померлого, самовільне знімання одягу з тіла померлого, переміщення його тіла в інше місце, розчленування чи знищення тіла (останків, праху) померлого, здійснення акту некрофілії, використання частин похованого тіла з ритуальними чи іншими незаконними цілями. Незаконне заволодіння інших предметів припускає таємне або відкрите вилучення предметів, що знаходяться в могилі, іншому місці поховання, тілі померлого або на могилі (одягу, прикрас з тіла померлого, пам'ятників, надгробних плит, огорожі). Заволодіння такими предметами або їх пошкодження додаткової кваліфікації за злочини проти власності не потребує, оскільки ці предмети не мають власника. Закінченим цей злочин буде з часу вчинення будь-якого на-

званого в диспозиції статті діяння. А щодо незаконного заволодіння зазначених у ній предметів — з моменту їх вилучення, коли винна особа має можливість розпорядитися ними.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. При нарузі винна особа усвідомлює характер своїх дій і бажає їх вчинити, а при незаконному заволодінні зазначеними предметами вона бажає ними заволодіти. Мотиви вчинення діянь можуть бути різними. Однак у разі вчинення їх з корисливих чи хуліганських мотивів закон визнає їх кваліфікуючими ознаками.

Суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 297 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з корисливих чи хуліганських мотивів, або вчинені щодо братської могили чи могили Невідомого солдата, або поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування. Ознаки повторності, попередньої змови групи осіб, вчинені з корисливих чи хуліганських мотивів, відомі. Вчинені щодо братської могили, тобто місць масового поховання загиблих військовослужбовців, партизанів, підпільників та інших учасників бойових дій, місць поховань мешканців населених пунктів, які стали жертвами бойових дій, репресій, голодомору, стихійних та техногенних катастроф. Щодо могили Невідомого солдата — місця поховання безіменного учасника бойових дій, що є проявом пам'яті і вдячності народу військовослужбовцям, які загинули в боях за нашу Батьківщину. Дії, поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, будуть кваліфікуючою ознакою у разі, коли воно не є небезпечним для життя (побої, мордування, легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження або погроза застосування будь-якого насильства).

Частина 3 цієї статті встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою, якщо вони спричинили тяжкі наслідки. До таких наслідків належать вчинення наруги над багатьма (три і більше) могилами чи іншими місцями поховань, знищення чи пошкодження місць поховань, пам'ятників або інших надмогильних споруд, що спричинило шкоду у великих розмірах. Шкода у великих розмірах — поняття оціночне і з'ясовується у кожному випадку з урахуванням фактичної матеріальної шкоди і тих витрат (у грошовому еквіваленті), що необхідні для поновлення та реставрації пошкоджених предметів (відповідно до примітки 3 ст. 185 КК це розмір, який у 250 і

більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). Аналогічний підхід допустимий і при визначенні великого розміру шкоди, спричиненої вчиненням злочину, передбаченого ст. 297 КК.

Тяжкими наслідками визнаються також заподіяння тяжкого тілесного ушкодження чи смерті одній або кільком особам. Якщо при вчиненні цього злочину особа бажала або свідомо допускала настання смерті потерпілого, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (ч. 3 ст. 297 та ст. 115 КК).

Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці. Відповідно до Конституції України, «культурна спадщина країни охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність...» (абзаци 4 і 5 ст. 54). Стаття 298 КК передбачає відповідальність за умисне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок поведінки з пам'ятками історії, культури або археології, що впливають на формування національної самосвідомості народу та основних принципів морального (духовного) життя суспільства. *Предметом* цього злочину є ті пам'ятки історії, культури та інші об'єкти культурної спадщини національного або місцевого значення, які занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України¹. Таким предметом закон визнає також об'єкти (пам'ятки) археології, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території і рухомі культурні цінності, що походять з об'єктів археологічної спадщини. Ними може бути місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність².

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується знищенням, руйнуванням або пошкодженням зазначених предметів. Знищення

¹ Див.: ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 черв. 2000 р. № 1805-III // Відом. Верхов. Ради України. — 2000. — № 39. — Ст. 333.

² Див.: ст. 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 берез. 2004 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 26. — Ст. 361.

таких предметів призводить до їх повної непридатності. Руйнування — істотне їхнє пошкодження, результатом якого є часткова втрата їхніх властивостей та цінності, що вимагає значного реставраційного ремонту. Пошкодження — це заподіяння зазначеним предметам таких пошкоджень, за яких вони суттєво не втрачають своїх властивостей та цінності і тому не потребують значних витрат на ремонт. Шкода взятим під охорону об'єктам може бути спричинена механічним, хімічним, біологічним, технологічним та іншим способом. Закінченим злочин визнається з моменту настання будь-якого з названих наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим чи непрямим умислом. Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає, що воно може призвести до знищення, руйнування або пошкодження названих предметів, і бажає чи свідомо допускає їх настання. Мотиви злочину на кваліфікацію не впливають, але якщо він вчинений з хуліганських мотивів, то відповідальність настає за сукупністю злочинів.

Суб'єктом злочину, передбаченого частинами 1, 2 і 3 ст. 298 КК, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку, а за ч. 4 — будь-яка службова особа, яка вчинила злочин з використанням свого службового становища.

Частина 2 ст. 298 встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо пам'яток національного значення. Такими об'єктами можуть бути особливо цінні історичні, архітектурні чи археологічні пам'ятники, унікальні споруди, будинки, шедеври мистецтва та інші пам'ятки що мають національне значення.

Частина 3 ст. 298 КК посилює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2, у разі вчинення їх з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини. Такими діями визнається лише умисне, незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єкта археологічної спадщини, вчинене з метою пошуку на такому об'єкті рухомих предметів, за умови самовільного (без відповідного дозволу) проведення пошукових робіт.

Частина 4 ст. 298 передбачає відповідальність за ті самі діяння, вчинені службовою особою з використанням службового становища. При цьому не має значення місце роботи службової особи.

Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду

(ст. 298¹ КК)¹. Документи Національного архівного фонду є складовою культурної спадщини України, яка, відповідно до Конституції України (ч. 5 ст. 54) і Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. у редакції від 22 грудня 2006 р. № 534-V, охороняється законом. Держава забезпечує належне формування, облік, зберігання, використання та охорону документів Національного архівного фонду. Стаття 298¹ КК передбачає відповідальність за умисне знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок формування, зберігання та використання документів Національного архівного фонду України, що впливають на формування національної самосвідомості народу та принципів морального життя суспільства. *Предметом* злочину є документи Національного архівного фонду, які зберігаються на території України і відображають історію духовного і матеріального життя її народу та інших народів, мають наукову, історико-культурну цінність, що визнана відповідною експертизою, та які підлягають державному обліку і зберіганням². *Предметом* злочину, передбаченого ч. 2 ст. 298¹ КК, можуть бути лише унікальні документи Національного архівного фонду. Це документи, що становлять виняткову культурну цінність, мають важливе значення для формування самосвідомості українського народу і визначають його вклад у національну і всесвітню культурну спадщину.

Об'єктивну сторону цього злочину утворює вчинення будь-якої з передбачених у ст. 298¹ КК дій. Це — знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду. Знищення — це коли в результаті вчиненого діяння документи повністю втрачають властивість бути носієм зафіксованої на них інформації і вони не підлягають відновленню. Пошкодження — це заподіяння зазначеним документам чи документу таких пошкоджень, за яких вони не втрачають основних своїх властивостей але дещо знижують їх культурну, історичну чи наукову цінність, що обмежує їх використання за призначенням і тому потребує певної реставрації.

Приховування — це переміщення будь-яким способом документів Національного архівного фонду з місця, де вони знаходяться, в інше

¹ Див.: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів : Закон України від 22 груд. 2006 р. № 534-V // Уряд. кур'єр. — 2007. — 17 січ. (№ 8).

² Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 15. — Ст. 86.

місце, що позбавляє користувачів архівними документами та працівників відповідних архівних установ можливості використовувати зазначені документи за їх функціональним призначенням.

Злочин вважається закінченим з моменту знищення чи пошкодження документа, а у разі приховування — з часу його вчинення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим чи непрямим умислом. Мотиви і мета злочину на кваліфікацію не впливають, але якщо він вчинений з хуліганських спонукань, то відповідальність настає за сукупністю злочинів.

Суб'єктом злочину, передбаченого частинами 1 і 2 ст. 298¹ може бути будь-яка фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а за ч. 3 — службова особа, яка вчинила злочин з використанням свого службового становища.

Частина 2 ст. 298¹ встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо унікальних документів Національного архівного фонду. В даному випадку закон визнає кваліфікуючою ознакою особливу значущість предмета злочину, його унікальність, що свідчать про виняткову культурну цінність документа.

Порядок та критерії віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання, а також особливості їх зберігання і використання затверджуються Кабінетом Міністрів України (ст. 14 зазначеного Закону України від 22 грудня 2006 р. № 534-V).

Частина 3 цієї статті встановлює відповідальність за діяння, передбачені частинами першою або другою, у разі вчинення їх службовою особою з використанням свого службового становища. При цьому не має значення місце роботи службової особи.

Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК). Ця стаття встановлює відповідальність за знущання над тваринами, що належать до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті принципи моральності у сфері поводження з тваринами. Жорстоке поводження з тваринами, або інше знущання над ними, суперечить сформованому у суспільстві підвалинам гуманного ставлення до тварин і чинному законодавству (ст. 35 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р.

№ 3447-IV-ВР та ст. 63 Закону України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. № 2894-III-ВР).

Предметом цього злочину є будь-які хребетні тварини. Закон однаково охороняє тварин, які утримуються в домашніх умовах, у зоопарках, на фермах, тих, які використовуються у сільському господарстві, на іподромах, в цирках, і тих, що є безпритульними чи перебувають у природному середовищі. Виняток становлять лише гризуни та інші шкідники сільськогосподарських, лісових або мисливських угідь.

Об'єктивну сторону цього злочину утворює знущання над твариною, вчинене із застосуванням жорстоких методів, або нацьковування цих тварин одна на одну. Знущання має місце при катуванні із застосуванням жорстоких, тобто особливо витончених методів, наприклад, заподіяння травм, переломів кінцівок, термічний або хімічний вплив тощо. Жорстоке поводження може бути вчинене і шляхом позбавлення води, корму, повітря тощо. Ознак цього злочину немає у разі знищення хворих, бездомних тварин, при мисливському відстрілі або іншому видобутку диких тварин і птахів, а також при забої домашніх тварин, якщо його здійснено з дотриманням відповідних правил.

Нацьковування тварин одна на одну має місце, наприклад, коли собака використовується для нападу на інших диких або домашніх тварин заради втіхи, або проводяться собачі чи півнячі бої. Закінченим злочин визнається з моменту вчинення будь-якого із зазначених діянь.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви вчинення злочину — хуліганські або корисливі.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 299 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені в присутності малолітнього, тобто підлітка до 14 років. Наявність цієї кваліфікуючої ознаки припускає, що зазначені в законі діяння вчиняються в тому місці, де присутні одна чи кілька осіб, які не досягли 14-річного віку. При цьому винний має усвідомлювати малолітність хоча б одного з присутніх підлітків.

Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ст. 300 КК)¹. Ця стаття передбачає відповідальність за ввезення в Україну зазначених творів з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання,

¹ Законом України від 05.11.2009 р. № 1707-VI до ст. 300 КК внесені доповнення (див.: Голос України. – 2009. – 8 груд. (№ 232)).

перевезення чи іншого переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері духовного і культурного життя суспільства.

Предметом цього злочину є будь-які твори (друкована продукція, кінофільми, відеофільми, натуралістичні фото- і відеозаписи, у тому числі реклама), що пропагують культ насильства і жорстокості, тобто прославляють застосування грубої сили, безжалісність, жорстокість, грубі розправи і знущання над людьми, застосування катувань, мордувань, показ кривавих розборок, жорстоких способів убивств тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується вчиненням будь-якої з передбачених у ст. 300 КК дій. Це — ввезення в Україну зазначених предметів, виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення, збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні. *Ввезення* має місце у випадку фактичного переміщення зазначених творів через митний кордон України. Виготовлення — це створення таких творів заново, як у випадку їх авторського створення, так і їх технічного розмноження: аудіо-, відеозапису, фото чи ксерокопіювання тощо. Зберігання — це володіння цими творами або предметами, перебування їх у винного, у його помешканні, в автомобілі, на робочому місці, у схованці чи в інших місцях. Перевезення або інше переміщення зазначених творів означає їх переміщення з одного місця в інше в межах України. Перевезення відбувається з використанням будь-якого виду транспорту, а переміщення має місце у випадках пересилання поштою, передачі у певне місце через знайомих тощо. Розповсюдження творів — пропаганда їх в електронних та інших засобах масової інформації або фізична передача для використання, перегляду, тиражування, у результаті чого вони стають доступними іншим особам. Збут таких творів — це платне чи безоплатне їх відчуження (продаж, обмін, дарування), за своїм змістом він є різновидом розповсюдження. Примушування до участі у створенні такого твору має місце, коли винний змушує іншу особу, всупереч її волі, взяти участь у створенні або тиражуванні твору. Примушування має супроводжуватися психічним або фізичним насильством. У випадку заподіяння шкоди здоров'ю дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів. Для об'єктивної сторони досить вчинення будь-якої із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює зміст твору, суспільно небезпечний характер своїх дій і бажає їх вчинити. Крім того, необхідна мета розповсюдження чи збуту зазначених у цій статті предметів. Розповсюдження, збут, а також примушування до участі у створенні твору можуть мати корисливу або іншу мету.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, а за примушування неповнолітніх до участі у створенні таких творів — 18-річного віку.

Частина 2 ст. 300 КК встановлює відповідальність за ті самі дії щодо кіно- і відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості. Перша кваліфікуюча ознака означає, що предметом злочину в такому разі може бути тільки кіно-, відеопродукція, тобто записані на плівку кінофільми, відеофільми, лазерні диски, магнітофонні записи, комп'ютерні дискети, диски та цифрові носії інформації, характер яких дає можливість використати для масового перегляду їх змісту. Наявність другої ознаки припускає інформованість винного про неповнолітній вік осіб, яким він збуває чи серед яких розповсюджує продукцію, що пропагує культ насильства і жорстокості.

У частині 3 цієї статті зазначені такі ознаки злочину, як повторність або попередня змова групи осіб, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості. Ознаки повторності і попередньої змови групи осіб відомі. Примушування неповнолітніх має місце, коли особа, яка досягла 18-річного віку, вчиняє дії, спрямовані на те, щоб шляхом фізичного чи психічного насильства змусити неповнолітнього, всупереч його волі, взяти участь у створенні зазначених творів.

Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів. Стаття 301 КК¹ встановлює відповідальність за ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

¹ У ред. Закону України «Про внесення змін до ст. 301 КК. – № 1520 від 11 черв. 2009 р.// Голос України. – 2 липня 2009. – № 120.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері статевих стосунків. *Предметом* цього злочину є будь-які матеріальні предмети, твори, зображення або інша продукція порнографічного характеру. На відміну від творів художнього й еротичного характеру, вони за своїм змістом у грубій цинічній формі фіксують вульгарно-натуралістичне чи протиприродне зображення анатомічних деталей сексуальних сцен або містять іншу порнографічну інформацію. Це фотозображення та зарисовки з натури, друковані чи рукописні твори, аудіо-, відеопродукція, реклама, продукція (зображення) електронних та інших засобів масової інформації порнографічного характеру. Ці предмети призначені для збудження нездорових чи протиприродних сексуальних потреб і тим самим деформації моральних уявлень у сфері статевих стосунків, які спонукають негідні інстинкти¹.

Об'єктивну сторону цього злочину утворює вчинення будь-якої із зазначених у ст. 301 дії. Це — ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, їх виготовлення, зберігання, перевезення або інше переміщення з метою збуту чи розповсюдження, або їх збут чи розповсюдження, у тому числі інформаційне, а також примушування до участі в їх створенні. Вони нічим не відрізняються від аналогічних дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 300, при характеристиці якого був зроблений їх аналіз.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює порнографічний зміст твору, зображення чи предмета, суспільно небезпечний характер цього діяння і бажає його вчинення. Обов'язковою ознакою, у тому числі і при зберіганні, є мета збуту чи розповсюдження цих предметів, а збут, розповсюдження та примушування до участі в створенні такого предмета можуть мати корисливу або іншу мету.

Суб'єкт — особа, яка досягла 16-річного віку, а за примушування неповнолітніх до участі у створенні таких творів — 18-річного віку.

Частина 2 ст. 301 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру.

¹ Див.: ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листоп. 2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 14. — Ст. 192.

Кіно- та відеопродукцією визнають кінофільми, відеофільми, діафільми, комп'ютерні програми та інші подібні записи, що розширюють інформаційні можливості транслявання і розповсюдження продукції порнографічного характеру. Наявність другої кваліфікуючої ознаки передбачає усвідомлення винним, що особи, яким продукція порнографічного характеру збувається або серед яких вона розповсюджується, є неповнолітніми.

Частина 3 ст. 301 КК передбачає відповідальність за дії, зазначені у частинах 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру. Ці ознаки аналогічні тим, що розглядалися у частинах 2 і 3 ст. 300.

Створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК). Частина 1 ст. 302 КК передбачає відповідальність за створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері статевих стосунків. Місцем розпусти визнається будь-яке приміщення або інше місце, спеціально підготовлене чи пристосоване для постійного або періодичного вчинення розпусних дій (притон розпусти). Ці місця призначені для заняття проституцією, для безладних сексуальних стосунків між особами різної або однієї статі, для задоволення сексуальної пристрасті протиприродним способом і подібних дій. Це може бути будинок, квартира, кімната в гуртожитку, номер у готелі, офіс чи інше службове приміщення, підсобні приміщення (підвал, сауна, сарай, гараж та інші, де відбуваються розпусні дії).

З об'єктивної сторони цей злочин полягає у створенні або утриманні місць розпусти, а також у звідництві для розпусти. Створенням місця розпусти буде, наприклад, пошук приміщення, облаштування такого місця, добір обслуги, забезпечення засобами зв'язку і транспорту тощо. Утримання місця розпусти передбачає, наприклад, пошук клієнтів, оплату оренди приміщення, транспорту, інші фінансові розрахунки, придбання і реалізацію для клієнтів напоїв, продуктів тощо. Звідництво — це своєрідне посередництво, що виражається у сприянні добровільним сексуальним стосункам незнайомих осіб між собою. Воно може полягати у знайомстві або організації зустрічей таких осіб, у пошуку осіб, які погоджуються займатися розпущою, тощо.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених у законі дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви і мета вчинення злочину можуть бути різними, однак за наявності мети наживи дії винного підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 302 КК.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 302 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за такий злочин, або вчинені організованою групою. Для кваліфікації дій за ч. 2 досить вчинити будь-яку дію, зазначену у ній.

Частина 3 ст. 302 КК посилює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього. Наявність цієї ознаки припускає залучення неповнолітнього до участі у вчиненні будь-якої із зазначених у перших двох частинах дій чи безпосереднє залучення такої особи для вчинення розпусних дій у місцях розпусти. Додаткової кваліфікації за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) не потрібно.

Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК). У частині 1 ст. 303 КК зазначені ознаки складу злочину, суспільна небезпечність якого полягає в тому, що винний, усупереч волі особи, схиляє чи примушує її до надання сексуальних послуг за плату. Такі дії є грубим виявленням експлуатації проституції третіми особами.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері статевих стосунків.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють втягнення особи в заняття проституцією, що відбувається шляхом обману, шантажу, уразливого стану потерпілої особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство.

Способами втягнення в заняття проституцією є шантаж або обман. Шантаж полягає у погрозі повідомити різним установам чи окремим особам (чоловіку, дружині, батькам, дітям, друзям та іншим близьким особам) відомості, які потерпіла особа бажає зберегти в таємниці. При цьому не має значення, відповідають такі факти дійсності чи мають характер наклепу. Обман — це навмисне перекручування або приховування істини, а також повідомлення завідомо неправдивих відомостей з метою втягнення особи у заняття проституцією. Прикладом може

бути обіцянка надати роботу в зоні відпочинку чи за кордоном, фото-моделі, офіціантки, няньки, тоді як наміром було втягнути таким чином особу в заняття проституцією.

В окремих випадках втягнення особи в заняття проституцією може бути вчинено з використанням уразливого стану особи. Таке можливо у разі, коли особа, у якій під впливом життєвих негараздів — втрати роботи, відсутності місця проживання, матеріальних труднощів, тяжкої образи та інших обставин — підвищується стан нервово-емоційного збудження, що знижує здатність її адекватно реагувати на відповідні дії. Вона стає слабкою, психологічно погано захищеною і легко піддається на певні дії чи пропозиції іншої особи зайнятися проституцією.

Поширеними способами втягнення або примушування до заняття проституцією є такі, що пов'язані із застосуванням чи погрозою застосування насильства. Під застосуванням насильства слід розуміти фізичний вплив на особу будь-якої статі шляхом, наприклад, позбавлення їжі, води, позбавлення волі, завдання побоїв, мордування, катувань, заподіяння різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Якщо мало місце мордування, катування або були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження або інші більш тяжкі злочини, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів (відповідною частиною ст. 303 та ч. 1 або ч. 2 ст. 121, або ч. 2 ст. 127 КК). Погроза застосування насильства — це залякування потерпілої особи застосуванням до неї фізичного насильства. Погроза повинна бути реальною і адресована до потерпілої особи, або до неї і одночасно до її близьких.

Об'єктивна сторона цього злочину буде і за наявності сутенерства, під яким згідно з приміткою 1 до ст. 303 КК слід розуміти дії особи щодо забезпечення заняття проституцією іншою особою жіночої чи чоловічої статі, що вчиняються з корисливою метою. Така діяльність сутенера може бути поєднана з примушуванням чи втягненням до заняття проституцією, а в подальшому виражена в створенні умов для сексуальної експлуатації зазначених осіб, у здійсненні нагляду й опіки над ними, у захисті від конкурентів, забезпеченні транспортом, у відверненні насильства чи обману з боку клієнтів та інших діяч, що забезпечують умови сексуальної експлуатації таких осіб.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених у ч. 1 ст. 303 КК дій незалежно від того, вдалося чи ні таким способом втягнути потерпілу особу в заняття проституцією. А при сутенерстві — з моменту вчинення сутенером дії щодо забезпечення

заняття проституцією іншою особою незалежно від фактичного досягнення ним корисливої мети.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, поєднаним з метою втягнення особи у заняття проституцією, а при сутенерстві — наявністю корисливої мети.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, незалежно від її статі. А у разі вчинення цього злочину щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 303 КК) або малолітнього (ч. 4 ст. 303 КК) особа, яка досягла 18-річного віку (п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27 лютого 2004 р.).

У частині 2 ст. 303 КК зазначені кваліфікуючі ознаки, які мають місце, коли дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені *щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпіла особа була у матеріальній чи іншій залежності.*

Перша ознака буде у разі, якщо особа вчиняє зазначені в ч. 1 цієї статті дії стосовно двох чи більше осіб одночасно. Такі дії повинні охоплюватись єдиним наміром винної особи і вчинятись, як правило, в одному місці та без значного проміжку в часі. *Повторність* означає вчинення будь-якої із зазначених у ч. 1 цієї статті дій хоча б удруге незалежно від виду та послідовності їх вчинення і того, була чи ні особа судимою за такий раніше вчинений злочин. Ознака попередньої змови групи осіб має місце, коли двоє або більше осіб до початку злочину домовились про спільне його вчинення. *Вчинення такого злочину будь-якою службовою особою визнається кваліфікуючою ознакою у разі вчинення його з використанням свого службового становища.* При цьому не має значення, вчиняє вона такі дії щодо своїх співробітників чи сторонніх осіб, важливим є те, що діяння вчинене нею з використанням свого службового становища. Вчинення злочину особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, може бути визнано кваліфікуючою ознакою лише у разі доведеності, що винний впливав на потерпілу особу із використанням її матеріальної чи іншої залежності від нього.

Кваліфікуючі ознаки, зазначені в ч. 3 ст. 303 КК, мають місце, коли дії, передбачені частинами 1 та 2 цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою. Перша ознака буде у разі втягнення у заняття проституцією однієї чи кількох осіб, які не досягли повноліття, за умови, що винна особа знала про це. Друга ознака має місце,

коли передбачені в перших двох частинах дії вчинені організованою групою. Щодо цього злочину наявність такої ознаки буде в тому разі, коли учасники організованої групи об'єдналися для втягнення або примушування осіб до заняття проституцією зазначеними в перших двох частинах способами. За цією ознакою передбачена відповідальність і за сутенерство, вчинене організованою групою. Таким сутенерством визнається створення, керівництво або участь в організованій групі, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг за плату особами чоловічої чи жіночої статі або безпосереднє вчинення її учасниками дій, передбачених частинами 1 та 2 цієї статті, з корисливою метою.

У частині 4 ст. 303 КК передбачена відповідальність за дії, зазначені в перших трьох частинах цієї статті, якщо вони вчинені щодо малолітнього або якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Наявність першої кваліфікуючої ознаки буде у разі, коли дії, зазначені у частинах 1, 2 та 3 ст. 303 КК, вчинені щодо однієї чи кількох малолітніх осіб, які не досягли 14-річного віку. З цього питання важливе положення зазначено в другій примітці ст. 303 КК, згідно з якою відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування до заняття проституцією має наставати незалежно від того, який із передбачених у цій статті способів було використано при вчиненні таких дій. При цьому винний має усвідомлювати малолітній чи (у ч. 3 ст. 303 КК) неповнолітній вік потерпілої особи. Друга ознака буде тоді, коли вчинення будь-якої дії, зазначеної в трьох частинах цієї статті, спричинило тяжкі наслідки, якими може бути смерть потерпілої особи, її тяжка хвороба, самогубство, зараження вірусом імунодефіциту тощо.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК). Ця стаття встановлює відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх. Потерпілим є особа, яка не досягла повноліття.

Об'єктивну сторону цього злочину утворює втягнення неповнолітнього в зазначені види діяльності. Втягненням неповнолітнього в таку діяльність є психічний чи фізичний вплив на нього з метою ви-

кликати у нього рішучість узяти участь у вчиненні одного чи декількох злочинів або інших антигромадських дій (п. 5 Постанови Пленуму ВС України «Про застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2). Це будь-які види фізичного насильства чи психічного впливу: погрози, шантаж, обман, переконання, поради, різні обіцянки тощо. Погроза полягає в залякуванні заподіянням неповнолітньому або його близьким будь-якої шкоди. Така погроза має бути реальною, тобто такою, що здатна достатньо вплинути на підлітка. Шантаж — це погроза поширення про потерпілого відомостей, які він вважає за необхідне зберегти в таємниці. Обманом визнається навмисне перекручування обставин або приховування істини для того, щоб ввести підлітка в оману і тим самим спонукати його до вчинення злочину. Обіцянка як спосіб втягнення означає прийняття суб'єктом на себе тих або інших зобов'язань, незалежно від того, чи має він намір їх виконати (навчити керувати мотоциклом чи прийомам спортивної боротьби, обіцяти дружбу, захист тощо). У тих випадках, коли суб'єкт злочину залучає до його вчинення підлітка, який не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність, він виступає як виконавець цього злочину (незалежно від характеру його дій) і вчинене кваліфікується за ст. 304 і за тією статтею КК, яка передбачає відповідальність за вчинене підлітком діяння (п. 6 зазначеної Постанови від 27 лютого 2004 р. № 2).

Об'єктивна сторона цього злочину має місце і при втягненні неповнолітнього у пияцтво, у заняття жебрацтвом або азартними іграми. Втягнення у пияцтво — це створення в неповнолітнього бажання систематично вживати спиртні напої. Систематичність утворюють не тільки епізоди безпосереднього втягнення такої особи до вживання спиртних напоїв, а й втягнення до вживання напоїв шляхом їх придбання, дарування і вчинення інших дій, спрямованих на спонукання, або саме примушування до вживання спиртних напоїв. Спиртними напоями є горілка, спирт, коньяк, лікер, самогон, вино тощо. Обов'язковою умовою визнання таких дій злочинними має бути систематичність їх вчинення, тобто не менше трьох разів. При цьому повинне мати місце втягнення в пияцтво того самого підлітка. Тому одноразова дія, у тому числі вживання спиртних напоїв з кількома підлітками, не утворює систематичності (див. абз. 1 п. 10 Постанови від 27 лютого 2004 р. № 2).

Втягнення у жебрацтво — це схилення неповнолітнього до систематичного випрошування у сторонніх осіб грошей або інших матеріальних цінностей, а залучення до азартних ігор — схилення до систематичної гри на гроші або інші матеріальні цінності. Азартні ігри — це ігри на матеріальний інтерес у карти, рулетку, «наперсток» та ін. Злочин визнається закінченим з моменту вчинення винним дії, спрямованої на втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. Втягнення у пияцтво, у заняття жебрацтвом або азартними іграми визнається закінченим за наявності систематичності, тобто вчинення таких дій не менше трьох разів (абз. 4 п. 10 Постанови від 27 лютого 2004 р. № 2). Наслідки і результативність таких дій на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, поєднаним з метою втягнути підлітка в злочинну або іншу антигромадську діяльність. Винна особа повинна усвідомлювати неповнолітній вік потерпілого.

Суб'єктом цього злочину є лише особа, яка до моменту вчинення злочину (всіх його епізодів) досягла 18-річного віку.

У частині 2 ст. 304 КК встановлена відповідальність за такі самі дії, вчинені: 1) щодо малолітньої особи, тобто такої, якій на час вчинення діяння не виповнилося 14 років, за умови, що винна особа знала про неповнолітній вік потерпілої особи або повинна була і могла це передбачити; 2) батьком, матір'ю (незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі) або вітчимою, мачухою, опікуном, піклувальником або іншою особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання чи піклування про потерпілу особу.

Контрольні запитання

1. Які діяння характеризують об'єктивну сторону групового порушення громадського порядку?
2. Які ознаки відмежовують цей злочин від масових заворушень та від хуліганства, вчиненого групою осіб?
3. Які ознаки характеризують об'єктивну сторону масових заворушень? У чому особливість суб'єктивної сторони та суб'єкта цього злочину?
4. У чому особливість об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 295 КК, — заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку?

5. Які дії утворюють об'єктивну сторону хуліганства? Що таке особлива зухвалість та винятковий цинізм?
6. У чому особливість мотиву вчинення хуліганства?
7. Які кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки цього злочину?
8. Які альтернативні діяння визнаються злочином, передбаченим ст. 297 КК, — наруга над могилою?
9. Що є об'єктом і предметом знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини та самовільного проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці?
10. Які документи можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 298¹ КК?
11. У чому особливість об'єктивної сторони та які кваліфікуючі ознаки цього злочину?
12. Які діяння визнаються законом жорстоким поведінням з тваринами і які тварини можуть бути предметом цього злочину?
13. Що є об'єктом ввезення, виготовлення, зберігання або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства чи жорстокості та які особливості об'єктивної і суб'єктивної сторони цього злочину?
14. Що є об'єктом і предметом ввезення, виготовлення, зберігання, збуту чи розповсюдження порнографічних предметів? Яка мета його вчинення і які кваліфікуючі ознаки цього злочину?
15. Що визнається місцем розпусти і які дії утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 302 КК, — створення або утримання місць розпусти та звідництво?
16. Які дії закон визнає сутенерством та втягненням особи в заняття проституцією? Які кваліфікуючі ознаки цього злочину?
17. Які види діянь утворюють об'єктивну сторону втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність? У чому особливість визнання цього злочину закінченим?
18. Хто може бути суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 304 КК?

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення

§ 1. Поняття і види злочинів проти здоров'я населення

Відповідно до ст. 49 Конституції України кожний має право на охорону здоров'я. Держава забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя населення. Злочини, передбачені розділом XIII Особливої частини КК, посягають на здоров'я населення, яке є *родовим об'єктом* цих злочинів. Він охоплює безпеку біофізіологічного та психічного стану, що фактично склався, невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів¹, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивно забрудненої продукції, а також від поширення епідемій.

Обов'язковою ознакою злочинів, що розглядаються (за винятком порушення правил боротьби з епідеміями — ст. 325 КК), є наявність предметів, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. Вони виступають як предмети або як засоби здійснення цих злочинів. Такими предметами є:

- наркотичні засоби (статті 305–309, 313–320 КК);
- психотропні речовини (статті 305–309, 313–315, 317–320 КК);
- прекурсори (статті 305, 306, 311, 312, 318, 320 КК);
- аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин (статті 305–309, 313–315, 317, 320 КК);
- снотворний мак і коноплі (ст. 310 КК);

¹ Далі, якщо не обумовлено інше, наркотичних засобів.

отруйні і сильнодіючі речовини (ст. 321 КК);
отруйні і сильнодіючі лікарські засоби (ст. 321 КК);
одурманюючі засоби (статті 322, 324 КК);
мікробіологічні та інші біологічні агенти (ст. 326 КК);
токсини (ст. 326 КК);
допінг (ст. 323 КК);
радіоактивно забруднені продукти харчування та інша продукція (ст. 327 КК).

Поняття та ознаки перших чотирьох видів названих предметів даються в Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР у редакції Закону України від 22 грудня 2006 р. № 530-V¹. Усі ці предмети (крім аналогів) передбачені Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі — Перелік), який складений відповідно до законодавства і міжнародних зобов'язань України і затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770². Перелік складається з чотирьох таблиць (Таблиці 1, 2, 3 і 4), кожна з яких включає Список № 1 і Список № 2, а Таблиця 1 — ще й Список № 3. Ці списки містять перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обіг яких в Україні або взагалі заборонений (наприклад, Списки № 1 і 2 Таблиці 1), або обмежений, але щодо якого встановлюються заходи контролю різної суворості.

Наркотичні засоби — це включені до Переліку речовин природного чи синтетичного походження препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. Наркотичні засоби рослинного походження — похідні різних сортів конопель (анаша, марихуана, гашиш тощо), опійні препарати, кокаїн; синтетичні наркотики — це наркотики, синтезовані в хімічних лабораторіях (часто в кустарних) з різних хімічних речовин (наприклад, перветин, метадон, фентаніл, фенамін, мелоквалон та ін.).

Психотропні речовини — це включені до Переліку речовин природного чи синтетичного походження препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та чинити депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення чи поведінки, і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2007. — № 10. — Ст. 89.

² Офіц. вісн. України. — 2000. — № 19. — Ст. 789.

До психотропних речовин відносять мескалін, амфетамін, барбітал, діазепам, феназепам, ЛСД тощо.

Прекурсори наркотичних засобів та психотропних речовин (далі — прекурсори) — це речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. Зокрема, до прекурсорів відносять ацетон, етиловий ефір, соляну кислоту, сірчану кислоту, толуол.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин — це заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні хімічній структурі та властивостям наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють. Звичайно виготовлення наркотиків-аналогів має місце при створенні нового фармацевтичного препарату, в ході якого визначається і вивчається низка речовин, які мають порівнянні властивості, але дещо відрізняються своєю молекулярною структурою.

Мак снотворний чи опійний — це різні сорти маку, які містять алкалоїди опіуму (морфін, кодеїн, тебаїн тощо). Поширеним є виготовлення макової соломки. Це зібрані будь-яким способом стебла і коробочки будь-якого сорту снотворного маку (за винятком власне макового насіння) у цілому вигляді або подрібнені аж до порошкоподібного вигляду. Нерідко з макової соломки різними способами (наприклад, шляхом виділення наркотично активних алкалоїдів водою або органічними розчинниками) отримують опій екстракційний у розчиненому, смолоподібному або твердому стані.

Коноплі (каннабіс) (поширені назви — посівні (звичайні, культурні), іноді — індійські) — однорічна рослина, в якій плодоносні та квітучі верхівки (суцвіття), пилок і смола містять тетрагідроканнабінол — наркотично активний алкалоїд. Наркотичні засоби конопляної групи — марихуана, гашиш, смола каннабісу, гашишне масло, всі ізомери тетрагідроканнабінолу.

Отруйні речовини — це небезпечні хімічні речовини та сполуки, індивідуальні за своїм складом, суміші хімічних речовин і сполук, продукти їх розкладу та розпаду, які за сукупністю притаманних їм властивостей створюють або можуть створювати небезпеку для довкілля, тварин і здоров'я людей, що може призвести до загибелі об'єктів довкілля, тварин і людей, і які потребують спеціальних методів, умов і засобів поводження з ними. До отруйних речовин на-

лежать берилій та його сполуки, сулема, ціаніди, метиловий спирт, стрихнін тощо.

Отруйні лікарські засоби — лікарські засоби, віднесені до отруйних Міністерством охорони здоров'я України. Перелік таких засобів затверджено наказом Міністерства від 17 серпня 2007 р. № 490. До отруйних лікарських засобів віднесено, наприклад, атропін та його солі (порошок), кетамін, тетракаїн (порошок), тригексифенідил тощо.

Сильнодіючі лікарські засоби — лікарські засоби, віднесені до сильнодіючих Міністерством охорони здоров'я України. Перелік таких засобів затверджено тим же наказом Міністерства. До сильнодіючих лікарських засобів віднесено, наприклад, дифенгідрамін (димедрол) (тверді форми), зопіклон, клонідін (клофелін) (субстанція, рідкі форми), прометазин тощо.

Сильнодіючі речовини — речовини чи відходи, які, потрапляючи всередину організму через органи дихання, травлення або через шкіру, здатні викликати смерть людини чи справляти на неї сильний негативний вплив (п. 6.1 Переліку небезпечних властивостей, затвердженого наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 165 від 16 жовтня 2000 р.).

Одурманюючі речовини — це засоби, що спричиняють одурманюючий ефект, який, зокрема, змінює психіку і поведінку людини, і не входять до списку наркотичних, психотропних, отруйних і сильнодіючих речовин та лікарських засобів. До одурманюючих засобів відносять алкогольні суміші з будь-яким змістом клофеліну, хлороформ, ефір, хлоротил, спиртові екстракти рослин, що містять алкалоїди тропанової групи, барбітурато-алкогольну суміш, суміш димедролу з алкоголем, газоподібні речовини, лаки, фарби тощо.

Допінг — це речовини і методи, які використовуються для підвищення працездатності спортсменів, є потенційно небезпечними для здоров'я і заборонені для вживання антидопінговим Кодексом Олімпійського руху і компетентними органами відповідних спортивних організацій (Закон України «Про антидопінговий контроль у спорті» від 5 квітня 2001 р. № 2353-III)¹. До заборонених речовин належать стимулятори, наркотики, анаболіки, диуретики, пептидні та глікопротеїдні гормони та їх аналоги тощо. Очевидно, що ці речовини належать до різних фармакологічних груп, однак вони об'єднані в допінги з позицій цілей їх застосування — штучне створення фізичного стану спортсмена, сприятливого для досягнення ним спортивних цілей.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 112.

Мікробіологічні та інші біологічні агенти — це предмети і речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнічні препарати, мікроорганізми, віруси, бактеріальні речовини, будь-яка інфекційна речовина або її носії, патогенні для людей і тварин тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей. До біологічних агентів відносять, наприклад, штами мікроорганізмів, речовини для обробки зерна, інші біологічно активні речовини і предмети — продукти біотехнологій.

Токсини — це сполуки (частина білкової природи) бактерійного, рослинного або тваринного походження, здатні при потрапленні до організму людини спричинити захворювання або смерть (містяться в отрутах змій, павуків, скорпіонів). Особливу небезпеку для здоров'я населення становлять токсичні речовини, які при проникненні в організм людини через органи дихання, травлення або через шкіру можуть викликати затяжні або хронічні, у тому числі ракові, захворювання.

Продукти харчування чи інша продукція, радіоактивно забруднена понад допустимі рівні, — це продукти рослинного або тваринного походження, призначені для вживання людьми, а також будь-яка інша продукція сільськогосподарського або іншого походження, що призначена для вживання худобою або для використання у промисловості чи у медицині, яка має на поверхні частинки радіоактивного матеріалу у вигляді пилу або містить радіоактивні частинки в клітинах рослин або тварин понад допустимі рівні.

Ряд складів злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів як кваліфікуючі ознаки передбачає здійснення незаконних дій, якщо їх предметом були особливо небезпечні наркотичні засоби і психотропні речовини, а також наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори, отруйні та сильнодіючі речовини і лікарські засоби у великих і особливо великих розмірах.

Назви (міжнародні незареєстровані і хімічні) особливо небезпечних наркотичних засобів і психотропних речовин подані відповідно в Списках № 1 і 2 Таблиці 1 Переліку. Зокрема, до особливо небезпечних наркотичних засобів віднесені, наприклад, героїн, кокаїновий куш, кокаліст, макова соломка (концентрат з макової соломки), ефедрин. У свою чергу, особливо небезпечними психотропними речовинами визнані, наприклад, катинон, ЛСД, ЛСД-25, парагексил, МДМА тощо.

Визначення невеликих, великих і особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що перебува-

ють у незаконному обігу, проводиться на підставі наказу Міністерства охорони здоров'я України від 1 серпня 2000 р. № 188, яким затверджені Таблиці (1, 2 і 3). Наприклад, незаконний обіг героїну у великих розмірах визнається, якщо його вага складає від 1,0 до 10,0 г, в особливо великих — від 10,0 г і більше; макової соломки висушеної — у великих розмірах від 1 кг до 5 кг, в особливо великих — від 5 кг і більше; опію екстракційного — у великих розмірах від 50 г до 250 г, в особливо великих — від 250 г і більше. Так само визначені великі та особливо великі розміри незаконного обігу психотропних речовин і прекурсорів.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31 серпня 2007 р. № 511 затверджено великі та особливо великі розміри отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу. Так, наприклад, великим розміром отруйного лікарського засобу атропіну та його солі (порошку) визначено вагу від 0,30 г до 3,00 г, а особливо великим — є його вага від 3,00 г і більше; великим розміром кетаміну встановлено вагу від 5,0 г до 50,00 г, особливо великим — від 50,00 г і більше тощо. У свою чергу, для сильнодіючих лікарських засобів, таких як, наприклад, буторфанол, великим розміром вважається вага від 0,24 г до 2,40 г, а особливо великим — від 2,40 г і більше, для дифенгідраміну (тверді форми) великим розміром є вага від 5,0 г до 50,0 г, особливо великим — від 50,0 г і більше тощо.

Об'єктивна сторона злочинів, що розглядаються, полягає у суспільно небезпечному і протиправному заподіянні шкоди здоров'ю населення. Кримінальна відповідальність за ці злочини відповідає міжнародним договорам України, які передбачають обов'язки держав переслідувати осіб, винних у незаконному обігу предметів, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я населення, передусім наркотичних засобів. До них належать Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р.¹, Конвенція про психотропні речовини 1971 р.², Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.³

Як правило, ці злочини скоюються тільки шляхом дії, а деякі з них і бездіяльністю (наприклад, порушення правил зберігання і обліку наркотичних засобів, отруйних і сильнодіючих речовин, мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів).

¹ Україна в міжнародно-правових відносинах [Текст]. – К. : Юрінком, 1996.

² Там само.

³ Там само.

Прості (основні) склади злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів сконструйовані в основному як формальні (виняток становить заволодіння наркотичними засобами шляхом викрадення, привласнення, шахрайства і зловживання службовим становищем). Водночас деякі злочини проти здоров'я населення мають матеріальні склади (статті 325–327 КК), які передбачають два види наслідків: 1) створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю населення і 2) фактичне заподіяння такої шкоди.

Окрім того, матеріальні склади мають і деякі злочини з кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками (наприклад, незаконне введення в організм наркотичних засобів, якщо воно заподіяло середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому або смерть (частини 2 і 3 ст. 314 КК), порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, якщо воно спричинило їх нестачу у великих розмірах (ч. 2 ст. 320 КК), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, якщо воно заподіяло тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 323 КК).

Там, де закон передбачає матеріальні склади, у тому числі наслідок у вигляді створення загрози заподіяння шкоди здоров'ю населення, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок. При наслідках у вигляді фактичного заподіяння шкоди необхідно встановити, що саме це діяння, передбачене диспозицією статті, перебуває в причинному зв'язку з наслідком як необхідним і закономірним його результатом.

Суб'єктивна сторона злочину з формальним складом характеризується прямим умислом. Важливе значення для кваліфікації злочину при цьому має встановлення наявності або відсутності мети збуту наркотичних засобів, радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції та інших предметів. У більшості злочинів з матеріальним складом вина є тільки умисною (наприклад, викрадення, привласнення наркотичних засобів, заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовою особою своїм службовим становищем). Разом з тим для таких злочинів, як порушення правил боротьби з епідеміями; порушення правил поводження з біологічними агентами чи токсинами; заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування, характерна необережна форма вини до наслідків, хоча самі дії (бездіяльність) у вигляді порушення правил можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність.

Суб'єкт цих злочинів, як правило, загальний, тобто будь-яка осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Лише за викрадення (крадіжку, грабїж, розбій) і вимагання наркотичних засобів, психотропних речо-

вин або їх аналогів передбачена відповідальність осіб, які досягли 14-річного віку. Водночас тільки спеціальним суб'єктом можливе вчинення таких злочинів, як заволодіння наркотичними засобами шляхом зловживання службовим становищем, незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів, порушення правил поводження з наркотичними засобами, отруйними і сильнодіючими речовинами, біологічними агентами чи токсинами.

Таким чином, злочини проти здоров'я населення — це передбачені кримінальним законом винні, суспільно небезпечні діяння, які створюють загрозу заподіяння шкоди або заподіюють фактичну шкоду здоров'ю невизначеному колу осіб.

Частина 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311 і ч. 5 ст. 321 КК закріплюють заохочувальні норми, які передбачають обов'язкове і безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності певних передумов та підстав (добровільна здача наркотичних засобів, звернення до лікувальної установи і початок лікування від наркоманії тощо).

Види злочинів проти здоров'я населення. Залежно від безпосереднього об'єкта, особливостей предмета та об'єктивної сторони злочини проти здоров'я населення можна поділити на такі групи:

злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305–307, 309–311, 320 і 321 КК);

злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318 і 319 КК);

злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу (статті 314–317, 322–324 КК);

інші злочини проти здоров'я населення (статті 325–327 КК).

§ 2. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305 КК). *З об'єктивної сторони* контрабанда — це незаконне переміщення наркотичних засобів, психотроп-

них речовин, їх аналогів або прекурсорів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

За своєю конструкцією злочин, передбачений ч. 1 ст. 305 КК, належить до злочинів з формальним складом. Він є закінченим з моменту фактичного незаконного переміщення через кордон вказаних предметів. Кримінальна відповідальність настає за сам факт незаконного переміщення цих предметів через кордон незалежно від того, чи зміг винний розпорядитися ними чи ні.

Із *суб'єктивної сторони* контрабанда вчиняється у формі прямого умислу, за якого особа усвідомлює не тільки факт переміщення предмета злочину через митний кордон, а й бажає цього.

Мотиви контрабанди можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Найчастіше контрабанда здійснюється з користі, для наживи, передачі наркотиків іншим особам, з метою збуту тощо.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 305 КК передбачає відповідальність за вчинення контрабанди повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори у великих розмірах.

Повторність має місце, якщо контрабанда здійснюється хоча б удруге, незалежно від того, була чи не була особа судимою за перший злочин.

Вчинення контрабанди за попередньою змовою групою осіб має місце, якщо у вчиненому брали участь дві або більше осіб, які заздалегідь домовилися про спільне її вчинення (ч. 2 ст. 28 КК). Поняття особливо небезпечних наркотичних засобів, поняття великого і особливо великого розмірів розглядалися у § 1 цього розділу.

У частині 3 ст. 305 КК передбачена відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, вчинену організованою групою (ч. 2 ст. 28 КК), а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори в особливо великих розмірах.

Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК). *Предметом* злочину є фінансові кошти (гроші, цінні папери, акції), отримані в результаті наркобізнесу, а також об'єкти приватизації, обладнання та інше майно підприємств, організацій або установ, яке приватизоване або придбане за ці фінансові кошти.

Об'єктивна сторона цього злочину може полягати в одній із таких дій: розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах; придбання за такі кошти об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих та інших потреб; використання таких коштів і майна з метою продовження незаконного обігу вказаних предметів.

Розміщення передбачає відкриття від імені фізичної чи юридичної особи рахунка в банку або внесення коштів на існуючий рахунок, переведення з іншого рахунка, вкладення грошей у фонди підприємств, організацій, установ або їх філії та інші легально існуючі структури, незалежно від форм власності.

Придбання — це купівля та інші форми отримання у власність об'єктів, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих та інших потреб. Способи придбання можуть бути різними (на аукціоні, конкурсі, придбання акцій, шляхом оформлення договору купівлі-продажу тощо) і здійснюватися особисто, через довірених осіб, разом з іншими особами.

Придбання обладнання передбачає різні форми купівлі та отримання у власність обладнання, механізмів, апаратури, техніки, виробничих і переробляючих ліній єдиного циклу тощо. Причому таке придбання здійснюється для виробничих та інших потреб, як правило, з метою їх використання за призначенням і отримання в майбутньому вигоди.

Використання коштів, здобутих внаслідок незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів з метою продовження незаконного обігу з вказаними предметами, передбачає подальше фінансування такої діяльності (наприклад, посів і вирощування рослин, що містять наркотики, їх виробництво, виготовлення, переробка, зберігання, перевезення, пересилка тощо).

Закінченим злочин є з моменту здійснення будь-якої вказаної дії.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає наявність прямого умислу, поєднаного з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 306 КК передбачає вчинення вказаних дій повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах. Під великим розміром розуміють кошти, сума яких становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Інші кваліфікуючі ознаки розглядалися раніше при аналізі злочину, передбаченого ст. 305 КК.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК). *Об'єктивна сторона* злочину передбачає незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Для наявності складу злочину досить вчинення хоча б однієї із зазначених дій.

Під незаконним виробництвом слід розуміти виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з використанням механізмів, промислових ліній і комплексів тощо. Причому виробництво передбачає систематичну, постійну злочинну діяльність, що здійснюється, як правило, на професійній основі і з професійним обладнанням.

Незаконне виготовлення — це будь-які дії, внаслідок яких були отримані наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Під виготовлення підпадають і дії з переробки, рафінування (очищення) з метою підвищення їх концентрації або наркотичного ефекту. Відповідальність за ст. 307 КК настає незалежно від способу виготовлення (в домашніх чи лабораторних умовах, шляхом хімічних реакцій тощо), їх виду та кількості.

Закінченим злочин вважається з моменту фактичного отримання (виходу) наркотичних засобів або психотропних речовин.

Придбання — це отримання наркотичних засобів або психотропних речовин у самого виготівника або інших осіб (купівля, отримання в обмін, у рахунок сплати боргу, як дарування або позика, а також привласнення знайденого). Причому придбання може бути як відшкодувальним, так і безвідплатним.

Придбання є закінченим злочином з моменту фактичного отримання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Під зберіганням слід розуміти фактичне володіння наркотичними засобами або психотропними речовинами (при собі, у приміщенні, в тайнику чи інших місцях). Причому для кваліфікації вчиненого не має значення, чи є винний власником чи ні, здійснюється зберігання тимчасово або постійно, а також місце зберігання.

Зберігання може здійснюватися як таємно, так і відкрито. Під зберігання підпадає також носіння наркотичних засобів і психотропних

речовин. Зберігання цих предметів є триваючим злочином. Він вважається закінченим вже з моменту первинного фактичного володіння ними.

Перевезення — це переміщення наркотичного засобу або психотропної речовини з одного місця в інше будь-яким транспортним засобом, по землі, воді або у повітрі. Перевізником може бути як сам власник, так і інші особи, в тому числі й ті, які діють за винагороду.

Пересилання здійснюється у вигляді відправлення багажем або поштою. Закінченим злочин вважається з моменту відправки незалежно від того, отримав адресат наркотичні засоби або психотропні речовини чи ні. Якщо ж особа була затримана при оформленні документів на відправку, то її дії належить кваліфікувати як замах на пересилку (статті 15 і 307 КК).

Збут — це будь-яка форма передачі або реалізації наркотичних засобів або психотропних речовин, в результаті якої вони переходять у володіння і розпорядження інших осіб (продаж, дарування, обмін, передача і оплата в борг, і навіть введення ін'єкцій іншій особі тощо).

Збут вказаних речовин, поєднаний із схилянням до їх вживання, належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 307 і 315 КК.

Збут є закінченим злочином з моменту передачі наркотичного засобу і психотропної речовини іншій особі незалежно від того, розпорядилася вона ним чи ні.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, що поєднується із спеціальною метою збуту наркотичних засобів або психотропних речовин.

У більшості випадків цей злочин вчиняється з корисливих мотивів і з корисливою метою.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 307 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308–310, 312, 314, 315 і 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут чи передачу цих речовин у місця позбавлення волі, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речо-

вини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини.

Під повторністю злочинних діянь слід розуміти здійснення хоча б однієї із злочинних дій, вказаних у ст. 307 КК, незалежно від того, була чи не була особа судима за першу з них.

Для кваліфікації вчинення злочину особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308–310, 312, 314, 315 і 317 КК, або із залученням неповнолітнього, не має значення, досяг чи не досяг неповнолітній віку кримінальної відповідальності. Якщо він досяг 16-річного віку, то підлягає відповідальності за ч. 1 ст. 307 КК.

Частина 3 ст. 307 КК передбачає відповідальність за дії, визначені у частинах 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину така сама, як і злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 307 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — пряий умисел та відсутність мети збуту, тобто подальшої передачі зазначених предметів або реалізації їх іншим особам.

Кваліфікуючі ознаки злочину такі самі, як і у ст. 307 КК.

Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 цієї статті.

Посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК). *Предметом* злочину є насіння або рослини снотворного маку в кількості від ста п'ятисот чи конопель від десяти до п'ятидесяти рослин. Посів або вирощування інших рослин, які містять наркотичні речовини, не утворить складу цього злочину.

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в незаконному посіві або вирощуванні вказаних сільськогосподарських культур.

Посів — це дії, спрямовані на висів насіння рослин або розсади без належного дозволу на будь-яких земельних ділянках, як спеціально підготовлених, так і порожніх. Злочин визнається закінченим з моменту внесення насіння або розсади в ґрунт незалежно від подальшого проростання чи зростання рослин, розміру площі.

Вирощування — це догляд (рихлення, прополювання, букетировка, прорідження, полив, підживлення тощо) за посівами і сходами з метою доведення їх до стадії дозрівання. Причому для наявності вказаного діяння не має значення, садив ці рослини сам винний, висіяні вони будь-ким іншим або є дикорослими.

Закінченим злочин вважається з моменту здійснення дій, спрямованих на поліпшення зростання вказаних культур, незалежно від того, чи був вирощений або зібраний урожай з ділянок, що обробляються. На кваліфікацію злочину не впливають ні розмір площі, що засіяна чи обробляється, ні належність земельної ділянки.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що здійснює посів або вирощування рослин, що містять наркотики і заборонені до обробітку, і бажає цього.

Мотиви, якими керується особа, можуть бути різними і на кваліфікацію злочину не впливають. У більшості випадків вони мають корисливий характер. Якщо посів або вирощування вказаних рослин здійснюється з метою виготовлення наркотичних засобів, збуту урожаю, то вчинене утворює собою приготування до злочинів, вказаних у ст. 307 або ст. 309 КК. У цих випадках відповідальність настає за сукупністю злочинів.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа.

У частині 2 ст. 310 КК встановлена відповідальність за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за статтею 310, чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311 і 317 КК, або вчинення зазначених дій за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості п'ятисот і більше рослин чи конопель у кількості п'ятдесяти і більше рослин.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311 КК). *Предметом* цього злочину є прекуртори. *Об'єктивна сторона* та ознаки, що становлять її зміст, аналогічні складу злочину, передбаченого ст. 307 КК.

Відмінна ознака, що стосується характеристики *суб'єктивної сторони* злочину, полягає в тому, що дії винний вчиняє з метою використання для виробництва або незаконного виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин. Кваліфікуючі ознаки злочину розглядалися раніше при аналізі злочинів, передбачених статтями 305, 307 і 309.

Відповідно до ч. 4 ст. 311 КК особа, яка добровільно здала прекурсор, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 цієї статті).

Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК). З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає в порушенні встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушенні правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів або речовин.

Порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів регулюється Законом України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 8 липня 1999 р.¹ Ці питання регламентуються Положенням про порядок здійснення діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 1996 р. № 6²; наказом Міністерства охорони здоров'я України від 18 грудня 1997 р. № 356³; наказом Мінпрому України від 19 червня 1997 р. № 104, яким затверджена Інструкція про порядок виробництва, зберігання, перевезення і реалізації прекурсорів⁴.

Відповідно до встановленого порядку культивування снотворного маку (опійного та олійного) чи конопель може здійснюватися тільки на підставах і в обсягах, передбачених державним замовленням. Ці питання вирішуються Мінагропромом, іншими органами, уповноваженими Кабінетом Міністрів України. Дозвіл на заняття такою діяльністю дається на підставі ліцензії чи дозволу, що видаються уповноваженими органами виконавчої влади.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин може бути вчинений як умисно, так і через необережність.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 36. – Ст. 317.

² Зб. постанов Уряду України. – 1996. – № 5. – Ст. 151.

³ Офіц. вісн. України. – 1998. – № 8. – С. 133.

⁴ Там само. – № 35. – С. 115.

Суб'єкт цього злочину — особа, уповноважена додержуватися встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Частина 2 ст. 320 КК передбачає відповідальність за вчинення вказаних дій повторно або якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, або призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або заволодінню ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Характеристика цих кваліфікуючих ознак розглядалася при висвітленні складів злочинів, передбачених статтями 305, 307, 312 і 313 КК.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнодіючих речовин (ст. 321 КК). З *об'єктивної сторони* цей злочин полягає у незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, перевезенні, пересиланні або зберіганні з метою збуту, збуті отруйних або сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, здійснення таких дій щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих речовин, без спеціального на те дозволу.

Предметом цього злочину є отруйні і сильнодіючі речовини, а також обладнання, призначене для їх виробництва чи виготовлення.

Інші ознаки складу злочину, зазначені у ст. 321 КК, аналогічні злочину, передбаченому ст. 307 КК.

§ 3. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення

Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вказаних діях із заволодіння наркотичними засобами.

Поняття «викрадення» (крадіжка, грабіж), «привласнення», «вимагання», «заволодіння цими предметами шляхом шахрайства» повністю відповідають їх аналізу щодо злочинів, передбачених статтями 185, 186, 189, 190 і 191 КК (див. розділ VII підручника).

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин характеризується прямим умислом.

Суб'єктом викрадення, вимагання і розбою є особа, яка досягла 14-річного віку; шахрайства — 16-річного віку, привласнення — особа, якій ці предмети ввірені або знаходяться у її віданні.

Частина 2 ст. 308 КК передбачає відповідальність за вчинення цього злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310, 311, 314, 317 КК, або у великих розмірах, а також заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

У частині 3 ст. 308 КК встановлена відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 308 КК, якщо вони вчинені в особливо великих розмірах, або організованою групою, або шляхом розбою з метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також вимагання цих засобів чи речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину та її ознаки аналогічні злочину, передбаченому ст. 308 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину, крім прямого умислу, передбачає і спеціальну мету — збут прекурсорів іншим особам або їх збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину висвітлені раніше при характеристиці складу злочину, передбаченого ст. 308 КК.

Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психо-

тропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виявляється в одній із дій: незаконному виготовленні, підробленні, використанні або збуті підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів, призначених для виробництва або виготовлення цих засобів чи речовин.

Незаконне виготовлення документа передбачає будь-який спосіб виготовлення фальшивого документа, подібного до справжнього, який перебуває в обігу. Способи виготовлення можуть бути різними: за допомогою технічних засобів, від руки, шляхом ксерокопіювання, з використанням іншої техніки тощо.

Незаконне підроблення документів означає повну або часткову зміну змісту вже оформленого справжнього документа, а також складання документа з внесенням до нього даних, які повністю або частково не відповідають дійсності.

Під використанням документа розуміють його пред'явлення до офіційних органів з метою отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Під збутом підроблених або незаконно отриманих документів слід розуміти будь-яку форму їх передачі або реалізації іншим особам. Причому збут документа передбачає будь-який спосіб його відчуження: продаж, дарування, обмін, передача в борг, сплата боргу тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний з метою отримати замість документа наркотичні засоби або психотропні речовини.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа.

Частина 2 ст. 318 КК передбачає відповідальність за вчинення злочину повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306–317 КК.

Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК). *Предмет* цього злочину — рецепт-документ, який дає право на придбання наркотичних засобів або психотропних речовин.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається в незаконній видачі рецепта на право придбання вказаних засобів і речовин. Згідно із Законом України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 8 липня 1999 р.¹ видача лікарями рецептів

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 36. – Ст. 317.

громадянам на право придбання ними вказаних засобів і речовин здійснюється на основі Правил, встановлених Міністерством охорони здоров'я України. Порушення цих Правил свідчить про незаконність видачі рецепта. Незаконна видача лікарем має місце у випадках, коли рецепт виданий особі, яка не має права на придбання наркотичних засобів або психотропних речовин як ліків; або в ньому збільшена кількість допустимої дози відпуску наркотичних засобів або психотропних речовин тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту видачі, тобто з моменту передачі незаконного рецепта іншій особі.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, поєднаним з корисливими мотивами чи з іншими особистими інтересами.

Суб'єктом цього злочину є лікар, який видав рецепт. Якщо незаконний рецепт виписаний іншою особою, відповідальність настає за ст. 318 КК.

Частина 2 ст. 319 КК передбачає відповідальність за вчинення тієї самої дії повторно.

Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК). *Предметом* цього злочину є обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Інші ознаки складу злочину, вказані у ст. 313 КК, аналогічні злочину, передбаченому ст. 308 КК.

§ 4. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу

Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК). З *об'єктивної сторони* злочин полягає в незаконному введенні будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи всупереч її волі.

Під незаконним введенням розуміють будь-які примусові дії, спрямовані на введення в організм іншої особи зазначених засобів і речовин (ін'єкція, шляхом додавання в їжу, лікарські препарати, напої тощо).

Способи примусового незаконного введення в організм іншої особи наркотичних засобів і психотропних речовин можуть бути різними — це обман, примушування, насильство. Лише їх застосування свідчить про введення в організм вказаних засобів і речовин всупереч волі іншої особи.

Слід зазначити, що спосіб введення, вид наркотичного засобу чи психотропної речовини, його кількість на кваліфікацію не впливають. Введення в організм іншої особи наркотичних засобів лікарем, хоч і всупереч волі цієї особи або без її згоди, з метою профілактики або лікування не містить складу цього злочину.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви, якими керується винний, можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

У частині 2 ст. 314 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого або вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306–312, 314–318 КК, або вчинені щодо двох чи більше осіб, або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому.

Частина 3 ст. 314 КК передбачає відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або особи, яка перебуває в безпорадному стані, чи вагітної жінки, або якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого.

Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК). *З об'єктивної сторони* схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — це дії винного, спрямовані на те, щоб збудити в іншої особи бажання вжити їх. Стаття 315 КК передбачає особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одиничним, так і багаторазовим, що на кваліфікацію вчиненого не впливає. Схиляння може бути вчинене тільки у формі активної дії і тільки щодо конкретної особи. Способи схиляння можуть бути різними: умовляння, пропозиція, на-

дання порад, прохання, лестоші, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини тощо. Перераховані дії можуть виражатися словесно, у конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо.

Злочин вважається закінченим з початку здійснення дій, спрямованих на те, щоб збудити в іншої особи бажання вжити наркотичні засоби, незалежно від того, чи вдалося викликати у потерпілого це бажання.

Якщо при схиланні до вживання наркотичних засобів особа ще й збувала їх або сприяла їх викраденню, виробництву, виготовленню, придбанню, зберіганню, перевезенню або пересиланню, її дії належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 308 і 315 або 309.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин характеризується прямим умислом і наявністю спеціальної мети — викликати у потерпілого бажання вживати наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа.

Частина 2 ст. 315 КК передбачає схилання до вживання наркотичних засобів, вчинене повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314 і 317 КК. При цьому винний усвідомлює або за всіма обставинами справи повинен був і міг усвідомлювати, що він збуджує бажання споживати наркотики саме в особі, яка не досягла 18-річного віку.

Незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується діями, які полягають у публічному або груповому незаконному вживанні наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Під публічним вживанням слід розуміти відкрите вживання наркотичних засобів у присутності третіх осіб, які усвідомлюють характер того, що відбувається.

Вчинення цих дій групою осіб передбачає, що у процесі вживання наркотичних засобів беруть участь дві або більше осіб. Присутність сторонніх осіб при цьому не обов'язкова. Для кваліфікації не має зна-

чення, вживали учасники групи наркотичні засоби послідовно чи одночасно.

Місцем вчинення злочину є територія, призначена для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, або інші місця масового перебування громадян (пляжі, вокзали, парки, дитячі майданчики, вулиці, площі, підземні переходи тощо).

Закінченим злочин є з моменту вживання (прийняття) наркотичного засобу незалежно від того, чи доведений винний до стану наркотичного сп'яніння.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин вчиняється з прямим умислом.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 316 КК передбачає відповідальність за вчинення тих самих дій повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317 і 318 КК.

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК). З *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується вчиненням однієї з таких дій: організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою.

Під організацією таких місць слід розуміти злочинні дії, спрямовані на пошук приміщення, будівлі, споруди, приготування, пристосування частини будівлі, будинку, сараю, куреня тощо для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Організація вважається закінченою з моменту створення місць для вчинення цих дій.

Утримання місць — це використання приміщення або іншого, спеціально пристосованого місця для вживання, виробництва чи виготовлення зазначених предметів. Власник місць може забезпечувати клієнтів необхідним обладнанням, інструментом, пристосуваннями, можливістю безперешкодного перебування у приміщенні в стані наркотичного сп'яніння. Утримання цих місць є триваючим злочином, який полягає у безперервному систематичному вчиненні такої злочинної діяльності.

Надання приміщення полягає у дозволі незаконного вживання, виробництва чи виготовлення зазначених предметів у приміщенні, яким

винний користується або яке знаходиться в його власності. Відповідальність настає як при неодноразовому, так і при разовому наданні приміщення.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених дій.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин характеризується прямим умислом, що поєднується із спеціальною метою — створити сприятливі умови для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

Частина 2 ст. 317 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або групою осіб, або із залученням неповнолітнього.

Незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322 КК). Цей злочин відрізняється від злочину, передбаченого ст. 317 КК, лише предметом, яким є лікарські та інші засоби, що вживаються з метою одурманення потерпілого.

Спонування неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК). *Предметом* цього злочину є допінг — засоби і методи, які входять до переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху.

З *об'єктивної сторони* під спонуванням слід розуміти дії винного, спрямовані на те, щоб збудити намір, бажання застосувати допінг неповнолітнім. Спонування може бути вчинене тільки у формі активної поведінки. Способи і засоби можуть бути різними, наприклад умовляння, пропозиції, прохання, переконання тощо.

Закінченим злочин вважається з початку дій, спрямованих на спонування неповнолітньої особи до застосування допінгу.

З *суб'єктивної сторони* цей злочин вчиняється з прямим умислом, що поєднується із спеціальною метою — викликати у потерпілого бажання застосувати допінг.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, яка досягла 18-річного віку.

Частина 2 ст. 323 КК передбачає відповідальність за ту саму дію, вчинену повторно щодо двох чи більше осіб або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 314, 315, 317, 324 КК.

У частині 3 ст. 323 КК передбачена відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 статті, якщо вони заподіяли тяжкі наслідки.

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК). *Предметом* злочину є одурманюючі засоби, які не є наркотичними або психотропними, або їх аналогами.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається у схилянні неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Поняття схиляння те саме, що і в злочині, передбаченому ст. 315 КК.

Потерпілим від злочину є особа, яка не досягла 18-річного віку.

Із суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом і наявністю мети — викликати у конкретної особи бажання вживати одурманюючі засоби.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 18-річного віку.

§ 5. Інші злочини проти здоров'я населення

Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням (ст. 325 КК). З об'єктивної сторони цей злочин передбачає: порушення санітарних правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим інфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними; настання наслідків у вигляді створення реальної можливості поширення епідемічних, інших інфекційних або масових неінфекційних захворювань (отруєнь) або поширення названих захворювань; причинний зв'язок між допущеними порушеннями та будь-яким із названих наслідків.

Санітарні правила та норми щодо запобігання та боротьби з епідемічними, іншими інфекційними захворюваннями та масовими неінфекційними захворюваннями (отруєннями) встановлюються відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ¹, Законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року № 4004-ХІІ² та «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-ІІІ зі змінами від 13 березня 2007 року

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

² Там само. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

№ 723-V¹. Епідемічними визнаються такі інфекційні захворювання, які мають здатність масово поширюватися серед населення на відповідній території за короткий проміжок часу. Інші інфекційні захворювання — це різні хвороби людей, що передаються один одному (наприклад, холера, чума, малярія тощо). Масові неінфекційні захворювання (отруєння) — це масові захворювання, виникнення яких зумовлено впливом біологічних, фізичних, хімічних чи соціальних факторів середовища життєдіяльності, у тому числі об'єктів господарської та інших видів діяльності, продукції, робіт, послуг.

Санітарні правила та норми, про які йдеться в ст. 325 КК передбачають вчинення відповідними органами та службовими особами медико-санітарних заходів, спрямованих на запобігання або боротьбу з епідемічними та іншими інфекційними захворюваннями, а також масовими неінфекційними захворюваннями (отруєннями).

Порушення цих правил може полягати в їх невиконанні або неналежному виконанні (наприклад, в'їзд на територію України іноземця з країни, де зареєстровані інфекційні хвороби, без документів, передбачених міжнародними договорами і санітарним законодавством України).

Порушення правил має бути причинно пов'язано або з поширенням епідемії, інших інфекційних захворювань або масових неінфекційних захворювань (отруєнь) на певній території України, або зі створенням реальної загрози такого поширення.

Із *суб'єктивної сторони* порушення встановлених правил може бути вчинено умисно або через необережність, але щодо наслідків можлива тільки необережність.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, в тому числі і службова.

Частина 2 ст. 325 КК встановлює відповідальність за ті самі діяння, що передбачені у частині 1 ст. 325 КК, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Під загибеллю людей розуміють смерть хоча б однієї особи; інші тяжкі наслідки — це спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам; спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам; зараження захворюванням кількох осіб, заподіяння значної матеріальної шкоди фізичній або юридичній особі.

Порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину характеризується:

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 29. – Ст. 228.

1) діяннями у вигляді порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення або інших правил поведження з біологічними агентами і токсинами;

2) наслідками у вигляді створення загрози загибелі людей, або настання інших тяжких наслідків, або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого;

3) причинним зв'язком хоча б між одним із зазначених діянь і одним із названих наслідків.

Відповідно до ст. 53 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ¹ підприємства, установи і організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і поховання мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин і предметів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і вживати заходів з попередження і ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних чинників на довкілля та здоров'я людини.

Підприємства і громадяни-підприємці, здійснюючи зазначені дії, зобов'язані дотримуватися санітарних норм, що гарантують безпеку для здоров'я населення і довкілля. Ці ж вимоги поширюються на транзитне транспортування через територію України хімічних, біологічних, радіоактивних, інших небезпечних для здоров'я видів сировини, корисних копалин, речовин та матеріалів (у тому числі нафти і нафтопродуктів, природного газу тощо) будь-якими видами транспорту та продуктопроводами (ст. 25 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року № 4004-ХІІ)².

Порушення встановлених правил поведження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами може бути вчинене як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Таке порушення може виражатися в невиконанні зазначених правил або в їх неналежному виконанні.

Створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків передбачає виникнення реальної можливості настання смерті людини або захворювання хоча б однієї людини на хворобу, небезпечну для її здоров'я.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

² Там само. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

Заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого означає фактичне захворювання внаслідок зазначених дій хоча б однієї особи (за винятком того, хто брав участь у вчиненні цього злочину). Злочин визнається закінченим з моменту настання будь-якого названого наслідку.

Із *суб'єктивної сторони* порушення зазначених правил може бути умисним або необережним, а щодо наслідків — тільки необережним.

Суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто особа, на яку покладений обов'язок дотримуватися правил поведіння із зазначеними предметами.

Частина 2 ст. 326 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Про наслідки у вигляді загибелі людей або спричинення інших тяжких наслідків зазначено при аналізі ст. 325 КК.

Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327 КК). З *об'єктивної сторони* цей злочин передбачає дії (заготівлю, перероблення або збут радіоактивно забрудненої продукції) і наслідки у вигляді: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, а також причинний зв'язок хоча б між однією із зазначених дій і одним із названих наслідків.

Заготівля продуктів харчування чи іншої продукції, радіоактивно забруднених понад допустимі рівні, — це дії зі збору врожаю сільськогосподарських культур, ловлі риби, добутку дичини, збору грибів, плодів диких рослин тощо. Переробка цієї продукції — це вплив будь-яким способом на продукти харчування або іншу продукцію з метою надання їм придатності для вживання як у готовому вигляді, так і як напівфабрикату (сушка, заморожування, витягнення, кип'ятіння, змішання тощо). Збут — це випуск будь-яким способом в обіг продуктів харчування або іншої радіоактивно забрудненої продукції. Такий випуск може бути відплатним (продаж, обмін) або безвідплатним (дарування, пригощання).

Про наслідки у вигляді створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого зазначено при аналізі ст. 325 КК.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин характеризується умислом щодо діяння і необережністю щодо зазначених наслідків. Обов'язковою ознакою заготівлі і перероблення продуктів харчування чи іншої радіоактивно забрудненої продукції є наявність мети збуту такої продукції.

Заготівля і перероблення цієї продукції для власних потреб не утворює злочину.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Контрольні запитання

1. Які виділяються види злочинів проти здоров'я населення?
2. Що є предметами або засобами вчинення злочинів проти здоров'я населення?
3. Як визначається родовий об'єкт злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів?
4. Які ознаки визначають об'єктивну сторону контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також отруйних чи сильнодіючих речовин та лікарських засобів?
5. Хто може бути суб'єктом злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів? Які є особливості кваліфікації дій службових осіб, які вчинили ці злочини з використанням службових повноважень?
6. Що слід розуміти під великим та особливо великим розміром наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин та лікарських засобів?
7. Які умови та підстави передбачає КК для звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також отруйних чи сильнодіючих речовин та лікарських засобів?

Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Родовим об'єктом цих злочинів є сукупність суспільних відносин, що забезпечують обороноздатність України, її незалежність, територіальну цілісність та недоторканність. Важливість цього об'єкта обумовлена тим, що відповідно до ст. 17 Конституції України «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

Водночас злочини, об'єднані зазначеним родовим об'єктом, мають різні безпосередні об'єкти. Виходячи з цього, можна визначити таку систему цих злочинів:

1. *Злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації.* Це: розголошення державної таємниці (ст. 328 КК); втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК); передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК).

2. *Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України¹.* Це: незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК); порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333); порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

3. *Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України.* Це: ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК); ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК); ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337 КК).

¹ Статтю 331 виключено з КК України згідно із Законом України № 1723 від 18 травня 2004 р. // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 23. – Ст. 1545.

§ 1. Злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації

Загальним для цих злочинів є їх *безпосередній об'єкт* — суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки. При посяганні на цей об'єкт може заподіюватися шкода військовому, економічному, науковому потенціалу держави. Тому зберігання державної таємниці або конфіденційної інформації — одна з гарантій незалежності України, її недоторканності та національної безпеки.

Втім з огляду на єдність об'єкта ці злочини мають певні особливості в предметі, в об'єктивній і суб'єктивній стороні їх складів, тому і потребують самостійного аналізу.

Розголошення державної таємниці (ст. 328 КК). Відповідно до ч. 1 ст. 328 *предметом* цього злочину є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких дано у Законі України «Про державну таємницю» (у редакції від 21 вересня 1999 р.)¹. У статті 1 цього Закону державна таємниця визначається як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Так, наприклад, відповідно до ст. 8 цього Закону державну таємницю у сфері оборони становлять відомості про стратегічні й оперативні плани; у сфері науки — про наукові, науково-дослідні, дослідно-конструкторські і проектні роботи, на базі яких можуть бути створені прогресивні технології, нові види виробництва продукції і технологічних процесів, що мають оборонне чи економічне значення або істотно впливають на зовнішньоекономічну діяльність і національну безпеку України; у сфері економіки — це відомості про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи; у сфері зовнішніх відносин — про експорт і імпорт озброєння, військової техніки, окремих видів стратегічної сировини. Ці відомості мають гриф секретності, ступінь якої («особливої важливості», «цілком таєм-

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 497. – Ст. 428.

но», «таємно») залежить від їх важливості і визначає строк секретності, ступінь обмеженості доступу до неї та рівень охорони державою.

Водночас ця ж стаття забороняє віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо цим порушуватимуться конституційні права людини і громадянина, заподіюватиметься шкода здоров'ю і безпеці населення. Це відомості про стихійні лиха, катастрофи, стан навколишнього середовища, здоров'я населення, характеристики стану правопорядку тощо.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в розголошенні відомостей, що становлять державну таємницю. Діяння може виражатися як у дії, так і в бездіяльності, які призводять до того, що відомості стають надбанням сторонніх осіб. Під сторонніми особами слід розуміти осіб, яким ці відомості не повинні бути відомі. Дія може виражатися, наприклад, у розголошенні секретних даних у розмові, письмовому повідомленні, шляхом публікації у пресі, у виступі на радіо чи телебаченні, у передачі для друкування особі, що не має права на ознайомлення з цими відомостями, у показі креслень, документів тощо. Бездіяльність може полягати в недотриманні правил зберігання, використання, перевезення матеріалів, документів, коли створюється можливість ознайомлення з відомостями сторонніх осіб. Спосіб розголошення для кваліфікації значення не має.

Злочин вважається закінченим з моменту розголошення відомостей, коли вони стали відомі хоча б одній сторонній особі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — це будь-яка форма вини: як умисел (прямий і непрямий), так і необережність (самовпевненість і недбалість). Обов'язковою ознакою вини є усвідомлення суб'єктом того, що відомості, які розголошуються, становлять державну таємницю, і що вони доводяться до відома сторонніх осіб. Так, умисним буде розголошення відомостей, якщо суб'єкт бажав похвалитися про наявність у нього інформації про державну таємницю. Недбалість має місце, наприклад, у випадку, коли особа, приймаючи відвідувачів, не ховає зі столу документ, який містить державну таємницю, що дає можливість прочитати його стороннім особам. *Мотиви* розголошення можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Втім при вчиненні цього злочину розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, не повинно мати ознак державної зради або шпигунства (статті 111 та 114 КК), тобто не повинно бути умисно спрямоване на спричинення шкоди основам національної безпеки України.

Суб'єкт цього злочину спеціальний — це особа, якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Це може бути як службова особа, поняття якої наведено в примітці до ст. 364 КК, так і інша особа, пов'язана по службі з такими відомостями (секретар, шифрувальник тощо). Для цих осіб Закон України «Про державну таємницю» передбачає спеціальний порядок допуску до державної таємниці і певні обов'язки її охорони. Військовослужбовець за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, відповідає за ст. 422 КК.

Частина 2 ст. 328 КК передбачає таку кваліфікуючу ознаку, як спричинення тяжких наслідків. Закон не розкриває поняття тяжких наслідків. Їх зміст визначається, виходячи з конкретних матеріалів справи. Це випадки, коли відомості, наприклад, стали відомі іноземній розвідці чи її представникам або коли розголошені відомості за своїм змістом є особливо важливими (наприклад, особливо важливі дані про новітні розробки в галузі оборони).

Втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК). Відповідно до ч. 1 ст. 329 КК *предметом* цього злочину є: 1) документи, тобто письмові, з певними реквізитами акти, що містять відомості, які становлять державну таємницю (схеми, карти, накази, звіти, наукові висновки тощо); 2) інші матеріальні носії секретної інформації (дискети, кінофільми та ін.); 3) предмети, відомості про які є державною таємницею (наприклад, нові види зброї, прилади, медичні препарати). Саме за характером предмета слід відмежовувати ст. 329 від ст. 328 КК, в якій предметом злочину передбачені відомості, що становлять державну таємницю.

З *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується сукупністю трьох ознак: 1) порушення встановленого законом порядку поводження з документами, матеріальними носіями інформації або предметами; 2) втрата документа або предмета; 3) причинний зв'язок між порушенням правил і втратою.

Порушення встановленого порядку поводження з документами або предметами може виражатися як у дії, так і в бездіяльності, що порушують конкретні правила, спеціально встановлені для охорони документів, носіїв інформації, предметів, унаслідок чого вони втрачаються, тобто виходять із володіння особи, якій вони були довірені (десь забуті, викрадені, випадково викинуті тощо). Порушення правил, напри-

клад, може полягати в роботі з документом у неналежному місці; залишенні відкритим сейфа, де зберігаються документи, предмети, тощо. Між порушенням правил і втраченою має бути встановлений необхідний причинний зв'язок.

Обов'язковою умовою втрати є вихід документів, предметів із володіння особи, якій вони були довірені, поза її волею. Якщо ж предмет переданий, залишений за волею особи, і відомості стали надбанням сторонніх осіб, то це буде розголошенням відомостей, що становлять державну таємницю, і кваліфікується за ст. 328 КК. Тривалість часу, на який були втрачені документи, предмети (назавжди або через якийсь час повернені, знайдені), не має значення. Закінченим цей злочин є з моменту втрати, при якій створена реальна можливість ознайомлення з такими документами, предметами сторонніх осіб. Якщо ж втрата такої можливості не містила, то аналізований склад злочину відсутній. Наприклад, якщо через порушення правил поводження предмет був знищений, то особа не може відповідати за ст. 329 КК. При наявності в таких випадках ознак службового злочину відповідальність може наставати за ст. 367 КК.

Із *суб'єктивної сторони* втрата документів, що містять державну таємницю, характеризується складною (змішаною) формою вини: щодо порушення правил можливі як умисел, так і необережність, а щодо самої втрати — тільки необережність.

Суб'єктом цього злочину є особа, якій документи, матеріальні носії секретної інформації, предмети були довірені. Це може бути обумовлено або службовими функціями, або роботою, що виконується, або окремим дорученням.

Військовослужбовець за втрату документів, що містять відомості військового характеру, відповідає за ст. 422 КК.

Частина 2 ст. 329 КК передбачає як кваліфікуючу ознаку спричинення тяжких наслідків, характеристика яких аналогічна тій, що дана при аналізі такої самої ознаки ст. 328 КК.

Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК). Частина 1 ст. 330 КК передбачає відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних або інших відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку

з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Згідно з цим *предметом* цього злочину є відомості економічного, науково-технічного й іншого характеру, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, тобто відомості, що стосуються діяльності окремих підприємств, установ, наукових, господарських організацій, дипломатичних відносин, політики, розголошення яких може заподіяти шкоду діяльності цих організацій і вплинути на обороноздатність держави¹.

Конфіденційна інформація характеризується обов'язковою сукупністю трьох ознак: 1) вона не є державною таємницею; 2) вона є власністю держави; 3) вона є обмеженою для користування: заборона на її збирання та передачу іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам міститься в наказах, інструкціях, розпорядженнях міністерств та відомств. Загальний порядок обліку, зберігання і використання такої інформації затверджується Кабінетом Міністрів України².

Об'єктивна сторона виражається у двох формах: 1) передача іноземним підприємствам, установам, організаціям відомостей, що становлять конфіденційну інформацію; 2) збирання зазначених відомостей з метою їх передачі. Відповідно злочин вважається закінченим або з моменту передачі, або з моменту збирання відомостей з метою їх передачі. Не має значення, за чиєю ініціативою збираються відомості: або за ініціативою іноземної організації, або особа сама за своєю ініціативою збирає їх. При цьому відомості повинні передаватися саме іноземним організаціям або їх представникам. Це можуть бути будь-які іноземні організації: як державні, так і недержавні (комерційні, посередницькі тощо). Способи передачі та збирання можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Передача може здійснюватися телефоном, листом, на дискеті тощо. Збирається інформація шляхом фотографування, викрадення, прослуховування інформації тощо.

Суб'єктивна сторона виявляється в прямому умислі: особа усвідомлює конфіденційність інформації, а також те, що вона є власністю держави, і бажає її передати або збирати для передачі саме іноземним організаціям, установам. Це усвідомлення обумовлено тим, що особи, які працюють з такою інформацією, підлягають обов'язковому ознайомленню під розписку про конфіденційність інформації та встанов-

¹ Про інформацію : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 65 (у ред. Закону від 11.05.2004 р.).

² Офіц. вісн. України. – 1998. – № 48. – Ст. 1764.

лені правила щодо користування нею, наприклад заборороною виносити за межі службового приміщення документи з такою інформацією, розмножувати їх технічними засобами, які не обладнані спеціальними пристроями охорони тощо. Обов'язковим є і усвідомлення винним того, що відомості передаються або збираються для передачі саме іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам (це можуть бути будь-які іноземні організації: як державні, так і недержавні — наукові, комерційні, посередницькі тощо).

За характером відомостей і за відсутності мети підризу або ослаблення держави цей злочин відрізняється від державної зради і шпигунства.

Суб'єкт злочину — особа, якій конфіденційна інформація була довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Частина 2 ст. 330 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з корисливих мотивів, або такі, що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Корисливий мотив означає спрямованість передачі або збирання інформації на отримання матеріальної вигоди (грошей, майна, вигод майнового характеру) або звільнення від обов'язків матеріального характеру (наприклад, у рахунок боргу).

Зміст тяжких наслідків для інтересів держави є оціночним поняттям і залежить від конкретних обставин справи (важливість інформації, розмір матеріальної або моральної шкоди тощо).

Повторність у цьому складі злочину спеціальна: вчинення хоча б удруге злочину, передбаченого ст. 330 КК, незалежно від наявності чи відсутності судимості.

Вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб передбачає наявність ознак ч. 2 ст. 28 КК.

§ 2. Злочини, які посягають на недоторканність державного кордону

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності і недоторканності її кордонів. Правовою основою відповідальності за ці злочини є ст. 2 Конституції

України, відповідно до якої суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Поняття державного кордону визначено в ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.¹: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору».

Для захисту державного кордону від незаконного його перетинання Кабінетом Міністрів України встановлюються певні правила².

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК). Відповідно до ч. 1 ст. 332 КК *об'єктивна сторона* цього злочину виявляється в: 1) організації незаконного переправлення осіб через державний кордон України; 2) керівництві такими діями; 3) сприянні їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Організація — це розробка планів незаконного переміщення, визначення його місця, часу, способів; підшукування співучасників, фінансування незаконного переміщення тощо. Керівництво — це активна діяльність із забезпечення самого переміщення: розстановка учасників, розподіл та визначення їх обов'язків під час переміщення, віддання певних команд тощо. Сприяння — це допомога у здійсненні переміщення: порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Підвищена суспільна небезпека організованих форм злочинної діяльності з незаконного переправлення осіб через державний кордон обумовила специфічну структуру цього складу: по-перше, сама організаційна діяльність, незалежно від того, чи вдалося переправлення, чи ні, а також керівництво або сприяння цій діяльності розглядаються як закінчені злочини (злочини з усіченим складом); по-друге, особи, які здійснюють переправлення, а також особи, які сприяють цьому порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, вважаються виконавцями злочину.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин вчинюється з прямим умислом. Мотиви і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Як правило, для цього злочину характерні корисливі мотиви і мета.

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.

² Збір. постанов Уряду України. — 1995. — № 4. — Ст. 92.

Суб'єкт — будь-яка особа, яка досягла до вчинення злочину 16 років.

Якщо такі дії вчиняються службовою особою з використанням своїх службових обов'язків, то необхідна кваліфікація за сукупністю статей 332 та 364 КК.

У частині 2 ст. 332 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб (статті 28, 32 КК).

Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК)¹. Диспозиція ч. 1 ст. 333 КК є бланкетною. Тому для розкриття об'єктивних та суб'єктивних ознак цього злочину слід звертатися до певних нормативних актів, основними з яких є: Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 р.² та положення «Про державну службу експортного контролю», затверджене Президентом України 17 квітня 2002 р.³

На підставі цих нормативних актів Державною службою експортного контролю розробляються окремі положення, інструкції щодо порядку здійснення міжнародних передач конкретних товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Об'єктом цього злочину виступають відносини національної безпеки України, її міжнародного авторитету у сфері дотримання міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, недопущення її використання у терористичних та в інших протиправних цілях. Додатковим об'єктом є недоторканність державного кордону України.

Обов'язковою ознакою злочину є його *предмет* — товари, що підлягають державному експортному контролю.

Відповідно до ст. 1 розділу 1 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» такими товарами є: 1) товари військового призначення; 2) товари подвійного використання.

¹ Стаття 333 у ред. Закону від 03.04.2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 26. – Ст. 198.

² Офіц. вісн. України. – 2004. – № 12. – Ст. 518.

³ Там само. – 2002. – № 16. – Ст. 342.

До товарів військового призначення належать:

вироби військового призначення — озброєння, боеприпаси, військова та спеціальна техніка, спеціальні комплектуючі вироби для їх виробництва, вибухові речовини, а також матеріали та обладнання, спеціально призначені для розроблення, виробництва або використання зазначених виробів;

послуги військового призначення — надання іноземним юридичним чи фізичним особам в Україні або за її межами послуг, у тому числі посередницьких (брокерських), у сфері розроблення, виробництва, будівництва, складання, випробування, ремонту, технічного обслуговування, модифікації, модернізації, експлуатації, управління, демілітаризації, знищення, збуту, зберігання, виявлення, ідентифікації, придбання або використання виробів чи технологій військового призначення, а також надання зазначеним юридичним особам іноземної держави чи її представникам або іноземцям послуг із фінансування таких робіт;

технології військового призначення — спеціальна інформація в будь-якій формі (за винятком загальнодоступної інформації), яка необхідна для розроблення, виробництва або використання виробів військового призначення та надання послуг військового призначення. Ця інформація може надаватися у формі технічних даних або технічної допомоги:

технічні дані — проекти, плани, креслення, схеми, діаграми, моделі, формули, специфікації, програмне забезпечення, посібники та інструкції, розміщені на папері або інших, у тому числі й електронних, носіях інформації;

технічна допомога — проведення інструктажів, надання консультацій, здійснення заходів з метою підвищення кваліфікації, навчання, практичного освоєння методів роботи;

базові технології — технології, які визначають принцип роботи і використання техніки, та елементи технологій, без яких військова техніка не може бути створена і використана.

До товарів подвійного призначення належать:

окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також роботи і послуги, пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані з військовою або терористичною метою чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки

зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних та токсичних препаратів.

Списки конкретних видів цих товарів розробляються Державною службою експортного контролю та затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Для міжнародної передачі таких товарів необхідний дозвіл Державної служби експортного контролю України.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Під міжнародними передачами товарів розуміють такі дії, як експорт, імпорт, реекспорт, тимчасове вивезення предметів за межі України або тимчасове ввезення їх на її територію, транзит товарів територією України тощо. Діяння можуть бути вчинені як на території України, так і за її межами. Наприклад, це може бути продаж або передача товарів в Україні посольству чи представникові будь-якої юридичної особи іноземної держави.

Порушення правил міжнародних передач можуть виявлятися в тому, що товари не пройшли державного експортного контролю, або суб'єкти не одержали дозволу цього контролю, висновку або документа про гарантії, або одержали дозвіл незаконно, шляхом подання підроблених документів, умисно приховали відомості, які мають значення для отримання дозволу, отримали дозвіл шляхом зловживання службовим становищем тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дії або бездіяльності, якими порушується порядок міжнародних передач визначених товарів (формальний склад злочину).

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, за якого особа усвідомлює, що здійснює міжнародну передачу товарів військового або подвійного призначення, які підлягають державному експортному контролю, з порушенням встановленого порядку такої передачі, і бажає це зробити.

Мотиви і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Частіше вони є корисливими, але можуть бути й іншими: помста, заздрість.

Суб'єкт злочину — загальний — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Це може бути як особа, яка взагалі не має права здійсню-

вати міжнародні передачі зазначених товарів, так і особа, яка має право на заняття такою діяльністю, але порушує встановлений порядок.

Частина 2 ст. 333 КК як кваліфікуючі ознаки передбачає вчинення особою такого самого діяння повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 28 та ст. 32 КК).

Порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК). Диспозиція ст. 334 КК є бланкетною, тому для аналізу ознак цього злочину слід звернутися до статей Повітряного кодексу (ПК) України, зокрема статей 57, 58 ПК, що передбачають норми і правила здійснення міжнародних польотів. Відповідно до ст. 57 ПК України під міжнародними польотами розуміються польоти, пов'язані з перетинанням повітряними судами державного кордону України та іншої держави.

Об'єкт — недоторканність повітряних кордонів України. Стаття 1 ПК України передбачає, що «Україні належить повний і виключний суверенітет над повітряним простором України, що є частиною території України». Повітряним простором України визнається частина повітряної сфери над суходолом і водною територією, в тому числі і над її територіальними водами.

Об'єктивна сторона цього злочину може полягати в таких діяннях: 1) вліт в Україну без відповідного дозволу; 2) виліт з України без відповідного дозволу; 3) недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів, ешелонів.

Якщо це регулярні польоти, то вони повинні здійснюватися на підставі міждержавних домовленостей і міжнародних угод.

Для нерегулярних польотів потрібний спеціальний дозвіл. Переліт через державний кордон повітряного судна повинен здійснюватися по спеціально виділених коридорах, повітряних трасах, обмежених за висотою та шириною, забезпечених аеродромами, засобами навігації, контролем за рухом зазначеними у дозволі маршрутами, місцями посадки і ін., що складають структуру повітряного простору (статті 9, 58 ПК).

Закінченим цей злочин вважається з моменту вчинення цих діянь незалежно від настання наслідків (формальний склад злочину). Якщо такі діяння були пов'язані з порушенням правил безпеки руху або експлуатації повітряного транспорту або правил повітряних польотів, кваліфікація повинна бути за сукупністю статей 276 та 334 або статей 281 та 334 КК. Також за сукупністю злочинів повинна бути кваліфікація у випадку порушення правил міжнародних польотів, пов'язаного з угоном повітряного судна (статті 334 та 228 КК).

Суб'єктивна сторона цього злочину може виражатися як в умислі, так і в необережності.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка керує повітряним судном, незалежно від його типу і його належності.

§ 3. Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України, що забезпечує її обороноздатність

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 335–337 КК, виступають відносини з комплектування Збройних Сил, їх бойової підготовки, а отже, забезпечення обороноздатності України.

Диспозиції цих статей є бланкетними: статті 335 і 336 КК відсилають до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (у редакції Закону України від 13 травня 1999 р.)¹, а ст. 337 КК — до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» в редакції від 4 квітня 2006 р.²

Загальною ознакою *об'єктивної сторони* цих злочинів є бездіяльність — ухилення від виконання конституційного обов'язку нести військову службу. Стаття 65 Конституції України передбачає такий обов'язок громадян України, як захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також обов'язок відбувати військову службу відповідно до закону. Згідно з цією статтею громадянин, який підлягає черговому призову на строкову військову службу, призову за мобілізацією, військовому обліку або спеціальним зборам, зобов'язаний з'явитися на призовний пункт, у військкомат, інше місце, позначене в документі, у зазначений час. Невиконання цього обов'язку свідчить про ухилення. Ухилення може здійснюватися різними способами: підробка документів, заподіяння собі тілесних ушкоджень, виїзд з постійного місця проживання з метою уникнути виконання військового обов'язку тощо. Усі злочини цієї групи вважаються закінченими з моменту неявки в зазначений документом (повісткою, розпорядженням, наказом) час прибуття на призовний пункт, військовий комісаріат.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 27. – Ст. 221.

² Офіц. вісн. України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

Поважними причинами неявки відповідно до п. 4 ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» є: 1) хвороба призвоника, що позбавляє його можливості особисто прибути у відповідний пункт; 2) смерть або тяжка хвороба близького родича; 3) перешкода стихійного характеру або інші обставини, які позбавили призвоника можливості особисто прибути у зазначені пункт і строк.

Суб'єктивна сторона всіх цих злочинів характеризується прямим умислом.

Суб'єкт цих злочинів спеціальний — громадянин України, який досяг 18-річного віку і на якого законом покладений військовий обов'язок.

Цей обов'язок може бути різним за своїм змістом. Саме у цьому виражається розмежування злочинів цієї групи. Так, ст. 335 КК передбачає ухилення від строкової військової служби, що пов'язана з загальним обов'язком громадянина України проходити військову службу протягом визначеного строку. Ухилення від військової служби за контрактом не підпадає під ознаки ст. 335 КК.

Стаття 336 КК встановлює відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, яка пов'язана з особливою обстановкою в державі. Стаття 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає мобілізацію як складову частину організації оборони держави, змістом якої є: переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, галузей національної економіки і регіонів України, підприємств, установ і організацій на роботу в умовах особливого періоду; переведення Збройних Сил України, інших військових формувань на організацію і штати воєнного часу; переведення органів і сил Цивільної оборони України з мирного на воєнний стан; підготовка і переведення засобів масової інформації до роботи під час мобілізації та в особливий період. Саме це і є підставою криміналізації ухилення від призову за мобілізацією осіб, які підлягають такому призову.

Обов'язок, передбачений ч. 1 ст. 337 КК, виражається в необхідності проходити періодичний військовий облік. Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за ухилення військовозобов'язаного від військового обліку є наявність попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом.

Частина 2 ст. 337 КК передбачає ухилення від обов'язку проходити навчальні (чи перевірочні) або спеціальні збори, дотримання якого впливає на військову підготовку і боєздатність військовозобов'язаних.

Контрольні запитання

1. Що є родовим об'єктом злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації?
2. Що таке державна таємниця?
3. Які відомості не можуть бути віднесені до державної таємниці?
4. З якого моменту розголошення державної таємниці вважається закінченим злочином?
5. Хто може бути суб'єктом розголошення державної таємниці?
6. Що таке втрата документів, які містять державну таємницю?
7. Яка специфіка суб'єктивної сторони втрати документів, що містять державну таємницю?
8. Хто може бути суб'єктом втрати документів, що містять державну таємницю?
9. Що таке конфіденційна інформація як предмет злочину, передбаченого у ст. 330 КК?
10. Що таке недоторканність державного кордону?
11. У яких діях виявляється об'єктивна сторона незаконного переправлення осіб через державний кордон України?
12. З якого моменту незаконне переправлення осіб через державний кордон України вважається закінченим злочином?
13. Хто визнається виконавцем незаконного переправлення осіб через державний кордон України?
14. У чому виявляється об'єктивна сторона порушення кордону, здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК)?
15. Що є об'єктом порушення правил міжнародних польотів?
16. Що є об'єктом злочинів, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України?

Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

§ 1. Поняття, загальна характеристика і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Ці злочини істотно порушують суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та їх представників; протидіють нормальній діяльності цих органів, послаблюють їх авторитет, заподіюють шкоду життю, здоров'ю, гідності або власності громадян, іншим об'єктам, які охороняються законом.

Родовим об'єктом цих злочинів є певна група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

З об'єктивної сторони ці злочини можуть бути вчинені як шляхом дії (наприклад, наруга над державними символами), так і шляхом бездіяльності (наприклад, незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій).

Більшість цих злочинів сформульовано як злочини з формальним складом. Для визнання їх закінченими досить вчинення особою самої дії або бездіяльності незалежно від настання наслідків (наприклад, незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні, захоплення державних або громадських будівель чи

споруд). У деяких випадках для закінченого складу злочину необхідне встановлення певних наслідків (наприклад, при самоправстві, насильстві щодо державного чи громадського діяча, умисному пошкодженні ліній зв'язку). У цих випадках для наявності об'єктивної сторони необхідно встановити причинний зв'язок між діями і наслідками, що настали.

Із *суб'єктивної сторони* всі злочини цієї групи вчиняються лише умисно, у деяких випадках має місце прямий умисел, поєднаний зі спеціальною метою (при захопленні державних будівель необхідно встановити спеціальну мету, а саме — мету незаконно користуватися ними або перешкодити нормальній роботі підприємств, установ, організацій (ст. 341 КК).

Суб'єктом злочину є, як правило, будь-яка особа. За деякі злочини знижено вік відповідальності до 14 років, наприклад за заподіяння працівникові правоохоронного органу тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 345 КК). У деяких випадках суб'єктом може виступати і службова особа (наприклад, за незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 340 КК). Залежно від безпосереднього об'єкта ці злочини можуть бути розділені на такі групи:

- злочини у сфері використання державних символів (статті 338 і 339 КК);
- злочини, пов'язані із перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (статті 340 і 341 КК);
- злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (статті 342–353 КК);
- злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (статті 357–360 КК);
- інші злочини проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян (статті 354–356 КК).

§ 2. Злочини у сфері використання державних символів

Наруга над державними символами (ст. 338 КК). *Предметом* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК, є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України, а ч. 2 ст. 338 КК —

офіційно встановлений або піднятий прапор чи герб іноземної держави. Не є предметом цього злочину прапори і герби, які не є символами іноземної держави (прапор суб'єкта федерації, прапор міжнародної організації та ін.) або які є такими символами, але не були офіційно встановлені або підняті. Наруга над гімном іноземної держави не тягне кримінальної відповідальності.

З об'єктивної сторони ці злочини виражаються лише у публічній нарузі над зазначеними символами. Під наругою розуміють грубе, образливе ставлення, зле висміювання, дії, спрямовані на приниження тих цінностей, до яких інші члени суспільства ставляться з повагою (наприклад, зривання прапора чи герба, їх знищення або пошкодження, використання їх не за призначенням, учинення на них непристойних написів або малюнків, спотворення тексту або музики гімну, поширення його тексту зі спотворенням змісту і значення, інші дії, в яких виявляється зневажливе ставлення особи до державних символів). Публічний характер дій означає, що вони можуть бути вчинені як відкрито, так і таємно, але за умови, що згодом стануть очевидними для невизначеного кола осіб. Місце вчинення злочину на кваліфікацію злочину не впливає. Для кваліфікації не має значення, є публічна наруга над державними символами виявом негативного ставлення до самих цих символів чи їх носія (держави).

Злочини вважаються закінченими з моменту вчинення будь-якої дії, пов'язаної з наругою над державними символами. Не має значення, чи вдалося особі здійснити свій намір до кінця, чи ні.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел. Якщо особа діяла з хуліганських мотивів, вона несе відповідальність і за ст. 296 КК.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

Особи віком від 14-ти до 16-ти років можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності лише у разі публічної наруги над державними символами України чи офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави, якщо такі дії вчинені шляхом їх умисного знищення чи пошкодження загальнонебезпечним способом або при настанні тяжких наслідків (ч. 2 ст. 194 КК).

Незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні (ст. 339 КК). *Предметом* злочину є Державний Прапор України. Місце вчинення злочину — річкове або морське судно.

З об'єктивної сторони злочин виявляється у незаконному піднятті Державного Прапора України на річковому або морському судні, яке не

має права на використання такого прапора. Злочин вважається закінченим із моменту незаконного підняття Державного Прапора України.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

§ 3. Злочини, пов'язані із перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян

Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК). Згідно зі ст. 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Однією з юридичних гарантій реалізації громадянами України цього конституційного права є ст. 340 КК, яка орієнтує на законний і мирний характер проведення масових заходів.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається у незаконному перешкоджанні організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Збори — це спільна присутність обмеженого кола осіб, об'єднаних спільними інтересами, ідеями тощо, з метою розгляду чи вирішення певних питань.

Мітинг — масове зібрання людей для публічного обговорення політичних чи інших невідкладних питань соціального, економічного характеру, висловлення ставлення до дій органів державної влади, місцевого самоврядування, окремих службових осіб і організацій, певних подій суспільно-політичного життя.

Вуличні походи — організований масовий рух людей вулицями (по пішохідній або проїзній частині) з метою демонстрування певного громадсько-політичного настрою, висловлення солідарності, протесту або незгоди з чим-небудь.

Демонстрація — масовий рух великої кількості людей для публічного висловлення суспільно-політичних, релігійних та інших настроїв (солідарності, протесту тощо) з використанням плакатів, транспарантів та інших засобів наочної агітації.

Перешкоджання — будь-яке діяння, спрямоване на обмеження конституційного права громадян України брати участь у політичних акціях (зборах, мітингах, вуличних походах і демонстраціях). Воно може полягати як у дії (незаконна заборона службовою особою проведення будь-якої з названих акцій), так і в бездіяльності (наприклад, незаконне ненадання службовою особою приміщення для проведення зборів тощо).

Незаконним вважається таке перешкоджання, яке вчинюється безпідставно, тобто всупереч вимогам закону. Наприклад, службова особа дає вказівку розігнати мітинг, незважаючи на те, що він проводиться з дотриманням встановленого порядку. Обов'язковою ознакою цього злочину є те, що перешкоджання виходить або від службової особи, або від інших осіб, які застосовують фізичне насильство.

Під фізичним насильством як способом перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій слід розуміти заподіяння учасникам таких заходів умисних середньої тяжкості або легких тілесних ушкоджень, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання ударів, побоїв, незаконне затримання або арешт організаторів). Якщо насильство поєднане із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або смерті, це вимагає додаткової кваліфікації за статтями 121 або 115 КК.

Поняття службової особи розкрито у частинах 3 і 4 ст. 18 КК.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення будь-якої дії, що перешкоджає організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Якщо злочин вчинений приватною особою, то він вважається закінченим із моменту застосування фізичного насильства хоча б до одного учасника акції. У разі застосування фізичного насильства службовою особою її дії вимагають додаткової кваліфікації за ст. 365 КК як перевищення влади або службових повноважень.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єктом цього злочину можуть бути службові та будь-які інші особи.

Захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК). *Предметом* цього злочину є будівлі і споруди, що забезпечують діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян (пошта, телеграф, навчальні заклади, банки, енергетична система та ін.). Якщо предметом злочину є транспортні підприємства (вокзали, аеродроми, порти, станції або інші транспортні підприємства), вчинене охоплюється ст. 279 КК.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у діях, а саме у захопленні державних або громадських будівель чи споруд.

Під захопленням будівель чи споруд слід розуміти протиправне вторгнення і зайняття цих об'єктів, встановлення контролю над ними, блокування їх роботи.

Для наявності об'єктивної сторони не має значення, захоплено всі приміщення будівлі чи споруди або частину їх площі.

Спосіб захоплення державної або громадської будівлі чи споруди може бути різним: таємним, відкритим, насильницьким, обманним тощо.

Злочин вважається закінченим із моменту захоплення хоча б частини площі будівлі чи споруди. Тривалість незаконного утримання цих об'єктів на кваліфікацію злочину не впливає.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що поєднується зі спеціальною метою — незаконно користуватися або перешкодити нормальній роботі підприємств, установ, організацій.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, що досягла 16 років.

■ § 4. Злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань

Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342 КК). Потерпілими від цього злочину можуть бути представники влади, працівники правоохоронних органів, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовці.

Представники влади — це працівники державних органів і установ, які наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості. Це, наприклад, народні депутати і депутати місцевих рад, судді, прокурори, слідчі, державні виконавці тощо.

Працівниками правоохоронних органів є працівники органів: прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митної служби, охорони держав-

ного кордону, державної податкової служби, органів і установ виконання покарань, органів державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інших органів, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Громадське формування з охорони громадського порядку і державного кордону — це об'єднання, загін, дружина або інша організація людей, створені для підтримання громадського порядку і охорони державного кордону, які мають статут і зареєстровані у встановленому порядку в органах місцевого самоврядування.

Питання, що стосуються участі громадян в охороні громадського порядку і державного кордону, регулюються Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р.

Військовослужбовці — це особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової та надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, Державної спеціалізованої служби транспорту, а також інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, стратегічних сил стримування, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів.

З *об'єктивної сторони* злочин, передбачений ч. 1 ст. 342 КК, полягає в опорі представникові влади під час виконання ним службових обов'язків, ч. 2 — в опорі працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку.

Виконання службових обов'язків представниками влади та працівниками правоохоронних органів — це діяльність таких осіб, пов'язана із безпосереднім здійсненням функцій, у межах повноважень, покладених на них законами та іншими нормативними актами.

Виконання обов'язків щодо охорони громадського порядку — несення постової чи патрульної служби, підтримання порядку під час демонстрації, мітингів, інших масових заходів, при ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха, дії по припиненню або запобіганню порушенням громадського порядку, затриманню порушника тощо.

Опір — це активна протидія виконанню представником влади службових обов'язків. При цьому дії того, хто чинить опір, можуть бути спрямовані безпосередньо проти особи представника влади (наприклад, винний перешкоджає слідчому пройти до однієї з кімнат квартири для проведення огляду місця події або обшуку) або проти предметів, необхідних для виконання цими особами своїх обов'язків (наприклад, винний знищує документ, який прокурор намагався вилучити).

Опір характеризується такими ознаками: 1) він полягає в активних діях; 2) дії винного спрямовані на організм потерпілого, полягають у застосуванні фізичної сили до нього або проти предметів, необхідних для виконання обов'язків цими особами; 3) дії винного перешкоджають (протидіють) виконанню потерпілим своїх функцій, реалізації повноважень; 4) дії винного вчинені в момент виконання потерпілим покладених на нього обов'язків.

Для об'єктивної сторони необхідно, щоб опір виявлявся при виконанні зазначеними працівниками службових обов'язків або обов'язків з охорони громадського порядку.

Для злочину не має значення, виконували ці особи свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, чи діяли у межах своїх повноважень з власної ініціативи (наприклад, працівник міліції у вільний від роботи час намагається припинити злочин, а винний чинить опір).

Злочин вважається закінченим із моменту активної протидії.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа.

У частині 3 ст. 342 КК встановлена відповідальність за опір, що поєднується з примушенням цих осіб шляхом насильства або погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій.

Явно незаконні дії — це будь-які дії, що суперечать інтересам служби, призводять до невиконання або неналежного виконання службових чи громадських обов'язків.

Примушення — це фізичний або психічний вплив з метою примусити потерпілого виконати всупереч його бажанню явно незаконні дії (наприклад, застосування насильства з метою звільнення затриманого правопорушника).

Під фізичним насильством слід розуміти загрози зазначеним особам ударів, побоїв, тілесних ушкоджень. Погроза — це дії або ви-

словлювання, що виражають намір винного застосувати фізичне насильство щодо цих самих осіб.

Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343 КК). З *об'єктивної сторони* втручання в діяльність працівника правоохоронного органу означає вплив у будь-якій формі на нього, тобто конкретні дії, спрямовані на перешкоджання виконанню цим працівником службових обов'язків або на те, щоб добитися прийняття незаконних рішень. Втручання може бути у різних формах (умовлянні, шантажуванні, погрозі відмовити у наданні законних благ, а також у будь-яких інших формах впливу). Вплив може здійснюватися усно, письмово (у тому числі й анонімно), за допомогою засобів масової інформації (публікацій у газетах, виступах по радіо, телебаченню тощо), як особисто, так і за допомогою інших осіб.

Умовляння — це прохання, переконання, поради, обіцянка надати будь-які послуги, схилення потерпілого до вчинення чи невчинення будь-яких дій, що перешкоджають виконанню ним службових обов'язків, прийняттю законного рішення.

Шантажування — це погроза розголосити відомості, що ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб, або інші відомості, які потерпілий хотів би зберегти в таємниці, тощо.

Інші форми впливу — незаконна відмова у наданні певних благ, протиправне позбавлення пільг, переваг, втручання в особисте життя, погроза насильством тощо.

Цей злочин є закінченим із моменту втручання в діяльність працівника правоохоронного органу незалежно від того, чи призвело це до прийняття незаконного рішення, чи перешкодило виконанню своїх обов'язків.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний з метою перешкодити виконанню працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, яка досягла 16-ти років, за ч. 2 — службова особа.

У частині 2 ст. 343 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони перешкодили запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила, або вчинені службовою особою з використанням свого службового становища.

Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК). Цей злочин відрізняється від попереднього (ст. 343 КК) передусім колом по-

терпілих. Ними можуть бути: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або його представник, Голова Рахункової палати або член Рахункової палати, Голова або член Центральної виборчої комісії, Голова Національного банку України, член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України, причому тільки в період здійснення ними своїх службових повноважень.

Під виконанням службових обов'язків державними діячами слід розуміти діяльність цих осіб, пов'язану зі здійсненням функцій, покладених на них Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину є будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Частиною 2 ст. 344 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені особою з використанням свого службового становища.

Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК). Потерпілими від цього злочину можуть бути працівники правоохоронних органів та їх близькі родичі. Близькими родичами є батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, баба і внуки (п. 11 ст. 32 КПК).

Об'єктивна сторона цього злочину виражена у погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна. Причому погроза висловлюється винним обов'язково у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків. Погроза може виявлятися у висловлюванні усно, письмово, із застосуванням технічних засобів, а також в жестах або інших діях, за допомогою яких винний залякує потерпілого вчиненням убивства, застосуванням до нього чи його близьких родичів насильства або знищенням чи пошкодженням його майна або майна його близьких родичів. Для кваліфікації дій за ч. 1 ст. 345 наявність реальних підстав побоювання потерпілим виконання погрози не є обов'язковою.

Поняття «у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків» передбачає погрозу потерпілому як під час, так і до або після виконання таких обов'язків, тобто і тоді, коли особа вже не є працівником правоохоронного органу (наприклад, вийшла у відставку).

Злочин вважається закінченим, якщо висловлена погроза, її зміст доведений до адресата будь-яким способом.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний зі спеціальним мотивом, а саме у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків. Під виконанням службового обов'язку слід розуміти діяльність працівника, що належить до кола його повноважень. Час виконання потерпілим службових обов'язків (минулий, теперішній чи майбутній) на кваліфікацію не впливає. Для застосування ч. 1 ст. 345 КК не має значення, чи розраховував винний реалізувати погрозу щодо працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

У частині 2 ст. 345 КК передбачена відповідальність за умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а у ч. 3 ст. 345 КК — тяжкого тілесного ушкодження.

Поняття побоїв і тілесних ушкоджень дано у статтях 121, 122, 125 і 126 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисна форма вини.

Суб'єкт цього злочину — особа, яка досягла 14 років.

У частині 4 ст. 345 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені організованою групою.

Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК). Стаття 346 КК передбачає відповідальність за три самостійних злочини: 1) погрозу щодо державного чи громадського діяча; 2) насильницькі дії; 3) заподіяння тим самим особам тяжких тілесних ушкоджень.

Коло потерпілих суворо обмежене законом: це ті самі особи, що й у ст. 344 КК, а також керівник політичної партії України та його близькі родичі.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у погрозі вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, а також викраденням або позбавленням волі щодо зазначених осіб (ч. 1 ст. 346 КК), заподіянні їм легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, нанесенні побоїв чи вчиненні інших насильницьких дій (ч. 2 ст. 346 КК), заподіянні їм тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 346 КК).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є те, що діяння вчиняється у зв'язку з державною або громадською діяльністю потерпілих.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років, а за заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень — особа, яка досягла 14-річного віку.

Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК). *Предметом* злочину може бути як рухоме, так і нерухоме майно (гроші, цінні папери, жилий будинок, господарські споруди, дача, меблі, автомобіль, худоба, насадження тощо), яке є власністю працівника правоохоронного органу чи його близького родича або перебуває у їх відповідальному володінні.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у знищенні або пошкодженні цього майна. Поняття знищення і пошкодження майна дано при аналізі ст. 194 КК, у розділі VII цього підручника.

При розв'язанні питання, чи є злочином умисне знищення або пошкодження майна, необхідно враховувати не лише вартість і розмір майна у натуральному вигляді (вага, об'єм, кількість), а й значення знищеного або пошкодженого майна для потерпілого. Знищення малоцінного майна або незначне пошкодження майна без кваліфікуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 347 КК, відповідно до ч. 2 ст. 11 КК не є злочином.

Злочин вважається закінченим із моменту спричинення майнової шкоди потерпілому. Якщо винному не вдалося знищити або пошкодити майно потерпілого з причин, що не залежали від його волі, вчинене слід кваліфікувати як замах на злочин за ч. 2 або ч. 3 ст. 15 та ст. 347 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисна вина. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є те, що знищення або пошкодження майна вчиняється у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків.

Суб'єкт цього злочину за ч. 1 ст. 347 КК — будь-яка особа, якій виповнилося 16 років, а за ч. 2 — особа, яка досягла 14-річного віку.

У частині 2 ст. 347 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або за такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Із *суб'єктивної сторони* ставлення винного до загибелі людей чи інших тяжких наслідків можливе лише у формі необережної вини.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК). З об'єктивної сторони злочин полягає у посяганні на життя зазначених осіб чи їхніх близьких родичів, тобто в умисному вбивстві або замаху на нього.

Форми і способи посягання на життя потерпілих для кваліфікації значення не мають.

Злочин, передбачений ст. 348 КК, з об'єктивної сторони має місце лише тоді, коли посягання на зазначених осіб вчинено у зв'язку з їх службовою діяльністю або громадською діяльністю щодо охорони громадського порядку. Для складу злочину не має значення, чи був потерпілий у цей момент при виконанні обов'язків, чи ні (наприклад, був у відпустці). Але якщо вбивство або замах на вбивство вчинене не у зв'язку зі службовою діяльністю або громадською діяльністю щодо охорони громадського порядку (наприклад, на ґрунті особистих неприязних стосунків або з ревнощів), то ст. 348 КК не застосовується.

Злочин вважається закінченим із моменту замаху на вбивство.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисна вина.

Суб'єктом цього злочину може бути особа, яка досягла 14-річного віку.

Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК). Потерпілими від цього злочину є представники влади і працівники правоохоронних органів, їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину виражається у: 1) захопленні або 2) триманні як заручника представника влади або працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів. Ознаки об'єктивної сторони такі самі, як і у ст. 147 КК, аналіз якої подано у розділі IV цього підручника.

Злочин вважається закінченим із моменту захоплення або тримання як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою — спонукати державну чи іншу установу, підприємство, організацію або службову особу вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку.

Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК). *Потерпілими* від цього злочину можуть бути службові особи, громадяни, які виконують громадський обов'язок, їхні близькі. Поняття службової особи дано в частині 4 ст. 18 КК. Під близькими особами, про яких йдеться у ст. 350 КК, слід розуміти будь-яких осіб, у долі яких зацікавлений потерпілий. Громадяни, які виконують свої громадські обов'язки, — це особи, незалежно від роду їх занять, які здійснюють будь-яку суспільно корисну діяльність, зокрема беруть участь у попередженні і припиненні злочинів та порушень громадського порядку, забезпечують громадський порядок при проведенні масових заходів, виконують необхідні дії з ліквідації наслідків аварій, стихійного лиха. Це особи, які в цілому займають активну громадянську позицію (участь у проведенні слідчих дій, давання показань, нагляд за поведінкою осіб, узятих на поруки, здійснення громадського контролю, членство в товариських судах, будь-яких громадських формуваннях та органах самоорганізації населення).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у погрозі вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом. Поняття погрози аналогічне тому, що розглянуто при аналізі ст. 345 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає вину у виді прямого умислу і спеціальну мету: припинити діяльність службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, або змінити її характер в інтересах того, хто погрожує.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 350 КК передбачена відповідальність за умисне нанесення тим самим потерпілим побоїв або за заподіяння легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження, а у ч. 3 ст. 350 КК — тяжкого тілесного ушкодження. Аналіз цих ознак викладено у ст. 345 КК.

Умисне вбивство зазначених у цій статті осіб у зв'язку з їх діяльністю, а також їх близьких родичів кваліфікується за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 350 КК, при нанесенні побоїв або заподіянні легкого тілесного ушкодження є особа, якій виповнилося 16 років, а за умисне заподіяння середньої тяжкості (також ч. 2 ст. 350 КК) чи тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 350 КК) — 14 років.

Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК). Потерпілими від цього злочину можуть бути народний депутат України або депутат місцевої ради. *Об'єктивна сторона* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 351 КК, полягає у невиконанні службовою особою законних вимог депутата, або у створенні штучних перешкод у їх роботі, або у наданні їм завідомо неправдивої інформації.

Невиконання службовою особою законних вимог депутата виявляється у діях чи бездіяльності службової особи всупереч законним вимогам депутата. Це діяння, наприклад, матиме місце у разі ненадання керівником підприємства (незалежно від форми власності) документів, необхідних для перевірки дотримання законів, відмови виконати вимоги депутата про припинення порушення законності, невиконання редактором газети свого обов'язку щодо опублікування наданих депутатом матеріалів тощо. Як створення штучних перешкод можна розглядати ухилення службової особи від свого обов'язку надати депутату можливість консультації із фахівцем, від надання йому юридичної допомоги, від реалізації права депутата на невідкладний прийом службовою особою тощо. Надання депутату будь-яких інформаційних матеріалів, необхідних для здійснення його діяльності, зміст яких для службової особи спотворено, утворить надання завідомо неправдивої інформації.

Цей злочин вважається *закінченим* із моменту вчинення будь-якого діяння, зазначеного у ч. 1 ст. 351 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мета — перешкодити законній діяльності депутата.

Суб'єкт злочину — службова особа.

У частині 2 ст. 351 КК передбачена відповідальність за вчинення службовими особами тих самих діянь щодо комітетів чи тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України.

Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК). *Потерпілими* від цього злочину можуть бути службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок, а також їх близькі родичі.

Предметом злочину може бути як рухоме, так і нерухоме майно, яке є власністю зазначених осіб.

З об'єктивної сторони злочин характеризується суспільно небезпечними діями, спрямованими на знищення чи пошкодження майна, що спричиняють майнову шкоду.

Необхідною умовою є вчинення цього діяння у зв'язку зі службовою чи громадською діяльністю зазначених осіб. Заподіяння майнової шкоди може мати місце як до, так і під час, а також після здійснення потерпілими своєї діяльності.

Злочин вважається закінченим із моменту заподіяння майнової шкоди службовій особі чи громадянину, який виконує громадський обов'язок, або їх близьким родичам.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16 років, а за ч. 2 — 14 років.

Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК)¹. *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається у самовільному присвоєнні владних повноважень або звання службової особи, поєднаному із вчиненням будь-яких суспільно небезпечних діянь.

Під самовільним присвоєнням владних повноважень або звання службової особи слід розуміти неправомірне (в порушення встановленого порядку, за відсутності підстав) прийняття особою на себе таких повноважень або звання і введення в оману оточуючих стосовно свого дійсного статусу.

Форма присвоєння може бути різною: словесна; надання підроблених документів; одягнення форменого одягу представника влади тощо. Злочинець, наприклад, може видавати себе за працівника правоохоронного органу. Складу цього злочину немає, якщо особа видає себе за представника тієї або іншої професії (лікаря, тренера, електрика). Присвоєння владних повноважень або звання службової особи матиме місце і тоді, коли особа, помилково прийнята за службову, підтримує помилкову думку інших осіб, користується їх помилкою і вчиняє суспільно небезпечні дії. Ці дії можуть бути як злочинними (крадіжка, шахрайство), так і являти собою адміністративні делікти (наприклад, особа видає себе за регулювальника дорожнього руху і створює небезпечну дорожньо-транспортну ситуацію). Якщо дії, вчинені з використанням самовільно присвоєного звання, утворять злочин, необхідна додаткова кваліфікація за відповідними статтями КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мета самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової осо-

¹ У ред. від 11 червня 2009 р. (див.: Голос України. – 2009. – 18 липня (№ 132)). Зміни і доповнення до ст. 353 КК Законом України від 23.12.2009 р. № 1787-VI вводяться в дію з 1 квітня 2010 р. (див.: Уряд. кур'єр. – 2009. – 30 груд. (№ 244)).

би — використати їх для вчинення суспільно небезпечного діяння. За відсутності такої мети цей склад виключається.

Суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. У разі присвоєння службовою особою більш високого звання або посади з більш широкими повноваженнями можлива відповідальність за злочин у сфері службової діяльності (ст. 365 КК).

§ 5. Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації

Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК). *Предметом* цього злочину є офіційні документи, штампи, печатки, а також приватні документи незалежно від форми власності підприємств, установ, організацій, в яких вони знаходяться (ч. 1), а також паспорт або інший важливий особистий документ (ч. 3).

Документ — це належним чином оформлений матеріальний носій будь-яких відомостей (на папері, фото-, кіно-, аудіо-, відеоплівці), призначений для посвідчення юридично значущих фактів і подій. Штампи і печатки — це спеціальні пристрої (форми), на яких міститься дзеркальне відображення текстів, знаків, малюнків для отримання відбитків на поверхні різних матеріалів (папері, сургучі, метали). Штампи і печатки використовуються або для посвідчення офіційного характеру різних документів (вони мають реквізити підприємств, установ, організацій), або для підтвердження фактів, що мають юридичне значення, пломбування приміщень, вантажів, поштових відправлень. Офіційними є документи, штампи і печатки, які складені (виготовлені), видані або знаходяться в обороті державних або громадських організацій, установ, підприємств.

Предметом злочину відповідно до ч. 1 цієї статті можуть бути і приватні документи, тобто документи, що надходять від громадян (наприклад, заяви, скарги). Такі документи мають знаходитися у приміщеннях підприємств, установ, організацій або у веденні уповноваженої службової особи хоча б і поза відповідним приміщенням (при супроводі вантажів, у відрядженні тощо).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 357 КК, характеризується активними діями з названими предметами, які можуть мати вираз у формі їх: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм службовим становищем; 5) знищення; 6) пошкодження; 7) приховування. Застосування у процесі вилучення предметів насильства не охоплюється цією статтею і вимагає додаткової кваліфікації залежно від того, приватна чи службова особа зазнає такого насильства. Знищення документа, штампа, печатки — це безповоротне руйнування, при якому їх неможливо ідентифікувати і використати за призначенням (наприклад, документ спалений); пошкодження має місце, коли можливість ідентифікації не втрачена, але використання цих предметів без відновлення неможливе (наприклад, вони розірвані, залиті фарбою). Приховування документів (штампа, печатки) — це їх утаювання, що не дозволяє власнику, адресату та іншим особам у потрібний момент скористатися ними за призначенням.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених дій. Подальше незаконне використання документів, штампів, печаток за наявності ознак іншого злочину потребує самостійної кваліфікації.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел. Обов'язковою її ознакою є корисливий мотив чи інші особисті інтереси. Такі інтереси можуть виявлятися у прагненні уникнути відповідальності за вчинене правопорушення, помститися особам, які відповідають за збереження документів, тощо.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Учинення вказаних дій службовою особою з використанням свого службового становища тягне відповідальність за ст. 364 або 365 КК, службовою особою юридичної особи приватного права — за ст. 235¹ або 235² КК, а особою, яка надає публічні послуги — за ст. 235¹ КК.

У частині 2 ст. 357 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили порушення роботи підприємств, установ чи організацій (наприклад, неможливість або ускладнення виконання ними своїх функцій внаслідок втрати того або іншого документа (штампа, печатки) — фінансових і господарських операцій, видачі громадянам необхідних документів тощо) або вчинені щодо особливо важливих документів, штампів, печаток (наприклад, гербові печатки, записи актів громадянського стану тощо).

Частина 3 ст. 357 КК встановлює відповідальність за незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом. Предметом цього злочину виступають паспорт громадянина України, тобто універсальний документ, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України, загальногромадянський закордонний паспорт, службовий закордонний паспорт, дипломатичний паспорт, а також інші важливі особисті документи. До останніх належать документи, які виконують функцію паспорта для окремих категорій громадян (свідоцтво про народження для осіб, яким не виповнилось 16 років, військовий квиток), а також інші документи, втрата яких суттєво ускладнює реалізацію особою своїх прав, свобод, законних інтересів (документи про освіту, пенсійне посвідчення, посвідчення водія тощо).

Суб'єктивна сторона — прямий умисел. Мотиви на кваліфікацію злочину не впливають.

Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, а також збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК)¹. Стаття 358 КК встановлює відповідальність за складання чи видачу працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків, підроблення з метою використання або збуту посвідчень, інших офіційних документів, які складені у визначеній законом формі та містять передбачені законом реквізити, а також виготовлення підроблених офіційних печаток, штампів чи бланків з метою їх збуту або їх збут чи збут завідомо підроблених офіційних документів, у тому числі особистих документів особи (ч. 1), або використання завідомо підробленого документа (ч. 3).

Предметом розглядуваного злочину виступають: посвідчення та інші документи, а також офіційні печатки, штампи або бланки. Згідно з приміткою до ст. 358 КК під *офіційним документом* слід розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти,

¹ Законом України від 23 грудня 2009 р. № 1787-VI ст. 358 КК у редакції Закону України від 11 червня 2009 р. № 1508-VI вводиться в дію з 1 квітня 2010 р.

які породили чи здатні породити наслідки правового характеру, чи можуть бути використані як документи докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

Об'єктивна сторона може виявлятися в одній із таких дій:

– за ч. 1 ст. 358 КК — у складанні чи видачі завідомо підроблених офіційних документів; підробленні посвідчення або іншого офіційного документа; виготовленні підроблених офіційних печаток, штампів чи бланків; їх збуті; збуті завідомо підроблених офіційних документів, у тому числі особистих документів особи;

– за ч. 3 ст. 358 КК — у використанні завідомо підробленого документа.

Під складанням завідомо підробленого офіційного документа слід розуміти внесення до справжнього з точки зору форми офіційного документа неправдивих відомостей. Видача – це надання такого документа іншим особам (фізичним, юридичним, органам державної влади та місцевого самоврядування).

Підроблення посвідчення або іншого офіційного документа може виражатися у: 1) виготовленні фальшивого посвідчення або іншого офіційного документа; 2) внесенні змін до тексту посвідчення (документа), які викривляють зміст фактів, що мають юридичну силу та посвідчуються документами.

Виготовлення підроблених офіційних печаток, штампів або бланків — це незаконне виготовлення форм (кліше) з рельєфним або заглибленим дзеркальним зображенням текстів, знаків, малюнків або інших предметів, а також виготовлення будь-яким способом бланків (повне виготовлення) або внесення змін у справжні печатки, штампи та бланки, що викривляють зміст реквізитів, які в них є.

Під збутом підробленого посвідчення або іншого документа або підроблених печаток, штампів, бланків розуміють їх відчуження будь-яким способом (продаж, обмін, дарування тощо) особою, яка усвідомлює, що ці предмети є фальшивими.

Використання підробленого документа — це його надання на підприємства, в установи, організації (незалежно від форми власності), або надання його посадовій чи іншій особі для незаконного одержання прав або звільнення від обов'язків.

Моментом закінчення злочину вважається вчинення хоча б однієї із указаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. При вчиненні злочину у формі підроблення посвідчення або іншого офіційного документа обов'язковим є наявність спеціальної мети — їх використання або збуту, а у формі виготовлення підроблених офіційних печаток, штампів чи бланків — мети збуту.

Суб'єкт — фізична, осудна особа, яка досягла 16 років. Суб'єктом складання або видачі завідомо підроблених офіційних документів виступає працівник юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватний підприємець, аудитор, експерт, оцінювач, адвокат або інша особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Особа, яка виготовила підроблений документ і потім його використала, підлягає відповідальності лише за підроблення документа за ч. 1 ст. 358 КК. Службова особа за службове підроблення підлягає відповідальності за ст. 366 КК.

Кваліфікуючі ознаки злочину згідно з ч. 2 ст. 358 КК — вчинення передбачених ч. 1 ст. 358 КК дій повторно та за попередньою змовою групою осіб.

Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 359 КК). *Предмет* злочину — це відповідна інформація, яка не призначена для передачі за будь-якими каналами зв'язку, а відображає безпосереднє спілкування між людьми у процесі їх повсякденного життя та роботи. Засоби, за допомогою яких здійснюється одержання такої інформації, — це пристрої і прилади для таємного прослуховування і спостереження, у тому числі з використанням аудіо- та відеозапису, кіно- і фотозйомки, оптичних приладів тощо. Якщо ж інформація, яка одержана за допомогою технічних засобів, незаконно прочитується з листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, таке діяння кваліфікується за ч. 2 ст. 163 КК.

Об'єктивна сторона виражена у незаконному використанні зазначених засобів. Використання конфіденційної інформації про будь-яку

особу не допускається, «крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» (ч. 2 ст. 32 Конституції). Таким законом є, зокрема, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р.¹ Відповідно до цього Закону негласне отримання інформації здійснюється лише у виняткових випадках спеціальними оперативними підрозділами ряду державних органів, перелік яких є вичерпним: Міністерство внутрішніх справ, Державна податкова служба, Прикордонні війська, Служба безпеки, Управління державної охорони, Державний департамент України з питань виконання покарань (ст. 5 Закону). Отримання конфіденційної інформації є допустимим лише тоді, коли в інший спосіб неможливо одержати фактичні дані для забезпечення захисту суспільства і держави від злочинного посягання, і лише на зазначених у законі підставах (наприклад, наявність достатньої інформації про розвідувально-підривну діяльність) і у суворо визначеному порядку — за рішенням суду, про що протягом доби повідомляється прокурору (статті 6, 8 і 9 зазначеного Закону). Використання технічних засобів з порушенням вимог законодавства є незаконним. Таким воно визнається з того моменту, коли ці засоби були таємно встановлені у відповідному місці (у помешканні громадянина, у приміщенні або сховищі установи, організації, підприємства) і приведені в робочий стан, навіть якщо інформація з їх допомогою ще не отримана. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених дій.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел, поєднаний з метою негласного отримання інформації.

Суб'єкт — будь-яка особа, яка досягла 16 років. Ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням службового становища, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 359 КК і відповідно статтями 364, 365, 235¹, 235², 423 або 424 КК.

У частині 2 ст. 359 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою, або заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб. Питання про істотну шкоду вирішується виходячи з обставин конкретної справи. Істотною шкодою може бути визнаний підрив авторитету державного чи громадського органу, приниження честі та гідності

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.

громадянина, розголошування відомостей інтимного характеру тощо. Вина щодо істотної шкоди як наслідку злочину може бути як умисною, так і необережною.

Умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК). *Предмет* цього злочину — лінії електрозв'язку: а) кабельні; б) радіорелейні; в) повітряні; г) проводового мовлення (лінії зв'язку забезпечують передачу і прийом сигналів, знаків (звукових і графічних) по радіо, оптичним, проводовим електромагнітним системам); д) споруди і обладнання, які входять до складу ліній зв'язку (будівлі, вежі, антени, прилади, технічні пристрої, що забезпечують функціонування ліній зв'язку).

Об'єктивна сторона — це пошкодження ліній зв'язку, споруд чи обладнання, які входять до їх складу. *Пошкодження* являє собою приведення зазначених предметів до стану, за якого вони повністю або частково втрачають здатність використовуватися для передачі інформації.

Наслідком є тимчасове припинення зв'язку.

Суб'єктивна сторона — умисел як прямий, так і непрямої. Умисне пошкодження кабельних ліній зв'язку та їх обладнання, що призвело до переривання зв'язку, вчинене внаслідок викрадення, потребує додаткової кваліфікації за ст. 188 КК. Необережне пошкодження ліній зв'язку спричиняє відповідальність за ст. 196 КК, але лише за умови, якщо воно спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей.

Суб'єкт — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

§ 6. Інші злочини проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян

Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК). Стаття 354 КК встановлює відповідальність за одержання шляхом вимагання працівником державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, в будь-якому вигляді матеріальних благ або вигід майнового характеру в значному розмірі за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації.

Предметом злочину виступають матеріальні блага та вигоди майнового характеру. Матеріальні блага — це будь-які матеріальні цінності: гроші, промислові і продовольчі товари, рухоме і нерухоме майно тощо, вартість яких може бути виражена в грошовому еквіваленті. Під вигодами майнового характеру розуміється право на майно (право на отримання, володіння чи користування майном, право вимагати виконання зобов'язань майнового характеру, звільнення від виконання майнових зобов'язань) та дії майнового характеру (наприклад, безоплатне надання послуг майнового характеру, право користування майном, санаторних або туристичних путівок тощо).

Для відповідальності за ст. 354 КК незаконна винагорода має бути одержана в значному розмірі, яким згідно з Приміткою до цієї статті визнається незаконна винагорода, яка в два і більше рази перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Об'єктивна сторона виявляється в одержанні шляхом вимагання працівником державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, в будь-якому вигляді матеріальних благ або вигід майнового характеру в значному розмірі за виконання або невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі або організації.

Під вимаганням незаконної винагороди слід розуміти пряму вимогу працівника державного підприємства, установи або організації передати йому незаконну винагороду, поєднану з погрозою вчинення або невчинення з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи в організації, дій, які можуть заподіяти шкоду правам чи законним інтересам того, хто дає винагороду, а також умисне створення таким працівником умов, за яких особа вимушена дати винагороду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Моментом *закінчення* злочину є одержання вказаною особою незаконної винагороди в значному розмірі за виконання або невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке вона займає на підприємстві, в установі або організації. Фактичне виконання або невиконання таких дій, а також час передачі винагороди (до чи після виконання або невиконання дій) на кваліфікацію злочину не впливає.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел та корисливий мотив.

Суб'єкт — працівник державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою (працівники державних медичних

установ, державних закладів освіти, секретарі, консультанти органів державної влади та управління, судів, правоохоронних органів тощо).

Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК). Стаття 355 КК встановлює відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимогу виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання.

Об'єктивна сторона має вираз у вчиненні двох взаємопов'язаних дій: 1) вимога виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання; 2) погроза насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна (ч. 1), погроза вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, фактичним застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я, пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2), застосування насильства, що є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого (ч. 3).

Обов'язковою умовою кваліфікації за цією статтею є наявність цивільно-правового зобов'язання, за яким одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботи, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ст. 509 ЦК).

Моментом закінчення злочину є пред'явлення вимоги виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання, поєднаної із зазначеними у ст. 355 КК погрозами або насильством, незалежно від її фактичного виконання потерпілим.

Суб'єктивна сторона — вина у формі прямого умислу. Для кваліфікації цього злочину слід встановити відсутність умислу на вчинення вимагання, тобто на протиправне заволодіння майном потерпілого, правом на майно або вчинення їм на користь винного дій майнового характеру.

Суб'єкт — загальний. Вчинення аналогічних дій службовою особою кваліфікується як перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК), а службовою особою юридичної особи приватного права — як перевищення повноважень (ст. 235² КК).

У частині 2 ст. 355 КК передбачена відповідальність за вчинення зазначеного злочину повторно або за попередньою змовою групою

осіб, або із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна.

У частині 3 ст. 355 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або такі, що завдали великої шкоди чи спричинили інші тяжкі наслідки. Умисне вбивство, а також спричинення тяжких тілесних ушкоджень не охоплюється ст. 355 КК і вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК. Питання про визнання шкоди великою вирішується виходячи з фактичних обставин справи, залежно від вартості знищеного і витрат на відновлення пошкодженого майна, його історичної або культурної цінності, значення для потерпілого, розміру упущеної вигоди тощо. Іншими тяжкими наслідками можуть бути самогубство потерпілого; завдання тяжкої шкоди здоров'ю і власності третіх осіб у результаті дій, спрямованих на знищення майна загальнонебезпечним способом; банкрутство юридичної особи, власником якої є потерпілий або потерпілі тощо.

Самоправство (ст. 356 КК). Стаття 356 КК передбачає відповідальність за самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника.

З об'єктивної сторони злочин характеризується сукупністю таких ознак: 1) самовільним, всупереч установленому порядку, вчиненням будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією; 2) наслідками — заподіянням значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника; 3) наявністю причинного зв'язку між вчиненням указаних дій та настанням наслідків.

Самовільне вчинення будь-яких дій — це вчинення особою всупереч установленому законом порядку дій, на які, на думку цієї особи, вона має право (наприклад, проникнення в житло боржника та вилучення майна в рахунок сплати боргу, розпорядження без згоди одним із подружжя майном, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, самовільне зайняття земельної ділянки або житла, які, на думку особи, мають бути їй передані тощо).

Оспорюваність дій особи означає, що інша фізична або юридична особа вважає такі дії неправомірними, вчиненими всупереч закону.

Заподіяння самоправними діями значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника може мати вираз у заподіянні їм матеріальної або моральної шкоди. Питання про те, чи є заподіяна шкода значною, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням обставин справи.

Суб'єктивна сторона самоправства характеризується прямим або непрямым умислом.

Суб'єкт — загальний. Вчинення таких дій службовою особою кваліфікується за ст. 365 КК як перевищення влади або службових повноважень, а службовою особою юридичної особи приватного права — як перевищення повноважень (ст. 235² КК).

Контрольні запитання

1. Назвіть систему та види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Що є родовим об'єктом цих злочинів?
2. Розкрийте зміст поняття зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Які існують способи перешкоджання цим політичним акціям?
3. Що є предметом злочину, передбаченого ст. 341 КК?
4. Хто може бути потерпілим від злочину, передбаченого ст. 342 КК?
5. Які насильницькі злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян передбачені КК?
6. Визначте коло потерпілих від злочинів, передбачених статтями 343, 344 КК. Які діяння утворюють об'єктивну сторону цих злочинів?
7. Що слід розуміти під посяганням на життя осіб, зазначених у ст. 348 КК?
8. У чому полягає самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи?
9. Що є предметом злочину, передбаченого ст. 357 КК?
10. Які об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 357 КК?
11. Які об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 358 КК?

12. Як слід кваліфікувати використання особою документа, який вона сама підбила?
13. У чому відмінність предметів злочинів, передбачених статтями 357 та 358 КК?
14. Які об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 360 КК?
15. Які об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 354 КК?
16. У чому відмінність одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації від одержання хабара?
17. Які об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 355 КК?
18. У чому відмінність примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань від вимагання?
19. Які об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 356 КК?

Злочини у сфері використання електронно- обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

§1. Поняття злочинів у сфері використання електронно- обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Науково-технічний прогрес неможливий без широкомасштабного впровадження в управлінську діяльність, у різні сфери науки, техніки і виробництва електронно-обчислювальної техніки і мереж електрозв'язку. Це вимагає розвитку й удосконалення правових засобів регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної діяльності. У цьому відношенні базовими нормативними актами в Україні є: закони України: «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 р. (у редакції від 19 березня 2009 р.), «Про зв'язок» від 16 травня 1995 р. (у редакції від 5 червня 2003 р.), «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. (у редакції від 11 січня 2007 р.), а також низка підзаконних актів: «Положення про технічний захист інформації в Україні», затверджене Указом Президента України від 27 вересня 1999 р. № 1229, наказ Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України від 24 грудня 2001 р. № 76 «Про затвердження Порядку захисту державних інформаційних ресурсів у інформаційно-телекомунікаційних системах» та ін.

У статті 361 КК «Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку», ст. 361¹ КК «Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут», ст. 361² КК «Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації», ст. 362 КК «Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї», ст. 363 КК «Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється», ст. 363¹ КК «Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку» передбачена відповідальність за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), їх систем чи комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку.

Родовий об'єкт — інформаційна безпека, безпосередній — нормальне функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, комп'ютерної інформації та мереж електрозв'язку.

Предмет злочину: 1) електронно-обчислювальна машина (ЕОМ) — комп'ютер — комплекс електронних технічних засобів, побудованих на основі мікропроцесорів і призначених для автоматичної обробки інформації при вирішенні обчислювальних та інформаційних завдань. ЕОМ складається, як правило, із трьох частин: системного блока, який включає в себе мікропроцесор та інші пристрої, необхідні для її роботи (накопичувачі даних, блок живлення тощо), клавіатури, за допомогою якої вводяться в ЕОМ символи, та монітора, на якому відображається текстова і графічна інформація; 2) автоматизовані системи (АС) — системи, що здійснюють автоматизовану обробку даних, до

складу яких входять технічні засоби їх обробки (засоби обчислювальної техніки і зв'язку), а також методи і процедури, програмне забезпечення. До складу АС входить принаймні одна ЕОМ та периферійні пристрої, що працюють на основі такої ЕОМ: принтер, сканер, модем, мережевий адаптер та ін.; АС включають у себе комп'ютерні мережі і мережі електрозв'язку; 3) комп'ютерні мережі (мережа ЕОМ) — це об'єднання кількох комп'ютерів (ЕОМ) і комп'ютерних систем, взаємопов'язаних і розподілених за фіксованою територією та орієнтованих на колективне використання загальномережевих ресурсів. Комп'ютерні мережі передбачають спільне використання ресурсів обчислювальних центрів (ОЦ), запуск загальних програм, що входять до комп'ютерних систем; ЕОМ можуть включати дві чи більше автоматизованих комп'ютерних системи (АКС) як сукупність взаємопов'язаних ЕОМ, периферійного устаткування та програмного забезпечення, призначених для автоматизації прийому, збереження, обробки, пошуку та видачі інформації споживачам. Комп'ютерні системи можуть бути регіонального і галузевого характеру; 4) мережі електрозв'язку — це сукупність технічних засобів та споруд зв'язку, з'єднаних у єдиний технологічний процес забезпечення інформаційного обміну — маршрутизації, комунікації, передачі, випромінювання або прийому знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних або інших електромагнітних системах. До них належать, зокрема, телефонний, телеграфний, телеграфний та факсимільний зв'язок. Предмети мережі електрозв'язку включають телефони, факси, телетайпи, телеграфи, інші апарати, пристрої і обладнання мереж електрозв'язку, призначені для передачі й обміну інформацією; 5) комп'ютерна інформація — це текстова, цифрова, графічна чи інша інформація (дані, відомості) про осіб, предмети, події, явища, що існує в електронному вигляді і знаходиться в ЕОМ, АС чи в комп'ютерній мережі, а також зберігається на відповідних електронних носіях, до яких належать гнучкі магнітні диски (дискети), жорсткі магнітні диски (вінчестери), касетні магнітні стрічки (стрімери), магнітні барабани, магнітні карти та ін. Інформація носіїв може використовуватися, оброблятися чи змінюватися за допомогою ЕОМ (комп'ютерів); 6) інформація, що передається мережами електрозв'язку (телекомунікаційними мережами) — будь-які відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, зображень чи в інший

спосіб (телефонні повідомлення, радіо- та телепередачі тощо), у тому числі і за допомогою комп'ютера, якщо вона передається через мережі електрозв'язку.

Об'єктивна сторона цих злочинів може виражатися в активних діях (наприклад, при несанкціонованому втручанні в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку) — ст. 361 КК або в злочинній бездіяльності (наприклад, при порушенні правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється, — ст. 363 КК).

Для об'єктивної сторони деяких злочинів потрібно не тільки вчинення суспільно небезпечного діяння (умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів), а й настання суспільно небезпечних наслідків — матеріальні склади злочинів: порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 1 ст. 363¹ КК). В інших випадках розглядувані злочини сформульовані як склади злочинів з формальним складом (створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ч. 1 ст. 366¹ КК).

Суб'єктивна сторона цих злочинів передбачає, як правило, умисну вину. Можлива і необережність — при порушенні правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється (ст. 363 КК).

Мотиви та цілі можуть бути різними — помста, прагнення до заволодіння інформацією. Якщо ж викрадення інформації вчиняється з корисливих мотивів і містить ознаки шахрайства, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів — за статтями 362 і 190 КК.

Суб'єкт злочину — особа фізична, осудна, що досягла 16-річного віку. У деяких випадках суб'єкт спеціальний — особа, яка відповідає за експлуатацію ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку або повинна забезпечувати порядок чи виконання правил захисту інформації, яка в них обробляється (ст. 363 КК).

§ 2. Види злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК). Об'єктивна сторона злочину, що розглядається, характеризується: 1) дією у вигляді несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку; 2) суспільно небезпечними наслідками у формі: витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації; 3) причинним зв'язком між дією та зазначеними наслідками.

I. Несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку — це самочинне, без дозволу власника або уповноваженої особи проникнення у вказані електронні системи чи мережі. При несанкціонованому втручанні особа протиправно отримує доступ до інформації, що зберігається в ЕОМ та АС, на що вона не має ні дійсного, ні передбачуваного права. Електронно-обчислювальні машини чи їх мережі не належать винному ні на праві власності, ні на якій-небудь іншій законній підставі (наприклад, на умовах оренди). Тут завжди має місце злам і проникнення (вторгнення) у програму чужого комп'ютера, системи або мережі ЕОМ. При втручанні в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку завжди має місце негативний вплив на нормальне функціонування цих систем і мереж, а також інформаційних процесів, що в них проходять. Ці дії протирічать охоронюваним законом правам і інтересам власника та заподіюють йому певну шкоду. Способи втручання в роботу вказаних систем і мереж можуть бути різними: шляхом виявлення слабких місць у захисті, шляхом автоматичного перебирання абонентських номерів («угадкування коду»), дії «хакерів», з'єднання з тим чи іншим комп'ютером, підключеним до телефонної мережі, використання чужого імені (пароля) за допомогою існуючої помилки в логіці побудови

програми та ін., і не впливають на встановлення складу злочину (ст. 361 КК) як підстави кримінальної відповідальності. Але вони враховуються при оцінці суспільної небезпеки вчинення злочину і призначенні покарання.

II. Суспільно небезпечні наслідки. Розглядуваний злочин є злочином з матеріальним складом. Для його наявності слід встановити не тільки вчинення діяння, а й настання хоча б одного з вказаних у законі наслідків: витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Витік інформації має місце у випадках, коли вона стає відомою (доступною) хоча б одній особі, яка не має на це права, наприклад, у наслідок ознайомлення з її змістом, шляхом копіювання інформації та ін. При цьому власник не позбавляється інформації, яка йому належить.

Втрата інформації — це припинення існування інформації відносно осіб, які мають право власності на неї. Втрата інформації може бути результатом її знищення, «викрадання», внаслідок якого власник позбавляється належної йому інформації.

Підробка інформації — це дії, що призводять до перекручення (модифікації) змісту інформації, яка обробляється в ЕОМ чи АС, або створення інформації, що за змістом не відповідає дійсності (фальсифікація інформації).

Блокування інформації має місце у випадках, коли внаслідок несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ та АС власник чи уповноважена особа не має доступу до інформації, не отримує її і не має можливості користування нею. Тут може мати місце приховування чи стримування інформації для запобігання користуванню нею в процесі її обробки.

Спотворення процесу обробки інформації — це зміна послідовності оброблення інформації, порядок якої встановлюється власником ЕОМ чи АС. Тут може порушуватись порядок: збирання, ведення, записування, перетворення, зчитування, знищення, реєстрація, прийняття, отримання, передавання інформації. Унаслідок вказаного спотворення процесу обробки інформації одержується інший результат, ніж очікувався.

Порушення встановленого порядку маршрутизації — це протиправна, внаслідок несанкціонованого втручання, зміна адресата інфор-

мації, яка передається телекомунікаційними каналами. Унаслідок порушення порядку маршрутизації адресат не отримує інформації, яка була для нього направлена, або таку інформацію отримують і інші особи, яким ця інформація не була адресована.

III. Для наявності об'єктивної сторони розглядуваного злочину слід встановити причинний зв'язок між несанкціонованим втручанням у роботу ЕОМ чи АС і хоча б одним із суспільно небезпечних наслідків, в альтернативі вказаних у диспозиції ч. 1 ст. 361 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Мотив і мета злочину — різні і для кваліфікації значення не мають.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа (фізична, осудна, яка досягла 16-річного віку і не має права доступу до інформації, що обробляється в ЕОМ, АС, комп'ютерних мережах чи мережах електрозв'язку).

У частині 2 ст. 361 КК встановлена кримінальна відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду. Повторність вчинення злочину — див. ст. 32 КК. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб — див. ст. 28 КК. При встановленні заподіяної шкоди як значної унаслідок несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку слід ураховувати: вартість комп'ютерної інформації чи її носіїв, знищених, втрачених чи підроблених; збитки, спричинені неможливістю використання втраченої або підробленої чи заблокованої комп'ютерної інформації чи її носіїв; витрати на відновлення змісту підробленої або втраченої комп'ютерної інформації чи її носіїв; збитки внаслідок незаконного використання неправомірно одержаної чи скопійованої комп'ютерної інформації; збитки внаслідок використання підробленої інформації та ін. У випадках, коли шкода полягає у заподіянні матеріальних збитків, значною вона вважається, згідно з приміткою до ст. 361 КК, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж може іноді виступати як спосіб вчинення інших злочинів, наприклад: диверсії (ст. 113 КК), шпигунства (ст. 114 КК), шахрайства (ст. 190 КК), незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення

(ст. 200 КК), незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю (ст. 231 КК) та ін. У подібних випадках вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю: за ст. 361 КК і статтею, що передбачає відповідальність за конкретний злочин, способом здійснення якого було несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361¹ КК). Предмет злочину — шкідливі програмні та технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку.

Програмні засоби (комп'ютерні програми) — це певний набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, який приводить цю програму в дію для досягнення певної мети. Як предмет цього злочину комп'ютерні програми (програмні засоби) повинні бути *шкідливими*, тобто здатними забезпечити несанкціонований доступ до інформації, а також змінити, знищити, пошкодити, заблокувати інформацію комп'ютерну чи ту, яка передається мережами електрозв'язку. Різновидом шкідливих комп'ютерних програм є комп'ютерні віруси. Програма-вірус — це спеціально створена програма, яка здатна сама приєднуватись до інших програм (тобто пристосовуватись і «заражати» їх) і при запуску спричиняти різні негативні наслідки: зіпсування файлів і каталогів, перекручування інформації, у тому числі результатів обчислення, засмічення чи спотворення пам'яті ЕОМ, створювати інші перешкоди у роботі ЕОМ чи АС.

Шкідливі технічні засоби — це різного роду прилади, обладнання, устаткування тощо, з допомогою яких вчинюється несанкціонований доступ до ЕОМ чи АС. Причому ці засоби здатні призвести до витоку, втрати (знищення), підробки (фальсифікації), блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації, що функціонує в ЕОМ, автоматизованих системах, комп'ютерних системах чи мережах електрозв'язку, або до порушення встановленого порядку її маршрутизації (ст. 361 КК).

Обов'язковою ознакою предметів розглядуваного злочину є те, що своїм призначенням вони мають несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих

систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Відсутність цієї ознаки виключає можливість визнати вказані програмні чи технічні засоби як предмет злочину, передбаченого ст. 361¹ КК.

Об'єктивна сторона злочину характеризується певними альтернативними діями: 1) створення шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку; 2) розповсюдження таких програмних чи технічних засобів; 3) збут вказаних програмних чи технічних засобів.

Створення вказаних програмних чи технічних засобів — це виготовлення програмних чи технічних засобів, внаслідок чого виникають нові шкідливі предмети (яких раніше не існувало), здатні для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. До створення таких предметів слід віднести і *модифікацію* (перероблення) програмних чи технічних засобів, які звичайно використовуються в роботі ЕОМ, АС, у комп'ютерних мережах чи мережах електрозв'язку, а внаслідок перероблення набувають якості шкідливих і здатних до несанкціонованого втручання в ЕОМ, АС, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку. Розповсюдження шкідливих програмних чи технічних засобів — це оплатна чи безоплатна передача у будь-який спосіб зазначених засобів відносно широкому і невизначеному колу осіб (фізичних чи юридичних), навіть через систему Інтернет. Збут шкідливих програмних чи технічних засобів полягає в оплатній (як правило) чи безоплатній (наприклад, подарунок) передачі вказаних засобів іншій, будь-якій особі.

Даний злочин (ч. 1 ст. 361¹ КК) є злочином з формальним складом і для наявності його об'єктивної сторони не потрібно встановлювати настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. При створенні шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем чи комп'ютерних мереж, необхідно встановити як обов'язкову ознаку, вказану в диспозиції ст. 361¹ КК, спеціальну мету — використання, розповсюдження або збут цих шкідливих програмних чи технічних засобів (поняття «розповсюдження» і «збут» розкриті раніше). Використання шкідливих програмних чи технічних засобів як мета злочину означає, що при створенні зазначених засобів особа має на меті застосовувати ці шкід-

ливі предмети за їх призначенням, тобто для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку.

Суб'єкт злочину — фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 361¹ КК встановлено кримінальну відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду (поняття «значна шкода» — див. примітку до ст. 361 КК).

Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361² КК). *Безпосередній об'єкт* — нормальне (безпечне) функціонування комп'ютерної інформації з обмеженим доступом.

Предмет злочину — інформація з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або носіях такої інформації, створена та захищена відповідно до чинного законодавства.

Комп'ютерна інформація (див. § 1 цього розділу) з обмеженим доступом, згідно зі ст. 30 Закону України «Про інформацію», за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація містить відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і може поширюватися лише за їх бажанням і згодою до встановлених умов і має відповідний правовий статус. Режим доступу до конфіденційної інформації громадян та юридичних осіб визначають самостійно та встановлюють для неї систему способів захисту компетентні державні органи або власники інформації.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу, передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству або державі. Перелік відомостей, що становлять *державну таємницю*, визначається Законом України «Про державну таємницю» у редакції від 21 вересня 1999 р.¹

До іншої, передбаченої законом таємниці належить комерційна, банківська, лікарська таємниці, таємниця листування та ін. Правовий

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 49. — Ст. 428.

режим цих видів таємниць (інформації) регламентується спеціальними законами. Проте вказані види інформації виступають також і як предмети інших (самостійних) злочинів. Так, кримінальна відповідальність за збут або розповсюдження вказаних видів інформації передбачена статтями 145, 121, 232, 328 та ін. (за умов відсутності ознаки злочинів проти основ національної безпеки України). Але якщо така інформація, що зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях інформації, несанкціоновано здобувається або розповсюджується, — все вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів — за ст. 361² і відповідною статтею КК, яка встановлює відповідальність за збут чи розповсюдження конкретного виду інформації з обмеженим доступом (таємниці).

Інформація з обмеженим доступом як предмет злочину має зберігатися в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах. Інформація, яка зберігається в мережах електрозв'язку, до предмета даного злочину не належить.

Ознакою комп'ютерної інформації з обмеженим доступом є те, що вона повинна бути створена та захищена відповідно до чинного законодавства. При цьому в кожному випадку для з'ясування наявності цієї ознаки слід звернутися до відповідних законів чи підзаконних нормативно-правових актів, у яких регламентується порядок створення і захисту такої інформації.

Зміст поняття «носії комп'ютерної інформації» — див. § 1 цього розділу.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні несанкціонованого збуту або розповсюдженні комп'ютерної інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), АС, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361 КК).

Несанкціонований збут інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), АС, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, — це несанкціоноване розповсюдження такої інформації без згоди її власника на платній основі — шляхом купівлі-продажу, міни та ін.

Несанкціоноване розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), АС, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, — це вчинення будь-яких дій, якими без згоди власника інформації така інформація безпосередньо чи опосередковано надається іншим особам чи доводиться до їх відо-

ма, вводиться в обіг шляхом будь-якої, крім платної, форми. Тут має місце «передача права володіння» такої інформації іншим особам, а так само розголошення інформації.

Розглядуваний злочин (ч. 1 ст. 361² КК) є з формальним складом і тому вважається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечних дій, зазначених у законі.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину — фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 361² КК встановлена кримінальна відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду (ст. 361 КК).

Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК). *Безпосередній об'єкт злочину* — нормальне функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем чи комп'ютерних мереж, комп'ютерної інформації.

Предмет злочину — інформація, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах (зміст поняття «комп'ютерна інформація» див. у § 1 цього розділу).

Ознакою предмета цього злочину є те, що ця інформація обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах. Оброблювання інформації — це виконання певних дій з допомогою електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем чи комп'ютерних мереж, які включають у себе різні види маніпуляцій з такою інформацією згідно з відповідними комп'ютерними програмами, інструкціями, завданнями, технічними можливостями ЕОМ і т. ін. Поняття оброблення комп'ютерної інформації включає в себе і зберігання такої інформації.

Предметом цього злочину також є і інформація, яка зберігається на носіях цієї інформації (зміст поняття «електронні носії комп'ютерної інформації» див. у § 1 цього розділу).

Об'єктивна сторона злочину полягає у несанкціонованій зміні, знищенні або блокуванні комп'ютерної інформації. Обов'язковими

ознаками зміни, знищення або блокування комп'ютерної інформації є те, що ці дії є *несанкціонованими*, тобто на вчинення таких дій особа, яка має доступ до цієї інформації, не має ні дійсного, ні передбачуваного права.

Зміна інформації полягає у будь-якій модифікації інформації, що призводить до її перекручення, хоча при цьому інформація в цілому зберігається. До зміни інформації слід віднести і її доповнення іншими, фальсифікованими даними. Причому йдеться про модифікацію змісту інформації. Тому не можна розглядати як ознаку даного злочину зміни, які ЕОМ здійснює автоматично, наприклад, фіксація часу і факту користування ЕОМ, активізація (використання) певних файлів тощо.

Знищення інформації — це такий вплив на комп'ютерну інформацію, внаслідок якого власник позбавляється цієї інформації, тобто втрачає її повністю (ст. 361 КК).

Блокування інформації — див. ст. 361 КК.

Суб'єктивна сторона — умисна форма вини. Мотив і мета значення для кваліфікації не мають, але якщо при цьому переслідується мета вчинення іншого злочину, то такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів.

Суб'єкт злочину — спеціальний: ним може бути особа осудна, фізична, яка досягла 16-річного віку і має право (на підставі трудових правовідносин чи договору, або інших юридичних підстав) доступу до комп'ютерної інформації або носіїв такої інформації, має право експлуатувати, використовувати за дорученням (і в межах доручення) власника ЕОМ, АС, комп'ютерні мережі чи носії комп'ютерної інформації.

У частині 2 ст. 362 КК встановлена кримінальна відповідальність за перехоплення або копіювання інформації, яка оброблюється в ЕОМ (комп'ютерах), АС чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинене особою, яка має право доступу до такої інформації.

Об'єктивну сторону цього злочину становлять дії, які полягають у несанкціонованому перехопленні або копіюванні інформації. Перехоплення інформації — це протиправне заволодіння комп'ютерною інформацією, яка функціонує в ЕОМ (комп'ютерах), АС чи комп'ютерних мережах. Ці дії можуть полягати у простому ознайомленні з інформацією, блокуванні такої інформації, затриманні передачі і її ненадходженні до адресата протягом певного часу та ін. *Копіювання інформації* — це її відтворення в електронному вигляді, перене-

сення на інші носії інформації, наприклад, шляхом сканування-випромінювання монітора, спеціальними технічними засобами. При копіюванні комп'ютерної інформації завжди має місце відтворення інформації на певних носіях (створення копії) суб'єкта злочину, причому інформація як така залишається непорушеною, у розпорядженні власника (користувача). Копії ж такої інформації отримує суб'єкт злочину.

Перехоплення або копіювання комп'ютерної інформації повинно бути несанкціонованим, тобто незаконним, коли особа на вчинення вказаних дій не має ні дійсного, ні передбачуваного права.

Обов'язковою ознакою цього злочину (ч. 2 ст. 362 КК) є те, що внаслідок несанкціонованого перехоплення або копіювання інформації, яка оброблюється в ЕОМ (комп'ютерах), АС чи комп'ютерних мережах; та яка зберігається на носіях такої інформації, має місце *витік* комп'ютерної інформації як обов'язковий наслідок цього злочину (зміст поняття «витік інформації» див. ст. 361 КК).

Суб'єктивна сторона, суб'єкт злочину тотожні за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 362 КК.

У частині 3 ст. 362 КК встановлена кримінальна відповідальність за дії, вказані в частині 1 або 2 цієї статті, які вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду (ст. 361 КК).

Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК). *Безпосередній об'єкт* — нормальне функціонування ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Предмет злочину — ЕОМ (комп'ютери), АС, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку, комп'ютерна інформація, а також інформація, що передається мережами електрозв'язку (див. ст. 361 КК).

Об'єктивна сторона характеризується певними обов'язковими ознаками: а) суспільно небезпечними діями (діями чи бездіяльністю) у формі: порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порушення порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється; б) суспільно небезпечними наслідками у вигляді значної шкоди, яка спричиняється вказаними діями; в) причинним зв'язком між суспільно небезпечними діями та суспільно небезпечними наслідками.

Стаття 363 КК має бланкетну диспозицію. Отже, при встановленні правил, які порушуються суб'єктом злочину, слід звернутись до відповідних законів чи підзаконних актів, у яких встановлюються правила експлуатації ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, порядок і правила захисту інформації, яка обробляється у вказаних електронних і електротехнічних системах.

Порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку може виражатися у невиконанні або неналежному виконанні уповноваженою особою обов'язків із виконання правил експлуатації вказаних ЕОМ та мереж електрозв'язку. Ці порушення можуть виражатися у порушенні як правил апаратного забезпечення, так і правил експлуатації їх програмного забезпечення.

Порушення порядку чи правил захисту інформації, яка обробляється ЕОМ (комп'ютерами), АС, комп'ютерними мережами чи мережами електрозв'язку, — це невиконання або неналежне виконання встановлених нормативно-правовими актами вимог (організаційних чи технічних) захисту інформації, що обробляється у вказаних електронних системах особами, які мають здійснювати відповідні заходи по забезпеченню захисту інформації. Основними методами та видами технічного захисту комп'ютерної інформації є використання належних технічних засобів захисту, регламентація роботи користувачів програмних засобів, елементів і баз даних, носіїв інформації, пошук, виявлення та блокування контролюючих додаткових пристроїв, приладів та ін., які надають можливості викрадати, копіювати інформацію чи знищувати її та ін.

Суспільно небезпечними наслідками порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, а також порушення порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється, можуть бути: витік (в тому числі викрадання, копіювання, втрата повна чи часткова інформації), модифікування, блокування інформації, підробка, а також порушення встановленого порядку її маршрутизації та ін. Ознакою цих наслідків є те, що вказані дії повинні заподіяти *значну шкоду* власнику інформації (поняття «значна шкода» див. у ст. 361 КК).

Між діями (в альтернативі), що утворюють об'єктивну сторону розглядуваного злочину, і суспільно небезпечними наслідками слід встановлювати необхідний причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною чи необережною формою вини до порушення правил експлуатації ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи захисту інформації і необережною формою вини до суспільно небезпечних наслідків — значної шкоди, яка спричинена власнику інформації.

Суб'єкт злочину — особа фізична, осудна, яка досягла 16-річного віку і відповідає за експлуатацію ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або повинна забезпечувати правила захисту інформації, яка в них обробляється (спеціальний суб'єкт).

Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363¹ КК). *Безпосередній об'єкт* — нормальне функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Предмет злочину — ЕОМ (комп'ютери), АС, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку, комп'ютерна інформація, а також інформація, що передається засобами електрозв'язку.

Об'єктивна сторона характеризується: а) суспільно небезпечними діями у вигляді масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійсненого без попередньої згоди адресатів; б) суспільно небезпечними наслідками у вигляді порушення або припинення роботи автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку; в) причинним зв'язком зазначених дій із наслідками.

Масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку — це надання значній кількості адресатів (досить широкому невизначеному колу осіб) без їх попередньої згоди як однакових, так і різних за змістом повідомлень. Передавання одного чи більше повідомлень одному адресатові або чітко визначеній їх кількості не може розглядатися як масове розповсюдження і не може становити складу цього злочину.

Повідомлення електрозв'язку — це певна інформація (відомості), що сповіщаються комусь і передаються мережами електрозв'язку. У цих повідомленнях можуть міститися судження, які підтверджують певні факти або їх відкидають. Сигнали електрозв'язку, які не містять якихось відомостей, не охоплюються даним поняттям.

При вчиненні цього злочину повідомлення електрозв'язку розповсюджуються через систему ЕОМ (комп'ютери), АС, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку, в тому числі і через систему Інтернет. Як правило,

це зайві для адресата, незапитувані ним і небажані для нього нав'язливі електронні повідомлення рекламного, інформаційно-політичного або комерційного характеру. Ця інформація (відомості) стосується конкретних осіб, організацій, політичних діячів, окремих партій тощо.

Отримання адресатами повідомлень електрозв'язку (навіть коли воно має масовий характер) за їх попередньою згодою не містить складу злочину.

Суспільно небезпечними наслідками цього злочину є порушення або припинення роботи ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Порушення роботи ЕОМ (комп'ютерів), АС, комп'ютерних систем чи систем електрозв'язку — це порушення повне чи часткове процесу функціонування вказаних ЕОМ або повна чи часткова втрата контролю над ними. Унаслідок порушення роботи мережі електрозв'язку втрачається також і здатність забезпечувати захист інформації, що передається нею, від знищення, перекручення, блокування, несанкціонованого витоку або від порушення встановленого порядку маршрутизації.

Припинення роботи ЕОМ (комп'ютерів), АС чи комп'ютерних мереж має місце у випадках, коли вони взагалі перестають працювати і не можуть виконувати операції по збереженню, введенню, записуванню, фіксуванню, перетворенню, зчитуванню, знищенню, реєстрації інформації та ін.

Припинення роботи мережі електрозв'язку — це припинення виконання мережами електрозв'язку функцій з передавання або прийняття знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або інших повідомлень по радіо-, проводових, оптичних або інших електромагнітних системах.

Між суспільно небезпечними діями і суспільно небезпечними наслідками необхідно встановити причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона — умисна форма вини, мотиви і цілі для кваліфікації злочину значення не мають.

Суб'єкт злочину — будь-яка фізична особа, що досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 361 КК встановлена кримінальна відповідальність за ті самі дії, які вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб. При цьому для наявності вказаних кваліфікованих ознак складу цього злочину слід обов'язково встановити, що такими діями завдано значної шкоди.

Контрольні запитання

1. Які злочини передбачені розділом XVI КК України? Дайте визначення об'єкта цих злочинів.
2. Якими є предмети злочинів, передбачених розділом XVI? Сформулюйте поняття цих предметів.
3. Які об'єктивні та суб'єктивні ознаки притаманні таким злочинам:
 - а) несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку;
 - б) створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут;
 - в) несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації;
 - г) несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї;
 - д) порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється;
 - е) перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку.

Злочини у сфері службової діяльності

§ 1. Поняття та ознаки злочинів у сфері службової діяльності

Службові особи під час здійснення службової діяльності повинні діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законодавством України. Ці вимоги поширюються на всіх без винятку службових осіб незалежно від того, чи є вони представниками законодавчої, виконавчої або судової гілок влади, виконують свої службові обов'язки в державному апараті чи в органах місцевого самоврядування, в юридичних особах публічного чи приватного права¹. Саме з цього виходить закон, коли в частинах 3 та 4 ст. 18 КК дає загальне визначення одного з таких видів спеціального суб'єкта злочину, як службова особа. В Особливій частині КК поняття службової особи конкретизується, а відповідальність цих суб'єктів диференціюється залежно від того, яким саме суспільним відносинам спричиняється шкода вчинюваними ними злочинами у сфері службової діяльності (далі – службові злочини). Виходячи з цього, всі службові злочини закон розподіляє на *три групи*.

Перша з них об'єднує службові злочини, вчинювані лише в юридичних особах приватного права (статті 235¹, 235², 235⁴ КК (див. розділ IX підручника).

До другої входять службові злочини, вчинювані тільки в органах державної влади, місцевого самоврядування та в юридичних особах публічного права (статті 364, 365, 368, 368¹ розділу XVII Особливої частини КК)².

¹ Про поняття та порядок створення юридичних осіб публічного та приватного права див. статті 81, 87 Цивільного кодексу України.

² Статті 364, 365, 366, 367, 368, 368¹, 369, 369¹, 370 розділу XVII Особливої частини КК викладені в редакції Закону України від 11 червня 2009 р., який Законом України від 23 грудня 2009 р. № 1787-VI вводиться в дію з 1 квітня 2010 р.

До третьої групи належать службові злочини, вчинювані не тільки в органах державної влади, місцевого самоврядування чи юридичних особах публічного права, а й в юридичних особах приватного права (статті 366, 367, 370 КК).

Таким чином, у розділі XVII Особливої частини КК встановлена кримінальна відповідальність за злочини, *родовим* об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах як публічного, так і приватного права. Ці діяння належать до так званих *загальних* видів службових злочинів, *безпосереднім* об'єктом кожного з яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування, а також в окремих юридичних особах публічного та приватного права. Проте чимало норм КК встановлюють відповідальність за так звані *спеціальні* види службових злочинів (наприклад, ч. 2 ст. 162, статті 210, 238, 284, 351, 371–373, 375), вчинення яких також обумовлено службовим становищем суб'єкта, але їх *основним* безпосереднім об'єктом є інші суспільні відносини: конституційні права та свободи людини і громадянина, господарська діяльність, власність, нормальна діяльність у сфері правосуддя тощо. Тому в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» зазначається, що кваліфікація таких діянь ще й за статтями 364–370 КК можлива лише за наявності *реальної* сукупності загальних та спеціальних видів службових злочинів¹.

Більшість з діянь, передбачених у розділі XVII Особливої частини КК, належать до так званих *предметних* злочинів: за ст. 366 КК предметом злочину є офіційний документ, за статтями 368, 369, 370 КК – хабар, а за статтями 368¹, 369¹ КК – неправомірна вигода.

Об'єктивна сторона службових злочинів характеризується тим, що одні з них (статті 364 і 367 КК) можуть бути вчинені як шляхом *дії*, так і *бездіяльності*, тоді як інші (статті 365, 366, 368, 368¹, 369, 369¹, 370 КК) — лише шляхом активної поведінки — *дії*. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони більшості з цих злочинів (за винятком передбачених статтями 369 та 369¹ КК) є наявність безпосереднього зв'язку між діянням особи та її службовою діяльністю, бо вони завжди

¹ Вісн. Верхов. Суду України. — 2004. — № 2. — С. 7–9.

обумовлені службовим становищем суб'єкта і вчинюються всупереч інтересам служби.

У частині 1 ст. 366, статтях 368, 368¹, 369, 369¹, 370 КК встановлена відповідальність за злочини з *формальним* складом, які є *закінченими* з моменту вчинення самого діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

За статтями 364, 365, 367 та ч. 2 ст. 366 КК караються злочини з *матеріальним* складом, які є *закінченими* з моменту настання зазначених у цих статтях наслідків. За частинами 1 статей 364, 365 і 367 КК таким наслідком визнається *істотна шкода*, заподіяна охоронюваним законом правам, свободам та інтересам громадян, юридичних осіб, державним або громадським інтересам, яка може полягати у спричиненні: а) матеріальних (майнових) збитків; б) нематеріальної (фізичної, моральної, організаційної тощо) шкоди; в) матеріальних збитків у поєднанні з наслідками нематеріального характеру.

Згідно з приміткою 3 до ст. 364 КК матеріальна шкода вважається істотною, коли в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розмір якого визначається на момент вчинення злочину на підставі Закону України від 22 травня 2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб»¹. При цьому така шкода може: а) бути реальною і полягати у заподіянні прямих майнових збитків; б) виявлятися в так званій упущеній вигоді — неодержаних доходах; в) складатися із суми реальних матеріальних збитків і упущеної вигоди.

Питання про істотність шкоди, яка полягає у заподіянні наслідків нематеріального характеру, вирішується у кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, така шкода визнається істотною, якщо полягає у порушенні конституційних прав та свобод людини і громадянина (права на свободу й особисту недоторканність, виборчі, трудові, житлові права тощо); у підриві престижу та авторитету органів державної влади чи місцевого самоврядування; грубому порушенні громадської безпеки та громадського порядку; створенні обстановки, що суттєво утруднює чи перешкоджає юридичним особам виконувати свої основні функції (п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.). Істотною визнається і шкода, яка є результатом використання службового становища для: а) сприяння чи потурання вчиненню злочину; б) вчинення поряд зі

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 37. — Ст. 308; Вісн. Верхов. Суду України. — 2004. — № 6. — С. 29.

службовим іншого злочину; в) приховування раніше вчиненого злочину.

У разі сполучення збитків матеріального і нематеріального характеру шкода може бути визнана істотною навіть тоді, коли розмір матеріальних збитків сам по собі не перевищує ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Проте і матеріальні збитки, і супутні їм наслідки нематеріального характеру можуть оцінюватися у таких випадках як спричинення істотної шкоди лише за умови, якщо вони враховуються не окремо, ізольовано один від одного, а лише у цілому, в їх нерозривному зв'язку та єдності.

Спричинення істотної шкоди є одним із критеріїв відмежування службового злочину від дисциплінарного проступку, бо наявність такої шкоди як результат відповідних службових порушень свідчить (за інших необхідних умов) про вчинення службового злочину, тоді як її відсутність дає підстави розглядати вчинене або як незакінчений злочин (статті 14 або 15 КК), або як дисциплінарний (службовий) проступок¹.

Тяжкі наслідки, що відрізняються від істотної шкоди лише за кількісними показниками і спричинення яких передбачено у частинах 2 статей 364, 366, 367 та ч. 3 ст. 365 КК, також можуть полягати у заподіянні як матеріальної, так і нематеріальної шкоди. Коли наслідки виявляються в матеріальній шкоді (прямих реальних збитках чи упущеній вигоді), то згідно з приміткою 4 до ст. 364 КК вони вважаються тяжкими, якщо у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкими судова практика визнає й такі наслідки, як створення аварійної ситуації, що призвела до загибелі людей; тривалу зупинку роботи транспорту чи виробничих процесів; дезорганізацію діяльності органів влади чи місцевого самоврядування; розвал діяльності юридичних осіб та їх банкрутство; зрив виконання важливих державних замовлень; заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині; сприяння, потурання чи приховування тяжких чи особливо тяжких злочинів тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони службових злочинів із матеріальним складом (статті 364, 365, 367, ч. 2 ст. 366 КК) є причинний зв'язок між порушенням особою службових обов'язків та наслідками, що через це настали.

¹ Практика судів України в кримінальних справах // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 1993. – № 4. – С. 153–154.

Суб'єктивна сторона службових злочинів припускає як умисну, так і необережну форми вини. Злочини з формальним складом (ч. 1 ст. 366, статті 368, 368¹, 369, 369¹, 370 КК) вчиняються лише з прямим умислом, а у злочинах із матеріальним складом (статті 364, 365, 367, ч. 2 ст. 366 КК) вина визначається психічним ставленням особи до самого діяння і до його наслідків. У трьох із них (статті 364, 365, ч. 2 ст. 366 КК) діяння може бути тільки умисним. При вчиненні недбалості (ст. 367 КК) діяння може бути як умисним, так і необережним. Психічне ставлення службової особи до зазначених у законі наслідків вчиненого ним діяння може бути як умисним, так й необережним.

Суб'єкт службових злочинів, передбачених в розділі XVII Особливої частини КК (за винятком передбачених статтями 369 та 369¹ КК), — спеціальний — тільки службова особа. Причому за статтями 364, 365, 368, 368¹ КК такою є лише службова особа органів державної влади, місцевого самоврядування та юридичних осіб публічного права (далі – службова особа публічного права), тоді як за статтями 366, 367 та 370 КК суб'єктом може бути службова особа не тільки публічного права, а й та, що здійснює свою службову діяльність в юридичних особах приватного права (далі – службова особа приватного права) [про поняття останньої див. розділ IX підручника]. Згідно з приміткою 1 до ст. 364 КК службовими особами публічного права є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням: 1) здійснюють функції а) представників влади чи б) представників місцевого самоврядування; 2) обіймають в органах державної влади, місцевого самоврядування, на державних чи комунальних унітарних підприємствах¹, в установах чи організаціях посади, пов'язані із виконанням а) організаційно-розпорядчих чи б) адміністративно-господарських функцій.

Представниками влади та місцевого самоврядування є передусім працівники державних органів чи органів місцевого самоврядування та їх апарату, які діють від їх імені (за їх дорученням) і у межах своєї компетенції здійснює функції цих органів. Вони наділяються *владними повноваженнями*, згідно з якими мають право висувати вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх підлеглості або відомчої приналежності, а іноді — застосовувати примусові заходи для забезпечення виконання цих вимог і притягнення до відповідальності осіб, які ухиляють-

¹ Про поняття та ознаки комунального унітарного підприємства див. ст. 78 Господарського кодексу України.

ся від їх виконання. До них, зокрема, належать, народні депутати України та депутати місцевих рад, керівники державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, судді, прокурори, слідчі, оперативний склад служби безпеки, працівники кримінальної та податкової міліції, державні інспектори та контролери тощо.

Організаційно-розпорядчими є функції щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях. Такі функції здійснюють, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, комунальних підприємств, установ і організацій, громадських об'єднань, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями), особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири) тощо.

Адміністративно-господарськими є функції щодо управління або розпорядження державним чи комунальним майном, що припускає встановлення порядку його збереження, використання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо. Такі функції в тому чи іншому обсязі виконують начальники планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів та служб, завідувачі складами, магазинами, майстернями, ательє, керівники відділів підприємств, відомчі ревізори та контролери тощо.

Закон (примітка 1 до ст. 364 КК) передбачає, що особа визнається службовою не тільки тоді, коли здійснює відповідні функції *постійно*, а й тоді, коли виконує їх *тимчасово* чи *за спеціальним повноваженням*. Останнім в установленому законом порядку особа може бути наділена: 1) повноважним органом державної влади чи місцевого самоврядування; 2) центральним органом державного управління із спеціальним статусом¹ (наприклад, Державна судова адміністрація); 3) повноважним органом чи повноважною (службовою) особою підприємства, установи, організації; 4) судом; 5) законом.

Для визнання особи службовою не має також значення, чи обіймає вона відповідну посаду за призначенням або на підставі виборів; чи одержує за виконання службових обов'язків винагороду або здійснює їх на громадських засадах. Однак не є службовими особами працівни-

¹ Про поняття та види центральних органів державного управління із спеціальним статусом див. Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1572/99 «Про систему центральних органів виконавчої влади».

ки, які виконують суто професійні (лікар, педагог, адвокат тощо), виробничі (водій, провідник вагону тощо) або технічні (друкарка, вантажник, сторож тощо) функції. Проте, якщо особа здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг і вчиняє злочин саме у цій сфері (наприклад, лікар отримує незаконну винагороду за видачу листа непрацевдатності, викладач – за виставлену на іспиті оцінку), відповідальність настає за відповідними статтями розділу VII-А Особливої частини КК (див. розділ IX підручника).

Стаття 26 Конституції України закріплює, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України. Тому згідно з приміткою 2 до ст. 364 КК службовими визнаються: а) посадові особи іноземних держав, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі іноземної держави; б) інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема, для державного органу або державного підприємства; в) посадові особи міжнародних організацій, а саме працівники міжнародних організацій чи інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені.

Військові службові особи за службові злочини, що посягають на встановлений порядок несення військової служби, несуть відповідальність за статтями 423–426 КК.

§ 2. Види злочинів у сфері службової діяльності

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК). Зловживання владою або службовим становищем (далі – службове зловживання) є злочином із *матеріальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у діянні (дії чи бездіяльності), що: 1) вчинюється з використанням влади або службового становища; 2) здійснюється в межах наданих особі службових повноважень; 3) суперечить інтересам служби; 4) заподіює істотну шкоду чи спричиняє тяжкі наслідки правам, свободам та інтересам фізичних, юридичних осіб або державним чи громадським інтересам; 5) перебуває в причинному зв'язку із зазначеними наслідками, з настанням яких злочин визнається *закінченим*.

Службове зловживання — це завжди протиправне використання службовою особою наданої їй влади або службового становища. Тому ним визнається не будь-яке діяння службової особи, а лише таке, яке обумовлено її службовим становищем і пов'язане із здійсненням нею своїх службових (владних) повноважень. Характер та обсяг службових повноважень, коло службових обов'язків визначають компетенцію службової особи, яка встановлюється відповідними нормативними актами: законами, постановами, положеннями, статутами, інструкціями тощо.

Конкретні форми службового зловживання дуже різноманітні. Найбільш поширеними на практиці є: незаконна експлуатація праці підлеглих в особистих інтересах; зловживання службовим становищем у процесі приватизації державного майна, реєстрації суб'єктів господарської діяльності, видачі ліцензій на право зайняття такою діяльністю; нецільове використання фінансових коштів, службових приміщень, обладнання, транспорту; потурання злочинам та їх приховування тощо. У всіх цих випадках діяння кваліфікується за ст. 364 КК лише за умови, якщо відповідальність за його вчинення не передбачена іншими — спеціальними нормами КК (ч. 2 ст. 149, ст. 159, ч. 2 ст. 191, ст. 210, ч. 2 ст. 256, ч. 2 ст. 308 та ін.).

Суб'єктивна сторона злочину — умисна чи змішана форма вини. При цьому діяння вчинюється лише з прямим умислом, а щодо наслідків вина може бути як умисною, так і необережною. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мотив: а) корисливі мотиви (прагнення шляхом зловживання одержати незаконну матеріальну вигоду або позбутися матеріальних витрат); б) інші особисті інтереси (бажання просунути по службі, одержати винагороду, уникнути відповідальності за недоліки у роботі тощо); в) інтереси третіх осіб (прагнення догодити керівництву, надати переваги родичам чи пільги іншим фізичним або юридичним особам тощо).

Службове зловживання, яке вчинюється з корисливих мотивів і спричиняє майнові збитки (ст. 364 КК), *за характером наслідків, способом їх заподіяння та за формою вини* слід відрізнити від заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК). За статтею 364 КК матеріальна шкода може полягати як у прямих (реальних) майнових збитках, так і в упущеній вигоді, тоді як за ч. 2 ст. 191 КК — лише у заподіянні реальної майнової шкоди. За частиною 2 ст. 191 КК винний незаконно вилучає майно з наявних

фондів та безоплатно обертає його на свою користь, використовуючи для цього службове становище як спосіб такого заволодіння. За статтею 364 КК винний хоча й одержує майнову вигоду чи позбавляється матеріальних витрат, але за рахунок: а) незаконного використання майна; б) тимчасового його вилучення з наміром повернення чи оплати його вартості в майбутньому; в) приховування раніше заподіяних збитків (наприклад, використання службового транспорту в особистих цілях, тимчасове «запозичення» майна, заплутування обліку для приховування нестачі тощо). За частиною 2 ст. 191 КК злочин вчинюється лише шляхом активної поведінки, тоді як за ст. 364 КК — і шляхом бездіяльності. Психічне ставлення до наслідків злочину за ч. 2 ст. 191 КК — лише умисна форма вини, а за ст. 364 — як умисна, так і необережна.

Якщо корисливе службове зловживання не тільки спричинило наслідки, зазначені в ст. 364 КК, а й призвело до незаконного збагачення суб'єкта, тобто було способом одержання службовою особою неправомірної вигоди чи способом її передачі близьким родичам, вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 364 та 368¹ КК.

За частиною 2 ст. 364 КК карається службове зловживання, що спричинило тяжкі наслідки (див. § 1 цього розділу), а за ч. 3 — вчинене працівником правоохоронного органу, коло яких визначено у ст. 2 Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»¹. Отже, для наявності ч. 3 ст. 364 КК слід встановити, що: а) злочин вчинений працівником правоохоронного органу; б) цей працівник є службовою особою; в) у вчиненому ним є всі ознаки службового зловживання.

Суб'єкт злочину — лише службова особа публічного права (примітка 1 та 2 до ст. 364 КК). За ч. 3 ст. 364 КК — службова особа правоохоронного органу. Якщо зловживання повноваженнями вчиняє службова особа приватного права (ч. 3 ст. 18 КК), відповідальність настає за ст. 235¹ КК (див. розділ IX підручника).

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК). Перевищення влади або службових повноважень (далі — перевищення влади) є злочином із *матеріальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає лише в активній поведінці — *діях*, які: 1) зумовлені службовим становищем винного; 2) пов'язані з реалізацією його службових повноважень; 3) явно виходять за межі цих повноважень; 4) заподіюють

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1994. — № 11. — Ст. 50.

істотну шкоду або спричиняють тяжкі наслідки правам, свободам та інтересам фізичних, юридичних осіб або державним чи громадським інтересам; 5) перебувають у причинному зв'язку із зазначеними наслідками, з настанням яких злочин визнається *закінченим*.

Отже, по-перше, відповідальність за ст. 365 КК настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її службовими (владними) повноваженнями. Якщо такий зв'язок відсутній, дії винного (за наявності до того підстав) можуть кваліфікуватися лише за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.). По-друге, характерною ознакою об'єктивної сторони перевищення влади є також те, що хоча суб'єкт і здійснює «службові» дії, проте вони не тільки не входять до його компетенції, а, навпаки, *явно* виходять за межі наданих йому службових повноважень. Саме в цьому полягає головна принципова відмінність перевищення влади (ст. 365 КК) від службового зловживання (ст. 364 КК), при вчиненні якого службова особа хоча і діє всупереч інтересам служби, проте використовує для цього ті повноваження, які надані їй за службою, тобто діє в їх межах. Характер і обсяг повноважень, а також порядок (умови) їх реалізації визначаються компетенцією службової особи, яка закріплена в різних законах, статутах, положеннях, наказах, інструкціях, правилах та інших нормативних актах. Тому для вирішення питання про те, чи виходять дії службової особи за межі її повноважень, необхідно з'ясувати, яким нормативним актом вони регулюються і які саме положення цього акта були порушені.

Найбільш характерними способами (формами) вчинення перевищення влади судова практика (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.) визнає вчинення дій:

– які входять до компетенції будь-якої іншої (а не цієї) службової особи (є компетенцією вищестоящої службової особи чи службової особи іншого відомства);

– виконання яких можливе лише за наявності особливих і відсутніх у даній ситуації умов — в особливих випадках, обстановці, з особливого дозволу або з додержанням особливого порядку;

– які могли бути виконані лише колегіально, тоді як винний здійснив їх одноособово;

– які жодна службова особа і за жодних умов не має права здійснювати або дозволяти.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною чи змішаною формою вини. Явний вихід за межі повноважень свідчить, що винний діє з прямим умислом, бо усвідомлює очевидність і безперечність такого виходу, а отже, й протиправність своєї поведінки. Щодо наслідків можлива як умисна, так і необережна форма вини.

За частиною 2 ст. 365 КК карається перевищення влади, що супроводжувалося: а) насильством або погрозою його застосування; б) застосуванням зброї чи спеціальних засобів; в) болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями. Обов'язковою умовою кваліфікації дій тільки за ч. 2 ст. 365 КК є вчинення передбаченого тут перевищення влади за відсутності ознак катування (ст. 127 КК). Отже, за ч. 2 ст. 365 КК відповідальність настає за наявності *всіх* ознак злочину, передбачених ч. 1 ст. 365 КК, і хоча б *однієї* з кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 цієї статті, але за відсутності катування.

1. Насильство при перевищенні влади може бути як фізичним, так і психічним (погроза). Якщо фізичне насильство полягає в незаконному позбавленні волі, завданні побоїв, мордуванні, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а психічне — у реальній погрозі застосування будь-якого за тяжкістю фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 365 КК (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.).

Питання про кваліфікацію перевищення влади, пов'язаного з умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, слід вирішувати диференційовано. Якщо відповідальність за такі ушкодження передбачена ст. 121 КК, злочин охоплюється ознаками ч. 3 ст. 365 КК як такий, що спричинив тяжкі наслідки. Лише за ч. 3 ст. 365 КК кваліфікується й необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні влади. Якщо ж спричиняються умисні тяжкі тілесні ушкодження, відповідальність за які передбачена в частинах 3 статей 345, 346, 350, 377, 398 КК, вчинене слід кваліфікувати за однією з цих статей і за ч. 3 ст. 365 КК.

Умисне вбивство при перевищенні влади кваліфікується за сукупністю злочинів — за ч. 3 ст. 365 і однією з тих статей, які передбачають відповідальність за умисне заподіяння смерті (статті 112, 115, 348, 379, 400, 443 КК). Умисне заподіяння службовою особою смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, а також спричинен-

ня таких наслідків у стані сильного душевного хвилювання кваліфікується лише за статтями 116, 118, 123, 124 КК. Необережне заподіяння смерті при перевищенні влади охоплюється ознаками ч. 3 ст. 365 КК.

Якщо перевищення влади призвело до самогубства потерпілого чи спроби його вчинити, дії суб'єкта кваліфікуються лише за ч. 3 ст. 365 КК.

Перевищення влади, поєднане з незаконним позбавленням особи волі (ч. 1 або ч. 2 ст. 146 КК), кваліфікується за ч. 2 ст. 365 КК, а якщо таке позбавлення волі спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 146 КК) — за ч. 3 ст. 365 КК. Якщо перевищення влади, поєднане з незаконним позбавленням волі, вчинюється організованою групою службових осіб, дії останніх кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 146 та ч. 2 ст. 365 КК. Позбавлення волі, що полягає у завідомо незаконному затриманні, приводі чи арешті, заподіює шкоду інтересам правосуддя і тому кваліфікується за ст. 371 КК.

2. Застосування зброї чи спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо) при перевищенні влади припускає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за їх допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу ними (п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.). Якщо застосування зброї чи спеціальних засобів спричинило тяжкі наслідки, вчинене кваліфікується за ч. 3 ст. 365 КК. Зброєю за ч. 2 ст. 365 КК визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі, а сама зброя може бути як вогнепальною (у тому числі гладкоствольною), так і холодною. У разі застосування зброї, якою службова особа володіла незаконно, її дії необхідно додатково кваліфікувати за ст. 262 або ст. 263 КК (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р.).

3. Болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, визнаються дії, що завдають йому особливого фізичного болю чи моральних страждань і полягають у протиправному тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо.

Якщо перевищення влади було вчинено за наявності ознак катування, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 127 і ч. 2 ст. 365 КК, а якщо вчинене спричинило тяжкі наслідки — за ч. 2 ст. 127 та ч. 3 ст. 365 КК.

За частиною 3 ст. 365 КК карається перевищення влади, яке спричинило тяжкі наслідки (див. § 1 цього розділу). Якщо цей злочин поєднаний зі знищенням (пошкодженням) чужого майна, при кваліфікації слід перш за все виходити з положень примітки 3 та 4 до ст. 364 КК, бо від розміру заподіяної матеріальної шкоди залежить кваліфікація дій винного за тією чи іншою частиною ст. 365 КК. Перевищення влади, поєднане з умисним знищенням (пошкодженням) майна без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 194, ч. 1 ст. 347, ч. 1 ст. 352, ч. 1 ст. 378, ч. 1 ст. 399 КК), кваліфікується лише за відповідними частинами ст. 365 КК, а якщо воно поєднане з умисним знищенням (пошкодженням) майна за кваліфікуючих ознак, вчинене належить кваліфікувати за сукупністю — за ч. 3 ст. 365 та частинами 2 статей 194, 347, 352, 378 або ч. 3 ст. 399 КК.

Суб'єкт злочину – лише службова особа публічного права (примітка 1 та 2 до ст. 364 КК). Якщо перевищення повноважень вчиняє службова особа приватного права (ч. 3 ст. 18 КК), відповідальність настає за ст. 235² КК (див. розділ IX підручника).

Службове підроблення (ст. 366 КК). *Предметом* цього злочину є офіційний документ, визначення якого наведено у примітці до ст. 358 КК (див. розділ XVII підручника), згідно з якою офіційним визнається документ, що: 1) містить певну інформацію (дані, відомості, свідоцтва); 2) яка зафіксована на будь-яких матеріальних носіях (папері, магнітній, кіно-, відео- або фотоплівці, дискеті тощо); 3) наведена з дотриманням визначених законом форм (довідка, наказ, розпорядження, протокол, постанова тощо) та реквізитів (штамп, печатка, підпис тощо); 4) підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які породили або здатні породити наслідки правового характеру, або може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності; 5) складається, видається чи посвідчується повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб як публічного, так й приватного права, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами¹, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні документи.

Об'єктивна сторона злочину виражається в активній поведінці – діях, які полягають у перекрученні винним істини в офіційних доку-

¹ Про поняття самозайнятої особи див. п. 1.19 ст. 1 Закону України від 22 травня 2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб» // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 37. – Ст. 308.

ментах шляхом використання для цього свого службового становища чи у видачі неправдивих документів. Злочин здійснюється шляхом вчинення хоча б однієї з таких, *альтернативно* перелічених у ч. 1 ст. 366 КК, дій, як: а) складання неправдивого офіційного документа; б) видача неправдивого офіційного документа; в) внесення до офіційного документа неправдивих відомостей; г) інше підроблення офіційного документа.

Складання неправдивих документів — це повне виготовлення документа, що містить інформацію, яка не відповідає дійсності. Видача неправдивих документів — це надання фізичним або юридичним особам документа, зміст якого цілком або частково не відповідає дійсності і який був складений службовою особою, яка його видала, або іншою службовою особою. Внесення до документів неправдивих відомостей означає поміщення інформації, що повністю або хоча б частково не відповідає дійсності, в офіційний документ, який при цьому зберігає належну форму та реквізити. Інше підроблення документів передбачає повну або часткову зміну змісту документа чи його форми, реквізитів, проте не за рахунок внесення до нього неправдивих відомостей, а шляхом їх виправлень, підчищень, дописок, витравлювань тощо.

За способом вчинення підроблення може бути *матеріальним* — внесення різних змін у дійсний документ, та *інтелектуальним* — складання неправдивого за змістом, але дійсного за формою та реквізитами документа.

За частиною 1 ст. 366 КК карається злочин із *формальним* складом, який визнається *закінченим* з моменту вчинення будь-якої з зазначених у диспозиції дій незалежно від того, чи спричинили вони наслідки і чи було використано підроблений документ¹. За частиною 2 ст. 366 КК карається злочин із *матеріальним* складом, який визнається *закінченим* за умови, якщо службове підроблення спричинило *тяжкі наслідки* (див. § 1 цього розділу). Якщо умисел був спрямований на заподіяння тяжких наслідків, але вони не настали з причин, що не залежали від волі винного, вчинене слід кваліфікувати за ст. 15 та ч. 2 ст. 366 КК.

Якщо підроблення є лише готуванням до іншого злочину або використання підробленого документа є замахом на вчинення іншого злочину, вчинене кваліфікується за сукупністю — за ст. 366 КК, статтями 14 чи 15 КК і тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає

¹ Практика судів України з кримінальних справ (2006–2007) [Текст] / уклад.: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін ; за заг. ред. В. В. Сташиса. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 723–724.

відповідальність за відповідний злочин. За сукупністю слід кваліфікувати і випадки, коли підроблений службовою особою документ використовується нею для вчинення іншого закінченого злочину. Проте, якщо підроблення є необхідною ознакою об'єктивної сторони іншого складу злочину (наприклад, ч. 2 ст. 372, ст. 375 КК) або утворює спеціальний склад злочину (наприклад, ч. 2 або ч. 3 ст. 158, ч. 3 ст. 160 КК), вчинене додаткової кваліфікації за ст. 366 КК не потребує.

Суб'єктивна сторона злочину за ч. 1 ст. 366 КК — прямий умисел, бо винний діє *завідомо* і тим самим усвідомлює неправдивість відомостей, що містяться у підробленому документі. За ч. 2 ст. 366 КК психічне ставлення щодо тяжких наслідків може полягати як в умисній, так і у необережній формі вини.

Суб'єкт злочину — службова особа як публічного, так і приватного права (частини 3 та 4 ст. 18 КК).

Службова недбалість (ст. 367 КК). Службова недбалість (далі — недбалість) є злочином із *матеріальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у вчиненні діяння, яке: 1) виявляється у невиконанні (*бездіяльність*) або неналежному виконанні (*дія*) покладених на суб'єкта службових обов'язків; 2) що відбувається через несумлінне ставлення до цих обов'язків; 3) призводить до заподіяння істотної шкоди (ч. 1) чи спричинення тяжких наслідків (ч. 2) охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним чи громадським інтересам; 4) перебуває в причинному зв'язку з зазначеними наслідками, з настанням яких злочин визнається *закінченим*.

Несумлінне ставлення до виконання службових обов'язків полягає в тому, що за наявності у винного реальної можливості діяти так, як того вимагають інтереси служби, він або взагалі не діє — не виконує службові обов'язки, або хоча і діє, але неналежним чином (не відповідно до закону та умов, що склалися, або відповідно до них, але неякісно, неточно, неповно, несвоєчасно, поверхово, у протиріччі зі встановленим порядком тощо)¹. Тому для наявності об'єктивної сторони недбалості необхідно встановити: 1) яким нормативним актом визначається компетенція службової особи; 2) які службові обов'язки покладені на неї цим актом; 3) які саме конкретні обов'язки, у якому обсязі та порядку вона повинна була виконати в конкретних умовах; 4) чи мала вона реальну можливість належним чином виконати ці

¹ Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 2. – С. 19.

обов'язки в даних умовах; 5) у чому саме виявилися допущені нею порушення службових обов'язків; 6) які наслідки спричинили ці порушення; 7) чи перебували ці порушення в причинному зв'язку з наслідками.

Для кваліфікації злочину за ст. 367 КК діяння суб'єкта має бути обумовлене його службовим становищем, бо невиконання або неналежне виконання не службових, а суто професійних обов'язків не може розглядатися як недбалість і кваліфікується за іншими нормами (наприклад за статтями 131, 137, 139, 140 КК). Не застосовується ст. 367 КК і тоді, коли несумлінне ставлення суб'єкта до виконання своїх службових обов'язків передбачено як самостійний склад злочину в спеціальних нормах КК (наприклад в статтях 271, 275, 287, 382 КК).

Суб'єктивна сторона недбалості найчастіше виявляється в необережній формі вини як щодо діяння, так і його наслідків. Можлива й змішана форма вини — умисел до діяння і необережна форма вини до наслідків цього діяння. Не виключається недбалість і за наявності непрямого умислу, коли умисне порушення службових обов'язків тягне за собою наслідки, настання яких особа хоча і не бажає, але свідомо припускає (наприклад, така ситуація має місце, коли цінний вантаж, що прибув на залізничну станцію, був розкрадений через те, що начальник станції не виконав свої службові обов'язки і не виставив охорону, вважаючи без жодних на те підстав, що про збереження вантажу подбає сам вантажоодержувач).

Суб'єкт злочину — службова особа як публічного, так і приватного права (частини 3 та 4 ст. 18 КК).

Одержання хабара (ст. 368 КК) полягає у прийнятті (одержанні) службовою особою в будь-якому вигляді незаконної винагороди матеріального характеру за виконання чи невиконання в інтересах хабародавця або третьої особи будь-якої дії з використанням влади чи службового становища.

Хабар як *предмет* злочину — це незаконна винагорода матеріального характеру, а саме: а) майно (гроші, цінності); б) право на майно (документи, що надають право на отримання, володіння, користування та розпорядження майном чи право вимагати виконання майнових зобов'язань); в) будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них або від прав на майно, безоплатне надання послуг матеріального характеру тощо). Послуги, пільги та привілеї, що не мають матеріального характеру (похвальна характеристика, пози-

тивний відзив у засобах масової інформації тощо), не можуть визнаватися предметом хабара. Не може розглядатися як хабар і незаконне надання службовій особі таких матеріальних послуг, які нею повністю оплачуються. Одержання в якості хабара майна, збут, придбання або збереження якого містять склад самостійного злочину (наприклад, зброя, наркотичні засоби), тягне за собою відповідальність за сукупністю злочинів (п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Об'єктивна сторона злочину полягає в одержанні хабара, яке здійснюється: а) шляхом прийняття предмета хабара а) у будь-якому вигляді; б) за виконання (невиконання) будь-яких дій; в) які вчиняються з використанням службового становища; г) в інтересах хабародавця або третьої особи.

Вказівка закону на одержання хабара *в будь-якому вигляді* означає не тільки те, що сам хабар є будь-якою вигодою матеріального характеру, а й свідчить про те, що його одержання (прийняття) може здійснюватися будь-якими способами. Усі вони, попри їх різноманіття, можуть бути зведені до двох основних форм одержання хабара: а) проста (відкрита) та б) завуальована (прихована). При відкритій формі одержання хабара здійснюється без усякого прикриття і припускає або безпосереднє його вручення службовій особі, або передавання через посередників, а при завуальованій — маскується під зовні законну угоду і має вигляд цілком законної операції (виплата зарплати, премії, гонорару, повернення боргу тощо).

Відповідальність за одержання хабара настає лише за умови, якщо службова особа отримала його *за виконання (невиконання) яких-небудь дій з використанням влади або службового становища*. З цього, поперше, випливає, що за хабар службова особа може вчинити активні дії або утриматися від їх вчинення (бездіяльність). По-друге, дії, обумовлені хабаром, службова особа повинна була чи могла вчинити (не вчинити), використовуючи для цього своє службове становище. Судова практика відносить до таких не тільки дії, які безпосередньо входять у коло службових повноважень суб'єкта, а й ті, які суб'єкт хоча і не уповноважений здійснювати, але завдяки своєму службовому становищу має можливість ужити необхідних заходів для їх вчинення іншими службовими особами (п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Якщо незаконна винагорода одержана у зв'язку з виконанням не службових, а інших (професійних, виробни-

чих, технічних) обов'язків, дії винного не можуть бути кваліфіковані за ст. 368 КК (наприклад, якщо лікар одержує незаконну винагороду за вдало проведену операцію). Не можна кваліфікувати за ст. 368 КК і одержання службовою особою незаконної винагороди за виконання таких дій, при вчиненні яких використовується не службове становище, а наявні дружні, родинні стосунки, особисті зв'язки та контакти з іншими особами.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 368 КК, вичерпується самим фактом одержання хабара. Тому дії службової особи, обумовлені хабаром, перебувають за межами об'єктивної сторони даного складу злочину, а відповідальність за ст. 368 КК настає незалежно від того: а) чи одержано хабар до (хабар-підкуп) або після (хабар-винагорода) вчинення цих дій; б) чи було заздалегідь обумовлене одержання хабара; в) чи виконала службова особа дії, які повинна була чи могла вчинити за хабар; г) чи збиралася вона їх виконувати або не мала такого наміру. Проте, якщо дії службової особи, вчинені за хабар, містять ознаки самостійного складу злочину (службове зловживання, перевищення влади, службове підроблення тощо), їх слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Дії, обумовлені хабаром, вчиняються (не вчиняються) *в інтересах хабародавця або третьої особи*. При цьому під третіми особами розуміються будь-які інші, крім хабародавця, фізичні або юридичні особи, а їх інтереси можуть мати різноманітний характер: законний чи протиправний, матеріальний чи нематеріальний тощо. Одержання хабара має місце й тоді, коли умови його отримання хоча спеціально і не обговорювалися, але винний усвідомлює, що одержує хабар з метою задоволення тих чи інших інтересів хабародавця або третіх осіб (п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Одержання хабара належить до злочинів із *формальним* складом і тому визнається *закінченим* з моменту прийняття службовою особою хоча б частини хабара (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). На кваліфікацію також не впливає, для кого саме одержує хабар службова особа — для себе особисто чи для передавання іншим особам. Не має значення і як фактично було використано предмет хабара (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Якщо винний лише створював умови для одержання хабара (наприклад, обговорював суму хабара, місце та

час його отримання) або виконав певні дії, спрямовані на його прийняття, але не одержав хабар із причин, що не залежать від його волі (наприклад, внаслідок вручення замість грошей так званої «ляльки»), вчинене слід кваліфікувати як готування до цього злочину чи як замах на нього.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і наявністю корисливих мотивів. Причому між умислом хабароодержувача і хабародавця завжди є тісний, нерозривний зв'язок, бо обидва вони усвідомлюють, що вчиняється саме давання-одержання хабара. Якщо особа, що фактично передає незаконну винагороду, із тих чи інших причин (наприклад, внаслідок обману або зловживання довірою) не усвідомлює, що дає хабар, вона не може нести відповідальність за давання хабара, а службова особа — за його одержання. За таких умов дії останньої можуть бути кваліфіковані (за наявності підстав) як службове зловживання, обман покупців, шахрайство, незаконне збагачення тощо. Якщо ж службова особа одержує грошові кошти чи матеріальні цінності нібито для передавання іншій службовій особі як хабар, а насправді має намір не передавати їх, а привласнити, вчинене слід кваліфікувати не за ст. 368 КК, а як шахрайство (ст. 190 КК) і службове зловживання (ст. 364 КК), а за наявності до того підстав — і як підбурювання до замаху або пособництво в замаху на давання хабара.

За частинами 2 та 3 ст. 368 КК злочин кваліфікується за наявності таких кваліфікуючих (ч. 2) або особливо кваліфікуючих (ч. 3) ознак:

1. Одержання хабара у великому (особливо великому) розмірі є за умов, якщо вартість предмета хабара у двісті (п'ятсот) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 1 до ст. 368 КК). Великим (особливо великим) розмір хабара вважається й тоді, коли він систематично одержується дрібними сумами (наприклад, на підставі так званих «такс» або в формі «поборів», «данини») за умови, якщо вчинене охоплюється (об'єднується) єдиним умислом винного, який тим самим вчинює *продовжуваний* злочин (ч. 2 ст. 32 КК). Якщо ж при одержанні декількох хабарів, розмір кожного з яких не перевищує в 200 (500) разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян, вчинене не охоплювалося єдиним умислом винного, діяння не може кваліфікуватися як одержання хабара у великому (особливо великому) розмірі, навіть якщо загальна їх сума перевищує розміри, встановлені в примітці 1 до ст. 368 КК. У такому випадку вчинене має розглядатися як одержання хабара повторно. Якщо ж службова особа

послідовно одержала один хабар у великому, а інший в особливо великому розмірі, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених частинами 2 та 3 ст. 368 КК.

2. До службових осіб, які займають *відповідальне* (ч. 2) чи *особливо відповідальне* (ч. 3) *становище*, належать ті з них, які зазначені у примітці 2 до ст. 368 КК.

3. Одержання хабара за *попередньою змовою групою осіб* (ч. 2 ст. 28 КК) характеризується такими ознаками:

– злочин умисно і спільно вчиняють декілька (не менше двох) службових осіб;

– змова між ними досягнута до або після надходження пропозиції про давання хабара хоча б однієї з них, але до вчинення дій, спрямованих на фактичне його одержання, тобто до стадії замаху на одержання хабара;

– визнання злочину вчиненим групою осіб не залежить від того: а) як були розподілені функції між співучасниками і яку конкретно роль (виконавця, організатора, підбурювача чи пособника) виконував кожний з них; б) усі чи лише один зі співучасників повинен був вчинити (не вчиняти) на користь хабародавця чи третьої особи дії, обумовлені хабаром; в) один, декілька чи всі учасники групи безпосередньо приймали предмет хабара; г) чи усвідомлював хабародавець, що в одержанні хабара беруть участь декілька службових осіб;

– розмір одержаного групою хабара визначається загальною його вартістю (сумою) незалежно від того, в якому конкретно обсязі одержав хабар кожний з її учасників;

– злочин визнається закінченим з моменту прийняття хабара хоча б одним з учасників групи.

4. Одержання хабара *повторно* має відповідати ознакам повторності, зазначеним у ст. 32 КК, і виявляється в тому, що за ч. 2 ст. 368 КК несе відповідальність та службова особа, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 235⁴, 235⁵, 368 або 369 КК (примітка 3 до ст. 368 КК). Якщо до повторності входять тільки *тотожні* злочини (лише одержання хабара), вчинене охоплюється ознаками ч. 2 ст. 368 КК, а якщо повторність утворюють *однорідні* злочини (наприклад, комерційний підкуп і одержання хабара), то раніше вчинений злочин кваліфікується самостійно (у наведеному прикладі – за ст. 235⁴ КК), а знов учинений — за ч. 2 ст. 368 КК за ознакою повторності.

Одержання у декілька прийомів одного хабара не утворює повторності за умови, якщо вчинене містить ознаки *продовжуваного* злочину (ч. 2 ст. 32 КК). Водночас повторним має визнаватися одержання декількох хабарів від того самого хабародавця, якщо кожний випадок давання хабара обумовлено виконанням (невиконанням) яких-небудь дій у його або інтересах третіх осіб. Не є повторним і одночасне одержання хабара від кількох осіб за умови, якщо хабар надавався в спільних інтересах усіх хабародавців. Проте повторним слід визнавати одночасне одержання хабара від кількох осіб, якщо останній надавався за вчинення (невчинення) дій в інтересах кожного окремого хабародавця і винний це усвідомлював.

5. Одержання хабара, поєднане з його *вимаганням* (поняття останнього визначено в примітці 4 до ст. 368 КК), є за наявності таких ознак:

– ініціатором давання-одержання хабара є службова особа — хабароодержувач;

– пропозиція про давання хабара має характер вимоги, яка підкріплюється: а) або відкритою погрозою; б) або створенням таких умов, які переконують хабародавця в наявності реальної небезпеки (прихована погроза) його законним інтересам;

– дії, вчиненням (невчиненням) яких загрожує вимагач, мають: а) протиправний характер; б) обумовлені його службовим становищем; в) спрямовані на заподіяння шкоди лише правам та законним інтересам хабародавця. Оскільки вимагання хабара — це не тільки кваліфікуюча ознака одержання хабара, а й підстава для звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності (ч. 6 ст. 369 КК), тому вимога хабара з боку службової особи за умови виконання (невиконання) нею таких дій, які спрямовані на задоволення протиправних (незаконних) інтересів хабародавця (наприклад, для незаконного звільнення від оподаткування), не може розглядатися як вимагання хабара¹;

– одержання хабара, поєднане з його вимаганням, визнається закінченим злочином не з моменту пред'явлення вимоги, а лише у разі фактичного одержання винним хоча б частини хабара.

Суб'єкт злочину – лише службова особа публічного права (примітка 1 та 2 до ст. 364 КК). Якщо незаконну винагороду одержує службова особа приватного права (ч. 3 ст. 18 КК), відповідальність настає за ст. 235⁴ КК (див. розділ IX підручника).

¹ Вісн. Верхов. Суду України. — 2003. — № 5. — С. 21.

Незаконне збагачення (ст. 368¹ КК). Службова діяльність особи в органах державної влади, місцевого самоврядування, юридичних особах публічного права оплачується у встановленому законом порядку, а майно, доходи, витрати, зобов'язання фінансового характеру службової особи публічного права підлягають обов'язковому фінансовому контролю¹. Тому отримання нею з використанням службового становища будь-якої неправомірної вигоди у передбаченому законом розмірі (примітка до ст. 368¹ КК), наприклад, за рахунок одержання незаконних подарунків або порушення обмежень щодо зайняття підприємницькою діяльністю, внаслідок забороненого законом сприяння фізичним або юридичним особам у здійсненні ними господарської діяльності або у зв'язку із входженням до складу керівних органів суб'єктів господарювання тощо, визнається незаконним і за умов, якщо зазначені діяння не тягнуть за собою адміністративну відповідальність (статті 212²³, 212²⁴, 212²⁵, 212³² КпАП), карається за ст. 368¹ КК.

Предметом цього злочину є неправомірна вигода, під якою згідно з приміткою 1 до ст. 235¹ КК (див. розділ IX підручника) слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги матеріального або нематеріального характеру, які за ст. 368¹ КК одержуються службовою особою або передаються нею близьким родичам безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, без законних на це підстав. Таким чином, предметом цього злочину можуть бути не тільки блага чи послуги матеріального характеру (грошові кошти, майно тощо), а й оплатні послуги нематеріального характеру (освітнянські, медичні, рекламні тощо) за умови, що вони одержуються безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

За статтею 368¹ КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в активній поведінці, що виявляється у вчиненні однієї з таких *дій*, як: а) одержання неправомірної вигоди особисто службовою особою або б) передача нею такої вигоди близьким родичам, коло яких визначено в п. 11 ст. 32 КПК. Причому під передачею неправомірної вигоди близьким родичам слід розуміти не тільки ситуації, коли таку вигоду спочатку одержує службова особа особисто і лише потім передає родичам, а й випадки, коли вона безпосередньо їх не одержує, а одразу ж надає своїм родичам, тобто наділяє їх такими вигодами (наприклад, пільгами з оплати комунально-

¹ Див.: ст. 10 Закону України від 11 червня 2009 р. «Про засади запобігання та протидії корупції» // Голос України. – 18 лип. – 2009. – № 132.

житлових послуг). З моменту вчинення хоча б однієї з таких дій злочин визнається *закінченим*.

Обов'язковою умовою відповідальності за ст. 368¹ КК є *незаконний* характер збагачення службової особи, бо його предметом завжди є неправомірна вигода, яка отримується без законних на це підстав (наприклад, унаслідок порушення обмежень щодо заняття підприємницькою діяльністю чи за рахунок входження до керівних органів господарювання). Причому ознаки такого збагачення наявні як тоді, коли суб'єкт незаконно отримує певні матеріальні вигоди (наприклад, збільшує свої майнові доходи внаслідок незаконного одержання грошових коштів, майна), так і тоді, коли він позбавляється матеріальних витрат (наприклад, повністю або частково ухиляється від оплати послуг за рахунок незаконного отримання різного роду пільг чи переваг). Проте кваліфікація діяння за ст. 368¹ КК виключається, якщо одержання неправомірної вигоди службовою особою публічного права є ознакою об'єктивної сторони іншого складу злочину, відповідальність за який передбачена у відповідній статті Особливої частини КК (наприклад, у статтях 191, 368, 369¹ КК).

За частиною 1 ст. 368¹ КК карається незаконне збагачення, якщо розмір одержаної неправомірної вигоди перевищує *п'ять* неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, бо отримання такої вигоди у менш значних межах тягне за собою лише адміністративну відповідальність (ст. 212²¹ КпАП). За частинами 2, 3 та 4 ст. 368¹ КК карається незаконне збагачення, предметом якого є неправомірна вигода у значних (ч. 2), великих (ч. 3) та особливо великих (ч. 4) розмірах – відповідно, якщо її розміри перевищують 100, 200 та 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (див. примітку до ст. 368¹ КК).

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел та корисливі мотиви.

Суб'єкт злочину – лише службова особа публічного права (примітка 1 та 2 до ст. 364 КК).

Пропозиція або давання хабара (ст. 369 КК). Цей злочин нерозривно пов'язаний з одержанням хабара, тому їх *предмет* повністю збігається.

За статтею 369 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в активній поведінці особи – *діях*, які: а) за ч. 1 ст. 369 КК виявляються в пропозиції хабара, тобто схиланні службової особи до його одержання шляхом такого звернення

на її адресу, яке здійснюється у будь-якій формі (відкритій чи завуальованій), але з достатньою очевидністю свідчить про бажання і готовність винного дати хабар; б) за частинами 2, 3, 4 та 5 ст. 369 КК вичерпуються самим фактом давання (вручення) предмета хабара.

Для кваліфікації таких дій за ст. 369 КК не має значення: а) хто є власником матеріальних благ, які пропонуються чи надаються як хабар, — сам хабародавець або інші особи; б) діє хабародавець за власною ініціативою чи від імені (на прохання, за дорученням, розпорядженням, наказом) інших осіб; в) пропонує чи дає хабар у своїх особистих або інтересах третіх осіб; г) є ці треті особи фізичними чи юридичними.

Хабар може пропонуватися чи надаватися в будь-якій формі — відкритій чи завуальованій (див. про це аналіз ст. 368 КК).

Дії службової особи, яка пропонує чи дає хабар з метою одержання певних благ та пільг для юридичної особи, слід кваліфікувати за ст. 369 КК. За тією самою статтею кваліфікуються дії службової особи, яка: а) дає вказівку (віддає розпорядження, наказ) підлеглим працівникам добиватися певних благ для юридичної особи шляхом давання хабара іншим службовим особам публічного права; б) виділяє чи розпоряджається виділити для цього кошти; в) надає законного вигляду виплатам у разі давання хабара в завуальованій формі тощо. Дії підлеглого працівника, який виконує таку вказівку і безпосередньо пропонує чи передає хабар службовій особі публічного права, також слід кваліфікувати за ст. 369 КК. Якщо службова особа не віддавала обов'язкових до виконання вказівок, а лише рекомендувала підлеглий їй особі добиватися певних благ для юридичної особи шляхом давання хабара іншим службовим особам публічного права, її дії слід кваліфікувати як підбурювання до пропозиції чи давання хабара, а дії підлеглого працівника, який виконав таку рекомендацію, — як пропозиція чи давання хабара (п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

За частиною 1 ст. 369 КК карається злочин з *усіченим* складом, який визнається *закінченим* з моменту доведення до відома службової особи публічного права самої пропозиції про давання хабара, незалежно від того, чи погодилася остання на його одержання. Давання хабара за частинами 2, 3, 4 та 5 ст. 369 КК визнається *закінченим* з моменту прийняття службовою особою публічного права хоча б частини хабара. Якщо хабародавець вчинив певні дії, безпосередньо спрямовані на

давання хабара (наприклад, поклав на стіл службової особи конверт із грошима), але останній не було прийнято (вручено) з причин, що не залежать від волі хабародавця (наприклад, службова особа відмовилася прийняти гроші), дії хабародавця кваліфікуються як замах на вчинення цього злочину¹.

Кваліфікуючими ознаками злочину за частинами 3, 4 та 5 ст. 369 КК є давання хабара: а) вчинене повторно (див. примітку до ст. 369 КК, а також аналіз цієї ознаки стосовно ч. 2 ст. 368 КК); б) службовій особі, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище (примітка 2 до ст. 368 КК); в) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК); організованою групою осіб чи її учасником (ч. 3 ст. 28 КК).

Суб'єктивна сторона злочину — лише прямий умисел, оскільки винний усвідомлює, що передає службовій особі публічного права незаконну винагороду саме як хабар, і бажає цього. Відсутність такої свідомості (наприклад, унаслідок обману) виключає кваліфікацію вчиненого за ст. 369 КК. За частинами 4 та 5 ст. 369 КК суб'єкт також повинен усвідомлювати, що дає хабар службовій особі, яка займає відповідальне (ч. 4) чи особливо відповідальне (ч. 5) становище.

Суб'єкт пропозиції або давання хабара — будь-яка особа, в тому числі і службова особа як публічного, так і приватного права (частини 3 та 4 ст. 18 КК). Однак особою, яка *одержує* хабар, може бути лише службова особа публічного права (примітка 1 та 2 до ст. 364 КК). Якщо ж такою є службова особа приватного права, то дії як того, хто пропонує чи надає її неправомірну вигоду матеріального характеру, так і того, хто її одержує, кваліфікуються за відповідними частинами ст. 235⁴ КК.

За частиною 6 ст. 369 КК передбачено дві підстави (два види) звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію чи давання хабара. Таке звільнення може відбутися за умов: а) якщо стосовно особи, яка пропонувала чи дала хабар, мало місце вимагання останнього (див. примітка 4 до ст. 368 КК, а також аналіз ч. 2 ст. 368 КК) або б) якщо після давання хабара особа добровільно заявила про те, що сталося, відповідним органам влади до порушення щодо неї кримінальної справи.

Добровільна заява про давання хабара є своєрідним різновидом з'явлення із зізнанням (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК) і підставою звільнення від кримінальної відповідальності, яка характеризується такими ознаками:

¹ Вісн. Верхов. Суду України. — 2008. — № 1. — С. 24.

– заявником є особа, яка дала хабар, тобто виконавець (співвиконавець) цього злочину. На інших співучасників положення ч. 3 ст. 369 КК не поширюється, і вони підлягають відповідальності на загальних підставах (п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.);

– адресатом заяви є державний орган, який за законом наділений правом на порушення кримінальної справи: орган дізнання, досудового слідства, прокуратури, суд. Закон не вимагає, щоб хабародавець з'явився до цих органів особисто, а заява мала певну форму: вона може бути усною, письмовою, відправлена поштою, телеграфом, по телефону, зроблена через інших осіб тощо;

– змістом заяви є надання відповідним органам усієї тієї інформації про факт давання хабара, яка є у хабародавця. Приховування інформації, її перекручення, надання неправдивих відомостей, неповідомлення про окремі факти, які мають значення для вирішення справи, виключають можливість застосування ч. 6 ст. 369 КК;

– заява має бути добровільною, тобто такою, в основу якої покладено рішення, прийняте хабародавцем самостійно, за власною волею, без примусу і за будь-яких мотивів, але не у зв'язку з тим, що про давання хабара стало відомо представникам відповідних органів. При цьому ініціатива (пропозиція про доцільність такої заяви) може виходити і від інших осіб (родичів, знайомих або навіть представників влади), але рішення зробити заяву хабародавець приймає самостійно і за власною волею;

– заява має бути своєчасною, тобто зробленою після давання (закінченого чи незакінченого) хабара, але до моменту порушення щодо заявника кримінальної справи. Перешкодою для застосування ч. 6 ст. 369 КК є, по-перше, порушення справи саме щодо хабародавця. Якщо справу порушено за фактом або щодо іншої особи (наприклад, співучасника давання хабара або службової особи, яка його одержала), це не позбавляє хабародавця права на звільнення від відповідальності за наявності його добровільної заяви. По-друге, такою перешкодою може стати і те, що заява була зроблена несвоєчасно (із запізненням), тобто не до, а вже після порушення кримінальної справи. Проте не виключається ситуація, коли справу вже порушено, а хабародавець, не маючи про це відомостей, звертається до відповідних органів із заявою. У таких випадках юридичне значення має не стільки сам факт (момент, час) порушення справи, скільки добровільність такої заяви і упевне-

ність особи в тому, що вона робить це своєчасно, що не виключає застосування ч. 6 ст. 369 КК.

Звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності за ч. 6 ст. 369 КК не означає, що в його діях відсутній склад злочину. Тому така особа не може визнаватися потерпілою і претендувати на повернення їй предмета хабара (п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Проте відсутній склад злочину, передбачений ст. 369 КК, у діях тієї особи, яка у зв'язку з вимаганням у неї хабара ще до його давання звернулася у правоохоронні органи і за їх згодою передала хабар із метою викриття вимагача. Тому така особа *не звільняється* від кримінальної відповідальності за ч. 6 ст. 369 КК, а *не підлягає* такій відповідальності за відсутністю в її діях складу злочину (п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК), а належний їй предмет хабара має бути повернений (п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Зловживання впливом (ст. 369¹ КК). *Предметом* цього злочину є неправомірна вигода, ознаки якої визначені у примітці 1 до ст. 235¹ КК (див. розділ IX підручника).

Зловживання впливом є злочином із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в активній поведінці – діях, які за ч. 1 ст. 369¹ КК виявляються: а) у пропозиції або б) наданні неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за такі вигоди вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (далі – уповноважена особа); за ч. 2 – а) в одержанні такої вигоди за вплив на прийняття рішення зазначеною особою або б) у пропозиції самої особи (посередника) здійснити вплив на уповноважену особу за надання вигоди; за ч. 3 – в одержанні вказаної вигоди шляхом її вимагання за вплив на прийняття рішення уповноваженою особою.

За частиною 1 ст. 369¹ ініціатором пропозиції чи надання неправомірної вигоди може бути як особа, що її пропонує чи надає, так і особа-посередник, яка за такі вигоди погоджується вплинути на прийняття рішення уповноваженою особою. Тому за ч. 1 ст. 369¹ КК злочин хоча і визнається *закінченим* з моменту пропозиції неправомірної вигоди, але за умови, що посередник або сам ініціює надання йому такої вигоди, або у відповідь на пропозицію того, хто пропонує надати йому вигоду, обіцяє (погоджується) за такі вигоди здійснити вплив на прийняття рішення уповноваженою особою. Якщо ж такої згоди не було

досягнуто, вчинене кваліфікується як замах (ст. 15 КК) на злочин, передбачений ч. 1 ст. 369¹ КК. За частиною 2 ст. 369¹ КК питання про визнання злочину *закінченим* необхідно вирішувати диференційовано: а) якщо сам посередник пропонує здійснити вплив на уповноважену особу за надання йому неправомірної вигоди, злочин визнається *закінченим* з моменту надходження такої пропозиції; б) якщо такої пропозиції з боку посередника не надходило – з моменту одержання ним хоча б частини неправомірної вигоди, яка надається за ініціативою того, хто звертається до посередника. За частиною 3 ст. 369¹ КК злочин визнається *закінченим* з моменту одержання шляхом вимагання хоча б частини неправомірної вигоди.

За статтею 369¹ КК предмет злочину – неправомірна вигода – пропонується, надається або одержується для (за) здійснення впливу на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, до кола яких згідно з приміткою до ст. 369¹ КК належать особи, визначені в пунктах 1 та 2 ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» (народні депутати України, депутати місцевих рад, державні службовці, судді, працівники прокуратури, тощо). Що ж стосується способу здійснення самого впливу, діянь, що складають його зміст, наслідків їх вчинення, характеру рішення (законне чи незаконне), прийнятого особою, на яку здійснюється такий вплив, – усе це знаходиться поза межами об’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 369¹ КК. Проте, якщо такі діяння містять ознаки певного складу злочину (наприклад, вплив здійснюється шляхом погрози вбивством або уповноважена особа внаслідок впливу на неї, здійсненого шляхом умовлянь, приймає рішення, пов’язане із зловживанням службовим становищем), вони підлягають самостійній кваліфікації за відповідними статтями Особливої частини КК. Так само, якщо особа пропонує чи надає неправомірну вигоду посереднику, схиляючи його при цьому здійснити вплив на уповноважену особу шляхом вчинення того чи іншого злочину (наприклад, шляхом передбаченої ст. 195 КК погрози знищенням його майна) їх дії повинні додатково кваліфікуватися як співучасть (підбурювання та виконання) у вчиненні такого злочину.

Розмір неправомірної вигоди, пропозиція, надання чи одержання якої карається за ст. 369¹ КК, визначається у кожному окремому випадку, виходячи з конкретних обставин справи та з урахуванням положень ч. 2 ст. 11 КК.

За частиною 3 ст. 369¹ КК способом одержання неправомірної вигоди є її *вимагання*, ознаки якого визначені в ч. 1 ст. 189 КК (див. § 2 розділу VII підручника). Якщо внаслідок вимагання вигоду не було одержано з причин, що не залежать від волі вимагача, вчинене кваліфікується як замах (ст. 15 КК) на злочин, передбачений ч. 3 ст. 369¹ КК. Вимагання неправомірної вигоди, вчинене за наявності ознак, передбачених частинами 1 та 2 ст. 189 КК, повністю охоплюється ч. 3 ст. 369¹ КК, а якщо у діях вимагача є ознаки злочину, передбаченого частинами 3 або 4 ст. 189 КК, вчинене кваліфікується за сукупністю – за частиною 3 або 4 ст. 189 та ч. 3 ст. 369¹ КК.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, в тому числі і службова особа як публічного, так і приватного права (частини 3 та 4 ст. 18 КК). Але якщо посередник, який обіцяє чи здійснює вплив, є службовою особою приватного права, то пропозиція чи надання йому, а також одержання ним неправомірної вигоди за такий вплив, здійснений з використанням наданих йому повноважень, карається (за інших необхідних умов) не за ст. 369¹ КК, а за відповідними частинами ст. 235⁴ КК. Якщо ж таким посередником є службова особа публічного права, а запропонована чи надана їй, а також одержана нею неправомірною вигодою має майновий характер, то дії того, хто її пропонує чи надає, кваліфікуються за відповідними частинами ст. 369 КК, а дії того, хто її одержує, — за відповідними частинами ст. 368 КК.

Провокація хабара (ст. 370 КК) є злочином із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в активній поведінці — *діях*, які: а) вчиняються суб'єктом з використанням свого службового становища; б) спрямовані на штучне (провокаційне) створення обставин і умов, що зумовлюють пропонування або(і) одержання хабара; в) здійснюються, щоб викрити хабародавця чи(і) хабароодержувача.

Конкретні способи провокації можуть бути різноманітними: натяки, поради, пропозиції, умовляння, рекомендації, вказівки тощо. Для кваліфікації за ст. 370 КК не має значення, чи провокує суб'єкт лише давання хабара або тільки його одержання, або одночасно як давання, так і одержання хабара. Обов'язковою ознакою цього злочину є використання суб'єктом для провокації свого службового становища, бо відсутність цієї ознаки свідчить, що суб'єкт діє не як службова, а як приватна особа, тому в цьому випадку залежно від конкретних обста-

вин справи він може відповідати лише як організатор, підбурювач або пособник злочину, передбаченого статтями 368 чи 369 КК.

Провокація хабара визнається *закінченим* злочином з моменту вчинення дій, спрямованих на штучне створення обстановки, що зумовлює пропонування чи одержання хабара, незалежно від того, чи були в дійсності вчинені ці злочини. Якщо ж вони вчиняються, то незалежно від того, що сталося це внаслідок провокації, особа, яка дала чи одержала хабар, несе відповідальність за статтями 368 або 369 КК (п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.). Проте, якщо дії провокатора були пов'язані з вимаганням хабара чи після давання хабара хабародавець добровільно і своєчасно заявив відповідним органам про те, що сталося, він звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ч. 6 ст. 369 КК.

Якщо винний не тільки спровокував давання-одержання хабара, а й організував (ч. 3 ст. 27 УК) ці злочини, підбурював до них (ч. 4 ст. 27 КК) чи сприяв їх вчиненню (ч. 6 ст. 27 УК), його дії, крім ст. 370 КК, додатково кваліфікуються як співучасть у хабарництві (п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р.).

Від провокації хабара слід відрізнити правомірні дії, дійсно спрямовані на викриття хабарництва, коли за заявою службової особи, якій пропонують хабар, або за інформацією особи, яку схиляють до давання хабара чи у якої його вимагають (тобто вже після вчинення певних злочинних дій з боку хабародавця чи хабароодержувача), співробітниками правоохоронних органів здійснюється законна оперативна діяльність (так званий «контрольований хабар»), спрямована на викриття хабарництва.

Суб'єктивна сторона провокації — прямий умисел, бо винний, як зазначено в диспозиції ч. 1 ст. 370 КК, *свідомо* створює умови для давання-одержання хабара (тобто провокує певних осіб на вчинення злочину) і бажає цього, переслідуючи спеціальну *мету* — викрити хабародавця або(і) хабароодержувача.

За частиною 2 ст. 370 КК карається провокація хабара, вчинена службовою особою правоохоронних органів (див. про це аналіз ч. 3 ст. 364 КК).

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 370 КК — службова особа як публічно-го, так і приватного права (частини 3 та 4 ст. 18 КК), а за ч. 2 — тільки така службова особа публічного права (примітка 1 до ст. 364 КК), яка є працівником правоохоронного органу.

Контрольні запитання

1. У чому полягають ознаки об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності?
2. У чому полягають ознаки суб'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності?
3. Яка особа може бути визнана службовою особою публічного права і які категорії (види) цих службових осіб виділяє кримінальний закон?
4. Що таке службове зловживання і перевищення влади або службових повноважень і за якими ознаками відрізняються ці злочини?
5. У яких основних формах може виражатися перевищення влади або службових повноважень?
6. Якими ознаками характеризується офіційний документ як предмет службового підроблення?
7. У чому полягає об'єктивна сторона службового підроблення?
8. У чому полягає об'єктивна та суб'єктивна сторона службової недбалості?
9. За якими ознаками службова недбалість відрізняється від службового зловживання?
10. Якими ознаками характеризується предмет хабарництва?
11. Якими ознаками характеризується об'єктивна сторона одержання хабара?
12. За яких умов одержання хабара визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб?
13. За яких умов одержання хабара визнається поєднанням із вимаганням?
14. За яких умов особа звільняється від кримінальної відповідальності за пропозицію чи давання хабара?
15. Якими ознаками характеризується об'єктивна сторона зловживання впливом?
16. У чому полягають ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони провокації хабара?

Злочини проти правосуддя

§ 1. Види злочинів проти правосуддя

У розділі XVIII Особливої частини КК передбачена відповідальність за злочини, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність у сфері здійснення правосуддя. Причому під здійсненням правосуддя тут розуміється діяльність, пов'язана з нормальним функціонуванням не тільки власне судової влади, а й інших органів та осіб, які сприяють діяльності суду щодо здійснення правосуддя і до кола яких належать органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, органи виконання судових рішень, вироків, ухвал та постанов, представники адвокатури тощо.

Усі передбачені у цьому розділі злочини, виходячи з їх безпосередніх об'єктів, можуть бути розподілені на такі групи.

Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду і до яких належать: завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК); порушення права на захист (ст. 374 КК); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК); втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК); незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹ КК); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК).

Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства і до яких належать: посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК); посягання на життя захисника чи

представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК).

Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі, і до яких належать: примушування давати показання (ст. 373 КК); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК).

Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань і до яких належать: нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387 КК); приховування злочину (ст. 396 КК); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК).

Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного покарання. До них належать: невиконання судового рішення (ст. 382 КК); незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації (ст. 388 КК); ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК); ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК); злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК); втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК).

Саме за такою системою і розглядаються далі злочини проти правосуддя.

§ 2. Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду

Завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК). Згідно зі ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Стаття 155 КПК передбачає, що взяття під варту як запобіжний захід застосовується в справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки. Лише у виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосований у справах про злочини, за які законом передбачено позбавлення волі і на менш тривалий строк. Підставою для взяття під варту є наявність достатніх даних, які свідчать, що обвинувачений, перебуваючи на волі, може ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень (ст. 148 КПК). Взяття під варту може бути застосоване і до підозрюваного, обвинувачення якому має бути пред'явлене протягом десяти днів.

Об'єктивна сторона злочину передбачає вчинення діяння, яке: а) здійснюється у відповідній процесуальній формі — затримання, привід (ч. 1 ст. 371 КК), арешт, тримання під вартою (ч. 2 ст. 371 КК); б) має незаконний характер; а за ч. 3 ст. 371 КК — в) спричинило тяжкі наслідки або г) вчинено з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

Затримання особи (короткочасне, на строк не більше 72 годин позбавлення особи волі) провадиться на підставі статей 106, 106¹, 115, 148, 149, 165², 434 КПК; арешт (взяття під варту) і тримання під вартою — статей 148–150, 155, 156, 165–165³, 253, 274, 288, 343, 434 КПК, а привід (обмеження волі та примусове доставляння у відповідні органи особи, яка ухиляється без поважних причин від добровільного з'явлення у призначений час за викликом службових осіб цих органів) здійснюється у порядку статей 70, 72, 135, 136, 288, 292 КПК.

Порушення вимог цих норм, необхідних для здійснення приводу, затримання, арешту або тримання під вартою, й утворює об'єктивну сторону злочину, який за частинами 1 та 2 ст. 371 КК є злочином з *формальним* складом і тому визнається *закінченим* з моменту вчинення одного із зазначених діянь, а за ч. 3 — може бути злочином як з *матеріальним*, так і з *формальним* складом, бо визнається *закінченим* або з моменту спричинення тяжких наслідків, або за їх відсутності, якщо вчиняється з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

Відповідальність за ст. 371 КК настає лише за умови, якщо передбачені в ній діяння є *незаконними*. Наприклад, коли арешт чи затримання застосовуються за відсутності до цього фактичних даних або за злочин, який не карається позбавленням волі; якщо арешт чи затримання продовжуються після закінчення встановлених КПК строків; тримання під вартою здійснюється за відсутності судового рішення. Незаконність приводу може полягати у його застосуванні без достатніх підстав або до особи, яка не підлягає приводу (наприклад, до перекладача, експерта), або в його здійсненні без відповідної постанови судово-слідчих чи прокурорських органів.

Кваліфікація за ст. 371 КК виключається, якщо незаконний привід, затримання чи арешт здійснюються не як захід процесуального примусу, а в адміністративному порядку (статті 32, 259–261 КУпАП) або як кримінальне покарання (ст. 60 КК).

За частиною 3 ст. 371 КК караються ті самі діяння, якщо вони: а) спричинили тяжкі наслідки (наприклад, самогубство, тяжку хворобу заарештованого); б) вчинені з корисливих мотивів (наприклад, з метою заволодіти майном заарештованого); в) вчинені в інших особистих інтересах винного (наприклад, з метою просування за службою).

Суб'єктивна сторона злочину за частинами 1 та 2, а також за ч. 3 ст. 371 КК (коли діяння не тягне за собою наслідків, але вчиняється з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах) — прямий умисел, бо винний діє *завідомо*, тобто усвідомлює незаконність затримання, приводу, арешту або тримання під вартою і бажає їх вчинити. Психічне ставлення винного до тяжких наслідків (ч. 3 ст. 371 КК) може полягати як в умисній, так і в необережній формі вини. У цілому злочин є умисним.

Суб'єкт злочину — спеціальний: службова особа органів дізнання, слідчий, прокурор, а у випадку незаконного тримання під вартою — і працівник установи, де тримається під вартою потерпілий. Суддя,

який постановляє завідомо неправосудний судовий акт про застосування цих процесуальних заходів, відповідає за ст. 375 КК, а якщо таке діяння вчинено за наявності кваліфікуючих ознак, передбачених у ч. 3 ст. 371, — за ч. 2 ст. 375 та ч. 3 ст. 371 КК.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК). Стаття 62 Конституції України проголошує, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Потерпілим від злочину є лише завідомо невинний у вчиненні злочину. Тому притягнення до кримінальної відповідальності особи, щодо якої є докази її винності, але з порушенням встановленого законом процесуального порядку не може кваліфікуватися за ст. 372 КК і за інших необхідних умов визнається дисциплінарним проступком або злочином, передбаченим ст. 364 КК.

За статтею 372 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в активних діях, пов'язаних із пред'явленням обвинувачення за відсутності події чи складу злочину в діянні особи або при недоведеності її участі у вчиненні злочину. Злочин визнається *закінченим* з моменту пред'явлення обвинувачення, тобто коли постанова про притягнення як обвинуваченого пред'явлена особі для ознайомлення.

За частиною 2 ст. 372 КК караються ті самі дії, поєднані: а) з обвинуваченням у вчиненні тяжкого (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжкого (ч. 5 ст. 12 КК) злочину; б) зі штучним створенням доказів обвинувачення (долучення до справи лжесвідчень обвинувачення); в) з іншою фальсифікацією (знищення документів, які виправдовують особу).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, бо суб'єкт усвідомлює, що притягує до відповідальності *завідомо* невинного і, отже, бажає цього.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: особа, яка провадить дізнання, слідчий або прокурор, тобто службові особи, яким за законом надане право притягнення особи до відповідальності як обвинуваченого за кримінальною справою. Дії судді, який ухвалює постанову про притягнення до відповідальності завідомо невинного, кваліфікуються за ст. 375 КК.

Порушення права на захист (ст. 374 КК). Згідно зі ст. 59, ч. 2 ст. 63 та п. 6 ст. 129 Конституції України право на захист є однією з найважливіших гарантій здійснення правосуддя.

Потерпілим від злочину може бути: підозрюваний, обвинувачений або підсудний, тобто особи, які за своїм процесуальним становищем мають право на захист від підозри у вчиненні злочину, пред'явленого їм обвинувачення, а також захищають свої особисті, майнові чи інші права та законні інтереси.

За частиною 1 ст. 374 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого вичерпується діянням винного, яке передбачає: а) недопущення захисника до участі в справі; б) ненадання своєчасно (несвоєчасне надання) захисника; в) інше грубе порушення права на захист. За частиною 1 ст. 374 КК злочин може бути вчинений як шляхом *дії* (наприклад, відсторонення від подальшої участі у справі захисника з порушенням вимог ст. 61 КПК), так і *бездіяльності* (наприклад, непризначення захисника з порушенням вимог ст. 47 КПК) і визнається *закінченим* з моменту вчинення одного із зазначених діянь.

За частиною 2 ст. 374 КК склад злочину може бути як *формальним* (коли діяння, зазначені в ч. 1 ст. 374 КК, були вчинені за попередньою змовою групою осіб), так і *матеріальним* (коли діяння призвели до засудження невинної у вчиненні злочину особи або спричинили інші тяжкі наслідки, наприклад, призвели до самогубства засудженого).

Суб'єктивна сторона злочину за ч. 1 ст. 374 КК — прямиий умисел, а психічне ставлення винного до наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 374 КК, може полягати як в умисній, так і в необережній формі вини. У цілому злочин є умисним.

Суб'єкт злочину — спеціальний: особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор чи суддя. Відповідно до ч. 4 ст. 124, ч. 1 ст. 127, ч. 2 ст. 129 Конституції України у визначених законом випадках правосуддя здійснюють не лише професійні судді, а й народні засідателі та присяжні. Тому під суддею у ст. 374 КК розуміються і названі особи.

Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК). *Предметом* цього злочину є певний судовий акт: вирок, рішення, ухвала або постанова, а вчинене діяння кваліфікується за ст. 375 КК незалежно від того: а) яка судова інстанція постановила цей акт (суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції); б) яка галузева приналежність розглянутої судом справи (кримінальна, цивільна, адміністративна, господарча); в) яким складом суду було постановлено судовий акт — судом колегіально чи суддею одноосібно.

Судовий акт як предмет цього злочину має бути неправосудним, тобто таким, який не відповідає вимогам законності й обґрунтованості.

За частиною 1 ст. 375 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в активних діях, а саме в постановленні неправосудного судового акта, що припускає: а) складання відповідного процесуального документа; б) підписання його суддею (суддями); в) проголошення судового акта (доведення його змісту до відома учасників процесу). Оскільки постановлення судового акта завершується його проголошенням, саме з цього моменту злочин, передбачений ч. 1 ст. 375 КК, визнається *закінченим* незалежно від часу набуття законної сили судовим актом, його виконання та наслідків, які цим викликані.

За частиною 2 ст. 375 КК склад злочину може бути як *формальним* (коли дії, зазначені у ч. 1 ст. 375 КК, вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах), так і *матеріальним* (коли ці дії спричинили тяжкі наслідки).

Суб'єктивна сторона злочину за ч. 1 ст. 375 КК — лише прямиий умисел, бо особа діє *завідомо*, тобто усвідомлює неправосудність судового акта, керуючись при цьому будь-якими мотивами, за винятком корисливих або інших особистих інтересів, які передбачені ч. 2 ст. 375 КК. Психічне ставлення винного до наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 375 КК, може виявлятися як в умисній, так і в необережній формі вини. У цілому злочин є умисним.

Суб'єкт злочину — спеціальний: професійний суддя, народний засідатель чи присяжний під час здійснення ними правосуддя.

Втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК). Відповідно до статей 126 та 129 Конституції України судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону.

Потерпілим від злочину може бути: професійний суддя, народний засідатель або присяжний, які виконують функції щодо здійснення правосуддя.

За частиною 1 ст. 376 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у вчиненні лише активних дій, які виявляються у втручанні (здійсненні впливу, тиску на свідомість і волю потерпілого) у будь-якій формі (у будь-який спосіб) у діяльність судді. Втручання може виявлятися у проханні на адресу судді, у даванні йому вказівок, висловленні рекомендацій, у критиці в засобах масової інформації до розгляду справи в суді тощо. Для складу цього злочину не

має значення: а) за допомогою яких засобів (способів) вчиняється втручання (обіцянки різних вигід, залякування, погрози тощо); б) у діяльність суду якої інстанції має місце втручання; в) у якій стадії процесу здійснюється таке втручання. Злочин визнається *закінченим* із моменту вчинення самого втручання *незалежно* від того, чи перешкодило воно виконанню суддею службових обов'язків і чи домігся винний постановлення неправосудного рішення.

За частиною 2 ст. 376 КК карається злочин як з *матеріальним* складом, коли дії винного перешкодили запобіганню злочину або затриманню особи, яка вчинила злочин, так і з *формальним* – коли такі дії були вчинені винним з використанням свого службового становища.

Не може кваліфікуватися за ст. 376 КК таке втручання в діяльність судових органів, яке здійснюється шляхом вчинення щодо судді чи його близьких *більш тяжкого злочину проти правосуддя*, який є способом (формою) такого втручання і відповідальність за який передбачена в *спеціальних* нормах. Зокрема, якщо такі злочини, як погроза або насильство (ст. 377 КК), знищення (пошкодження) майна (ст. 378 КК) або посягання на життя судді (ст. 379 КК), вчинюються як спосіб втручання в його діяльність і тим самим є однією з форм такого втручання, вчинене слід кваліфікувати лише за статтями 377–379 КК. Спеціальним видом втручання в діяльність суду, який потребує самостійної кваліфікації, є і злочин, передбачений ст. 376¹ КК.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел та спеціальна мета — перешкодити виконанню суддею службових обов'язків чи домогтися винесення неправосудного рішення. Психічне ставлення винного до таких наслідків втручання, як перешкодження запобіганню злочину чи затриманню злочинця, може виявлятися як в умисній, так і в необережній формі вини. У цілому злочин є умисним.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 376 КК — *загальний*: будь-яка особа, що досягла 16-річного віку, а за ч. 2 ст. 376 КК (за умови, якщо втручання здійснюється з використанням службового становища) — *спеціальний*: лише службова особа.

Незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹ КК). У 2010 році в судах України запроваджується автоматизована система документообігу суду (далі – АСДС), яка має забезпечити: об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості справ для кожного судді; надання фізичним та юридичним особам

інформації про стан розгляду справ щодо них; централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів; підготовку статистичних даних; реєстрацію вхідної та вихідної кореспонденції та етапів її руху; розподіл справ між суддями; видачу судових рішень та виконавчих листів на підставі наявних у системі даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалено; передачу справ до електронного архіву.

Позовні заяви, скарги, подання та інші, передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в АСДС, яка здійснюється працівниками апарату відповідного суду *в день* надходження документів. До АСДС в обов'язковому порядку вносяться: дата надходження документа, інформація про предмет спору та сторони у справі, прізвище працівника апарату суду, який здійснив реєстрацію, інформація про рух судових документів, дані про суддю, який розглядав справу, та інші дані, передбачені Положенням про АСДС. Визначення судді або колеги суддів для розгляду конкретної справи також здійснюється АСДС під час реєстрації відповідних документів.

Доступ до АСДС надається суддям та працівникам апарату відповідного суду згідно з їхніми функціональними обов'язками. Порядок функціонування АСДС, у тому числі видачі судових рішень та виконавчих листів, передачі справ до електронного архіву, зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів, надання інформації фізичним та юридичним особам, підготовки статистичних даних, визначається Положенням про АСДС, яка затверджується Державною судовою адміністрацією України.

Відповідальність за незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду передбачена за ст. 376¹ КК, за якою карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого вичерпується вчиненням хоча б одного з таких діянь: а) внесення неправдивих відомостей до АСДС; б) несвоєчасне внесення відомостей до АСДС; в) несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в АСДС; г) інше втручання в роботу АСДС. Злочин визнається *закінченим* з моменту вчинення будь-якого із зазначених діянь.

За частиною 2 ст. 376¹ КК караються ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК).

Суб'єктивна сторона злочину – лише прямиї умисел.

Суб'єкт злочину – або *спеціальний* (службова особа, яка має право доступу до АСДС), або *загальний* (будь-яка особа, що досягла 16-річного віку і здійснює втручання в роботу АСДС шляхом несанкціонованого доступу до неї).

Втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК). Таке втручання є своєрідним порушенням права на захист, яке гарантовано статтями 59, 63 і 129 Конституції України.

Потерпілим від злочину може бути: захисник (статті 44 КПК, 271 КУпАП); представник (законний представник) потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, цивільного позивача та відповідача, свідка¹, а також юридичної особи (статті 38–40 ЦПК, 52 КПК, 270 КУпАП, 56 КАС).

За статтею 397 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого вичерпується самим фактом втручання в будь-якій формі в правомірну (законну) діяльність захисника чи представника особи і здійснюється шляхом: а) створення перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника або представника особи; б) порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці. Втручання має бути *незаконним* і може полягати, наприклад, у відмові в наданні захиснику можливості ознайомитися з необхідними для захисту документами або порушенні таємниці його побачення з підзахисним, перешкоджанні законному представникові прибути до встановленого часу на розгляд справи тощо. Якщо такі дії полягають у погрозах, насильстві, знищенні (пошкодженні) майна, посяганні на життя, тобто у вчиненні більш тяжкого злочину проти правосуддя, відповідальність настає за спеціальними нормами — статтями 398–400 КК.

За частиною 2 ст. 397 КК караються ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням свого службового становища.

Суб'єктивна сторона злочину — лише прямий умисел.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 397 КК — *загальний*: приватна особа 16-річного віку, а за ч. 2 ст. 397 КК — *спеціальний*: службова особа.

¹ Слід ураховувати, що згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 право на отримання правової допомоги є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб (наприклад, свідків), яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин.

§ 3. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства

До цієї групи злочинів проти правосуддя входять спеціальні види посягань, які спрямовані на завдання шкоди судді, народному засідателю чи присяжному у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, а також захиснику та представнику особи у зв'язку з наданням ними правової допомоги. Закон встановлює тут відповідальність за посягання на життя зазначених осіб та їх близьких родичів, заподіяння їм тілесних ушкоджень різної тяжкості, нанесення побоїв, застосування погрози, знищення (пошкодження) майна цих осіб. Оскільки докладна характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак суміжних злочинів наведена в розділах II, III, VI, VII та XVII цього підручника, тому немає необхідності зосереджувати увагу на повторенні цих положень. Зупинимось лише на певних особливостях даних злочинів.

Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК), а також захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК). *Потерпілими* від злочину за ст. 379 КК можуть бути: суддя, народний засідатель, присяжний або їх близькі родичі, а за ст. 400 КК — захисник, представник особи або їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона цих злочинів характеризується вбивством або замахом на вбивство зазначених осіб у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК) або з наданням правової допомоги (ст. 400 КК).

Суб'єктивна сторона цих злочинів — умисел (прямий або непрямий) щодо вбивства з метою перешкоджання здійсненню правосуддя або надання правової допомоги чи з мотивів помсти за здійснення такої діяльності. У разі замаху на вбивство — тільки прямий умисел із вказаною метою та мотивом.

Суб'єкт цих злочинів — будь-яка особа, що досягла 14-річного віку.

Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК), а також **захисника чи представника особи** (ст. 398 КК). *Об'єктивна сторона* злочинів, передбачених ч. 1 ст. 377, ч. 1 ст. 398 КК, характеризується *дією* — погрозою вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна зазначених осіб або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 377 КК) або наданням правової допомоги (ст. 398 КК).

За частиною 2 ст. 377 КК настає відповідальність за заподіяння судді, народному засідателю, присяжному або їх близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а за ч. 2 ст. 398 КК — за спричинення захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

У частинах 3 статей 377 і 398 встановлена відповідальність за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень зазначеним особам.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується умисною виною з метою перешкоджання здійсненню правосуддя або надання правової допомоги чи з помсти за здійснення такої діяльності. Злочини, передбачені частинами 1 статей 377, 398 КК (погроза), можуть бути вчинені лише з прямим умислом, а злочини, передбачені частинами 2 або 3 цих статей, — як із прямим, так і непрямым умислом.

Суб'єкт цих злочинів — у разі погрози, заподіяння побоїв, легких тілесних ушкоджень — будь-яка особа 16-річного віку, а в разі спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості чи тяжких — 14-річного віку.

Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК), а також **захисника чи представника особи** (ст. 399 КК). *Об'єктивна сторона* цих злочинів характеризується знищенням або пошкодженням майна судді, народного засідателя, присяжного, захисника, представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 378 КК) або наданням правової допомоги (ст. 399 КК).

У частинах 1 цих статей встановлена відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, що належить зазначеним особам або їх близьким родичам; у ч. 2 ст. 378 КК — за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом (наприклад, шляхом затоплення), або такі, що спричинили загибель людей (смерть хоча б однієї людини) чи інші тяжкі наслідки (напри-

клад, тяжкі тілесні ушкодження); у ч. 2 ст. 399 КК — за ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо вони заподіяли шкоду в особливо великих розмірах (зруйнування будинку, водо-, газо-, електропостачання); у ч. 3 ст. 399 КК — за ті самі дії, що спричинили загибель людей, заподіяли їм тяжкі тілесні ушкодження чи потягли за собою інші тяжкі наслідки (наприклад, знищення особливо цінного майна).

Суб'єктивна сторона цих злочинів — умисел (прямий або непрямий) щодо знищення або пошкодження майна з метою перешкоджання здійсненню правосуддя або надання правової допомоги вказаними особами чи з мотивів помсти за таку діяльність. За частинами 2 статей 378, 399 та ч. 3 ст. 399 КК щодо загибелі людей, спричинення тяжких тілесних ушкоджень або настання інших тяжких наслідків — необережна форма вини. У разі умисного їх заподіяння вчинене потребує додаткової кваліфікації за статтями 115 або 121 КК та ін.

Суб'єкт цих злочинів — за частинами 1 статей 378 і 399 КК — особа, що досягла 16-річного віку, а за ч. 2 ст. 378, ч. 2 та ч. 3 ст. 399 КК — 14 років.

§ 4. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі

Примушування давати показання (ст. 373 КК). Згідно зі статтями 28 і 62 Конституції України ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, а обвинувачення особи не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Цим конституційним приписам кореспондує ст. 22 КПК, яка забороняє домагатися показань осіб, що беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та застосуванням інших незаконних заходів.

Потерпілим від злочину може бути: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок та експерт, тобто особи, які відповідно до закону можуть бути допитані з кримінальної справи під час дізнання чи досудового слідства.

За статтею 373 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого вичерпується вчиненням незаконних дій, що є способом примушування особи до давання показань, і з моменту здійснення яких злочин визнається *закінченим*. За частиною 1 ст. 373 КК примушування передбачає лише психічний (психологічний) вплив на свідомість та волю потерпілого (підкуп, шантаж, гіпноз, пред'явлення неправдивих доказів, обіцянка звільнити з-під варти тощо).

Злочин вчиняється лише у певній обстановці — при допиті, тобто коли примушування здійснюється під час такої слідчої дії, яка полягає в одержанні (відібранні) показань у певних учасників кримінального процесу і фіксації їх у протоколі допиту, який має відповідну процесуальну форму. До допиту прирівнюється і очна ставка.

За частиною 2 ст. 373 КК караються ті самі дії, якщо вони поєднані: а) або із застосуванням насильства; б) або із знущанням над особою. Обов'язковою умовою відповідальності за ч. 2 ст. 373 КК є вчинення зазначених у ній дій за відсутності ознак катування. Якщо примушування давати показання здійснювалося шляхом катувань, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 127 та ч. 2 ст. 373 КК.

Насильство, як спосіб примушування, може бути як *психічним*, так і *фізичним*. Якщо наслідком такого насильства були умисні тяжкі тілесні ушкодження або смерть потерпілого, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю. Під знущанням над особою розуміють глумління, нанесення образ та інші дії, які грубо й цинічно принижують гідність людини (глузування над фізичними вадами особи, образа її національних чи релігійних почуттів тощо).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел і спеціальна мета — примусити особу дати показання.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: особа, яка за законом має право здійснювати дізнання чи досудове слідства або тимчасово призначена виконувати ці функції повноважна особа в установленому законом порядку.

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК). За статтею 383 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого вичерпується вчиненням дій, що являють собою неправдиве (яке не відповідає дійсності) повідомлення про вчинення злочину, яке спрямовується на адресу органів дізнання, слідства, прокуратури або суду. Форма такого повідомлення — будь-яка:

усна, письмова, через третіх осіб, анонімна, із використанням комп'ютерних мереж тощо. Неправдивість повідомлення може стосуватися як самого факту злочину, так і особи, яка нібито його вчинила. З моменту надходження неправдивого повідомлення про злочин до зазначених адресатів злочин визнається *закінченим* незалежно від того, чи порушена кримінальна справа і чи притягнуто до відповідальності неправдиво звинувачену особу.

За частиною 2 ст. 383 КК караються ті самі дії, якщо вони поєднують: а) або з обвинуваченням у тяжкому (ч. 4 ст. 12 КК) чи особливо тяжкому (ч. 5 ст. 12 КК) злочині; б) або із штучним створенням доказів обвинувачення; в) або вчинені з корисливих мотивів.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, бо винний усвідомлює, що відомості про злочин є *завідомо* неправдивими.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

Завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК). За статтею 384 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у вчиненні однієї з таких дій: а) неправдиві показання свідка чи потерпілого; б) неправдивий висновок експерта; в) неправильний переклад, здійснений перекладачем. Злочин вчинюється у певній обстановці — під час дізнання, досудового слідства, судового розгляду, виконавчого провадження або розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України (ст. 89 Конституції України)¹, і визнається *закінченим* з моменту здійснення будь-якої із зазначених дій.

Неправдивість показань свідка чи потерпілого полягає у повідомленні відомостей, що не відповідають дійсності, про факти та обставини, які їм відомі і які мають значення для вирішення справи. Неправдивість експертного висновку полягає у внесенні до нього таких даних, що не відповідають дійсності, які стосуються або окремих питань справи, або всієї її в цілому. Неправдивий переклад — це неправильна передача тих показань, документів та інших матеріалів справи, які підлягають перекладу.

¹ При застосуванні положень статей 384–386 КК слід ураховувати, що Рішенням Конституційного Суду України від 10 вересня 2009 р. № 20-рп/2009 визнаний неконституційним і у зв'язку із цим втратив чинність Закон України від 15 січня 2009 р. № 890-VI «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України». Тому зміни стосовно цих комісій, що були внесені зазначеним Законом у статті 384–386 КК, також втратили свою чинність.

Злочин вчинюється лише шляхом активних дій, бо умовчання (замовчування) свідка, експерта чи перекладача про відомі їм обставини справи (бездіяльність) є однією з форм відмови від давання показань, що карається за ч. 1 ст. 385 КК.

Обов'язковою умовою відповідальності за цей злочин є наявність офіційного *попередження* особи про кримінальну відповідальність за давання неправдивих показань, неправдивий експертний висновок або неправильний переклад (наприклад, статті 126, 167, 196 КПК).

За частиною 2 ст. 384 КК караються ті самі дії, якщо вони були поєднані: а) або з обвинуваченням у тяжкому (ч. 4 ст. 12 КК), особливо тяжкому (ч. 5 ст. 12 КК) злочині; б) або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту; в) або вчинені з корисливих мотивів.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, бо особа діє *завідомо*, тобто усвідомлює неправдивість своїх показань, висновку чи перекладу. Мотиви та мета можуть бути різними і на кваліфікацію злочину не впливають, за винятком ч. 2 ст. 384 КК, де однією з кваліфікуючих ознак є корисливі мотиви.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: свідок, потерпілий, експерт, перекладач, які попереджені про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання, висновок або переклад. Підозрюваний, обвинувачений, підсудний, спеціаліст, цивільний позивач та відповідач кримінальної відповідальності за такі дії не несуть.

Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК). За частиною 1 ст. 385 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у *бездіяльності*, що виявляється у відмові (ухиленні від виконання обов'язків) без поважних причин: а) свідка — від давання показань; б) експерта — від надання висновку; в) перекладача — від здійснення перекладу.

На всіх стадіях процесу свідок, експерт і перекладач попереджаються про відповідальність за відмову від виконання покладених на них обов'язків. Наявність такого *попередження*, з одного боку, є обов'язковою умовою відповідальності за ч. 1 ст. 385 КК, а з другого — ознакою, що відокремлює цей злочин від ухилення від з'явлення (нез'явлення) до органів дізнання, досудового слідства чи до суду, що тягне за собою лише адміністративну відповідальність (статті 185³ та 185⁴ КУпАП).

Однією з умов відповідальності за ст. 385 КК є також відсутність поважних причин (хвороба, відсутність необхідних матеріалів для висновку, незнання мови, яку треба перекладати, тощо) на боці свідка, експерта, перекладача для відмови від виконання покладених на них обов'язків.

Злочин вчиняється у певній обстановці — під час дізнання, досудового слідства, судочинства, виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України (ст. 89 Конституції України), і визнається *закінченим* з моменту вчинення хоча б одного із зазначених діянь.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, бо особа *свідомо* і без поважних причин ухиляється від виконання покладених на неї в установленому законом порядку обов'язків свідка, експерта чи перекладача.

У частині 2 ст. 385 КК конкретизуються приписи ст. 63 Конституції України, згідно з якими не підлягає відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе самої, а також членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначено у п. 11 ст. 32 КПК та ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: свідок, судовий експерт чи перекладач. Потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, цивільний позивач та відповідач за відмову від давання показань кримінальної відповідальності не несуть.

Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК). *Потерпілим* від злочину може бути: свідок, потерпілий, експерт чи їх близькі родичі.

За статтею 386 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в активній поведінці особи — *діях*, що здійснюються в одній із таких форм:

1) перешкоджання з'явленню особам, зазначеним у ст. 386 КК, в органи дізнання, досудового слідства, до суду або до тимчасової слідчої чи тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України (ст. 89 Конституції України);

2) примушування цих осіб до відмови від давання або до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна або розголошенням ганебних відомостей;

3) підкуп цих осіб з метою перешкоджання їх з'явленню до відповідних органів чи з метою їх схилення до відмови від давання або до давання завідомо неправдивих показань чи висновку;

4) погроза вбивством, насильством, знищенням майна чи розголошенням ганебних відомостей щодо цих осіб із помсти за виконання ними їх обов'язків.

Злочин визнається *закінченим* з моменту вчинення будь-якої з наведених дій *незалежно* від того, чи вдалося насправді перешкодити з'явленню зазначених осіб до слідчо-судових органів, примусити або схилити їх до відмови від давання чи до давання завідомо неправдивих показань або висновку.

Одним із способів вчинення злочину, передбаченого ст. 386 КК, є *підкуп* (про поняття підкупу див. статті 235⁴, 235⁵ КК). Тому якщо внаслідок такого підкупу свідок або потерпілий дають завідомо неправдиві показання, експерт надає завідомо неправдивий висновок, а перекладач здійснює неправильний переклад, такі їх діяння кваліфікуються за ст. 384 КК. Якщо ж свідок, експерт або перекладач внаслідок їх підкупу відмовляються від виконання покладених на них обов'язків, вчинене кваліфікується за ч. 1 ст. 385 КК. Крім того, діяння *експерта*, який внаслідок підкупу не з'являється до відповідних органів, відмовляється від давання висновку чи надає неправдивий висновок, додатково кваліфікуються за ч. 3 чи 4 ст. 235⁵ КК.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 386 КК, — прямиї умисел і спеціальна мета — перешкодити з'явленню свідка, потерпілого чи експерта до слідчо-судових органів; примусити чи схилити цих осіб до відмови від давання або до давання неправдивих показань чи висновку; помститися за виконання цими особами їх обов'язків.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Якщо примушування до давання неправдивих показань здійснюється *під час допиту* особою, яка провадить дізнання чи досудове слідство, вчинене кваліфікується за ст. 373 КК.

§ 5. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань

Закони України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та «Про забезпечення без-

пеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹, а також статті 52¹–52⁵ КПК України передбачають право працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також деяких інших осіб на забезпечення їх безпеки, встановлюють підстави, умови та порядок здійснення щодо них відповідних заходів безпеки. За найбільш небезпечні порушення приписів зазначених нормативних актів передбачена кримінальна відповідальність у статтях 380 та 381 КК.

Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК).

Потерпілим від злочину може бути лише особа, взята під захист, а саме: а) працівник суду; б) працівник правоохоронного органу; в) особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві (зокрема, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, свідок, експерт та ін.); г) члени сімей зазначених осіб та їхні близькі родичі (батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри та ін.).

За статтею 380 КК карається злочин з *матеріальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у *діях* чи *бездіяльності*, що виявляються у таких формах: 1) неприйняття рішення про застосування заходів безпеки; 2) несвоєчасне прийняття такого рішення; 3) прийняття недостатньо обґрунтованого рішення про заходи безпеки; 4) невжиття достатніх заходів безпеки; 5) несвоєчасне вжиття достатніх заходів безпеки. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є суспільно небезпечні наслідки, а саме тяжкі наслідки (вбивство потерпілої особи, спричинення їй тяжких тілесних ушкоджень, її викрадення чи знищення її майна у значних розмірах тощо). Злочин є *закінченим* з моменту настання тяжких наслідків, які повинні перебувати у причинному зв'язку із суспільно небезпечним діянням.

До заходів безпеки, які можуть застосовуватися щодо потерпілих осіб, зокрема, належать: особиста охорона чи охорона житла, майна; видача зброї або інших засобів індивідуального захисту; візуальне спостереження; прослуховування телефонних розмов, переведення на іншу роботу, зміна зовнішності, документів, переїзд до іншої місцевості тощо.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел або необережність щодо діяння і лише необережна форма вини щодо суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: службова особа органу, на який покладено функції забезпечення безпеки потерпілих осіб. Це може

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 11. – Статті 50, 51.

бути як службова особа, яка зобов'язана своєчасно приймати рішення про застосування достатніх заходів безпеки (наприклад, голова суду, прокурор, керівник органу внутрішніх справ), так і службова особа, яка повинна належним чином фактично здійснювати ці заходи (наприклад, працівник оперативно-розшукового органу).

Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК). *Предмет* злочину — відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист. До них можуть, зокрема, належати відомості про дійсне місцезнаходження особи, взятої під захист; її справжнє прізвище; місце роботи; маршрути пересування тощо. *Потерпілим* від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 381 КК, може бути лише особа, взята під захист (коло цих осіб розглянуто при аналізі ст. 380 КК).

За статтею 381 КК карається злочин із *матеріальним* складом, *об'єктивна сторона* якого виявляється не тільки у вчиненні діяння, а і в спричиненні наслідків. Діяння як ознака об'єктивної сторони полягає у розголошенні відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, тобто у доведенні зазначеної інформації до відома сторонніх осіб (а саме осіб, які не мають права на ознайомлення із цими відомостями). Обов'язковою ознакою злочину є суспільно небезпечні наслідки, які полягають у спричиненні шкоди здоров'ю особи, взятої під захист (завдання потерпілому побоїв, нанесення легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень). За частиною 1 ст. 381 КК злочин є *закінченим* з моменту спричинення зазначених наслідків, які повинні перебувати у причинному зв'язку із суспільно небезпечним діянням.

Частина 2 ст. 381 КК встановлює відповідальність за кваліфікований склад цього злочину, коли ті самі дії спричинили: а) або смерть особи, взятої під захист; б) або інші тяжкі наслідки (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, знищення майна потерпілого у великих чи особливо великих розмірах, загибель співробітників, які здійснювали захист особи, тощо).

Суб'єктивна сторона — щодо діяння можливий як умисел, так і необережність, щодо наслідків — лише необережна форма вини.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*, а саме: а) службова особа, яка прийняла рішення про застосування заходів захисту; б) особа, яка ці заходи фактично здійснювала; в) службова особа, якій рішення про зазначені заходи стали відомі у зв'язку з її службовим становищем; г) особа, яка взята під захист. В останньому випадку кримінальна відповідальність такого суб'єкта злочину можлива лише за умови, коли шкода здоров'ю

була спричинена *іншій* особі, взятій під захист, а не тій, яка розголошила відомості про прийняті щодо неї заходи безпеки.

Розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387 КК). Відповідно до ч. 1 ст. 121 КПК дані досудового слідства можна оголошити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим. *Предметом* злочину за ч. 1 ст. 387 КК є відомості (дані) досудового слідства чи дізнання, а за ч. 2 ст. 387 КК — лише такі дані досудового слідства або дізнання, які ганьблять людину, принижують її честь і гідність.

За статтею 387 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у розголошенні без належного дозволу даних досудового слідства чи дізнання, тобто доведенні їх до відома сторонніх осіб, що здійснюється винним без дозволу чи в неналежному обсязі. Для притягнення до відповідальності за ч. 1 ст. 387 КК слід встановити, що особа була *попереджена* в установленому законом процесуальному порядку про обов'язок не розголошувати такі дані. Відповідальність за ч. 2 ст. 387 КК можлива і без зазначеного попередження, бо зберігання у таємниці відповідних даних є службовим обов'язком суб'єктів, передбачених цією частиною. Злочин є *закінченим* з моменту розголошення, тобто коли дані, щодо яких є заборона на їх розголошення, стали надбанням хоча б однієї особи, яка не мала права на ознайомлення з ними.

За частиною 2 ст. 387 КК карається розголошення таких даних слідства чи дізнання, які ганьблять людину, принижують її честь і гідність.

Суб'єктивна сторона — прямиий умисел, бо особа усвідомлює, що розголошує дані слідства або дізнання попри заборони і бажає вчинити це діяння.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*. За частиною 1 ст. 387 КК — це особа, яка попереджена в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати дані досудового слідства чи дізнання, а за ч. 2 ст. 387 КК — суддя, прокурор, слідчий, працівник органу дізнання чи оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брала ця особа безпосередньо участь у досудовому слідстві чи дізнанні.

Приховування злочину (ст. 396 КК). У статті 27 КК передбачено два види приховування злочину: заздалегідь обіцяне (ч. 5), яке визнається співучастю у злочині (а саме пособництвом), та заздалегідь не обіцяне (ч. 6), яке передбачено у ч. 1 ст. 396 КК як самостійний склад злочину.

За частиною 1 ст. 396 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у приховуванні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, що припускає лише активну поведінку — дії. Враховуючи положення ч. 6 ст. 27 КК, таке приховування можливе шляхом переховування: а) злочинця (надання йому житла, транспортного засобу, документів); б) зброя і засобів вчинення злочину (зброї, підроблених документів); в) слідів злочину (знищення пляшки із відбитками пальців злочинця); г) предметів, здобутих злочинним шляхом (грошей, коштовностей). Кримінальна відповідальність настає лише за приховування *тяжкого* (ч. 4 ст. 12 КК) чи *особливо тяжкого* (ч. 5 ст. 12 КК) злочину. Приховування обов'язково має бути *заздалегідь не обіцяним*, тобто таким, коли приховувач не дає попередньої обіцянки (а саме до вчинення злочину або у будь-якому випадку до його закінчення) на таке приховування. Зі змісту закону випливає, що приховування припускає вчинення лише таких *фізичних* дій, які передбачені в ч. 6 ст. 27 КК. Так зване інтелектуальне приховування не може кваліфікуватися за ч. 1 ст. 396 КК і тягне за собою відповідальність тільки у разі, якщо містить ознаки самостійного складу злочину (наприклад, завідомо неправдиві показання свідка з метою приховування злочину). Злочин є *закінченим* з моменту вчинення будь-якої із дій щодо приховування злочину і набуває після цього *триваючого* характеру.

Суб'єктивна сторона — лише прямиий умисел, бо винний усвідомлює, що приховує тяжкий або особливо тяжкий злочин і бажає вчинення цих дій.

Суб'єкт злочину *загальний*, тобто фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 396 КК передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 396 КК, згідно з яким не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин (п. 11 ст. 32 КПК, ч. 2 ст. 3 СК).

Порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК). Відповідно до Закону України від 1 грудня 1994 р. «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»¹ адміністративний нагляд — це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених із місць позбавлення волі, що встановлюються по-

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 1994. — № 52. — Ст. 455.

становою суду та здійснюються органами внутрішніх справ з метою запобігання вчиненню злочинів і здійснення виховного впливу.

За статтею 395 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого виявляється або в *діях* – самовільне залицення особою місця проживання, або в *бездіяльності* – неприбуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання після звільнення з місць позбавлення волі. Злочин є *закінченим* з моменту вчинення діяння в одній із зазначених форм і може бути вчинений лише протягом строку адміністративного нагляду, тривалість якого встановлюється судом на підставі ст. 6 Закону від 1 грудня 1994 р.

Суб'єктивна сторона — прями́й умисел і обов'язкова мета злочину — ухилення від адміністративного нагляду.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: особа, щодо якої судом на законних підставах встановлено адміністративний нагляд.

■ § 6. Злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного ним покарання

Невиконання судового рішення (ст. 382 КК). Відповідно до ч. 5 ст. 124 та п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України одним з основних принципів судочинства є обов'язковість рішень суду, тому судові акти є обов'язковими для виконання на всій території України.

Предметом злочину за частинами 1 і 2 ст. 382 КК є судовий акт органів правосуддя (рішення, вирок, ухвала, постанова), який: 1) постановлений тільки судом; 2) ухвалений судом будь-якої юрисдикції (загальної чи спеціалізованої); 3) винесений судом будь-якої інстанції (першої, апеляційної чи касаційної); 4) постановлений судом із будь-якої категорії судових справ (цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних); 5) набрав законної сили. За ч. 3 ст. 382 предметом злочину є судовий акт не органів правосуддя України, а рішення Європейського суду з прав людини.

За частиною 1 ст. 382 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого виявляється або в *бездіяльності* – невиконання судового акта, або в активних *діях* – перешкоджання виконанню

судового акта. З моменту вчинення цих діянь злочин визнається *закінченим* і набуває *триваючого* характеру.

За частиною 2 ст. 382 КК злочин може бути як із *формальним* складом – коли ті самі діяння вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище (примітка 2 до ст. 368 КК), або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею (спеціальний рецидив – ст. 34 КК), так і з *матеріальним* складом — коли діяння заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб (примітка 3 та 4 до ст. 364 КК).

За частиною 3 ст. 382 КК карається невиконання рішення Європейського суду з прав людини, що обумовлено Законом України від 17 липня 1997 р., яким ратифікована Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Протокол № 11 до цієї Конвенції, де зазначено (ч. 1 ст. 46 Конвенції), що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами. У частині 1 ст. 2 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»¹ також проголошується, що рішення цього суду є обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 зазначеної Конвенції.

Суб'єктивна сторона злочину у випадках, коли він не тягне за собою наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 382 КК, — лише прямиий умисел. Психічне ставлення до наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 382 КК, може полягати як в умисній, так і в необережній формі вини.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: службова особа, на яку покладений обов'язок і яка має реальну можливість виконати судові рішення.

Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описане чи підлягає конфіскації (ст. 388 КК). *Предметом* цього злочину є рухоме або нерухоме майно (речі, майнові права й обов'язки, кошти, цінні папери), на яке за ч. 1 ст. 388 КК у встановленому законом порядку: а) або було накладено арешт; б) або таке, яке було піддано опису, а за ч. 2 ст. 388 КК — в) майно, яке підлягає конфіскації за рішенням суду, що набрало законної сили. З цього випливає, що предметом цього злочину є майно, яке має особливий правовий статус, бо за ч. 1 ст. 388 КК власник або інший законний володілець цього майна внаслідок його опису або накладення на нього арешту позбавляється

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

права ним розпоряджатися і обмежується в праві ним користуватися; а за ч. 2 ст. 388 КК — повністю втрачає право власності на майно, бо з моменту набуття рішенням суду законної сили про конфіскацію майна останнє переходить у власність держави (ч. 2 ст. 317, п. 10 ч. 1 ст. 346 ЦК).

За статтею 388 КК карається злочин як із *формальним* (наприклад, у разі здійснення деяких банківських операцій із вкладами), так і *матеріальним* (наприклад, у разі розтрата або знищення майна) складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в учиненні хоча б однієї з декількох *альтернативно* зазначених у диспозиції дій: 1) розтрата, 2) відчуження, 3) приховування, 4) підміна, 5) пошкодження, 6) знищення, 7) порушення обмеження права користування майном, 8) здійснення банківських операцій із заарештованими коштами (вкладами), 9) інші незаконні дії з майном, яке описане, заарештоване чи конфісковане.

Відповідно до закону (наприклад, ст. 126 КПК) під час провадження опису, арешту або вилучення майна як приватні особи, так і представники організацій, яким це майно передається (ввіряється) на збереження, попереджаються під розписку про відповідальність за його незбереження. Тому обов'язковою умовою відповідальності за ст. 388 КК є наявність офіційного *попередження* про відповідальність за незбереження майна.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*, до якого належать: а) приватні особи (наприклад, сам винний чи його родичі), яким майно ввірено на збереження після його опису чи арешту; б) службові особи (наприклад, представник органу місцевого самоврядування), яким майно ввірене на відповідальне збереження у зв'язку з його описом, арештом чи конфіскацією; в) представники банківської або іншої фінансової установи, на рахунках якої перебувають заарештовані чи конфісковані кошти (вклади).

Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК). Відповідно до ч. 5 ст. 52 КК ухилення від покарання, призначеного вироком суду, є злочином проти правосуддя і тягне за собою відповідальність за статтями 389 та 390 КК.

За статтею 389 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає в *бездіяльності*, а саме в ухиленні від покарань, передбачених статтями 53, 55, 56, 57 КК, що становить собою невиконання засудженим обов'язку щодо відбування покарання, призначеного йому вироком суду, який набрав законної сили. З моменту

вчинення засудженим діяння, спрямованого на ухилення від покарання, злочин визнається *закінченим* і набуває *триваючого* характеру.

Фактичні способи (форми) ухилення від покарання можуть бути різними і залежать передусім від виду самого покарання. Для встановлення ознак такого ухилення необхідно звертатися до статей 26, 34, 36, 37, 40–42 Кримінально-виконавчого кодексу (далі КВК).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел та спеціальна мета — ухилитися від відбування покарання.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: засуджений до відповідного виду покарання вироком суду, який набрав законної сили.

Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК). За статтею 390 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого за ч. 1 ст. 390 КК виявляється в *бездіяльності* – ухиленні від відбування покарання у виді обмеження волі (ст. 61). Формами (способами) такого ухилення є: а) самовільне залишення засудженим місця обмеження волі; б) злісне ухилення від робіт, до яких в обов'язковому порядку залучається засуджений (статті 59, 60 КВК); в) систематичне порушення засудженим громадського порядку; г) систематичне порушення встановлених для засуджених правил проживання (ст. 59 КВК). Злочин визнається *закінченим* із моменту вчинення хоча б одного із зазначених діянь.

За частинами 2 і 3 ст. 390 КК *об'єктивна сторона* злочину також виявляється в *бездіяльності*, а саме в неповерненні особи до місця відбування покарання після закінчення строку короткочасного виїзду (до семи діб), який був дозволений засудженому до обмеження (ч. 2) чи позбавлення (ч. 3) волі відповідно до ч. 2 ст. 59, ч. 1 ст. 67, ст. 111 КВК.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел і спеціальна мета — ухилитися від відбування покарання.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: за ч. 1 ст. 390 КК — особа, що засуджена і відбуває покарання у виді обмеження волі, а за частинами 2 та 3 ст. 390 КК — особа, що засуджена до обмеження (ч. 2) або позбавлення (ч. 3) волі на певний строк і отримала дозвіл на короткочасний виїзд за межі установи виконання покарань.

Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК). *Потерпілими* від злочину є лише ті *представники адміністрації* установи виконання покарань, які відповідно до статей 70 та 135 КВК мають право застосовувати до засудженого передбачені законом (статті 68 та 132 КВК) заходи стягнення. Непокора

чи протидія іншим працівникам цих установ тягне за собою лише застосування заходів стягнення (статті 68 і 132 КВК).

За статтею 391 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає або в *бездіяльності* – злісна непокора законним вимогам адміністрації, або в активних *діях* – інша протидія адміністрації у здійсненні її функцій. Злочин визнається *закінченим* з моменту вчинення самого діяння, а обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є *місце* вчинення злочину — установа виконання покарань, в якій засуджений відбуває покарання у виді обмеження (ст. 61 КК) або позбавлення (ст. 63 КК) волі.

Відповідальність за ст. 391 КК настає лише за умови, якщо: а) вимоги адміністрації, яким протидіє засуджений, мають *законний* характер; б) непокора (протидія) цим вимогам була вчинена *протягом року* після того, як засуджений за порушення режиму відбування покарання був підданий стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводився на більш суворий режим відбування покарання (ст. 100, ч. 3 ст. 101, ч. 1 ст. 132 КВК).

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: особа, що відбуває покарання у виді обмеження чи позбавлення волі, яка за порушення вимог режиму відбування покарання протягом року піддавалася зазначеним у ст. 391 КК заходам стягнення.

Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК). *Потерпілими* від злочину можуть бути дві категорії осіб: а) засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження, позбавлення волі на певний строк чи довічного позбавлення волі; б) представники адміністрації установ виконання покарань.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні лише активної поведінки — *дії*, яка виявляється в одній з таких форм: а) тероризування засуджених; б) напад на адміністрацію; в) організація (створення) організованої групи для тероризування засуджених чи нападу на адміністрацію; г) активна участь у такій (організованій) групі. Злочин визнається *закінченим* з моменту вчинення однієї із зазначених дій незалежно від того, чи спричинили вони які-небудь наслідки. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *місце* вчинення злочину — установа виконання покарань, яка призначена для відбування (виконання) покарань у виді обмеження, позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі.

Тероризуванням засуджених визнається застосування до них психічного або фізичного насильства з метою примусити відмовитися від сумлінного ставлення до праці, дотримання правил режиму та внутрішнього розпорядку або з метою підкорити своїм незаконним вимогам, а також вчинення таких дій з помсти за виконання вимог режиму, зміцнення дисципліни та порядку в установі виконання покарань або глум та знущання над засудженими з метою їх залякування та перешкоджання відбуванню покарання.

Напад на адміністрацію — це вчинення насильницьких дій, а також погроза застосування насильства щодо представників адміністрації у зв'язку з їх законною службовою діяльністю.

Тероризування засуджених чи напад на адміністрацію, поєднані з незаконним позбавленням особи волі, умисним завданням побоїв, застосуванням мордувань, катувань, заподіянням легких, середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень (передбачених ч. 1 ст. 121 КК), охоплюються ознаками ст. 392 КК і додаткової кваліфікації не потребують. Якщо тероризування або напад були пов'язані із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, передбачених ч. 2 ст. 121 КК, або виявилися в умисному вбивстві потерпілого (ст. 115 КК), вчинене слід кваліфікувати за сукупністю цих злочинів. Якщо вчинення зазначених дій супроводжувалося захопленням заручників без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 147 КК), вчинене охоплюється ознаками ст. 392 КК і додаткової кваліфікації не потребує. Захоплення заручників за обставин, зазначених у ч. 2 ст. 147, КК або вчинення такого його виду, який передбачений ст. 349 КК, слід кваліфікувати за сукупністю зі ст. 392 КК.

Організацією злочинної організованої групи визнається сукупність дій, спрямованих на створення стійкого злочинного об'єднання трьох чи більше осіб з метою тероризування засуджених чи нападу на адміністрацію, яке відповідає ознакам цієї форми співучасті, передбаченим ч. 3 ст. 28 КК.

Активна участь в організованій групі припускає такі дії її учасника, які можуть виявлятися у схиланні одних засуджених до тероризування інших або до нападу на адміністрацію, підшукуванні необхідних засобів, знарядь злочину, безпосередній участі в нападах та в інших діях, спрямованих на реалізацію плану організованої групи.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиий умисел і мета дезорганізувати нормальну діяльність установи виконання покарань.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: засуджений до обмеження, позбавлення волі чи довічного позбавлення волі, який відбуває це покарання в установі виконання покарань.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК).

Втеча є злочином із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у вчиненні в будь-який спосіб, але шляхом активних дій самовільного, незаконного (тимчасового або постійного) залишення місця позбавлення волі або тримання під вартою.

Втеча з місця позбавлення волі припускає незаконне залишення засудженим установи виконання покарань будь-якого виду, а також лікарні в місцях позбавлення волі (ст. 11 КВК). Втеча з-під варти — це незаконне залишення місця попереднього ув'язнення, коли утримання під вартою обране як запобіжний захід, або втеча з-під конвою (наприклад, із залу суду). Злочин визнається *закінченим* з моменту залишення винним місця позбавлення волі, арешту, попереднього ув'язнення чи місця розташування конвою.

За частиною 2 ст. 393 КК караються ті самі дії, якщо вони вчинені: 1) повторно (ч. 1 ст. 32 чи ст. 34 КК); 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК); 3) способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб; 4) із заволодінням зброєю чи з її використанням; 5) із застосуванням насильства чи погрозою його застосування; 6) шляхом підкопу; 7) із пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони. Для кваліфікації дій винного за ч. 2 ст. 393 КК досить наявності хоча б однієї із зазначених кваліфікуючих ознак.

При втечі, вчиненій *способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб*, винний застосовує такий її спосіб, який створює реальну небезпеку для життя чи здоров'я хоча б однієї людини. У разі втечі, поєднаній із *заволодінням зброєю*, вона вчинюється одним зі способів, зазначених у ст. 262 КК, і спрямована на протиправне заволодіння предметами, переліченими в ст. 263 КК. *Використання зброї* при втечі полягає у фактичному застосуванні її вражаючих властивостей або в погрозі використання зброї. Втеча, поєднана із *застосуванням насильства чи погрозою його застосування*, припускає застосування фізичного чи психічного насильства як способу подолання дійсних чи передбачуваних винним дій, які перешкоджають втечі. Якщо таке насильство полягало в умисному вбивстві, тяжкому тілесному ушкодженні за обтяжуючих обставин, вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів. Втеча, вчинена за наявності ознак складу злочину, передбаченого ст. 392 КК, також утворює сукупність злочинів. Втеча, вчинена шляхом *підкопу*, припускає використання особою для незаконного за-

лишення охоронюваної території виправної установи підземного ходу (лазу), який був відритий нею таємно від адміністрації. Втеча, поєднана з *пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони*, вчинюється шляхом виведення з ладу або пошкодження різних спеціальних споруд, пристроїв та пристосувань, призначених для попередження втеч, сповіщення (сигналізації) про них чи для перешкоджання їх здійсненню.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел. Якщо втеча вчиняється особою, засудженою незаконно, склад цього злочину відсутній. Особа не може бути засуджена за втечу з місця попереднього ув'язнення, доки судом не буде встановлена її винність у злочині.

Суб'єкт втечі — *спеціальний*: особа, що досягла 16-річного віку, яка: а) або відбуває покарання у виді арешту, позбавлення волі чи довічного позбавлення волі; б) або визнана підозрюваним чи обвинуваченим у злочині і взята під варту як запобіжний захід. Особи, до яких арешт застосований як захід адміністративного стягнення (ст. 32 КУпАП), а також затримані в порядку статей 106, 106¹, 115 КПК, не підлягають відповідальності за ст. 393 КК.

Втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК). За статтею 394 КК карається злочин із *формальним* складом, *об'єктивна сторона* якого полягає у самовільному залишенні спеціалізованого лікувального закладу (далі — СЛЗ) або у втечі по дорозі до нього (про поняття та ознаки втечі див. ст. 393 КК).

Місцем вчинення злочину є спеціалізовані лікувальні та лікувально-виховні заклади органів охорони здоров'я для лікування від наркоманії та алкоголізму, а також спеціальні лікувальні заклади (установи), які здійснюють застосування (виконання) примусових заходів медичного характеру (статті 19, 20, 93, 94 КК). Відповідальність за ст. 394 КК можлива лише за умови, якщо лікування у СЛЗ здійснюється у *примусовому* порядку.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел і мета ухилитися від застосування примусового лікування.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: осудна (ч. 1 ст. 19 КК) або обмежено осудна (ст. 20 КК) особа, щодо якої застосовуються примусові заходи медичного характеру або здійснюється примусове лікування в СЛЗ за постановою, ухвалою чи вироком суду, які набрали законної сили.

Контрольні запитання

1. На які групи можуть бути розподілені всі злочини проти правосуддя за їх безпосередніми об'єктами?
2. Які ознаки характеризують об'єктивну та суб'єктивну сторони завідомо незаконних затримання, приводу, арешту або тримання від вартою?
3. У чому полягає об'єктивна сторона втручання в діяльність судових органів?
4. Якими ознаками характеризується об'єктивна та суб'єктивна сторони погрози або насильства щодо судді, народного засідателя чи присяжного?
5. За якими ознаками погроза або насильство щодо судді відрізняється від суміжних із цим діянням злочинів проти життя та здоров'я особи?
6. Які ознаки характеризують об'єктивну та суб'єктивну сторони посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного?
7. Чим відрізняється посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного від суміжних злочинів проти життя особи?
8. Чим відрізняються такі злочини, як завідомо неправдиві показання та відмова від давання показань?
9. У чому полягає об'єктивна та суб'єктивна сторона приховування злочину?
10. За яких умов приховування злочину буде визнаватися злочином проти правосуддя, а за яких - співучастю у злочині у вигляді пособництва?
11. Якими ознаками характеризується об'єктивна та суб'єктивна сторона невиконання судового рішення?
12. У яких формах виявляється об'єктивна сторона дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань?
13. У чому полягає об'єктивна сторона втечі з місця позбавлення волі або з-під варти і які кваліфікуючі ознаки цього злочину встановлені законом?

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)

§ 1. Поняття та види військових злочинів

Конституція України визначає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону (ст. 65 Конституції України). Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави (ст. 17 Конституції України).

Від стану законності і воєнного правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, багато в чому залежить ефективність виконання покладених на них найважливіших державних завдань. Окремі закони, військові статuti та інші підзаконні нормативні акти чітко і точно регламентують усі сфери життя та діяльності Збройних Сил. На військовослужбовців покладається неухильне дотримання Конституції України, законів і підзаконних актів, військової присяги, наказів командирів (начальників). Усе це багато в чому зумовлює специфіку суспільних відносин у сфері несення військової служби, а також особливості і суспільну небезпеку їх порушень, у тому числі і злочинів. Нормативною базою боротьби з військовими злочинами є розділ XIX Особливої частини КК України (статті 401–435 КК).

Військовими злочинами згідно зі ст. 401 визнаються злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (перевірних) або спеціальних зборів.

Родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення або проходження військової служби, під яким розуміють врегульовані правовими нормами суспільні відносини, що виникають та існують при проходженні служби різними категоріями військовослужбовців у процесі їх службової та бойової діяльності. Цей порядок заснований на Конституції України, окремих законах, військових статутах, положеннях військової присяги, наказах міністра оборони України та інших нормативних актах. Конкретні військові злочини посягають на окремі сфери цього порядку, що є безпосередніми об'єктами цих злочинів.

Об'єктивна сторона військових злочинів полягає у вчиненні суспільно небезпечного діяння, що порушує встановлений порядок несення або проходження військової служби. Такі діяння можуть бути вчинені як шляхом дії (статті 404, 405, 432 КК та ін.), так і бездіяльності (статті 403, 425, 426 КК та ін.), а також дії та бездіяльності (статті 415, 417, 422 КК та ін.). Деякі склади військових злочинів містять як необхідну або кваліфікуючу ознаку вказівку на настання тяжких наслідків (статті 416, 421 КК та ін.): зрив виконання бойового завдання, загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження цінного воєнного майна, послаблення боєздатності підрозділу тощо.

Ряд військових злочинів характеризується такими ознаками, як вчинення діяння в умовах воєнного стану, в бойовій обстановці, під час бою, в районі бойових дій. Ці ознаки свідчать про підвищену суспільну небезпеку діяння.

Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Бойова обстановка — період перебування військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції).

Бойова обстановка може виникнути як у воєнний, так і в мирний час, наприклад, при відбитті нападу на державний кордон України.

Поле бою — це частина території суші, повітряного або водного простору, на якій відбувається, відбулося або повинно відбутися озброєне зіткнення з противником.

Район військових дій — це ширший простір, ніж поле бою. Він включає в себе територію, яка зайнята під час бойових дій військами у межах від переднього краю фронту до розташування тилових підрозділів фронту.

Суб'єктивна сторона військових злочинів характеризується або умисною виною (статті 402, 404, 406 КК та ін.), або виною необережною (статті 403, 412 КК та ін.), деякі військові злочини можуть вчинятися як умисно, так і необережно (статті 418, 419, 420 КК та ін.).

Суб'єктами військових злочинів можуть бути: а) військовослужбовці Збройних Сил України; б) військовослужбовці Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України; в) військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України; г) військовослужбовці Державної спеціальної служби транспорту; д) особи, щодо яких є спеціальна вказівка в законодавстві України; е) військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Таким чином, закон виділяє два види суб'єктів військових злочинів — військовослужбовців і військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Військовослужбовці — громадяни України, які проходять службу на території України. До військовослужбовців належать: особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової і надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби національної безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, стратегічних сил стримування, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів.

Початком проходження військової служби вважається: а) день прибуття до військового комісаріату для відправлення у військову частину — для призовників і офіцерів, призваних із запасу; б) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового закладу, установи тощо) — для військовозобов'язаних і жінок, які вступають на військову службу за контрактом; в) день призначення на

посаду курсанта (слухача) вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу — для громадян, які добровільно вступають на військову службу; г) день призначення на посаду — для громадян, які прийняті на військову службу до Служби безпеки України.

Закінченням проходження військової служби вважається день, з якого військовослужбовець виключений наказом по військовій частині (військовому закладу, установі тощо) із списків особового складу.

Військовозобов'язаний — особа, яка перебуває у запасі. Для військовозобов'язаних, призваних на навчальні (чи перевірні) або спеціальні збори, початком та закінченням служби є відповідно перший день фактичного перебування на цих зборах і останній день цих зборів.

Суб'єктами ряду військових злочинів можуть бути військовополонені ворожої армії, військовослужбовці України під час перебування в полоні у ворога.

Не вважаються суб'єктами військових злочинів співробітники органів внутрішніх справ, робітники та службовці військових частин і установ, учні військових ліцеїв.

Підлягають відповідальності за статтями про військові злочини (з посиланням на ст. 27 КК) будь-які особи, які є співучасниками (організаторами, підбурювачами, пособниками) цих злочинів. У деяких випадках особа, яка вчинила військовий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

Відповідно до безпосереднього об'єкта можуть бути виділені такі групи військових злочинів: 1) проти порядку підлеглості і військової і честі (статті 402–406 КК); 2) проти порядку проходження військової служби (статті 407–409 КК); 3) проти порядку користування військовим майном і його зберігання (статті 410–414 КК); 4) проти порядку експлуатації військової техніки (статті 415–417 КК); 5) проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (статті 418–421 КК); 6) проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422 КК); 7) військові службові злочини (статті 423–426 КК); 8) проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій (статті 427–433 КК); 9) злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями (статті 434–435 КК).

§ 2. Злочини проти порядку підлеглості і військової честі

Життя і діяльність Збройних Сил України побудовані на принципі повної єдиноначальності командирів і начальників. Суть єдиноначальності полягає в зосередженні у командира всіх функцій управління ввіреним підрозділом. Він повністю відповідає за бойову підготовку, військову дисципліну, стан озброєння, бойову техніку, транспорт, матеріально-побутове і медичне забезпечення військової частини.

Безпосереднім об'єктом цієї групи злочинів є порядок підлеглості і військової честі.

Непокора (ст. 402 КК). Непокора — це відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу.

Із *об'єктивної сторони* цей злочин вчиняється шляхом відкритої відмови виконати наказ начальника (непокора) або іншого умисного невиконання наказу.

Наказ — обов'язкова для виконання вимога начальника про вчинення або невчинення підлеглим певних дій по службі. Він може бути звернений до одного або до групи військовослужбовців і має мету — досягнення конкретного результату (зробити щось, не робити чогось). Наказ може бути відданий усно, письмово або іншим способом, переданий підлеглому безпосередньо або через інших осіб, у тому числі по телефону, телеграфу, радіозв'язку тощо. З деяких питань служби встановлена тільки письмова форма віддання наказів (наприклад, з питань витрати грошових коштів).

Невиконання інструкцій, що визначають порядок діяльності військових службових осіб, або недотримання тією чи іншою групою військовослужбовців загальних вимог військової служби, що містяться у військових статутах, утворює ознаки інших військових злочинів (наприклад, порушення статутних правил вартової та інших військових служб — статті 418, 419, 420, 421 КК та ін.).

Начальник — це особа, якій постійно або тимчасово підлеглі інші військовослужбовці. Начальники розрізняються за службовим положенням і за військовим званням. Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником. За військовими званнями начальниками є, наприклад, сержанти і старшини — для рядових і матросів однієї

з ними військової частини; молодші офіцери (до капітана включно) — для всіх сержантів, старшин, рядових і матросів. Поняттям невиконання наказу начальника охоплюються: а) невиконання дій, зазначених у наказі; б) вчинення дій, заборонених наказом; в) неналежне виконання наказу, тобто відступ від його розпоряджень про час, місце і характер дій, що вчиняються.

Відмова виконати наказ начальника вважається відкритою, коли підлеглий, отримавши наказ, у категоричній формі заявляє чи іншим чином демонструє, що він наказ виконувати не буде. Відмова від виконання наказу може бути публічною або заявленою начальнику вічна-віч, виражена начальнику безпосередньо або особі, яка передала наказ від його імені.

Інше умисне невиконання наказу полягає у тому, що підлеглим наказ начебто приймається до виконання, але насправді умисно не виконується. Непокора вважається закінченою з моменту відмови виконати наказ або з того часу, коли військовослужбовець, який мав можливість виконати наказ, не зробив цього, незалежно від наслідків, що настали.

Суб'єктивна сторона непокори полягає в прямому умислі.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець, за службовим положенням або військовим званням постійно або тимчасово підлеглий начальнику, який віддав наказ.

Кваліфікуючими ознаками непокори є вчинення її групою осіб, тобто двома або більше військовослужбовцями, які діють як співвиконавці, або спричинення тяжких наслідків (ч. 2), а також вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3).

Невиконання наказу (ст. 403 КК). Цей злочин має місце, якщо невиконання наказу вчинене за відсутності ознак, зазначених у ч. 1 ст. 402 КК, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується тими самими ознаками, що і при непокорі, за винятком того, що потрібне настання тяжких наслідків (наприклад, зрив тих або інших заходів щодо забезпечення постійної бойової готовності підрозділу, частини, корабля).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережністю у вигляді злочинної недбалості або злочинної самовпевненості, що є результатом легковажного розрахунку, неправильного розуміння наказу, забудькуватості тощо.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є його вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 2).

Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК). *Додатковий факультативний об'єкт* цього злочину: життя, здоров'я, тілесна недоторканність зазначених осіб, оскільки опір або примушування може супроводжуватися насиллям над особою.

Об'єктивна сторона злочину полягає в опорі начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків.

Опір — це перешкоджання начальникові або іншій особі виконувати покладені на неї обов'язки з військової служби. При опорі винний намагається не допустити виконання начальником або іншою особою службових обов'язків, не дати йому можливості діяти в даній конкретній ситуації відповідно до закону, вимог військових статутів або наказу начальника.

Під примушуванням розуміються дії, спрямовані на те, щоб примусити начальника чи іншу особу порушити обов'язок з військової служби, тобто вчинити незаконні дії в інтересах того, хто примушує, або діяти всупереч інтересам служби. Примушування передбачає наявність конкретної незаконної вимоги до зазначених осіб. Фізичне або психічне насильство (погроза) щодо начальника на ґрунті невдоволення його службовою діяльністю, але без наявності конкретних вимог може спричиняти відповідальність за ст. 405 КК.

Інші особи — це особи, які виконують покладені на них обов'язки з військової служби — військовослужбовці, що входять до складу нарядів гарнізонної, внутрішньої та інших спеціальних служб або виконують статутні вимоги чи конкретні обов'язки на підставі наказу начальника.

Злочин вважається закінченим з моменту опору або примушування, незалежно від досягнення винним своїх цілей.

Суб'єктивна сторона цього злочину — тільки прямиї умисел.

Кваліфікуючі ознаки злочину: вчинення його групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч. 2); в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3); пов'язане з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 4).

Під зброєю слід розуміти предмети, спеціально призначені для ураження живої цілі, — це штатна армійська зброя (пістолет, автомат, багнет-ніж тощо), а також інша вогнепальна або холодна зброя як за-

водська, так і саморобна. Застосування зброї означає фактичне її використання для фізичного або психічного насильства над потерпілим.

Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК). Злочин полягає в погрозі вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Додатковим об'єктом цього злочину виступає особиста безпека і здоров'я начальника.

Об'єктивна сторона злочину: за ч. 1 ст. 405 КК полягає у погрозі, тобто залякуванні начальника вбивством, заподіянням йому тілесних ушкоджень, нанесенням побоїв, знищенням чи пошкодженням майна; за ч. 2 ст. 405 КК — заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв або вчиненні інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Для поняття погрози необов'язково, щоб винний дійсно мав умисел вчинити насильство над начальником. У більшості випадків підлеглий намагається лише залякати начальника, щоб вплинути на його службову діяльність. Погроза повинна бути реальною, мати об'єктивну властивість залякати начальника. Погроза може бути висловлена усно, в письмовому вигляді, жестом, безпосередньо начальнику або через третю особу, під час несення служби і поза нею. Погроза завжди висловлюється у зв'язку з виконанням начальником своїх службових обов'язків.

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає в прямому умислі, що поєднаний з метою вплинути на службову діяльність начальника. Мотивом може бути невдоволення службовою діяльністю начальника або помста за цю діяльність чи іншу, що не впливає на кваліфікацію.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець, за службовим положенням або за військовим званням підлеглий особі, якій погрожує.

Кваліфікуючі ознаки злочину: вчинення його групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3).

Порушення статутних правил взаємовідносин між військово-службовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК).

Додатковим об'єктом цього злочину є тілесна недоторканність, честь і гідність військовослужбовця, його здоров'я.

Із *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується порушенням військовослужбовцем статутних правил взаємовідносин між військово-

вослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства.

Під іншим насильством слід розуміти застосування фізичного насильства або погрози його застосування з метою примусити військовослужбовця надати послуги особистого характеру, виконувати за винного окремі обов'язки військової служби, передати винному окремі предмети військового обмундирування і спорядження, змінити ставлення до служби і товаришів тощо, а також вчинення винним дій, що принижують і ображають честь та гідність військовослужбовця. Зазначені дії повинні бути пов'язані з порушенням військової служби і військового порядку; у разі вчинення їх на ґрунті особистих взаємовідносин передбачається відповідальність за злочини проти людини.

Злочин вважається закінченим з моменту завдання побоїв чи вчинення іншого насильства.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець, який не перебуває у відносинах підлеглості з потерпілим.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину: вчинення його щодо кількох осіб або заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також таке, що має характер знущання або глумління над військовослужбовцем (ч. 2); вчинення групою осіб або із застосуванням зброї, або таке, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 3) Щодо наслідків досить встановити необережну вину.

§ 3. Злочини проти порядку проходження військової служби

Безпосереднім об'єктом цієї групи злочинів є порядок проходження військової служби.

Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину для військовослужбовців строкової служби полягає у самовільному залишенні частини або місця служби, а також нез'явленні їх вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відраджень, відпуски або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1), або понад один

місяць (ч. 3); для осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів або військовослужбовців за контрактом в аналогічних випадках — тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинене повторно протягом року (ч. 2), або понад один місяць (ч. 3).

Територія частини (підрозділу) — це простір у межах казарменого, табірнього, похідного або бойового її розташування. Самовільний вихід з одного підрозділу до іншого підрозділу тієї самої частини чи місця служби, якщо це не супроводжувалося залишенням її розташування, не утворює складу самовільного залишення частини.

Місце служби, якщо воно не збігається з розташуванням частини, — це будь-яке інше місце, де військовослужбовець зобов'язаний протягом певного часу виконувати військові обов'язки або перебувати за наказом чи дозволом командира (начальника). Ними вважаються, наприклад, місця виконання господарських робіт або іншого службового завдання поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, перебування команди військовослужбовців для пересування (ешелон, поїзд, маршова колона), маршрути пересування і місце перебування у відрядженні, зазначені у посвідченні про відрядження.

Самовільним визнається залишення військовослужбовцем строкової служби розташування частини або місця служби без дозволу командира (начальника). Залишення частини або місця служби не може вважатися самовільним, якщо воно мало місце з дозволу начальника, який хоч і не уповноважений надавати звільнення, наприклад, з дозволу командира взводу. Відповідальність за такі неправомірні дії покладається на начальника, який допустив порушення порядку звільнення.

Нез'явлення вчасно на службу полягає у тому, що військовослужбовець, залишивши розташування частини або місце служби в законному порядку (наприклад, при звільненні з частини, призначенні, переведенні або під час відрядження, відпуски або до лікувального закладу) не повертається без поважних причин до частини або на службу у встановлений строк. Ухилення від несення обов'язків військової служби у цьому випадку вчиняється шляхом бездіяльності. Нез'явлення з поважних причин не утворює складу злочину.

Під поважними причинами нез'явлення вчасно на службу розуміють передусім хворобу військовослужбовця і перешкоди стихійного характеру, які позбавили військовослужбовця можливості вчасно

з'явитися до частини або на службу. Крім того, поважними причинами у кожному конкретному випадку можуть бути визнані інші перешкоди, що виникли всупереч волі військовослужбовця і перешкодили йому вчасно з'явитися на службу (наприклад, непередбачене зупинення руху транспорту і неможливість прибути вчасно іншим способом, затримання органами влади), а також такі обставини, внаслідок яких затримання військовослужбовця понад встановлений для явки строк було надто необхідним (наприклад, для надання допомоги хворим батькам, якщо вона не могла бути надана іншим чином, тощо).

Початковим моментом самовільного залишення частини або місця служби вважається час залишення розташування частини або місця служби, а нез'явлення — закінчення встановленого строку явки до частини або до місця несення служби (наприклад, зазначеного в довідці про звільнення, посвідченні про відрядження, відпускній картці тощо).

Кінцевим моментом є час повернення винного до своєї частини або на службу або явка з повинною до військової комендатури, військомату тощо, або затримання його органами влади, військовою комендатурою, гарнізонним патрулем, нарядом, висланим з частини тощо.

Суб'єктивна сторона самовільного залишення частини передбачає умисну форму вини, а нез'явлення вчасно без поважних причин — як умисну, так і необережну форму вини.

Суб'єктом цього злочину за частинами 1, 3 і 4 ст. 407 КК можуть бути військовослужбовці строкової служби. Особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани і військовослужбовці за контрактом підлягають відповідальності за частинами 2, 3 і 4 ст. 407 КК.

Дезертирство (ст. 408 КК) — один з найбільш тяжких і небезпечних злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. З *об'єктивної сторони* дезертирство може бути вчинено як шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби, так і шляхом нез'явлення до частини або на службу при переведенні, призначенні, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу з метою ухилення від військової служби. Якщо звільнений з військової частини не повернувся до частини з метою ухилення від військової служби, то його дії також утворюють склад дезертирства у вигляді нез'явлення на службу. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець протизаконно припиняє несення військової служби, намагаючись взагалі виключити себе із сфери військово-службових відносин.

Закінченим злочин вважається з моменту, коли суб'єкт залишив військову частину або місце служби, а також не з'явився вчасно до частини з метою ухилення від військової служби.

Дезертирство — триваючий злочин. Воно триває доти, поки не буде припинено внаслідок дії самого винного (наприклад, його явки з повинною), або настання подій, що перешкоджають його вчиненню (наприклад, затримання). Явка з повинною не виключає відповідальності за дезертирство.

Із *суб'єктивної сторони* дезертирство може бути вчинено тільки з прямим умислом, що поєднаний із спеціальною метою ухилитися від подальшої служби. Мета — обов'язкова ознака дезертирства. За цією ознакою дезертирство відрізняється від самовільного залишення частини або нез'явлення на службу. Мотиви дезертирства можуть бути різними і для кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом цього злочину є як військовослужбовці строкової служби, так і особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани і військовослужбовці за контрактом.

Кваліфікуючі ознаки дезертирства — це вчинення його із зброєю або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2); в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3).

Під зброєю в цій статті розуміється штатна вогнепальна чи холодна зброя.

Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в ухиленні від несення обов'язків військової служби шляхом: а) заподіяння військовослужбовцем собі якого-небудь ушкодження (самокалічення); б) симуляції хвороби; в) підробленні документів чи іншого обману; г) відмови від несення обов'язків військової служби.

Самокалічення — це умисне, штучне ушкодження якого-небудь органу або тканин тіла (наприклад, ноги або кисті руки), порушення функцій якого-небудь органу (наприклад, розлади травлення, серцевої діяльності), викликання якого-небудь захворювання або загострення захворювання, що вже є.

Симуляція хвороби полягає у тому, що військовослужбовець прикидається хворим, приписуючи собі такі хворобливі симптоми, фізичні або психічні недоліки, які начебто перешкоджають йому виконувати військові обов'язки, але насправді він ними не страждає, або свідомо перебільшує ті захворювання, що вже є у нього.

Підроблення документів як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець подає командирі (начальнику) сфабрикований або підроблений ним самим або іншими особами на його прохання документ для отримання звільнення від військової служби.

Інший обман як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець повідомляє командирі (начальнику) завідомо неправдиві відомості про події чи обставини для отримання звільнення від несення служби або свідомо замовчує про обставини, про які зобов'язаний був доповісти.

Відмова від несення обов'язків військової служби (ч. 2 ст. 409 КК) з об'єктивної сторони полягає в тому, що військовослужбовець відкрито, не вдаючись до обману, усно, письмово або іншим способом виражає своє небажання нести військову службу або виконувати окремі її обов'язки і фактично припиняє їх виконання. Відмова може відбуватися шляхом відкритої заяви про небажання нести обов'язки військової служби з подальшим фактичним припиненням їх виконання або у формі явного, фактичного припинення несення обов'язків військової служби, що може і не супроводжуватися заявою про своє небажання нести службу.

Із *суб'єктивної сторони* ухилення шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману і відмова від несення обов'язків військової служби можуть бути вчинені тільки з прямим умислом, що поєднаний зі спеціальною метою тимчасово або постійно ухилитися від виконання всіх або деяких обов'язків військової служби.

У частині 3 ст. 409 КК передбачена відповідальність за цей злочин, вчинений в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

§ 4. Злочини проти порядку користування військовим майном і його зберігання

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок користування військовим майном.

Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого

військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК). *Предмет* злочину — зброя, боєприпаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова і спеціальна техніка чи інше військове майно.

Зброя — предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (гелікоптерів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення.

Боєприпаси — вид озброєння, призначений для ураження живої сили противника, знищення його бойової техніки, руйнування укріплень, споруд, виконання інших завдань (освітлення місцевості, розкидання агітаційної літератури тощо).

Вибухові матеріали (речовини) — хімічні сполуки або суміші речовин, здатні до вибуху (швидкого самопоширюваного перетворення з виділенням великої кількості тепла та утворенням газів).

Військове майно — це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у різних способах викрадення зазначених предметів: їх крадіжці, привласненні, вимаганні, розбої, шахрайстві, розтраті, заволодінні із зловживанням службовим становищем. Їх ознаки такі самі, як і в злочинах, передбачених статтями 185, 186, 187, 189, 190 і 191 КК.

У частині 2 ст. 410 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду, а в ч. 3 — вчинення цього злочину в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, або шляхом розбою чи вимагання, що поєднується з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, що поєднаний з корисливим мотивом.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець або військовозобов'язаний, у тому числі й військова службова особа.

Умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в умисному знищенні або пошкодженні зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна.

Знищення означає таку форму впливу, при якій предмет знищується, припиняє своє існування, після чого він не може бути відновлений для використання за своїм цільовим призначенням. При пошкодженні предмет приводиться до такого стану, при якому він може бути відновлений. Пошкодження може призвести до повної або часткової втрати предметом своїх якостей або до втрати предметом своєї форми.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим або непрямым умислом. Якщо знищення військового майна вчинялося з метою ослаблення держави, то ці дії необхідно кваліфікувати як диверсію (ст. 113 КК).

Суб'єкт злочину — військовослужбовець або військовозобов'язаний.

Кваліфікуючі ознаки злочину — вчинення його шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або спричинення ним загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2); вчинення його в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3).

Необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК). Цей склад відрізняється від злочину, передбаченого ст. 411 КК, своєю *суб'єктивною стороною* — необережністю у формі злочинної самовпевненості або недбалості.

Втрата військового майна (ст. 413 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається у втраті, зіпсуванні військового майна. У цій статті встановлена відповідальність за втрату або зіпсування ввірених для службового користування зброї, боєприпасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання, а в ч. 3 — за ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

При втраті або зіпсуванні предметів обмундирування або спорядження об'єктивна сторона виражається в порушенні правил зберігання цих предметів, що призвело до їх втрати або зіпсування. Під втратою розуміється вихід предметів обмундирування або спорядження з володіння військовослужбовця. Зіпсування означає приведення цих предметів у повну або часткову непридатність.

Злочин вважається закінченим з моменту втрати або зіпсування військового майна.

Із *суб'єктивної сторони* втрата або зіпсування вчиняється через необережність.

Суб'єкт цього злочину — будь-який військовослужбовець.

Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину включає: порушення правил поведження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; наслідок у виді тілесних ушкоджень потерпілому або створення небезпеки для довкілля і причинний зв'язок між ними. Порушенням правил поведження із зазначеними предметами вважається невиконання чи неналежне виконання встановлених прийомів або недотримання встановленої послідовності дій зі зброєю, а також речовинами і предметами в процесі користування ними, і так само порушення правил, що забезпечують безпеку зберігання вказаних речовин і предметів.

Суб'єктивна сторона цього злочину щодо порушення правил — умисел або необережність, щодо наслідків — лише необережність.

Суб'єктами злочину можуть бути військовослужбовці, які в силу своєї діяльності користуються зброєю, речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також військовослужбовці, які внаслідок свого службового становища мають доступ до цих предметів.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: заподіяння тілесних ушкоджень кільком особам або смерть потерпілого (ч. 2); загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки (ч. 3).

■ § 5. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок експлуатації військової техніки.

Порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину включає в себе як дію, так і бездіяльність, які виражаються в порушенні правил водіння або експлуата-

ції бойової, спеціальної чи транспортної машини, суспільно небезпечні наслідки (тілесні ушкодження або загибель людей) і причинний зв'язок між ними.

До бойових машин належать машини, які призначені для ураження повітряних, наземних та морських цілей: танки, бронетранспортери, самохідні артилерійські та ракетні установки, а також машини, призначені для буксирування артилерійських систем і причепів з апаратурою управління вогнем, тощо.

Спеціальні машини — саморушійний технічний засіб, який використовується за особливим, спеціальним призначенням, що відповідає типу машини або встановленому на ній обладнанню. Спеціальними є різні інженерні машини (траншекопачі, бульдозери, корчувателі тощо), санитарні машини, пересувні ремонтні майстерні, лабораторії тощо.

До транспортних належать машини, призначені для перевезення особового складу, озброєння, боєприпасів, військово-технічного майна, а також машини, що використовуються для повсякденного господарського, побутового, медичного та іншого обслуговування військової частини.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом або необережністю щодо порушення правил, а щодо наслідків — лише необережністю.

Суб'єктом цього злочину може бути військовослужбовець, який відповідає за експлуатацію військової машини або безпосередньо керує нею.

Частина 2 ст. 415 КК встановлює відповідальність за те саме діяння, що спричинило загибель кількох осіб.

Порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК). *Об'єктивна сторона* полягає в порушенні правил польотів або підготовки до них, а також порушенні правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки. Під катастрофою розуміється зруйнування або пошкодження рухомого літального апарату, що спричинило загибель будь-кого із членів екіпажу, особового складу підрозділів, що перевозяться, або інших осіб, які перебували на борту.

Суб'єктивна сторона цього злочину аналогічна злочину, передбаченому ст. 415 КК.

Суб'єкт цього злочину — військовослужбовець, на якого спеціально покладені обов'язки із забезпечення правил польотів чи підготовки до них.

Порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК). З *об'єктивної сторони* це діяння виражається в порушенні правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки.

Кораблеводіння включає в себе безпосереднє управління кораблем у плаванні, визначення курсу і швидкості корабля, глибини занурення підводного човна, встановлення місцезнаходження корабля, здійснення маневру, буксирування корабля, вживання заходів попередження зіткнення суден у морі, заходів безпеки на випадок шторму і зміни погоди тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину аналогічна злочину, передбаченому ст. 415 КК.

Суб'єкт цього злочину — командир корабля, катера, шлюпки, помічник командира, вахтовий офіцер, який перебуває при виконанні обов'язків управління кораблем або маневрування.

§ 6. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок несення бойового чергування (ст. 420 КК), а також вартової (ст. 418 КК), прикордонної (ст. 419 КК) і внутрішньої служби (ст. 421 КК).

Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в порушенні статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання.

Вартова служба призначається для надійної охорони та оборони важливих військових об'єктів, Бойових Прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті або в дисциплінарному батальйоні (частині).

Із *суб'єктивної сторони* порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність (наприклад, сон на посту, порушення маршруту руху під час несення служби шляхом патрулювання тощо), щодо наслідків — вина необережна.

Суб'єктом порушення правил вартової служби може бути будь-яка особа, яка входить до складу варти: начальник варти, його помічник,

розводящий, караульний, вартовий, вивідний, а також особи, які керують несенням служби вартою, — черговий частини і його помічник.

Суб'єктом порушення правил вахтової служби можуть бути особи, які несуть вахтову службу у складі як корабельної, так і спеціальної вахти, — вахтовий офіцер, командир вахтового поста, вахтовий плавзасобів, вахтовий шлюпки, вахтовий стерновий, вахтовий механік та ін.

Суб'єктом порушення правил патрулювання є особи зі складу гарнізонного патруля — начальник патруля і патрульні.

У частині 2 ст. 418 КК встановлена відповідальність за те саме порушення, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в порушенні правил несення прикордонної служби, якщо це спричинило тяжкі наслідки.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин може характеризуватися будь-якою формою вини діяння, а щодо наслідків — лише необережністю.

Суб'єктом цього злочину може бути тільки особа, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України і виділяється з числа військовослужбовців прикордонної застави та оголошується на бойовому розрахунку. Відповідальність настає тоді, коли особа допустила порушення безпосередньо під час несення нарядом служби з охорони ввіреної йому ділянки кордону. Склад злочину — матеріальний та вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків.

Порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в порушенні статутних правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України, якщо це спричинило тяжкі наслідки (ч. 1).

Бойове чергування — це виконання бойового завдання. Бойове чергування здійснюється черговими силами і засобами, призначеними від військових частин.

Із *суб'єктивної сторони* порушення правил може бути вчинене як умисно, так і через необережність, щодо наслідків — лише необережність.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка заступила на бойове чергування (бойову службу) у встановленому порядку і допустила порушення правил його несення.

У частині 2 ст. 420 КК встановлена відповідальність за ті самі порушення, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК). З *об'єктивної сторони* статутні правила внутрішньої служби можуть бути порушені як дією, так і бездіяльністю. Диспозиція цієї статті бланкетна, тому при кожному притягненні до відповідальності за цей злочин необхідно встановити зміст порушеного правила, що стосується несення служби добовим нарядом і передбачене Статутом внутрішньої служби. Злочин передбачає спричинення тяжких наслідків, запобігання яким входило в обов'язки добового наряду.

Внутрішня служба — це система заходів, що вживаються для організації повсякденного життя і діяльності військової частини, підрозділів та військовослужбовців згідно з цим Статутом та іншими нормативно-правовими актами.

Із *суб'єктивної сторони* це порушення може бути вчинене як умисно, так і через необережність, щодо наслідків — вина лише необережна.

Суб'єктом цього злочину можуть бути тільки військовослужбовці, які входять до складу добового наряду частини (крім варти і вахти). До них належать: черговий частини, помічник чергового частини, черговий і днювальні парку, підрозділу, механік-водій чергового тягача, черговий штабу, черговий їдальні та ін.

У частині 2 ст. 421 КК передбачена відповідальність за те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

§ 7. Злочини проти встановленого порядку збереження військової таємниці

Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК). *Безпосереднім об'єктом* злочину є встановлений порядок збереження державної і військової таємниці.

Об'єктивна сторона цього злочину може складатися з таких ознак: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради (ч. 1);

втрата документів або матеріалів, що становлять таку саму таємницю (ч. 2).

Державна таємниця — вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Під розголошенням відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, слід розуміти протиправний їх розголос, внаслідок чого вони стали надбанням хоча б однієї сторонньої особи. Розголос цих відомостей може полягати як в усному, так і в письмовому їх повідомленні, а також у показі або передачі документів і матеріалів, що становлять державну таємницю. Способи розголошення для даного складу значення не мають. Злочин вважається закінченим з моменту, коли відомості стали відомі іншій особі.

Документ — це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Під втратою документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, слід розуміти вчинення діяння, при якому внаслідок порушення військовослужбовцем встановлених правил поведження із ввіреними йому документами (матеріалами, предметами) вони, всупереч волі винного, виходять з його володіння і стають надбанням третьої особи.

Із *суб'єктивної сторони* розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю і порушення встановлених правил поведження із документами, матеріалами або предметами може бути вчинено як умисно, так і через необережність, щодо тяжких наслідків (ч. 3 ст. 422 КК) — вина лише необережна.

Суб'єктом розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, може бути будь-який військовослужбовець, якому відомі ці відомості; втрати документів — військовослужбовці, яким були довірені по службі ці документи (матеріали, предмети).

§ 8. Військові службові злочини

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є нормальна діяльність органів військового управління і встановлений порядок здійснення військовими службовими особами своїх службових обов'язків.

Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 КК). *Об'єктивна сторона* цього діяння полягає в незаконному використанні транспортних засобів, споруджень чи іншого військового майна, а також незаконному використанні підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, а також інше зловживання владою або службовим становищем, вчинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, якщо таке діяння заподіяло істотну шкоду (ч. 1) або спричинило тяжкі наслідки (ч. 2).

Ознаки *суб'єктивної сторони* цього злочину аналогічні зловживанню владою або службовим становищем, передбаченим ст. 364 КК.

Суб'єкт цього злочину — військові службові особи, тобто військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування (примітка 1 до ст. 423 КК).

Істотна шкода в статтях 423–426 КК, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, — це шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкі наслідки — шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 2 до ст. 423 КК).

У частині 3 ст. 423 КК встановлена відповідальність за діяння, передбачені в ч. 1 ст. 423 КК, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 КК). З *об'єктивної сторони* для перевищення влади або посадових повноважень характерним є явний, тобто очевидний, вихід посадової особи за межі наданих їй законом прав і повноважень. Як перевищення влади або посадових повноважень кваліфікується:

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої посадової особи даного відомства чи посадової особи іншого відомства;

б) вчинення дій одноособово, тоді як вони могли бути здійснені лише колегіально;

в) вчинення дій, які дозволяються тільки в особливих випадках, з особливого дозволу і з особливим порядком проведення, — за відсутності цих умов;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Суб'єктивна сторона і суб'єкт такі самі, як у ст. 423 КК.

У частині 2 ст. 424 КК встановлено відповідальність за застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого, а в ч. 3 — за діяння, передбачені ч. 2 цієї статті, вчинені із застосуванням зброї, а також за діяння, передбачені частиною 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за ч. 4 — за ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК).

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в невиконанні або неналежному виконанні військовою службовою особою своїх службових обов'язків, що заподіяло істотну шкоду діяльності органів військового управління, інтересам військової служби або правам та інтересам військовослужбовців або інших осіб, що охороняються законом (ч. 1), спричиненні тяжких наслідків (ч. 2), а за ч. 3 — у вчиненні цих діянь в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Суб'єктивна сторона цього злочину така сама, як і у складі службової недбалості, передбаченої ст. 367 КК.

Суб'єкт цього злочину — військова службова особа (примітка 1 до ст. 423 КК).

Бездіяльність військової влади (ст. 426 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в умисному неприпиненні злочину, що вчиняється підлеглим, або непорушенні військовою службовою особою, яка є органом дізнання, кримінальної справи щодо підлеглого, який вчинив злочин, а також в іншому умисному невиконанні військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду (ч. 1) або спричинило тяжкі наслідки (ч. 2).

Суб'єктивна сторона цього злочину така сама, як і злочину, передбаченого ст. 425 КК.

Суб'єкт цього злочину — військова службова особа.

У частині 3 ст. 426 КК встановлена відповідальність за ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

§ 9. Злочини проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є встановлений порядок управління військовими силами і засобами в бойовій обстановці.

Здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається у здачі ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові. Злочин вважається закінченим з моменту фактичного заволодіння ворогом зданими йому військовими засобами або залишеними укріпленнями, бойовою та спеціальною технікою чи іншими засобами ведення війни.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин може бути вчинений як умисно (але без мети сприяння ворогові), так і через необережність.

Суб'єкт цього злочину — начальник, який здійснює оперативне управління в бойовій обстановці підлеглими силами, бойовою та спеціальною технікою чи іншими засобами ведення війни.

Залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в залишенні гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою із складу команди корабля без належного на те розпорядження командира.

Військовий корабель — судно, що належить збройним силам будь-якої держави, має зовнішні ознаки, які відрізняють такі судна цієї держави, перебуває під командою офіцера, який є на службі в уряді цієї держави і прізвище якого занесено до відповідного списку військовослужбовців або еквівалентного йому документа, і має екіпаж, підпорядкований регулярній військовій дисципліні.

Злочин вважається закінченим з моменту залишення командиром або особою із складу команди гинучого військового корабля.

Із *суб'єктивної сторони* залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, може бути вчинено як умисно, так і через необережність. Залишення гинучого військового корабля особою із складу команди без належного на те розпорядження командира може бути тільки умисним.

Суб'єкт цього злочину — тільки командир корабля або особа із складу команди корабля.

Частина 2 ст. 428 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в самовільному залишенні поля бою під час бою або у відмові під час бою діяти зброєю. Залишення поля бою — це вихід військовослужбовця з бойової позиції, яку займає підрозділ. Воно охоплює і випадки, коли військовослужбовець залишається на колишній позиції, в той час як весь підрозділ займає нову бойову позицію. Відмова діяти зброєю виражається в припиненні застосування зброї під час бою. Сам винний перебуває при цьому на встановленому для нього місці, не залишає поле бою.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел. Мотив, як правило, — боягузтво або легкодухість, але можуть бути й інші мотиви, наприклад, релігійні.

Суб'єкт цього злочину — будь-який військовослужбовець.

Добровільна здача в полон (ст. 430 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину виражається в добровільній здачі в полон ворогу як шляхом вчинення дії, так і бездіяльності. Під здачею в полон розуміється добровільний перехід військовослужбовця на бік ворога.

Злочин вважається закінченим з моменту переходу військовослужбовця на бік ворога.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, поєднаний зі спеціальним мотивом — боягузтвом або легкодухістю.

Суб'єкт цього злочину — будь-який військовослужбовець.

Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК). Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, можуть виражатися в добровільній участі такого військовослужбовця у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради (ч. 1); в насильстві над іншими військовополоненими або в жорстокому поводженні з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2); у вчиненні військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3).

Для *об'єктивної сторони* досить вчинення однієї із зазначених дій. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими від

12 серпня 1949 р. забороняє залучати військовополонених до робіт, що мають військове значення (від таких робіт військовополонені мають право відмовитися).

Суб'єктивна сторона цього злочину — вина у формі прямого умислу, а за ч. 3 ст. 431, — ще й поєднана зі спеціальною метою — забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога або з корисливих мотивів.

Суб'єкт злочину — військовослужбовець, який перебуває в полоні, за ч. 2 — той самий військовослужбовець, але який перебуває на становищі старшого.

Мародерство (ст. 432 КК). *Об'єктивна сторона* мародерства виражається у викраденні на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених. Викрадення може бути як таємним, так і відкритим, з насильством або без такого.

Під речами розуміють предмети обмундирування та особисті речі вбитого або пораненого (годинник, гроші тощо). До них не належить озброєння і боєприпаси, документи, засоби ведення бою та інші предмети, що збираються з метою подальшого бойового застосування. Викрадення повинно відбуватися на полі бою, тобто на ділянці, де ведуться або велися бойові дії, а також ділянці, що розташована в тилу, але піддається обстрілу ворогом. Злочин вважається закінченим з моменту появи реальної можливості розпорядитися викраденою річчю.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — тільки військовослужбовець.

Насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК). *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в насильстві, протизаконному знищенні майна, а також протизаконному відібранні майна під приводом воєнної необхідності, вчиновані щодо населення в районі воєнних дій.

Насильство над населенням включає різні форми посягання на життя та здоров'я, честь та гідність громадян: тілесні ушкодження, незаконне позбавлення волі тощо. Якщо насильство виражається в більш тяжких діях — вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, згвалтування тощо — відповідальність настає за сукупністю злочинів. Протизаконне відібрання майна шляхом розбою тягне за собою відповідальність за ч. 2 ст. 433 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — лише прямий умисел, часто поєднаний із корисливою метою.

Суб'єкт злочину — будь-який військовослужбовець.

§ 10. Злочини проти законів і звичаїв війни

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є порядок, що визначає виконання військовослужбовцями вимог міжнародних конвенцій.

Погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК).

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в поганому поводженні з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також в недбалому виконанні обов'язків щодо хворих і поранених.

До військовополонених відносять особовий склад збройних сил, що потрапив під владу України, а також ополченці і добровольці країни, що перебуває у військовому конфлікті з Україною.

Під поганим поводженням розуміється будь-яка дія або бездіяльність, що заподіює шкоду життю та здоров'ю військовополонених, принижує їх честь та гідність: нанесення тілесних ушкоджень і побойв, катування, мучення, позбавлення їжі і медичної допомоги, обмеження в правах.

Погане поводження з військовополоненими, що містить ознаки більш тяжкого злочину (вбивство, зґвалтування тощо) вимагає додаткової кваліфікації за відповідними статтями.

Суб'єктивна сторона злочину — вина у формі прямого умислу при поганому поводженні з військовополоненими або у формі необережності при недбалому виконанні обов'язків щодо військовополонених.

Суб'єктом поганого поводження з військовополоненими може бути будь-який військовослужбовець, а при недбалому виконанні обов'язків щодо хворих і поранених — особи, на яких покладено їх лікування і піклування про них.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435)¹.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в носінні в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець.

¹ У редакції Закону України від 22.10.2009 р. № 1675-VI // Голос України. – 2009. – 19 листоп. (№ 219).

Контрольні запитання

1. Поняття та ознаки військового злочину.
2. Як визначають родовий та безпосередні об'єкти військових злочинів?
3. Суб'єкт військових злочинів.
4. Проблеми кваліфікації військових злочинів, вчинених у співучасті.
5. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку підлеглості та військової гідності.
6. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби.
7. Значення строку перебування поза територією частини для кваліфікації злочинів проти порядку проходження військової служби.
8. Як відмежувати самовільне залишення частини від дезертирства?
9. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку збереження та користування військовим майном.
10. Відмежування злочинів проти порядку збереження та користування військовим майном від злочинів проти власності.
11. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку експлуатації військової техніки.
12. Як відмежувати злочини проти порядку експлуатації військової техніки від загальнокримінальних злочинів?
13. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб.
14. Відмежування розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрати документів чи матеріалів, що містять такі відомості, від загальнокримінальних злочинів.
15. Поняття, система та загальна характеристика військових службових злочинів.
16. Відмежування зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем від перевищення влади чи службових повноважень.
17. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій.
18. Поняття, система та загальна характеристика злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

§ 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

У Кримінальному кодексі України 2001 р. уперше злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку виділені в окремому розділі і в більшості статей вказані такі суспільно небезпечні діяння, за які кримінальна відповідальність встановлена вперше. У цьому розділі передбачені ті злочини, які світове співтовариство визнає особливо небезпечними для всього людства, тому що вони підривають основи міжнародних відносин і здатні знищити саме людство (агресивна війна, застосування зброї масового знищення, геноцид тощо).

Важливою особливістю цих злочинів є їх зв'язок з міжнародним кримінальним правом, за яким ці діяння також визнаються злочинами. Поява у КК цієї групи злочинів безпосередньо пов'язана з багаторічними зусиллями світового співтовариства щодо виділення у міжнародному кримінальному праві групи злочинів, найбільш небезпечних для всього людства, і встановлення особливих умов відповідальності за їх вчинення (незалежно від того, чи є дії порушенням внутрішнього права країни, в якій вчинений злочин, а також від місця вчинення злочину, поширення на них юрисдикції Міжнародного кримінального суду тощо). Основними джерелами норм про такі злочини у міжнародному праві є: статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) воєнних трибуналів, статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії (1993 р.) і по Руанді (1994 р.), Римський Статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.), численні конвенції і резолюції ООН. З 1947 р. Комісія міжнародного права ООН готує Кодекс про злочини проти миру та безпеки людства. При кваліфікації злочинів проти миру,

безпеки людства та міжнародного правопорядку у багатьох випадках слід звертатися до міжнародно-правових джерел для з'ясування змісту норм або окремих понять.

Більшість злочинів, передбачених у розділі XX, вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечних дій. Суб'єктивна сторона всіх злочинів характеризується умислом. Відповідальність за посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК) настає з 14 років, а за інші злочини — з 16 років. Згідно з ч. 5 ст. 49 КК давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 КК і ч. 1 ст. 442 КК.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку можна поділити на три групи, виходячи з їх безпосередніх об'єктів: 1) злочини проти миру (статті 436, 437, 438, 447 КК); 2) злочини проти безпеки людства (статті 439, 440, 441, 442 КК); 3) злочини проти міжнародного правопорядку (статті 443, 444, 445, 446 КК).

§ 2. Злочини проти миру

Пропаганда війни (ст. 436 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — мир між державами і народами. Пропаганда війни була засуджена Генеральною Асамблеєю ООН ще в 1947 р.

Предмет злочину — матеріали із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (друкована і рукописна продукція, аудіо- і відеокасети, дискети, лазерні диски та інші матеріальні носії інформації).

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту; 2) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій; 3) розповсюдження таких матеріалів.

Публічними визнаються заклики, які повідомляються багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, заклики під час виступу по радіо чи на телебаченні).

Визначення агресії дано у резолюції XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. Під агресією слід розуміти застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний зі Статутом ООН.

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами агресії. Агресивна війна вирізняється масштабністю дій, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби, постановкою та реалізацією певних політичних завдань. Воєнний конфлікт характеризується використанням збройних сил для вирішення певних спірних питань між державами, наприклад, щодо кордону між ними.

У статті 436 КК йдеться про заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту між Україною та іншою державою, або лише між третіми державами. Для кваліфікації цього злочину не має значення, яка саме держава закликається до вчинення акту агресії.

Поняттям «виготовлення» охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для розповсюдження.

Розповсюдження матеріалів — будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті).

Цей злочин вважається закінченим, коли вчинена будь-яка із зазначених у ст. 436 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Для виготовлення матеріалів обов'язковою є мета їх розповсюдження.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК). Це особливо тяжкий злочин, основні ознаки якого були закріплені ще в Статутах Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнбергу 1945 р. та Міжнародного воєнного трибуналу в Токіо 1946 р. *Безпосередній об'єкт* цього злочину — мир між державами та народами.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: за ч. 1 ст. 437 КК — планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій; за ч. 2 ст. 437 КК — ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Агресивну війну і воєнний конфлікт слід розуміти так само, як і у пропаганді війни (ст. 436 КК). Для кваліфікації цього злочину не має значення, була війна офіційно оголошена чи ні.

Планування означає розробку системи чи сукупності дій, окремих дій чи операцій, стратегії і/або тактики злочинних дій, які планується вчинювати в майбутньому: а) при підготовці, розв'язуванні, веденні агресивної війни; б) при підготовці, розв'язуванні воєнного конфлікту,

веденні агресивних воєнних дій. Наприклад, розробка плану «Барбаросса» про напад Німеччини на Радянський Союз.

Підготовка може полягати у нарощуванні збройних сил, їх спеціальному навчанні, передислокації; накопиченні запасів зброї, боєприпасів, горючих матеріалів; проведенні розвідувальних заходів, спеціальної ідеологічної підготовці населення та в іншому створенні умов розв'язування і ведення агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, ведення агресивних воєнних дій (наприклад, створення при підготовці Німеччини до Другої світової війни спеціальних підрозділів для масового вбивства людей).

Під розв'язуванням слід розуміти дії, безпосередньо спрямовані на реалізацію плану про початок агресивної війни чи воєнного конфлікту. Вони виражаються у створенні або інсценуванні конфліктної ситуації або конкретного приводу, провокації противника на початок дій з використанням зброї тощо (наприклад, організація переодягання німецьких солдат у форму поляків та їх уявного нападу на Німеччину в 1939 р.).

Участь у змові означає: а) участь у досягненні попередньої домовленості кількох осіб (суб'єктів злочину) щодо спільних дій, спрямованих на досягнення загальної мети — планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту; б) приєднання до такої домовленості після її досягнення іншими особами. У практиці така змова переважно призводить до створення організованих груп чи злочинних організацій, а приєднання до змови виражається у входженні до них та подальшій участі в них.

Веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій визнаються управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво збройними силами або проведенням військових операцій тощо.

Цей злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яке із зазначених у ст. 437 КК діянь.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єктом цього злочину можуть бути службові особи, які здійснюють відповідні функції в системі державної влади чи збройних сил держави, уповноважені вирішувати питання воєнного планування і управління, а також інші особи.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — мир та міжнародний правопорядок у сфері ві-

їни та збройних конфліктів. Порушення законів та звичаїв війни призводять до втягнення у війну чи збройний конфлікт ще більшої кількості учасників, збільшення людських, матеріальних і духовних утрат, продовження конфлікту, що значно ускладнює відновлення миру.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

У статті 438 КК йдеться про міжнародно-правові закони та звичаї війни, які застосовуються у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру.

Основні правила поводження з військовополоненими і цивільним населенням передбачені у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. (Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Про поводження з військовополоненими; Про захист цивільного населення під час війни), а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 р.

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, згвалтуванні та інших формах сексуального насильства, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо.

Примусовими визнаються роботи, проведення яких вимагається від населення під погрозою будь-якого покарання. Причому у цій статті КК маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом (наприклад, роботи в організаціях військового або напіввійськового характеру).

Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб. Предметом цих дій виступає майно, що має культурну або іншу національну цінність. Визначення культурних цінностей та їх особливий міжнародно-правовий захист передбачений Конвенцією про захист

культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. Незаконне, довільне і проводжуване у великому масштабі привласнення іншого майна, що не викликається воєнною необхідністю, кваліфікується за ст. 438 КК як інше порушення законів та звичаїв війни (ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.).

Під засобами ведення війни слід розуміти предмети, речовини та гази, що використовується збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю.

Заборони застосування певних засобів ведення війни закріплені у вищезазначених конвенціях, а також у Санкт-Петербурзькій декларації про відміну застосування вибухових і запалювальних куль від 29 листопада 1868 р., Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 р., Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р., Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р., Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або мають невивіркову дію від 10 жовтня 1980 р., Конвенції про заборону застосування, складування запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 р. та в інших документах (деякі з них наведені у ст. 439 КК).

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, що здатні заподіяти зайві ушкодження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу. До заборонених засобів ведення війни також належать: зброя «невивіркової» дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, нейтронна бомба, зброя, що раниць уламками, які не виявляються, міни-пастки тощо.

Серед інших порушень законів та звичаїв війни найбільш небезпечним є застосування заборонених методів ведення війни (наприклад, використання голоду серед цивільного населення, бомбардування і атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будівель, симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я). Переліки таких

порушень передбачені у ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р. та у ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яке діяння, передбачене ст. 438 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єктом віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432, 433, 434 КК, у яких передбачені спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 КК встановлена відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним вбивством.

Найманство (ст. 447 КК). У частинах 1 і 2 ст. 447 КК передбачені самостійні склади злочинів, причому в ч. 1 йдеться про злочинні дії щодо найманців, а в ч. 2 — про відповідальність самих найманців.

Безпосередній об'єкт цих злочинів — мир між державами та народами. Злочинні дії найманців завжди є втручанням у внутрішні справи іншої держави.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 447 КК, характеризують альтернативні дії: 1) вербування найманців; 2) фінансування найманців; 3) матеріальне забезпечення найманців; 4) навчання найманців; 5) використання найманців у військових конфліктах чи діях.

Поняття найманця визначене у ст. 47 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни, а також у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 4 грудня 1989 р. Найманцем визнається за сукупністю ознак особа, яка: 1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб битися у збройному конфлікті або у спільних насильницьких діях, спрямованих на повалення уряду чи інший підрив конституційного порядку держави або підрив її територіальної цілісності; 2) беручи участь у таких діях, керується головним чином бажанням одержати значну особисту вигоду і яка спонукається до цього обіцянкою виплати або виплатою матеріальної винагороди; 3) не є громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні на-

сильницькі дії; 4) не є постійним жителем на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 5) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, або держави, на території якої здійснюються спільні насильницькі дії; 6) не надіслана державою для виконання офіційних обов'язків.

Під вербуванням найманців слід розуміти безпосереднє запрошення, умовляння і набір за наймом людей для вчинення зазначених у ст. 447 КК дій за матеріальну винагороду. Вербування є закінченим з моменту укладення відповідної угоди з найманцем.

Фінансування найманців полягає у забезпеченні їх грошовими коштами. Під матеріальним забезпеченням слід розуміти забезпечення їх зброєю і боєприпасами, обмундируванням, засобами зв'язку та перебування, приміщеннями тощо.

Навчання найманців означає проведення з ними теоретичних або практичних занять з їх підготовки для вчинення зазначених у ст. 447 КК дій.

Використання найманців у військових конфліктах чи діях — це залучення до безпосередньої участі у збройному конфлікті іншої держави або в насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Цей злочин вважається закінченим, коли вчинена будь-яка із вищезазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а вербування, фінансування, матеріальне забезпечення і навчання найманців, крім того, метою їх використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 447 КК передбачена відповідальність за участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав з метою одержання матеріальної винагороди.

Під збройними конфліктами інших держав слід розуміти збройні конфлікти міжнародного чи неміжнародного (внутрішнього) характеру. Міжнародні збройні конфлікти — це збройні конфлікти між двома чи більше державами (з проголошенням або без проголошення війни), а також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти коло-

ніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення. Збройні конфлікти міжнародного характеру можуть бути між збройними силами однієї держави, або між такими силами та іншими організованими збройними групами, або тільки між такими організованими групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину території держави, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії. У більшості випадків такі конфлікти мають тривалий характер. У будь-якому випадку їх необхідно відрізнити від окремих порушень внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру.

Участь у збройних конфліктах інших держав означає фактичну безпосередню участь особи у воєнних діях у статусі найманця, наприклад, участь у спільній воєнній операції, керівництво боєм, індивідуальне виконання окремих воєнних завдань тощо. З моменту вчинення такої дії злочин вважається *закінченим*.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою одержання матеріальної винагороди.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку, і характеризується сукупністю вказаних вище ознак найманця.

§ 3. Злочини проти безпеки людства

Застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — безпека людства.

Предмет злочину — зброя масового знищення, заборонена міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це, зокрема, бактеріологічна (біологічна), токсинна і хімічна зброя, щодо якої встановлені всеосяжні заборони в обов'язкових для України спеціальних конвенціях: Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р. (ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 21 лютого 1975 р.); Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р. (ратифікована Верховною Радою України 16 жовтня 1998 р.). Предметом

цього злочину також може бути ядерна зброя, але її заборона у міжнародному праві має обмежений характер.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризує застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Під застосуванням слід розуміти використання вражаючих властивостей зброї відповідно до її цільового призначення як зброї масового знищення. Час і обстановка її застосування не мають значення для кваліфікації цього злочину.

Застосування зброї масового знищення, щодо якої немає спеціальної заборони у міжнародному договорі України, може кваліфікуватися за ст. 438 КК як порушення законів та звичаїв війни (застосування зброї з невибірковим характером дії або такої, що завдає зайвих ушкоджень або страждань тощо).

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила діяння, передбачене ст. 439 КК.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 439 КК встановлена відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей (хоча б однієї людини) або інші тяжкі наслідки. Тяжкість наслідків визначається виходячи з конкретних обставин злочину (кількості потерпілих, характеру і розміру шкоди, заподіяної людям, тваринам, рослинам, довкіллю).

Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — безпека людства.

Предметом злочину можуть бути види зброї, зазначені щодо ст. 439 КК, а також ядерна зброя та інша зброя масового знищення, щодо яких передбачена спеціальна заборона в міжнародних договорах України. Зокрема, така заборона передбачена в Договорі про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою від 5 серпня 1963 р. (ратифікований СРСР 25 вересня 1963 р.), Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. (Україна приєдналась до Договору 16 листопада 1994 р.), Договорі про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 27 вересня 1996 р. (ратифікований Україною 16 листопада 2000 р.).

Об'єктивну сторону злочину характеризують альтернативні дії: розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Під розробленням зброї масового знищення розуміють дії з її створення, які передують її виробництву (розроблення теоретичних основ пристрою і дії зброї та їх дослідно-конструкторська перевірка, подібні роботи зі збільшення вражаючих властивостей зброї тощо).

Виробництво — це дія з безпосереднього створення реальних одиниць такої зброї для практичного використання. Способи виробництва можуть бути будь-якими.

Придбання являє собою отримання такої зброї будь-яким способом (купівля, обмін, викрадення, прийняття як подарунка або винагороди тощо).

Зберігання означає контрольоване винним утримання зброї у визначеному ним місці. Зберігання, наприклад, може порушувати заборону, передбачену Договором про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 7 грудня 1970 р. (ратифікований Президією Верховної Ради Української РСР 17 серпня 1971 р.).

Збут — будь-яке відчуження зброї іншій юридичній або фізичній особі або державі.

Під транспортуванням розуміють переміщення зброї будь-яким транспортним засобом.

Цей злочин буде закінченим, коли вчинено будь-яку із зазначених у ст. 440 КК дію хоча б щодо однієї одиниці зброї масового знищення.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Екоцид (ст. 441 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — екологічна безпека людства.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Масове знищення рослинного і тваринного світу означає знищення великої кількості рослин і/або тварин, або їх повне знищення на певній території. Наприклад, під час війни у В'єтнамі у деяких районах усе живе практично було знищене хімічними речовинами.

Отруєння атмосфери або водних ресурсів — це їх забруднення отруйними або іншими шкідливими для людини, тваринного або рослинного світу речовинами. До водних ресурсів належать як поверхневі, так і підземні води.

Під іншими діями слід розуміти інші шкідливі дії щодо тваринного і рослинного світу, атмосфери і водних ресурсів або дії щодо інших природних об'єктів (наприклад, землі та її надр), або щодо навколишнього природного середовища взагалі (наприклад, руйнування озонового шару).

Кожна із зазначених у ст. 441 КК дій характеризується тим, що вона може спричинити екологічну катастрофу. Це має принципове значення для відмежування цього злочину від злочинів проти довілля (статті 236–254 КК).

Екологічна катастрофа — це особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням таких критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) суттєві зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому.

Цей злочин вважається закінченим, коли вчинено будь-яке із зазначених у ст. 441 КК діянь, яке могло спричинити екологічну катастрофу.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Геноцид (ст. 442 КК). *Безпосередній об'єкт* злочину — безпека існування національних, етнічних, расових і релігійних груп.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується як діяння, спрямоване на повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом: 1) позбавлення життя членів такої групи; 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Аналогічне визначення геноциду передбачене в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., а також у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду.

Позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи — це умисне вбивство усіх або окремих членів групи, вчинене у зв'язку з належністю потерпілого до такої групи, спричинене такою належністю. Такий само зв'язок характеризує заподіяння членам такої групи тяжких тілесних ушкоджень.

Створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, може виражатися у позбавленні групи продуктів харчування чи інших життєво важливих засобів існування, обмеженні або позбавленні медичної допомоги, створенні небезпечних для життя екологічних умов, насильницькому переселенні в непридатні для проживання місця тощо.

Скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі — це насильницька стерилізація, кастрація або контрацепція, заборона шлюбних союзів між членами однієї групи, примушування до абортів або створення життєвих умов, які сприяють збільшенню кількості вимушених абортів, тощо.

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу означає їх передачу в іншу національну, етнічну, расову чи релігійну групу, вчинену всупереч волі батьків або осіб, які їх замінюють, і поєднану із застосуванням фізичного або психічного насильства.

Кваліфікація геноциду не залежить від того, вчинений він у мирний чи у воєнний час.

Цей злочин вважається *закінченим*: у перших двох формах — з моменту настання наслідків у вигляді відповідно біологічної смерті та тяжких тілесних ушкоджень, а в інших формах — коли вчинено зазначені діяння. Однак у будь-якому випадку розв'язання цього питання не залежить від того, чи настали фактично наслідки у вигляді знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 442 КК передбачена відповідальність за: 1) публічні заклики до геноциду; 2) виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження; 3) розповсюдження таких матеріалів.

Основні поняття у цьому складі злочину визначаються аналогічно пропаганді війни (ст. 436 КК).

§ 4. Злочини проти міжнародного правопорядку

Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — нормальні міжнародні відносини, що необхідні для співробітництва між державами. Додатковим обов'язковим об'єктом є життя людини.

Потерпілим від цього злочину може бути лише представник іноземної держави або інша особа, яка має міжнародний захист.

Такий захист передбачений міжнародним правом, зокрема Конвенцією про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14 грудня 1973 р. Відповідно до цієї Конвенції особами, що користуються міжнародним захистом, визнаються: 1) глава держави, у тому числі кожний член колегіального органу, який виконує функції глави держави згідно з конституцією відповідної держави, глава уряду чи міністр закордонних справ, який перебуває в іноземній державі, а також члени його сім'ї, які його супроводжують; 2) будь-який представник чи службова особа держави, чи будь-яка службова особа, чи інший агент міжурядової міжнародної організації, який, коли проти нього, його офіційних приміщень, його житлового приміщення чи його транспортних засобів було вчинено злочин, має право згідно з міжнародним правом на спеціальний захист від будь-якого нападу на його особу, свободу і гідність, а також члени його сім'ї, що проживають з ним.

Для встановлення кола осіб, які мають міжнародний захист, мають також значення: Конвенція про привілеї та імунітети ООН від 13 лютого 1946 р., Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи від 2 вересня 1949 р., Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., Конвенція про спеціальні місії від 16 грудня 1969 р., Конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р., Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного з нею персоналу від 15 грудня 1994 р., Угода про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду від 10 вересня 2002 р. та інші документи.

Об'єктивну сторону цього злочину становлять вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист.

Злочин вважається *закінченим*, коли вчинено замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, наприклад, коли злочинець стріляв з метою вчинити таке вбивство, проте не влучив у потерпілого.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом і альтернативною метою: 1) впливу на характер діяльності особи, яка має міжнародний захист; 2) впливу на діяльність держави чи організацій, які особа представляє; 3) провокації війни; 4) провокації міжнародних ускладнень (зриву міждержавних переговорів, розірвання дипломатичних чи консульських стосунків або окремих угод тощо).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК). *Безпосередній об'єкт* цього злочину такий самий, як у ст. 443 КК. Додатковими об'єктами можуть виступати власність або здоров'я, воля чи недоторканність людини.

Потерпілими від цього злочину можуть бути особи, які мають міжнародний захист. Вони визначаються аналогічно ст. 443 КК.

Предмет злочину — службові і жилі приміщення осіб, які мають міжнародний захист. Перелік основних міжнародно-правових документів про такий захист наведений стосовно ст. 443 КК.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії: 1) напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист; 2) викрадення таких осіб; 3) позбавлення їх волі.

Під нападом слід розуміти дії, спрямовані на негайне досягнення злочинного результату шляхом насильства або створення реальної небезпеки його застосування. Напад може поєднуватися з проникненням у службові чи житлові приміщення, знищенням, пошкодженням чи викраденням чужого майна, завданням тілесних ушкоджень.

Викрадення означає протиправне відкрите або таємне захоплення людини, поєднане з подальшим перевезенням чи в інший спосіб переміщенням її до іншого місця. Таке переміщення не характерне для позбавлення волі, яке виражається лише в позбавленні потерпілого на певний час можливості за своєю волею вибирати місце перебування.

Цей злочин вважається *закінченим*, коли особа вчинила будь-яку із зазначених у ст. 444 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і альтернативною метою, яка є такою ж, як у ст. 443 КК.

Суб'єкт злочину — будь-як особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 444 передбачена відповідальність за погрозу вчинення будь-яких дій, передбачених частиною першої цієї статті.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця (ст. 445 КК)¹. *Безпосередній об'єкт* цього злочину — міжнародний правопорядок у сфері використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Об'єктивну сторону злочину характеризує незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, крім випадків, передбачених Кримінальним кодексом України.

Символіка Червоного Хреста і Червоного Півмісяця — це емблеми у вигляді червоного хреста і/або червоного півмісяця на білому тлі, назви (слова «Червоний Хрест» і/або «Червоний Півмісяць») і спеціальних розпізнавальних сигналів (світлові, радіо-, електронні).

Ця символіка використовується для позначення осіб, рухомого та нерухомого майна, місць або територіальних зон і виконує захисну і розпізнавальну функції. Захисна функція означає, що під час війни або збройного конфлікту зображення Червоного Хреста або Червоного Півмісяця є видимим позначенням міжнародного захисту медичного і духовного персоналу, медичних формувань і санітарно-транспортних засобів, устаткування або запасів. Розпізнавальна функція передбачає використання символіки для позначення належності людини або об'єкта Міжнародному руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, розпізнавання медичних формувань і санітарно-транспортних засобів.

Для визначення незаконності використання символіки у конкретному випадку необхідно звертатися до інших нормативно-правових актів, зокрема, до Закону України «Про символіку Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в Україні» від 8 липня 1999 р.² Незаконне використання символіки може полягати у носінні її особами, які не мають на це права, незаконному позначенні транспортних засобів та іншого майна, використанні майна з незаконно нанесеною символікою тощо.

Стаття 445 КК передбачає загальну норму про незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Тому вона не застосовується, якщо дії можна кваліфікувати за статтями, що передбачають спеціальну норму, наприклад, як військовий злочин за ст. 435 КК. Незаконне використання зазначеної символіки може бути кваліфіковане і за

¹ Законом України від 22.10.2009 р. № 1675-VI до ст. 445 КК внесені доповнення (див.: Голос України. — 2009. — 19 листоп. (№ 219)).

² Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 36. — Ст. 316.

ст. 438 КК як порушення законів і звичаїв війни, наприклад, якщо таким чином особа симулює володіння статусом, що надає захист, при вчиненні вбивств, завданні поранень, захопленні в полон противника.

Злочин вважається *закінченим*, коли особа вчинила дії, передбачені ст. 445 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Піратство (ст. 446 КК). Кримінальна відповідальність за піратство встановлена відповідно до Женевської конвенції про відкрите море від 29 квітня 1958 р. і Міжнародної конвенції з морського права від 10 грудня 1982 р.

Безпосередній об'єкт цього злочину — безпека міжнародного мореплавання. Додатковим об'єктом можуть виступати відносини власності, а також життя, здоров'я, свобода, права та законні інтереси екіпажу або пасажирів морського чи річкового судна.

Об'єктивну сторону злочину характеризує використання озброєного чи незброєного судна для: 1) захоплення іншого морського чи річкового судна; 2) застосування насильства; 3) пограбування; 4) інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Під морським і річковим судном розуміють будь-яке судно, у тому числі підводне, незалежно від його практичного призначення і використання.

Усі піратські дії, альтернативно передбачені ст. 446 КК, вчинюються з використанням судна. Таким піратським судном, відповідно до зазначених вище міжнародних конвенцій, як правило, виступає приватновласницьке судно. Використання військового корабля та іншого державного судна може кваліфікуватися як піратство лише у тих випадках, коли над ними встановлений контроль екіпажу, який учинив заколот, або вони були захоплені сторонніми особами та в інших подібних випадках, коли вони фактично незаконно перебували під владою приватних осіб і використовувалися в їх інтересах.

Захоплення іншого судна означає самовільне встановлення фактичного панування (влади) над ним з отриманням можливості його використання на власний розсуд.

Під насильством розуміють фізичне насильство щодо екіпажу чи пасажирів іншого судна або погрозу його застосування. Воно може полягати в нанесенні тілесних ушкоджень, побоїв, мордуванні тощо.

Пограбування — це протиправне відкрите викрадення чужого майна, яке знаходиться на борту іншого морського чи річкового судна.

Інші ворожі дії щодо екіпажу чи пасажирів іншого судна можуть виражатися у позбавленні або обмеженні волі, захопленні в рабство, нарузі над їх гідністю тощо.

Обов'язковою ознакою піратства є *місце* його вчинення — відкрите море або інше місце поза юрисдикцією будь-якої держави. Учинення таких дій у межах території держави кваліфікується за іншими статтями КК: як захоплення морського чи річкового судна (ст. 278 КК), бандитизм (ст. 257 КК), розбій (ст. 187 КК), грабіж (ст. 186 КК) тощо.

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яку із зазначених у ст. 446 дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і метою одержання матеріальної винагороди (безпосередньо в результаті пограбування іншого судна чи від інших осіб) або іншої особистої вигоди (усунення чи послаблення конкурента, підвищення на роботі, службі чи в злочинній ієрархії тощо).

Суб'єктом цього злочину може бути член екіпажу чи пасажир піратського судна, який досяг 16-річного віку.

У частині 2 ст. 446 КК встановлена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони вчинені повторно або спричинили загибель людей (хоча б однієї людини) чи інші тяжкі наслідки (наприклад, затоплення судна).

Контрольні запитання

1. Чи має значення для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 436 КК, яка війна пропагується і між якими державами?
2. Як кваліфікуються дії особи, яка брала участь лише у плануванні агресивної війни?
3. У чому полягає значення міжнародного права для кваліфікації порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК)?
4. Яка особа визнається найманцем? Хто може бути суб'єктом найманства (ст. 447 КК)?
5. Які дії зі зброєю масового знищення визнаються злочинними за статтями 439 та 440 КК?
6. У чому полягають основні відмінності екоциду (ст. 441 КК) від злочинів проти довкілля (статті 236–254 КК)?
7. Які ознаки суб'єктивної сторони геноциду мають вирішальне значення для його відмежування від злочинів проти життя та здоров'я особи?

8. Які дії щодо осіб, що мають міжнародний захист, визнаються злочинними за статтями 443 та 444 КК?
9. В якому співвідношенні перебувають злочини, передбачені статтями 445, 435 та 438 КК?
10. Яке значення для кваліфікації піратства (ст. 446 КК) мають ознаки місця вчинення цього злочину та судна, що використовується при вчиненні злочинних дій?

Рекомендована література

До всіх розділів

Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009) [Текст]. – Х., 2009. – 787 с.

Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. [Текст] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 4-ге, допов. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с.

Практика судів України з кримінальних справ (2001–2005) [Текст] / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса ; уклад.: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 464 с.

Практика судів України з кримінальних справ (2006–2007) [Текст] / за заг. ред. В. В. Сташиса ; уклад.: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 880 с.

Кримінальний кодекс України. Практика судів України з кримінальних справ, 2007–2008 [Текст] / уклад.: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін ; за заг. ред. В. В. Сташиса. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 384 с.

Розділ І

Поняття і система Особливої частини кримінального права.

Наукові основи кваліфікації злочинів

Борисов, В. І. Загальна характеристика Особливої частини нового КК [Текст] / В. І. Борисов // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., [Харків], 25–26 жовт. 2001 р. / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 99–104.

Коржанський, М. Й. Кваліфікація злочинів [Текст] : навч. посіб. / М. Й. Коржанський. – Вид. 2-ге. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.

Марін, О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм [Текст] / О. К. Марін. – К. : Атіка, 2003. – 224 с.

Марітчак, Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів [Текст] / Т. М. Марітчак. – К. : Атіка, 2004. – 188 с.

Навроцький, В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації [Текст] : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

Розділ ІІ

Злочини проти основ національної безпеки України

Звонарев, О. Ю. Посягательство на жизнь государственного деятеля: к вопросу о содержании понятия [Текст] / О. Ю. Звонарев // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю в Україні : зб. матеріалів наук.-практ. конф. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2001. – С. 18–22.

Климчук, О. Нове у кримінальній відповідальності за диверсію [Текст] / О. Климчук // Підприємництво, госп-во і право. – 2002. – № 3. – С. 84–86.

Ліпкан, В. А. Національна безпека України: кримінально-правова охорона [Текст] : навч. посіб. / В. А. Ліпкан, І. В. Діордіца. – К. : КНТ, 2007. – 292 с. – (Серія «Національна і міжнародна безпека»).

Навроцький, В. Злочини проти держави [Текст] : лекції / В. Навроцький. – Львів : Вид. ЛДУ, 1997. – 48 с.

Розділ III

Злочини проти життя та здоров'я особи

Баулін, Ю. В. Захист кримінальним законом права людини та життя [Текст] / Ю. В. Баулін // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. Ч. 2. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 121–124.

Байда, А. А. Уголовная ответственность за незаконную лечебную деятельность [Текст] / А. А. Байда ; под науч. ред. В. И. Тютюгина. – Харьков : Одиссей, 2009. – 320 с.

Борисов, В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации [Текст] / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Харьков : Консум, 1995. – 104 с.

Глушков, В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения [Текст] / В. А. Глушков. – Киев : Вища шк., 1987. – 199 с.

Коржанський, М. Й. Кваліфікація злочинів проти особи та її власності [Текст] / М. Й. Коржанський. – К. : Юрінком, 1996. – 143 с.

Пилипчук, П. П. Питання кваліфікації умисних вбивств за обтяжуючих обставин [Текст] / П. П. Пилипчук // Держава і право / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2002. – Вип. 15. – С. 372–380.

Самощенко, И. В. Понятие угрозы в уголовном праве [Текст] : монография / И. В. Самощенко. – Харьков : Изд. СПД ФЛ Вапнярчук Н. М., 2005. – 120 с.

Сташис, В. В. Особа – під охороною кримінального закону [Текст] / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. – Х. : Право, 1996. – 225 с.

Розділ IV

Злочини проти волі, честі та гідності особи

Акімов, М. Кримінальна відповідальність за захоплення заручників [Текст] / М. Акімов // Право України. – 2002. – № 3. – С. 150–154.

Борисов, В. І. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини: характеристика складу злочину [Текст] / В. І. Борисов, В. А. Козак // Альманах кримінального права. – К. : Прав. єдність, 2009. – Вип. 1. – С. 151–170.

Володіна, О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини [Текст] / О. О. Володіна. – Х. : СПД-ФО Чальцев О. В., 2005. – 221 с.

Злочини проти особистої волі людини [Текст] : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 19–20 верес. 2000 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2002. – 240 с.

Козак, В. А. Поняття, критерії та ознаки уразливого стану особи за кримінальним правом України [Текст] / В. А. Козак // Кримін. право України. Теорія і практика. – 2007. – № 1. – С. 27–34.

Протидія організованої злочинності у сфері торгівлі людьми [Текст] / за заг. ред. В. І. Борисова та Н. О. Гуторової. – Х. : Одиссей, 2005. – 288 с.

Розділ V

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Александров, Ю. Злочини проти статевої свободи [Текст] / Ю. Александров // Юрид. вісн. України. – 2002. – 6–12 квіт. (№ 14 (354)). – С. 9.

Борисов, В. І. Кримінально-правова характеристика конститутивних ознак зґвалтування [Текст] / В. І. Борисов // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 3. – С. 123–127.

Дорош, Л. В. Деякі питання кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості [Текст] / Л. В. Дорош // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матеріали наук.-практ. конф., [Харків], 22–23 квіт. 2004 р. / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 124–128.

Дорош, Л. В. Статева недоторканість особи та її кримінально-правова охорона [Текст] / Л. В. Дорош // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 14. – С. 67–75.

Крючкова, О. Задоволення статевої пристрасті неприродним способом [Текст] / О. Крючкова // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 10. – С. 37–40.

Сташис, В. В. Особа під охороною кримінального закону [Текст] / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. – Х. : Право, 1996. – С. 159–201.

Шеремет, А. П. Злочини проти статевої свободи [Текст] / А. П. Шеремет. – Чернівці : Наші книги, 2007. – 216 с.

Розділ VI

Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Андрушко, П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні [Текст] / П. П. Андрушко. – К. : ФОРУМ, 2004. – 161 с.

Готін, О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина [Текст] : навч. посіб. / О. М. Готін ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – 2-ге вид. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 192 с.

Зінченко, І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина [Текст] / І. О. Зінченко // Аналіз законодавства і судової практики. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с.

Коваль, А. М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика [Текст] / А. М. Коваль. – К. : Юстініан, 2005. – 320 с.

Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав [Текст] : монографія / П. П. Андрушко, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова та ін. ; за заг. ред. В. П. Тихого. – Х. : Кроссроуд, 2008. – 344 с.

Лихова, С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) [Текст] : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2006. – 573 с.

Мельник, М. І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав [Текст] / М. І. Мельник. – К. : Атіка, 2005. – 144 с.

Тихий, В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про вибори [Текст] / В. П. Тихий // Відповідальність за порушення законодавства про вибори. – К. : Парлам. вид-во, 2006.

Розділ VII

Злочини проти власності

Анісімов, Г. М. Обман і зловживання довірою як способи вчинення шахрайства (ст. 190 КК): поняття і співвідношення [Текст] / Г. М. Анісімов // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 67. – С. 96–105.

Антонюк, Н. Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою: форми вчинення [Текст] / Н. Антонюк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. – 2005. – Вип. 41. – С. 314–322.

Дьоменко, С. В. Деякі проблеми відмежування вимагання від суміжних складів злочинів та кваліфікації за сукупністю [Текст] / С. В. Дьоменко // Бюл. М-ва юстиції України. – 2003. – № 10. – С. 30–39.

Кундеус, В. Г. Поняття викрадення в кримінальному праві [Текст] / В. Г. Кундеус // Право України. – 2002. – № 8. – С. 106–108.

Розділ VIII

Злочини у сфері господарської діяльності

Андрушко, П. П. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення господарської діяльності [Текст] / П. П. Андрушко. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 288 с.

Андрушко, П. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: кримінально-правова характеристика [Текст] / П. П. Андрушко, М. Є. Короткевич. – К. : Юрисконсульт, 2005. – 292 с.

Гуторова, Н. А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием [Текст] / Н. А. Гуторова. – Харьков : Одиссей, 2003. – 256 с.

Дудоров, О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика [Текст] : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Юрид. практика, 2003. – 924 с.

Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини у сфері господарської діяльності [Текст] / за ред. П. П. Пилипчука. – К. : Праксис, 2006. – 1176 с.

Протидія відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом [Текст] : зб. нормат.-прав. актів, міжнар. док., комент. / упоряд. : О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2003. – 256 с.

Радутний, О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [Текст] / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – 202 с.

Розділ IX

Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11 червня 2009 року № 1508-VI.

Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 року № 1506-VI.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V.

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 252-V.

Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікований Законом України від 18 жовтня 2006 року № 253-V.

Розділ X

Злочини проти довкілля

Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] / С. Б. Гавриш. – К. : АТ «Книга», 2002. – С. 634.

Гавриш, С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: Проблемы теории и развитие законодательства [Текст] / С. Б. Гавриш. – Харьков : Основа, 1994. – С. 639.

Литвин, О. Кримінально-правовий захист екологічної безпеки [Текст] / О. Литвин // Право України. – 2005. – № 3. – С. 23–27.

Матвійчук, В. Критерії відмежування кримінально-правових діянь від інших правопорушень у сфері навколишнього природного середовища [Текст] / В. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2006. – № 8. – С. 69–73.

Матвійчук, В. Поняття кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища [Текст] / В. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2006. – № 3. – С. 79–84.

Матвійчук, В. Проблеми криміналізації та декриміналізації діянь, що посягають на навколишнє природне середовище [Текст] / В. Матвійчук // Бюл. М-ва юстиції України. – 2006. – № 3. – С. 89–94.

Матвійчук, В. Способи вчинення злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Проблеми теорії та практики [Текст] / В. Матвійчук // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8. – С. 46–52.

Поліщук, Г. Кримінально-правова характеристика злочинів проти довкілля [Текст] / Г. Поліщук // Право України. – 2003. – № 3. – С. 80–84.

Сасов, О. Кримінально-правова охорона лісу: історія, сьогодення, перспективи [Текст] / О. Сасов // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2003. – № 5. – С. 84–90.

Сурілова, О. Актуальні питання екологічної відповідальності за порушення законодавства про використання і охорону надр [Текст] / О. Сурілова // Право України. – 2001. – № 5. – С. 81–84.

Хар, І. Деякі дискусійні питання кримінальної відповідальності за забруднення атмосферного повітря [Текст] / І. Хар // Юрид. Україна. – 2006. – № 4. – С. 82–87.

Розділ XI

Злочини проти громадської безпеки

Голіна, В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом. Соціально-правове і кримінологічне дослідження [Текст] / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – 212 с.

Зінченко, І. О. Деякі питання кримінальної відповідальності за бандитизм [Текст] / І. О. Зінченко // Проблеми законності. – 2006. – № 79. – С. 116–121.

Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України [Текст] : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, Харків, 1–2 жовт. 2002 р. – Х., 2003.

Семикін, М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження [Текст] / М. В. Семикін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ України, 2003. – 145 с.

Тихий, В. П. Злочини проти життя і здоров'я особи та проти громадської безпеки: проблеми розмежування та кваліфікації [Текст] / В. П. Тихий // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матеріали наук.-практ. конф., Харків, 22–23 квіт. 2004 р. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2004.

Тихий, В. П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки [Текст] / В. П. Тихий. – Х., 1996.

Розділ XII

Злочини проти безпеки виробництва

Бахуринська, О. Нормативно-правові акти про охорону праці [Текст] / О. Бахуринська // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – № 5. – С. 50–56.

Борисов, В. І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки [Текст] / В. І. Борисов, О. О. Пащенко. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 224 с.

Крайник, Г. Питання щодо потерпілого від злочину, передбаченого статтею 272 Кримінального кодексу України [Текст] / Г. Крайник // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 9 (75). – С. 43–48.

Пащенко, А. А. Преступное нарушение на производстве правил ядерной или радиационной безопасности и его последствия [Текст] / А. А. Пащенко // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України. – 2003. – Вип. 61. – С. 178–185.

Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням законодавства про охорону праці [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6. – С. 23–29.

Розділ XIII

Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Борисов, В. І. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху [Текст] / В. І. Борисов, С. В. Гізімчук. – Х. : Консум, 2001.

Касынюк, В. И. Уголовная ответственность за повреждение путей сообщения и транспортных средств [Текст] / В. И. Касынюк. – Харьков : ХЮИ, 1979.

Касынюк, В. И. Вопросы квалификации транспортных преступлений [Текст] / В. И. Касынюк, З. Г. Корчева. – Киев : УМКВО, 1980.

Коржанський, М. Й. Кваліфікація автотранспортних злочинів [Текст] / М. Й. Коржанський, В. А. Мисливий. – К. : Юрінком, 1996.

Коробеев, А. И. Транспортные преступления [Текст] / А. И. Коробеев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003.

Котовенко, О. М. Кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістрального нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів [Текст] / О. М. Котовенко. – Х. : Консум, 2004. – 136 с.

Мисливий, В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту [Текст] / В. А. Мисливий. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВСУ, 2004.

Мысливый, В. А. Уголовная ответственность за допуск к управлению транспортными средствами водителей, находящихся в состоянии опьянения [Текст] : учеб. пособие / В. А. Мысливый, А. Н. Опальченко. – Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1992.

Розділ XIV

Злочини проти громадського порядку та моральності

Топольськова, І. О. Боротьба із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність [Текст] : монографія / І. О. Топольськова. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003.

Білоконь, М. В. До питання про дослідження змісту громадського порядку [Текст] / М. В. Білоконь // Наше право. – 2004. – Ч. 1, № 2. – С. 5–10.

Варивода, В. І. Проституція як антисоціальне явище [Текст] / В. І. Варивода // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2004. – № 6. – С. 370–374.

Гайворонський, Є. П. Незаконні археологічні розкопки та їх зв'язок з контрабандою культурних цінностей [Текст] / Є. П. Гайворонський // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 88. – С. 171–176.

Денисов, С. Ф. Об'єктивна сторона наруги над могилою: проблемні питання [Текст] / С. Ф. Денисов, Н. О. Горб // Життя і право. – 2005. – № 1. – С. 58–64.

Дзундза, А. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисупільну діяльність згідно з новим КК України [Текст] / А. Дзундза // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – Вип. 22. – С. 36–38.

Копилян, В. А. Об'єктивна сторона складу злочину жорстокого поводження з тваринами (ст. 299 КК України) [Текст] / В. А. Копилян // Право і суспільство. – 2008. – № 4. – С. 102–107.

Кузьмін, Р. На захисті суспільної моралі [Текст] / Р. Кузьмін // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 6. – С. 4–6.

Левчук, В. В. Проблеми визначення об'єкта хуліганства та його значення при кваліфікації злочинів [Текст] / В. В. Левчук // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 468–475.

Лихова, С. Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з поширенням в Україні продукції, що пропагує культ насильства, жорстокості та сексуальної розпусти [Текст] / С. Лихова // Вісн. прокуратури. – 2008. – № 6. – С. 115–120.

Налуцишин, В. Проблеми відмежування хуліганства від суміжних злочинів [Текст] / В. Налуцишин // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 5. – С. 46–53.

Сердюк, П. П. Моральність як об'єкт кримінально-правової охорони [Текст] / П. П. Сердюк // Кримін. право України: Теорія і практика. – 2007. – № 1. – С. 3–26.

Шалдирван, П. Масові заворушення. Деякі питання сучасної кримінально-правової характеристики [Текст] / П. Шалдирван // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 6. – С. 57–60.

Розділ XV

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення

Мирошниченко, Н. А. Кримінально-правова боротьба з розповсюдженням наркоманії [Текст] / Н. А. Мирошниченко, О. В. Козаченко. – Одеса, 2005.

Музика, А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних речовин [Текст] / А. А. Музика ; МВС України, Нац. Акад. внутр. справ України. – К. : Логос, 1998. – 324 с.

Наден, В. О. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Текст] / В. О. Наден. – Х. : Право, 2003. – 224 с.

Організований наркобізнес [Текст] / В. І. Борисов, Ю. В. Баулін, Л. В. Дорош та ін. – Х. : Право, 2005.

Селіванов, М. П. Антинаркотичне законодавство України: Історія, Теорія, Коментар [Текст] / М. П. Селіванов, М. С. Хруппа. – К. : Юрінком, 1997. – 352 с.

Фесенко, Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони [Текст] / Є. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.

Лемешко, О. М. Кримінально-правова оцінка легалізації наркодоходів [Текст] / О. М. Лемешко. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. – 121 с.

Розділ XVI

Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Макаренко, В. Правове регулювання захисту конфіденційної інформації, що є власністю держави: становлення, розвиток, проблемні питання / В. Макаренко // Право України. – 2006. – № 1. – С. 132–135.

Мірошник, Ю. Державна таємниця як складова забезпечення національної безпеки України / Ю. Мірошник // Право України. – 2004. – № 9. – С. 32–34.

Розділ XVII

Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Осадчий, В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності / В. І. Осадчий. – К. : Атіка, 2004. – 336 с.

Дорош, Л. В. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст. 338–360) [Текст] / Л. В. Дорош // Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 3-тє, переробл. та допов. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. – С. 910–964.

Давидович, І. Окремі питання кваліфікації посягань на працівників правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків [Текст] / І. Давидович, Ю. Кривобок // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 9. – С. 59–69.

Антонов, С. Проблемні питання кримінально-правової охорони службової особи, її близьких родичів та громадянина, який виконує громадський обов'язок [Текст] / С. Антонов // Право України. – 2006. – № 2. – С. 120–125.

Залялова, І. Суспільно-небезпечні наслідки втручання в діяльність працівника правоохоронного органу [Текст] / І. Залялова // Адвокат. – 2006. – № 10. – С. 24–26.

Шепелева, Н. В. До питання про відповідальність за посягання на життя, встановлену спеціальними кримінально-правовими нормами [Текст] / Н. В. Шепелева // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 9. – С. 33–35.

Тучков, С. Кваліфікація підроблення документів [Текст] / С. Тучков // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 1. – С. 45–49.

Сташис, В. В. Преступлення против порядка управления [Текст] / В. В. Сташис, М. И. Бажанов. – Харьков, 1971.

Розділ XVIII

Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Азаров, Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації [Текст] : монографія / Д. С. Азаров. – К. : Атіка, 2007. – 304 с.

Бутузов, В. М. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [Текст] : наук.-практ. комент. / В. М. Бутузов, С. С. Останець, В. П. Шеломенцев. – К. : Друк. МВС України, 2005. – 86 с.

Карчевський, М. В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж [Текст] : монографія / М. В. Карчевський. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – 144 с.

Музика, А. А. Законодавство України про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні злочини» [Текст] : наук.-практ. комент. і шляхи вдосконалення / А. А. Музика, Д. С. Азаров. – К. : Вид. Палівода П. В., 2005. – 120 с.

Розділ XIX

Злочини у сфері службової діяльності

Андрушко, П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика [Текст] : навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 342 с.

Бантишев, О. Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) [Текст] : навч. посіб. / О. Ф. Бантишев. – К. : МАУП, 2002. – 128 с.

Максимович, Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України [Текст] / Р. Л. Максимович. – Львів : ЛДУВС, 2008. – 304 с.

Мельник, М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства [Текст] / М. І. Мельник. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – 256 с.

Слуцька, Т. І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності [Текст] : навч. посіб. / Т. І. Слуцька. – К. : КНТ, 2007. – 168 с.

Розділ XX

Злочини проти правосуддя

Бажанов, М. И. Уголовно-правовая охрана советского правосудия [Текст] : учеб. пособие / М. И. Бажанов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1986. – 42 с.

Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні [Текст] / В. І. Борисов, Н. В. Глинська, В. С. Зеленецький, О. Г. Шило. – Х. : Сх.-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2004. – 160 с.

Навроцький, В. Злочини проти правосуддя [Текст] : лекції / В. Навроцький. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1997. – 48 с.

Розділ XXI

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)

Хавронюк, М. І. Військові злочини [Текст] : навч. посіб. / М. І. Хавронюк – К., 1995.

Панов, М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] / М. І. Панов, В. І. Касинюк, С. О. Харитонов. – Х. : Харків юрид., 2006. – 172 с.

Преступления против военной службы [Текст] / под ред. Н. А. Петухова. – М. : Норма, 2002.

Сызранцев, В. Г. Воинские преступления [Текст] / В. Г. Сызранцев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002.

Преступления против военной службы [Текст] / В. М. Борисенко, К. И. Егоров, Г. Н. Исаев, А. В. Сапсай. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002.

Розділ XXII

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Кибальник, А. Г. Преступления против мира и безопасности человечества [Текст] / А. Г. Кибальник, И. Г. Соломоненко ; под науч. ред. А. В. Наумова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 385 с.

Костенко, Н. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы [Текст] / Н. И. Костенко. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 448 с.

Лукашук, И. И. Международное уголовное право [Текст] : учебник / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – М. : Спарк, 1999. – 287 с.

Международное уголовное право [Текст] : учеб. пособие / под общ. ред. В. Н. Кудрявцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1999. – 264 с.

Наден, О. В. Найманство як соціальне та кримінально-правове явище: сутність, новітні тенденції розвитку та проблеми протидії [Текст] : монографія / О. В. Наден. – К. : Атіка, 2005. – 264 с.

Русинова, В. Н. Нарушения международного гуманитарного права: индивидуальная уголовная ответственность и судебное преследование [Текст] / В. Н. Русинова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 192 с.

Предметний покажчик

- Аборт 70–71
Автоматизована система документообігу суду 513–514
Агресія 566–568
Адміністративний нагляд 527–528
Адміністративно-господарські функції 262, 480
Аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин 386, 388
Аудитор 262, 268
- Банда** 292–294
Бандитизм 292–296
Банкрутство 230–236
Безпека
виробництва 319–320
громадська 286
екологічна 320
людства 566, 573–577
пожежна 317
польотів 338, 344–345
праці 320
радіаційна 314–315, 330
руху або експлуатації транспорту 335, 338, 347–348
ядерна 330
Безпечна експлуатація будівель і споруд 331–332
Безгосподарське використання земель 375
Безпорадний стан 91, 94, 99
психічна безпорадність 94
фізична безпорадність 94–95
Близькі родичі 438, 527
Блокування транспортних комунікацій 342
Бойова обстановка 538
Бойове чергування 555
Бойові
машини 553
припаси 307
речовини 550
- Важливий особистий документ** 445
Вартова служба 554
Вбивство 34–46
види, поняття 34–35
умисне 36–44
через необережність 44–46
Ввезення, виготовлення або розповсюдження товарів, що пропагують культ насильства і жорстокості 374–375
Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів 376
Венерична хвороба 59
Вербування людини 84
Ветеринарні правила 234
Виборча документація 111
Виборче право 104–105
Виборчий бюлетень 107
Вибухові матеріали 307
Вибухонебезпечне
виробництво 328–329
підприємство 328–329
цех 328–329
Виготовлення зброї 309
Виключна (морська) економічна зона України 277
Виконання цивільно-правових зобов'язань 453
Використання
безпорадного стану потерпілої особи 91, 99
валютних рахунків 192
державного пробірного клейма 247
знака для товарів та послуг 225
інсайдерської інформації 244
Викрадення 79
електричної або теплової енергії 165–166
людини 79–81
чужого майна 150

- Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів 306–308
- Вимагання 38
 - неправомірної вигоди 503
 - хабара 495
- Винятковий цинізм 364
- Виправна установа 534
- Випуск або реалізація недоброякісної продукції 252
- Війна 566–571
- Військова служба 537
- Військовий
 - злочин 537
 - корабель 560
- Військовозобов'язаний 540
- Військовополонені 569
- Військовослужбовець 435
- Вірус імунодефіциту людини 57–58
- Внутрішня
 - безпека України 24, 30, 31
 - служба 556
- Води
 - підземні 276, 576
 - поверхневі 276, 576
- Водоносний горизонт 276
- Воєнний стан 538
- Втеча 534–535
- Втрата документів, що містять державну таємницю 417
- Втручання 437, 512–515
- Втягнення
 - неповнолітніх у злочинну діяльність 382
 - особи в заняття проституцією 379
 - у вчинення терористичного акту 297–298
 - у жебрацтво 88, 383
 - у пияцтво 383
- Геноцид 576
- Глумління 37
- Грабіж 153
- Громадський
 - діяч 39
 - порядок 359
- Громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності 323, 325, 327, 329, 331–332
- Грошові кошти або інше майно 162, 259, 493, 496
- Групове порушення громадського порядку 360
- Давання хабара 498
- Дезертирство 547
- Державна
 - зрада 27
 - таємниця 31–32, 415
- Державний
 - діяч 29
 - кордон 26
 - реєстр виборців 110
- Державні символи 430
- Диверсія 30
- Дикі водні тварини 263
- Дитина 82, 87–89
 - підміна дитини 82–83
 - чужа дитина 82, 88
- Дитяча праця 87
- Доведення до самогубства 44–46
- Документ 487
- Допит 519, 523
- Допінг 389
- Екологічна катастрофа 576
- Екологічне забруднення 271
 - атмосферного повітря 272–273, 275, 576
 - водних ресурсів 272, 276, 576
 - земель 272, 273
 - харчових продуктів і продовольчої сировини 273
- Економічна
 - безпека 27, 28
 - основа 30

- Екоцид 575
- Експерт 521–523
- Експлуатація 87
 - дітей 87
 - людини 86
- Епізоотія 284
- Епіфітотія 31
- Етапи кваліфікації злочинів 16–17

- Жебрацтво** 87–88
- Жорстоке поводження з тваринами 373–374

- Заборонні кримінально-правові норми 11
- Завідомо
 - невинний 510
 - незаконне затримання 508
 - незаконний арешт 508
 - незаконний привід 508
 - неправдиве повідомлення 519
 - неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності 303–304
 - неправдиве показання 520
- Заволодіння транспортним засобом 352
 - шляхом зловживання особи своїм службовим становищем 161
 - шляхом шахрайства 159
- Загальна кримінально-правова норма Особливої частини КК 20
- Загибель людей 279–280, 321–322, 325, 327, 329, 331–332
- Заклики, що загрожують громадському порядку 363
- Залишення в небезпеці 71
- Залякування 93–94, 380
- Заохочувальні кримінально-правові норми 12
- Заповідники 280, 282

- Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою 161–165
- Зараження 57–60
 - венеричною хворобою 59–60
 - вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби 57–59
- Заручник 36–37, 81
 - захоплення заручника 36–37, 81–82
 - тримання заручника 36–37, 81–82
 - умисне вбивство 36–37, 82
- Застосування зброї 296–297, 366–367, 486
- Затримання злочинця 43–44, 54
- Захисник 39, 515–517
- Заходи безпеки 524–525
- Захоплення
 - державної влади 24–25
 - транспортного підприємства 342
 - транспортних засобів 341
- Зброя 286, 293 307, 308
 - масового знищення 573
- Звідництво 378
- Згвалтування 40, 90–98
 - вчинене групою осіб 97
 - вчинене особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 96–97, 153–155
 - вчинене повторно 95–96
 - малолітньої чи малолітнього 98
 - неповнолітньої чи неповнолітнього 97
 - що спричинило особливо тяжкі наслідки 92–93, 98
- Здоров'я людини 47–60
- Злісна непокора 531–532
- Зловживання 57
 - владою 57, 481
 - впливом 501

- повноваженими особами, які надають публічні послуги 265–266
- повноваженнями 57
- службовим становищем 57, 373, 381, 481
- Знищення або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду 371–372
- Знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини 370
- Зовнішня безпека України 31
- Іноземна організація** 28, 32, 418–419
- Інформаційна безпека** 458
- Інформація**
 - з обмеженим доступом 466, 467
 - завідомо неправдива 237
 - інсайдерська 244, 245
 - конфіденційна 131, 419, 466
 - недостовірна 219, 237
 - про діяльність емітента 246
 - про фінансові операції 219
- Інша невиліковна інфекційна хвороба** 57–58
- Катастрофа** 576
- Катування** 56–57
- Кваліфікація злочинів** 15
- Керівництво**
 - злочинною організацією 289
 - терористичною групою (організацією) 300–301
- Керування транспортним засобом** 350
- Комерційний підкуп** 266
- Конкуренція кримінально-правових норм** 20
- Конопля (каннабіс)** 388
- Конституційний лад** 25
- Континентальний шельф** 270, 278
- Контрабанда** 190
 - наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів 393–394
- Кораблеводіння** 554
- Корисливий мотив** 38
- Корисні копалини** 274
- Крадіжка** 150–153
- Кримінально-правові норми, якими обмежується кримінальна відповідальність** 12
- Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом** 216
- Лікарська таємниця** 69
- Лінії електрозв'язку** 451
- Ліс** 279, 281
 - лісові масиви 279
 - лісові насадження 279, 281
- Людина** 37
 - вербування людини 84
 - викрадення людини 37, 79–81
 - експлуатація людини 86
 - інша незаконна угода щодо людини 83–87
 - одержання людини 85
 - передача людини 85
 - переміщення людини 84
 - переховування людини 85
 - погроза знищення людей 312
 - торгівля людьми 79–81
- Малолітній** 36, 87–88, 98–99
- Мародерство** 562
- Масові заворушення** 361
- Матеріальна залежність** 100
- Машини**
 - спеціальні 348, 553
 - транспортні 553
- Мисливство** 282
 - державний мисливський фонд 282
 - мисливські тварини 282
 - мисливські угіддя 282

- Міжнародні польоти 425
- Мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини 387, 390
- Місце служби 546
- Мобілізація 427
- Мордування 37, 55–56
- Мучення 51–52, 56
- Надзвичайна екологічна ситуація 273**
- Надра 274
- Найманство 571
- Наказ 541, 542
- Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення 306
- Наркотичні засоби 387
- Народний засідатель 516–518
- Наруга над могилою 367–368
- Насильницька зміна або повалення конституційного ладу 24–26
- Насильницьке донорство 68–69
- задоволення статевої пристрасті не-природним способом 98–99
- Насильство 92–94
- небезпечне для життя і здоров'я 49, 87
- яке не є небезпечним для життя і здоров'я 53
- Наслідки транспортних злочинів 335
- Національна безпека 23
- Небезпечні відходи 316
- Невиконання рішення суду 528
- Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів 309–310
- Недоторканність України 26
- Незаконна лікувальна діяльність 63
- Незаконне виготовлення зброї 309
- виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію 311–312
- виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 396–398
- збагачення 496
- носіння зброї 308–309
- перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин 316–317
- перешкоджання 522
- поводження з радіоактивними матеріалами 310–311
- поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами 306–312
- позбавлення волі 79–81, 83
- полювання 282
- поміщення в психіатричний заклад 83
- придбання зброї 309
- публічне вживання наркотичних засобів 406–407
- Незаконний збут зброї 309, 574**
- Необережне знищення або пошкодження майна 182
- Необхідна оборона 43
- вбивство при перевищенні меж необхідної оборони 43–44
- заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони 54
- Неповнолітній 82, 85–86, 97, 99, 101–102, 382
- Непокора 531
- Неправомірна вигода 496, 501
- Неправосудний вирок 511
- Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку 461–464

Несанкціонований збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації 466–468

Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї 468–470

Нотаріус 262, 268

Обвинувачений 510, 511, 515, 518, 524

Обіг
дисків для лазерних систем зчитування 211
підакцизних товарів 198
цінних паперів 239–247

Обман 79, 84
покупців та замовників 248

Обов'язкові інженерні системи захисту довкілля 273

Обороздатність 23, 24, 27, 28, 31, 414, 419, 426

Одержання
незаконної винагороди 496
хабара 490

Одурманюючі засоби 389, 409

Опір 91–95, 436

Організаційно-розрадні функції 261, 480

Основи національної безпеки 23, 24, 28

Особа
без громадянства 31, 33
службова 57, 86, 479
уповноважена на виконання функцій держави 501

що має міжнародний захист 578–579

яка займає відповідальне становище 494, 499

яка займає особливо відповідальне становище 494, 499

яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг 262–263

Особлива зухвалість 364

Особлива частина КК (поняття) 9–10

Отруйні і сильнодіючі речовини 190, 388–389, 401

Офіційна (легальна) кваліфікація злочинів 15–16

Оцінювач 262, 268, 447

Переваги 259, 482, 496

Перевищення
влади або службових повноважень 57
повноважень 483

Перевірчі або спеціальні збори 427, 539, 540

Перекладач 521, 522

Перешкодження роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку 472–473

Печатка 445, 446, 447, 448, 487

Підкуп особи, яка надає публічні послуги 268

Підозрюваний 508, 511, 518, 524, 535

Підприємництво фіктивне 213

Підроблення
білетів державної лотереї 187
голографічних захисних елементів 203
грошей 187

- документів 188, 240, 487
- засобів доступу до банківських рахунків 188
- знаків поштової оплати 201
- контрольних марок 203
- марок акцизного збору 203
- проїзних документів 201
- цінних паперів 187, 243
- Підсудний 511
- Пільги 237, 238, 259, 482, 490, 496
- Піратство 581
- Пішохід 356
- Побої 55–56
- Погроза 46
 - вбивством 46, 517
 - вчинення викрадання або використання радіоактивних матеріалів 312
 - застосування фізичного насильства 87, 93–94
 - знищення людей 82
 - знищення майна 517
- Поле бою 539
- Порушення
 - бюджетного законодавства 193–195
 - вимог законодавства про охорону праці 314–315, 323–325
 - вимог режиму радіаційної безпеки 314–315
 - встановлених законодавством вимог пожежної безпеки 317
 - обов'язків щодо охорони майна 182–183
 - порядку зайняття господарською діяльністю 205
 - правил безпеки виробництва 319–323
 - правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах 328–329
 - правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпечкою 325–327
 - правил боротьби з епідеміями 409–410
 - правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється 470–472
 - правил повітряних польотів 344–345
 - правил поводження з вибуховими, легkozаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами 310, 312–313
 - правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд 331–332
 - правил ядерної або радіаційної безпеки 330–331
 - роботи підприємств, установ чи організації 446
- Послуги
 - матеріального характеру 496
 - нематеріального характеру 490, 496
- Посягання
 - на життя 516
 - на життя державного чи громадського діяча 29–30
- Потерпілий 83, 90
- Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів 339–341
- Правила охорони праці 324
 - загальні 324
 - спеціальні 324
- Право на захист 510
- Представник
 - влади чи місцевого самоврядування 479
 - особи 515–517

- Прекурсори наркотичних засобів та психотропних речовин 388
 Прибуток 78, 87, 88, 206, 207, 208, 225
 Приватизація майна 253–257
 Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї 168–170
 Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом 174–177
 Примушування до антиконкурентних узгоджених дій 224 до вступу в статевий зв'язок 99–100 працівника транспорту до невиконання своїх обов'язків 343–344
 Природно-заповідний фонд 280 об'єкти природно-заповідного фонду 230 територія природно-заповідного фонду 230
 Присяжний 516–517
 Приховування злочину 526–527
 Провокація хабара 503
 Продукти харчування та інша продукція, радіоактивно забруднена понад допустимі рівні 390
 Продукція 331 недоброякісна 200, 252, 332 некомплектна 252, 332 промислова 331–332
 Пропаганда війни 566
 Пропозиція хабара 497
 Протидія господарській діяльності 214
 Психіатричний заклад 83
 Психотропні речовини 387–388
 Публічні послуги 263
 Радіоактивні матеріали 310–311
 Радіоактивно забруднені продукти 412
 Район військових дій 539
 Референдум 105, 107, 111
 Рибний, звіриний або інший водний добувний промисел 283
 Роботи із підвищеною небезпекою 325–327
 Роз'яснювальні кримінально-правові норми 11
 Розбещення неповнолітніх 101–102
 Розбій 308
 Розголошення банківської таємниці 230 відомостей 61, 100, 156, 157, 522, 525, 556 державної таємниці 415–416 комерційної таємниці 230
 Розміщення цінних паперів 239
 Розпусні дії 101–102
 Розтрата майна 160–161
 Рослинний світ 281
 Руїнування транспортних засобів 339–340
 Самовільна зупинка поїзда 346
 Самовільне заняття земельної ділянки та самовільне будівництво 170–174 присвоєння владних повноважень 444–445
 Самокалічення 548
 Самоправство 455–456
 Самохідні машини 348, 349
 Свідок 520–522
 Середньої тяжкості тілесне ушкодження 48, 321–322 необережне 55 умисне 53–54
 Символіка Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала 563
 Симуляція хвороби 548
 Система Особливої частини КК 13–14
 Службова залежність 100 недбалість 489 особа 57, 82–83, 86, 323, 479

- Службове
 - підроблення 487
 - становище 57, 481
- Службові особи приватного права 261
- Смерть людини 34–35, 52–53, 93
- Снотворний мак і конопля 398–399
- Спеціальне повноваження 480
- Спонування неповнолітніх до застосування допінгу 408
- Сприяння
 - вчиненню терористичного акту 302–304
 - учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності 291–292
- Стан сильного душевного хвилювання 42, 54
- Статева зрілість 101
- Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості 101
- Створення або утримання місць розпусти 378
- Створення
 - з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження чи збут 464–466
 - загрози загибелі людей 321
 - загрози настання інших тяжких наслідків 321
 - злочинної організації 288–291
 - не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань 304–305
 - терористичної групи (організації) 300–302
- Суддя 511, 516–517
- Судова практика 21
- Суспільна моральність 359
- Сутенерство 379
- Схиляння
 - до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 405–406
 - неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів 409
- Тасмниця голосування 111
- Тваринний світ 282, 374
- Територіальна
 - недоторканність України 26–27
 - цілісність 26–27
- Територія, взята під охорону держави 280
- Тероризування засуджених 533
- Терорист 297
- Терористична
 - група 300–302
 - діяльність 300–301
 - організація 300–302
- Терористичний
 - акт 296–297
 - злочин 296–297
- Технічні
 - засоби негласного отримання інформації 130–131
 - норми 320
- Тілесне ушкодження 47
 - види 47–48
 - поняття 47
- Товар(и)
 - недоброякісні 200, 252
 - некомплектні 252
- Токсини 390
- Торгівля людьми 83–87
- Трансплантація 67–68
- Транспорт
 - автомобільний 347–348
 - водний 338
 - електротранспорт 348
 - залізничний 338
 - магістральний трубопровідний 356
 - повітряний 338

- Транспортний засіб 348
- Третейський суддя 262, 268
- Тривалий час 80
- Тяжке тілесне ушкодження 48–53
- заподіяне у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця 54
 - заподіяне у стані сильного душевного хвилювання 54
 - небезпечне для життя в момент заподіяння 49
 - необережне 55
 - умисне 49–53
 - що призвело до втрати будь-якого органу або втрати його функцій 49–50
 - що спричинило наслідки 49–51
 - що спричинило смерть потерпілого 52–53, 92–93
- Угон транспортних засобів 341
- Умисне вбивство 35
- види 35
- Умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність 36
- викраденої людини 37
 - вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення 40
 - вчинене з особливою жорстокістю 37
 - вчинене за попередньою змовою групою осіб 40–41
 - вчинене на замовлення 40
 - вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 41
 - вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб 37–38
 - двох або більше осіб 36
- жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності 36
- з корисливих мотивів 38
- з хуліганських мотивів 38–39
- заручника 36–37, 82
- малолітньої дитини 36
- особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку 39–40
- поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом 40, 93
- Умисне вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність 41
- вчинене в стані сильного душевного хвилювання 41–42
 - матір'ю своєї новонародженої дитини 41–43
 - при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця 41, 43–44
- Умисне знищення або пошкодження майна 517
- Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я чи незначну втрату працездатності 55
- Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики 179–181
- Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження 53–54, 92
- Унікальні документи Національного архівного фонду 373
- Уразливий стан 84–85
- Ухилення
- від повернення виручки в іноземній валюті 191
 - від покарання 530–531
 - від сплати обов'язкових платежів 196–198

Учасники дорожнього руху 335

Участь

у банді 295

у терористичній групі (організації)

301

Фальсифікація засобів вимірювання 250

Фізичне насильство 79, 92–93, 98–99

Фізичні страждання 37, 44, 51, 52, 56,
80, 486, 570

Фінансування терористичного акту
302–303

Хуліганство 364

Червона книга України 282

Член

громадського формування

з охорони громадського

порядку і державного кордону
434–435

трудового арбітражу при розгляді
колективних трудових спорів
262, 268

Шантаж 84–85

Шахрайство 159–160

з фінансовими ресурсами 236

Шкідливе виробництво 87

Шкідливі речовини 173, 273, 275, 277,
303, 576

Шкода здоров'ю 47–48, 321

Шляхи сполучення 334, 342

Шпигунство 28, 31–33

Штампи 445, 446, 447, 448, 487

Ядерні матеріали 311–312

Навчальне видання

Кримінальне право України
Особлива частина

Підручник

За редакцією професорів
В. В. Сташиса та В. Я. Тація

4-те видання, перероблене і доповнене

Редактор *С. А. Пашинська*
Коректори *М. М. Поточняк, Ю. В. Статкевич*
Комп'ютерна верстка *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 24.12.2009.
Формат 60×90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 31,8. Ум. друк. арк. 38. Вид. № 421.
Тираж 7000 прим.

Видавництво «Право» Академії правових наук України
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

ВАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11